Pages = 158

197

क्रम-संख्या १२५५६

ग्रन्थ-नाम वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

ग्रन्थकर्त्ता भट्टोजिदीक्षित

विषय व्याकरण

लिपि देवनागरी

पत्र-संख्या

पत्र-प्रमाण × मि० मि०

पंक्तियां

अक्षर

पाठ-संख्या

पूर्ण/अपूर्ण

प्रारम्भ :—

[illegible]

Acc. No. 1999

Pages = 158

[illegible] श्रीगणेशाय नमः ॥ [illegible] पंडित श्री [illegible]

॥१॥ मुनित्रयं नमस्कृत्य तदुक्तीः परिभाव्य च वैयाकरणसिद्धांतकौमुदीयं विरच्यते १ अइउण् ऋऌक् एओङ् ऐ
औच् हयवरट् लण् ञमङणनम् झभञ् घढधष् जबगडदश् खफछठथचटतव् कपय् शषसर् हल् इति मा
हेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि एषामंत्या इतो लणसूत्रेऽकारश्च हकारादिष्वकारउच्चारणार्थः हलंत्यं हलिति सू त्यं
त्रेंत्यमित्स्यात् आदिरंत्येन सहेता आदिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात् इति हल्संज्ञायां हलंत्यं उपदेशेंत्यं हलित्स्या
उपदेशआद्यो त् तेनाणअच् इत्यादिसंज्ञासिद्धौ उपदेशेऽजनुनासिक इत् उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् प्रतिज्ञानुनासि
च्चारणम् क्याः पाणिनीयाः लणसूत्रेऽवर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा प्रत्याहारेष्वितां न ग्रहणं अनुनासिक इत्यादिनिर्दे रेफो+
म् १ शात् न ह्यत्र ककारे परेऽच्कार्यं दृश्यते आदिरंत्येनेत्येतत्सूत्रेण कृताः संज्ञाः प्रत्याहारशब्देन व्यवह्रियंते ऊका
लोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः वां कालो यस्य सोऽच् क्रमाद्ध्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञः स्यात् स प्रत्ये
कमुदात्तादिभेदेन त्रिधा उच्चैरुदात्तः ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषूर्ध्वभागे निष्पन्नोऽजुदात्तसंज्ञः स्यात् आ ये नीचैरनु
दात्तः अवोङ् समाहारः स्वरितः उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिन्सोऽच् स्वरितसंज्ञः स्यात् तस्यादित
उदात्तमर्द्धह्रस्वं ह्रस्वग्रहणमतंत्रं स्वरितस्यादितोऽर्द्धमुदात्तं बोध्यं उत्तरार्द्धं तु परिशेषादनुदात्तं तस्योदात्तस्वरितप १
रत्वे श्रवणं स्पष्टं अन्यत्र तु उदात्तश्रुतिः प्रातिशाख्येषु प्रसिद्धा क ओ वो ष्ठाः रथानां न येराः शतचक्रं योऽह्यः इत्यादिष्वनु
दात्तः अग्निमीळे इत्यादावुदात्तश्रुतिः स नवविधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा मुखनासिकाव

सहित

वचनोऽनुनासिकः मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकसंज्ञः स्यात् तदित्थं अ इ उ ऋ एषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भे
दाः ऌवर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात् एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात् तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णं ताल्वादिस्थानमाभ्यन्त स्था २
रप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं स्यात् अकुहविसर्जनीयानां कंठः इचुयशानां तालु ऋटुरषाणां मूर्धा
ऌतुलसानां दंताः उपूपध्मानीयानामोष्ठौ ञमङणनानां नासिका च एदैतोः कंठतालु ओदौतोः कंठोष्ठं वकारस्य दंतोष्ठं
जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं नासिकानुस्वारस्य इति स्थानानि यत्नो द्विधा आभ्यंतरो बाह्यश्च आद्यश्चतुर्धा स्पृष्टेषत्स्पृ
ष्टविवृतसंवृतभेदात् तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानां ईषत्स्पृष्टमंतःस्थानां विवृतमूष्मणां स्वराणां च ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे
संवृतं प्रक्रियादशायां तु विवृतमेव एतच्च सूत्रकारेण ज्ञापितं तथा हि अ अ इति विवृतमनूद्य संवृतोऽनेन विधीयते अ
संपूर्णां स्य चाष्टाध्यायीं प्रत्यसिद्धत्वात् शास्त्रदृष्ट्या विवृतत्वमस्त्येव तथा च सूत्रं पूर्वत्रासिद्धं अधिकारोऽयं तेन सपादसप्ताध्यायीं
प्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धं बाह्यप्रयत्नस्त्वेकादशधा विवारः संवारः श्वासो नादो घो
षोऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति खयां यमाः खयः ᳲक ᳲपौ विसर्गः शर एव च एते श्वासानु
प्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते कंठमन्ये तु घोषाः स्युः संवृता नादभागिनः अयुग्मा वर्गयमगा यणश्चाल्पासवः स्मृ
ताः वर्गेष्वाद्यानां चतुर्णां पंचमे परे मध्ये यमो नाम पूर्वसदृशो वर्णः प्रातिशाख्ये प्रसिद्धः पलिक्क्नी चख्ख्नतुः अग्ग्निः घ्नंती
त्यत्र क्रमेण कखगघेभ्यः परे तत्सदृशा एव यमाः तत्र वर्गाणां प्रथमद्वितीयाः खयः तथा तेषामेव यमाः जिह्वामू
लीयोपध्मानीयौ विसर्गः शषसाश्चेत्येतेषां विवारः श्वासोऽघोषश्च अन्येषां तु संवारो नादो घोषश्च वर्गाणां प्रथमतृ
तीयपंचमाः प्रथमतृतीययमौ यरलवाश्चाल्पप्राणाः अन्ये महाप्राणा इत्यर्थः बाह्यप्रयत्नाश्च यद्यपि सवर्णसंज्ञायां

नुपयुक्ता स्तथापि आंतरपरीक्षायामुपयोक्ष्यंते इति बोध्यं कादयो मावसानाः स्पर्शाः यरलवा अंतःस्थाः शषसहा ऊ
ष्माणः अचः स्वराः ✕क ✕प इति कपाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशौ जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ अं अः इत्यचः परावनुस्वा
रविसर्गौ इति स्थानविवेकः ऋॢवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यं अकारहकारयोरिकारशकारयो ऋकारषकारयो
ॡकारसकारयोश्च सावर्ण्ये प्राप्ते नाज्झलौ आकारसहितोऽच् अच् हल् च मिथः सवर्णौ न स्तः तेन दधी
त्यस्य हरति शीतलं षष्ठं सांद्रं इत्येतेषु यणादिकं न अन्यथा दीर्घादीनामिव हकारादीनामपि ग्रहणक शास्त्र बला
द्ग्रहणं स्यात् तथा हि अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः प्रतीयते विधीयते इति प्रत्ययः अविधीयमानोऽण् उदिच्च सव
र्णस्य संज्ञा स्यात् अत्राण् परेण णकारेण तदेवम इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ ऋकारस्त्रिंशत एवं ऋका
रोपि एचो द्वादशानां एदैतोः ओदौतोश्च न मिथः सावर्ण्यं ऐऔजिति सूत्रारंभसामर्थ्यात् तेनैचश्चतुर्विंशतेः संज्ञाः स्यु
रिति नापादनीयं नाज्झलाविति निषेधो यद्यप्याक्षरसमाम्नायिकानामेव तथापि हकारस्याकारेण न सवर्णः तत्रा
कारस्याविवृत्तिसिद्धत्वात् तेन विश्वपाभिरित्यत्र होढ इति न भवति अनुनासिकाननुनासिक भेदेन यवला द्विधा ते
नानुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा तपरस्तत्कालस्य तः परो यस्मात् स च तात्परश्च उच्चार्यमाणसमकालस्यैव सं
ज्ञा स्यात् तेनात् इत् इत्यादयः षण्णां षण्णां संज्ञा ऋत् इति द्वादशानां वृद्धिरादैच् आत् ऐच् च वृद्धिसंज्ञाः स्यात् अदेङ्
गुणः अत् एङ् च गुणः स्यात् भूवादयो धातवः क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः प्राग्रीश्वरान्नि[illegible]धिकृ
त्य चादयोऽसत्वे अद्रव्यार्थाश्चादयो निपातसंज्ञाः स्युः प्रादयः अद्रव्यार्थाः प्रादयस्तथा उपस[illegible]लिङ्
प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः गतिश्च प्रादयः [illegible] निषेध [illegible] विभाषा [illegible] अदः निश्रेधि

ष्टि+

॥अणुदित्सवर्णस्य चा॥ अचु कुचु टुतुपु सवर्ण॥ प्रत्याहारान्वर्णग्रहण [illegible] अविधीयमानोऽण् [illegible] र्णस्य ग्राहकः स्यात्

॥तःपरो यस्मात् [illegible] तेन [illegible] सवर्णो दात्तादि [illegible] ग्राहको [illegible] कालिकपरिमाण [illegible] तात्परश्च [illegible]

२

अपि अन्तिसुत्तत्र अन्ति अलिपरिशिष्य पतेइत्यादयः नवेति विभाषा निषेधविकल्पयोर्विभाषासंज्ञा स्यात् [illegible]
स्यात् शब्दसंज्ञा शब्दस्य स्वरूपं संज्ञि शब्दशास्त्रे या संज्ञा सा विना शब्दविधिस्तदन्तस्य विशेषणं तदन्तस्य संज्ञा [illegible] न्तासा तद
स्वस्य च रूपस्य समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेधः उगिद्वर्णग्रहणवर्ज्यं विरामोऽवसानं वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्या
त् परः संनिकर्षः संहिता वर्णानामतिशयसंनिधिः संहितासंज्ञः स्यात् सुप्तिङन्तं पदं सुबन्तं तिङन्तं च प
दसंज्ञं स्यात् हलोऽनन्तराः संयोगः अज्भिरव्यवहिता हलः संज्ञाः स्युः ह्रस्वं लघु संयोगे गुरु संयोगे परे ह्रस्वं गु संयोगः
रुसंज्ञं स्यात् दीर्घं च इति संज्ञाप्रकरणं इकोगुणवृद्धी इग्गुणवृद्धिशब्दाभ्यां यत्र गुणवृद्धी विधीयेते तत्रेक इ
ति षष्ठ्यन्तमुपतिष्ठते अचश्च ह्रस्वदीर्घप्लुतशब्दैर्यत्राज्विधीयते तत्राच इति षष्ठ्यन्तं पदमुपतिष्ठते आद्यन्तौ टि
तौ टित्किसौ यस्य तौ क्रमादाद्यन्तावयवौ स्तः मिदचोऽन्त्यात्परः अचां मध्ये योऽन्त्य
स्तस्मात्परस्तस्यैवान्तावयवो मित्स्यात् षष्ठी स्थानेयोगा अनिर्धारितसंबन्धविशेषा षष्ठी स्थानेयोगा बोध्या स्थान
च प्रसंगः स्थानेऽन्तरतमः प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् यत्रानेकविधमान्तर्यं तत्र स्थानत आन्तर्यं बलीय
: तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यं तस्मादि
त्युत्तरस्य पंचमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यमव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयं अलोऽन्त्यस्य षष्ठीनिर्दिष्टोऽन्त्यस्यादेशः
स्यात् ङिच्च अयमप्यन्तस्य स्यात् सर्वस्येत्यस्यापवादः आदेः परस्य परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यं अलो
न्त्यसूत्रस्यापवादः अनेकाल्शित्सर्वस्य स्यात् अलोऽन्त्यसूत्रापवादः अष्टाभ्य औश् इत्यादावादेः परस्येत्ये
तदपि परत्वादनेन बाध्यते स्वरितेनाधिकारः स्वरितत्ववत् शब्दस्वरूपमधिकृतं बोध्यं परनित्यान्तरंगाप

वादानाकुत्वस्य तरं जलोपः असिद्धंवद्धिरंगमंतरंगे अकृतव्यूहाः पाणिनीया निमित्तं विनाशोन्मुखं दृष्ट्वा
तत्स्थकार्यं न कुर्वतीत्यर्थः इति परिभाषाप्रकरणं इकोयणचि इकः स्थानेयण्स्यात् अचि संहिता
यां विषये ... सुधी उपास्य इति स्थिते स्थानवत्त्वं तु यादिकारस्य यकारः सुध्युपास्य इति स्थिते अनचि च अच
:परस्य यरो द्वे वा स्तो न त्वचि इति धकारस्य द्वित्वं स्थानिवदादेशोनल्विधौ आदेशः स्थानिवत्स्यात् न तु स्थान्यला
श्रयविधौ अनेनेह यकारस्य स्थानिवद्भावेनाच्त्वमाश्रित्यानचीति द्वित्वनिषेधो न शंक्यः अनल्विधाविति
निषेधात् अचः परस्मिन् पूर्वविधौ अल्विधार्थमिदं परनिमित्तोजादेशः स्थानिवत्स्यात् स्थानिभूतादचः पू
र्वत्वेन दृष्टस्य विधौ कर्त्तव्ये इति यणः स्थानिवद्भावे प्राप्ते न पदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदी
र्घजश्चर्विधिषु पदस्यान्तरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्त्तव्ये परनिमित्तोजादेशो न स्थानिवत्स्यात् इति स्थानि
वद्भावनिषेधः झलां जश् झशि इति धकारस्य दकारः अदर्शनं लोपः प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् सं
योगान्तस्य लोपः संयोगान्तं यत्पदं तदन्तस्य लोपः स्यात् इति लोपे प्राप्ते यणः प्रतिषेधो वाच्यः यणोमयो द्वे वा
च्ये मय इति पंचमी यण इति षष्ठीपक्षे यकारस्यापि द्वित्वं तदिह धकारयकारयोर्द्वित्वविकल्पनाच्चत्वारि रू
पाणि एकधमेकयं द्विधं द्वियं द्विधमेकयं एकधं द्वियं सुद्ध्युपास्य मद्ध्वरिः धात्त्रंशः लाकृतिः नादिन्याक्रोशे
पुत्रस्य पुत्रत्रादिन्नेत्यस्य न द्वे स्तः आदिनीत्यस्य आक्रोशे गम्ये पुत्रादिनी त्वमसि पापे आक्रोशे इति किं तत्वकथने द्वि २
र्वचनं स्यादेव तत्वकथने एव पुत्र पुत्रादिनी त्वमसि पापे ... पुत्र ... ... सेंक पुत्र २
ग्री त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य त्रादिषु वर्णेषु संयुक्तेषु वा द्वित्वं इंद्रः इन्द्रः राष्ट्रं राष्ट्रं ... स्य

सर्वत्र शाक...

स्वदि

इति धातौ अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् प्रार्छति अन्तादिवच्च अयमेकादेशः पू
र्वस्यान्तवत्परस्यादिवत् इति रेफस्य पदान्तत्वे खरवसानयोर्विसर्जनीयः खरि अवसाने च रेफस्य विसर्जनी
यः स्यात् पदान्ते इति विसर्गे प्राप्ते अन्तवत्त्वेन पदान्तत्वस्यान विसर्गः उभयत आश्रये कर्तरि च षिदेवतयो रित्यादि
निर्देशात् उपसर्गेणैव धातोराक्षेपे सिद्धे धातावितियोगविभागेन उत्तरविधानार्थं सेनत्वात्यक इतिपा ङ्किकोपि
प्रकृतिभावो न भवति वा सुप्यापिशलेः अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ सुब्धातौ वृद्धिर्वा स्यात् आपिशलियहणं
पूजार्थं प्रार्षभीयति प्रर्षभीयति सावर्ण्याल्लृवर्णस्य ग्रहणं प्राल्कारीयति प्रल्कारीयति इपरत्वाद्दीर्घेन उप
ऋकारीयति उप[illegible]कारीयति एङि पररूपं आदुपसर्गादेङादौ धातौ पररूपमेकादेशः प्रेजते उपोषति इ
ह वा सुपीत्यनुवृत्ते वाक्यभेदेन व्याख्येयं तेन एङादौ सुब्धातौ वा उपेडकीयति उपैडकीयति प्रोषीयति प्रौ
षीयति एवे चानियोगे नियोगोऽवधारणं केवलोऽत्यासे अनवक्लृप्तावेव त्वाऽऽह अनियोगे तु किं तथैव अवोत्था
दिति अचो मध्योदोन्त्यः संज्ञादिर्यस्य तद्धि संज्ञः स्यात् शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यं तच्च टेः शकन्धुः कुलटा सी
मन्तः केशवेशे सीमान्तोऽन्यः मनीषा लाङ्गलीषा पतञ्जलिः सारङ्गः पशुपक्षिणोः साराङ्गोऽन्यः आकृतिगणोऽयं
मार्तण्डः ओत्वोष्ठयोः समासे वा स्थूलोतुः स्थूलौतुः बिम्बोष्ठः बिम्बौष्ठः समासे किं तवोष्ठः ओमाङोश्च ओमि आ
ङि वा पररूपमेकादेशः शिवायोन्नमः शिव एहि शिवेहि अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ ध्वनेरनुकरणस्य
योऽत् तस्मादितौ परे पररूपमेकादेशः पटत् इति पटिति एकाचो न ह्रस्वदिति नाम्रेडितस्य [illegible] वा आमे
डितस्य प्राग्गुणोऽन्त्यस्यात् अन्त्यस्य तकारस्य वा स्यात् पटत्पटेति कलोऽन्त्यस्येव [illegible]

:दध्यत्र। दधीति। अकः सवर्णे दीर्घः। अकः सवर्णेऽचि परे दीर्घ एकादेशः स्यात्। दैत्यारिः। श्रीशः। विष्णूदयः। अ
ति किं कुमारी शेते। नाज्झलाविति सावर्ण्यनिषेधस्तु न दीर्घशकारयोः। ग्रहणकशास्त्रस्य सावर्ण्यविधि
निषेधस्याग्रे निष्पत्तेः। अकः किं। हरये। अकोऽकि दीर्घ इत्येव सुवचं। ऋति सवर्णे ऋ वा। होतॄकारः। होतृका
रः। इति सवर्णे दीर्घे वा होतृकारः। पक्षे ऋकारः सावर्ण्यादेव ऋकारः। ऋति ऋ वा लृति लृ वेत्युक्तस्यापि विधेयं व
र्णद्वयं द्विमात्रं। आद्यस्य मध्ये द्वौ रेफौ तयोरेका मात्रा अभितोऽज्भक्तेरपरा। द्वितीयस्य मध्ये द्वौ लकारौ शेषं प्राग्व
त्। होतॢकारः। पक्षे पाक्षिकः प्रकृतिभावो वक्ष्यते। एङः पदान्तादति। पदान्तादेङोऽति परे पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्। ह
रेऽव। विष्णोऽव। सर्वत्र विभाषा गोः। लोके वेदे च गोरति वा प्रकृतिभावः स्यात् पदान्ते। गो अग्रं। गोऽग्रं। पदान्ते किं। गोः। अव
ङ् स्फोटायनस्य। अतीति निवृत्तं। अचि परे पदान्ते गोरवङ् वा स्यात्। गवाग्रं। पदान्ते किं। गवि। व्यवस्थितविभाषया
गवाक्षः। इन्द्रे च। गोरवङ् स्यादिन्द्रे। गवेन्द्रः। अथ प्रकृतिभावः। प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम्। प्लुताः प्रगृह्याश्च वक्ष्यन्ते ते
ऽचि प्रकृत्या स्युः। एहि कृष्ण ३ अत्र गौश्चरति। हरी एतौ। नित्यमिति किं। हरी एतावित्यादावयमेव प्रकृतिभावो य
था स्यात्। इकोऽसवर्ण इति शाकल्यस्य ह्रस्वविधिर्मा भूत्। इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च। पदान्ता इकोऽसवर्णेऽचि परे
प्रकृत्या स्युः ह्रस्वश्च वा। अत्र ह्रस्वविधिसामर्थ्यादेव प्रकृतिभावे सिद्धे ननु कथं चकारेण प्रकृतिभावः इति सा ५
वकाशं वक्तव्यं चक्रि अत्र। पदान्ता इति किं। गौर्यौ। न समासे। वाप्यश्व इति। सिति च। पार्श्वं। ऋत्यकः। ऋति परे अकः प्राग्व
त्। ब्रह्म ऋषिः। ब्रह्मर्षिः। पदान्ता इत्येव। आर्च्छत्। समासेऽप्ययं प्रकृतिभावः। सप्त ऋषीणां। सप्तर्षीणां। वाक्ये तु सप्त ऋ
त्यादि। ...लिवादेर्ङ्... विषये... त्यादि। वादेश्च। दाक्षांतस्य टेः। ऋतः स्यात्। अन्तिकादयो देवदत्तादयः स

छिन्नं तत्र अर्कः उक्ता दीर्घादाचार्याणां छिन्नं तत्पात्रं अचो रहाभ्यां द्वे अवः परस्य रेफ [illegible] कारस्य [illegible] द्वे द्वे [illegible]
स्तवः नस्तुस्त्वि इत्योः समांधमित्योः रनः परस्य समो लोपो वा स्यात् हमि इति लोपपक्षे वेक दलं पंक्तयो लोपा [illegible] तं
उ आदित्यो देवतास्य आदित्यं हविः यमां यमीति यथासंख्यं विज्ञेयं महात्म्य एवोदवाचा बः एवं कंसदयू अयू आ
यू आयू एते स्फरयिति तस्य लोपः तस्येते लोपः स्यात् इति यवयोर्लोपेन उच्चारणसामर्थ्यात् एवं वे मंज्ञा [illegible] हनस्तव
ति हरये विष्णवे नायकः पावकः वान्तो यि प्रत्यये यकारादौ प्रत्यये परे एदैतोरव् आव् एतौ स्तः गो विकारो गव्यं
गोपयसोर्यत् नावा तार्यं नाव्यं नौवयोधर्मेत्यादिना यत् गोर्यूतौ छंदसि अपसंख्यानं अध्वपरिमाणे च गव्यूतिः क्रो
शयुगं तात्यादिना गव्यूतिः शब्दो निपातितः वान्त इत्यत्र वकारात् गोर्यूतौ इत्यत्र अकाराद् पूर्वकारेण लोपो व्यास इति लोपे
नं वकारः प्रश्लिष्यते तेन स्वस्य माणवकारादेशः स्यात् वकारो न लुप्यते इति यावत् धातोस्तन्निमित्तस्यैव यादौ प्रत्य
ये परे धातोरेव एचो वान्तादेशः तन्निमित्तस्यैव नान्यस्य लव्यं अवश्यं लाव्यं तन्निमित्तस्यैवेति किं उच्यते ओयत-
क्रय्य क्रय्यो ज्ञाता बद्धः वान्तादेशाः निपातनार्थमिदं केतुं शक्यं क्रय्यं केतुं शक्यं क्रय्यं शक्यार्हे इति किं केतुं केतुं योग्यं
क्रेयं पापं केयं मनः क्रय्यस्तदर्थे तस्मै प्रहृत्यर्थो देसदर्थे केतारः क्रीणीयुरिति बुध्या आपणे प्रसारितं क्रय्यं के
यमन्यत् क्रय्यणार्हमित्यर्थः लोपः शाकल्यस्य अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्वालोपो ज्ञिपत् पूर्वत्रासिद्धमिति
लोपे त्रासु स्यात् सिद्धत्वात् स्वरसंधिः हरएहि हरयेहि विष्णइह विष्णविह श्रियाउद्यतः श्रियायुद्यतः गुराउकः
गुरावुकः कानि संति कोस्त इत्यत्रास्तेः अल्लोप [illegible] निवर्तनप्रणवादेशोपाप्तौ [illegible] पदांत
[illegible] देशः स्यात्
विधौ तन्निषेधात् [illegible] एकः पूर्वपरयोः [illegible] आद्गुणः अवर्णादचि परे पूर्व [illegible]

ह्निताया। उपेंद्रः रमेशः। गंगोदकं। उरणपरः। [illegible]इति विशिष्टस्यान्ते स्थानं न स्थाने [illegible] [illegible]मेव वर्द्धते त
त्वं तरतमा [illegible] सा ऋद्धिरित्यत्र। तवल्कार इत्यत्रापि। अचोऽन्त्यादि टि। स्यामिति पदच्छेदः। कृतो [illegible] [illegible] रस्य
लोपो व्योर्वलि। वकारयकारयोर्लोपो वलि। वल्लोपे सति एकधं असिलोपच्छेदे व्योर्वलि धेनुलि छिद्वेलोपे वा स्थिति
धम्मर्द्धिः। यणइति पंचमीसमास इति षष्ठीति पदच्छेदः ककारस्य [illegible] छिवलस्य न स्थि वे हि सेनस्य लकारादेशः इत्यत्र रूप
सद्धृष्टं छिवंल स्यैव कस्यैव नोस [illegible] रयोरिति तवल्कारादिषु बुद्धे वृद्धिरेचि पञ्चमुपूर्वं वृद्धिरेचि आदेचि प
रे वृद्धिरेकादेशः स्यात् गुणापवादः। कृष्णैकत्वं गंगौघः देवैश्वर्यं कृष्णौत्कंठ्यं एत्येधत्यूठ्सु अवर्णादेजाद्योरेत्येध
त्योरूठि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् पररूपगुणापवादः। उपैति उपैधते प्रष्ठौहः एजाद्योः किं उपेतः मा भवान् प्रे
स्या० दिधत् पुरस्तादपवादाः येनेयं वृद्धिरेङि पररूपस्यैव बाधिका न तु ओमाङोश्चेत्यस्य तेनावैहीत्यत्र वृद्धिरस्मा धरे
व अक्षादूहिन्यामुपसंख्यानं अक्षौहिणी सेना स्वादीरेरिणोः स्वैरः स्वैरेरिणौ शीलमस्येति स्वैरी स्वैरिणी प्रादूहो
ढोढ्येषैष्येषु प्रौहः प्रौढः अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य ग्रहणमिति स्त्रेराङे ऊहः कृत्वा प्रादिषु उपसर्गात् तेन कटप्रहले
कं तमेव गृहाणेत्यत्र तु कवचं तस्यैकादेशः प्रौढवान् प्रौढिः इषइच्छायां तुदादिः इषगतौ दिवादिः इषआभीक्ष्ण्ये
क्यादिः एषां घञि ण्यति च रूपं एष्य इति रूपे तत्र पररूपे प्राप्ते अनेन वृद्धिः प्रैष्यः प्रैषः यस्तु इषं ईषगतिहिंसा
दर्शनेषु तस्यादीर्घोपधत्वात् ईषः ईष्यः तत्रापि गुणे प्रेषः प्रेष्यः ऋते च तृतीयासमासे सुखार्तः समासे इति किं सु ४
खेन ऋतः तृतीयेति किं परमर्तः प्रवत्सतरकंबलवसनार्णदशानामृणे प्रार्णं वसनार्णमित्यादि [illegible]
ऋणस्यावयवस्य ऋणं क्रियते वत्सतरार्णं दशार्णो देशः नदी च दशार्णा [illegible] [illegible] [illegible]

आयुष्मतेऽस्थि देवदत्ताय स्त्रियां न अस्त्रिवा दधे गार्ग्येदं तो आयुष्मती तव गार्गी नाम ... इत्यादि ... स्त्रियां
ते प्रयुज्यते तत्र कृत ईप्यते ने अथ आयुष्मान् एधि सो राजन् स्त्रियां वेत्स्त्रिवा वं आयुष्माने धि ... आयुष्मानेधी स्त्व
मेत्रत आयुष्मानेधी ऊपालितत्र हराहृतेच हराः संबोधने वाक्यस्य टेः कृतः स्यात् ग्राकृत्य पि वदे देवदत्ता ३
है देवदत्तो ओगे है हृद्यो: एतयोः प्रयोगे हराहृतेषु तत्त्वतत्वदे है हृद्यो रेवकृतः हेराम रामदेः गुरो रह्नसो ऽहस्याप्के केक
स पात्रां हराहृते यद्वाक्यं तस्य कृङ्गिन्स्यानं तस्याद्य गुरो र्वाकृतः स्यात् देवदत्त देवदाह्न देवदत्ता ३ गु
रोः किं वकारादकारस्य मा स्तत्र अन्ततः किं कस्मात् एकैकयस्यरणे पर्यायार्थे इ प्राचामिति विलक्ष्यते तेन
सर्वः कृतो विकल्प्यते अकृतवर्षादस्थिते उपस्थितो ऽनार्षमिति ... इत्यस्मिन्नपरे कृतो ऽकृतस्य दिति अकृत
कार्यं यणादिकं करोति सुश्लोका न इति सुश्लोके ति वत्र किं अकृतइत्यक्तो कृतदेवनिषिधार्थे तथा च प्रश्न
हाप्रश्ने प्रकृतिलावेकृतस्य स्वरान स्यात् अयाँ३ इति ईचाकृवर्मणस्य ईकृतो ऽचि परे अकृतवद्वा चिन्तुद्दी
त्रहृदं चित्तुहोदं उ सदायत्र विसादे दं इह देहि वचनं प्रश्नस्य इर्हृदें ... वचनं प्रश्न सासंज्ञः स्यात् हरीएतो विष्णू
इमो गंगे अमू पचे ते ह मो ... इति वा ... वा बोधः अदसोमत्र अस्मात्परा वीहतौ ...
गृह्यौ स्तः अमी ईशाः रामकृष्णावमू आसाते मा किं अमुकेऽत्र असत्विमात्र दएएकारो यत्तु तत्र ... अर्द
प्रश्न अस्मेऽहिन्द्र ... इदस्यति निपात एकाजनाङ् एको ऽजि ... इ विस्मये इ इंद्रः उ उमेशः
अनाङ् इत्य क्षेरहित दाकारः प्रश्नस्य च आ एवं नुमन्यसे आ एवं किल तत्र ङितुन प्रश्नस्य ईषदर्थे ...
... वाक्यस्मरणयोर्ङित् ... विवेकः ...

वै सब्दुह्निमिमित्तकृते कारो वा प्रग्रह्य अवैदिके इतो परे विसो इति हिंसं विति उत्त । [illegible] वा:

ति विति उ उत्त इत्यौदीर्घानुनासिकः प्रग्रह्यस्य उत्त इत्यस्य आदेशो वा स्यात् ऊँ इति सन्धः [illegible] :

स्वत्रे ओ वो वा स्यात् दधि किम्नु कं वस्या सिद्धवान्नानुस्वारः ईदूतौ च सप्तम्यर्थे सप्तम्यर्थे पर्यवसन्नौ ईदूतौ दंत

प्रग्रह्या स्यात् सो मो गोरी अधिश्रिता मामकी तनू सुधांसुत्र शिसिसप्तम्या लुक् अर्धीय इदंतौ किं ऊँ त्वा वंशो

तेरोप संक्रांते मात्रत वाप्या मक्षी वाप्यक्षुः अलोः प्रग्रह्यस्यानुनासिकः अप्रग्रह्यस्य गोवसाने नुनासि

को वा स्यात् दधिँ दधि अप्रग्रह्यस्य किं अयी इत्यत्र संधिः स्तोः श्चुना श्चुः सकार तवर्गयोः शकार चवर्गाभ्यां यो

ते२ गे शकार चवर्गौ स्तः हरि शेते रामश्चिनोति सच्चित् शार्ङ्गिञ्जयः शात् शात्परस्य तवर्गस्य श्चुत्वं न स्यात् वि

श्नः प्रश्नः ष्टुना ष्टुः स्तोः ष्टुना योगे ष्टुः स्यात् रामष्षष्ठः रामष्टीकते पेष्टा तट्टीका चक्रिण्ढौकसे न पदान्ताट्टोरना

म् अनामिति लुप्तषष्ठीकं पदान्तात् टवर्गात्परस्य नामः स्तोः ष्टुर्न स्यात् षट् संतः षट् ते पदान्तात् किं ईट्टे टोः किं स

र्पिष्टमं अनाम् नवतिनगरीणामिति वाच्यं षण्णां षण्णवतिः षण्णगर्यः तोर्लि तवर्गस्य लकारे परे लत्वं स्यात् त

ष्ठः कलो [illegible] वागीशः यरोनुनासिके नुनासिको वा यरः पदान्तस्य अनुनासिके परे अनुनासि

को वा स्यात् एतन्मुरारिः एतद्मुरारिः [illegible] नित्यं विधिः [illegible] वचु

र्मुखः प्रत्यये भाषायां नित्यं चिन्मात्रं [illegible] मदोदयाः [illegible]

ल्लि तवर्गस्य लकारे परे परसवर्णः [illegible] लकारस्यानुनासिकोल्लकारः [illegible]

स्यउदः परस्थोः स्थास्तंनोः पूर्वसवर्णः स्यात् अ उदः परस्य उत्थानं उत्तंभनं [illegible]

। गौरी इत्यत्र इकारः सप्तम्यर्थे विद्य
प कोवदंति वाप्यक्ष इत्यत्र तो
मौ ति ॥ ४ ॥

६

ईसाप्व वकारः तस्य करोफ री त्रिपाद्दिको लोपः लोपात्तावद्देढ़ढकारस्येत्यस्य वत्तं तत्र ... वेति त्वंढे ... ति
ढकारस्यासिद्धत्वात् कयोर्द्वोन्यतरस्यां कयः पस्य हस्य सर्वसवर्णाभावात् ... ढवतो नादवतो ... हा डाणस्य संद
तकंतस्य हस्य नादवतो वर्ण्यस्य ऊष्मं एवादेशाः वाग्घरिः वाग्हरिः झाश्चोटि कदाः परस्य शस्य छो वा स्यादटि दस्य तु
ढे न ढ्रकारे रूढे रवच्छिव रवरिक लोचरः स्फः इति डकारस्य वकारः तच्छिवः तच्छिवः उद्धमामीति वाच्य तत्श्लोके
न श्रमिक्षिं वाक्श्लोतति मोनुस्वारः मांतस्य पदस्यानुस्वारः स्याद्धलि अलोन्त्यस्य ह रिं वद पदस्येति किं गम्य
ते नश्चापदांतस्य झलि नस्य मस्य चापदांतस्य झल्यनुस्वारः यशांसि आक्रंस्यते झलि किं मन्यते अनुस्वारस्य
ययि परसवर्णः अंकितः अंचितः कुंठितः शांतः गुंफितः ... वर्तिनो यवणत्वे प्राप्ते तस्यासिद्धत्वादनुस्वारेय
तसवर्णे तस्यासिद्धत्वाल्लणत्वं वापदांतस्य पदांतस्यानुस्वारस्य ययि परसवर्णो वा स्यात् त्वंकरोषि त्वं करो
षि संयंता संवत्सरः यल्लोकं अत्रानुस्वारस्य पक्षे ... ना सिकाः यवलाः मोराजि सम क्वौ किबंते राजतौ परे स
मो म एव स्यात् सम्राट् हे मपरे वा मपरे हकारे मस्य म एव स्याद्वा ... किम्ह्मलयति किं ह्मलयति यवलप यत्र
रे यवलावेति वक्तव्यं ... संख्यमनुदेशः ... ना समसंबंधविधिर्यथासंख्यं स्यात् किय्ह्यः किं ह्यः किं ह्व
लयति किं ह्वलयति किल्ह्लादयति किं ह्लादयति नपरे नः नपरे हकारे परे मस्य नः स्याद्वा किन्ह्नुते किं ह्नुते
ङ्णोः कुक्टुक् शरि ङकारणकारयोः कुक् टुक् वावा ... मौ स्तः शरि प्राङ्क्‌षष्ठः ... सिद्धत्वा ... वयोर्द्वितीया
याः शरि पौष्करसादेः प्राङ्कषष्ठः प्राङ्ख्षष्ठः सुगण्ट्षष्ठः सुगण्ठ्षष्ठः डः सि धुट् [illegible] धस्तु
स्यात् षट्सन्तः ... नकारांतस्य ... झोंतु ... नस्य पदांतस्य झो परे ... [illegible] ... कयः

पदे कः रो फरीति स लोपः सन्नस्तु सन्त्रू शंभु मन्त्रशंभु त्र्यन्तोत्र व बात्र वं अत्रा विति चतु ष्य सपाणा मिह त्व
कस्त्व चलोपानां विकल्पनात् ङ मोङ् स्यादचि ङमुङ्नित्य ङ्स्यात्पदे तोङ मृत दंत स्यं स्यं दंत स्य ... से नितं
ङ मुङा गमः स्यात् प्रत्याहारात् सुगणी त्रा नन्वयकृतः समां सुटि समोरुः स्यात् सुटि अलो त्यस्य अत्रानुनासिकः
पूर्वस्य तु वा अत्र रूप करणोरोः पूर्वस्यानुनासिको वा स्यात् अनुनासिकात्परोनुस्वारः अनुनासिकं विहाय
रोः पूर्वस्यात्परोनुस्वारागमः स्यात् खरवसानयोर्विसर्जनीयः विसर्जनीयस्य सः खरि विसर्जनीयस्य सः स्यात्
एतदपवादे वा शरीति यादिक विसर्गे श्रोषे संपु कानां सो वक्तव्यः संस्कर्ता संस्कर्ता समो लोपमेके इति सा
पलोपस्य रूपकरणस्य वादनुस्वारानुनासिकाभ्यामेकस कारे रूपद्वयं द्विसकारत्वकमेव तत्रानचि वेति सका
रद्वित्वपक्षे त्रिसकारमपि रूपद्वयं अनुस्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानीयानामकारोपरि शर्षु च पाठस्योप
संख्यानत्वेनानुनासिकस्यापाठत्वात् अनुनासिकवतां च यणां द्वारः खयइति द्वित्वे षट् अनुस्वारवतामनुस्वार
स्यापि द्वित्वे वादशा एषामष्टानां तकारद्विते चत्वलं तरेणानुनासिकवत् ... द्वित्वमिति च तः पचाना कत्र
णोः अनुनासिकवः श्रोत्रं त्रात इमः खयपरे अम्परे खयि छवः स्यात् ... पदे अत्र त्यप्रक्षोपि वव
पर्युदासात् ४ कु ४ पक्षोः प्राप्तो अवश्य ... पदे तु पव प्राप्तो संपुंकानामिति सः पुंस्कोकिलः पुंस्कोकिलः पुंसुतः
पुंसुतः अम्परे किं पुंक्षीरं खयि किं पुंदासः खाकादेर्नानपुंख्यातं नश्छव्यप्रशान् अम्परे छवि नकारांतस्य पदस्य
रुः स्यात् ... विसर्गः सत्वं ... धि ... चकिं स्यात् ... किं
ह विस्पपरे किं सन्त्सरुः खद्रु ... तनोति नृनो नृन्पे ... पकारे परे कृ ... वर्गे

येन नित्यत्वाभेकोर्ध्व विधिर्द्विरस्य ते सततस्येवापवादकः

दवर्गे चिपरे विसर्जनीयस्य क्रमात् जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ स्तः चाद्विसर्गः येन नाप्राप्तिन्यायेन विसर्जनीयस्य सत्वस्याप
वादोयं न तु वार्यविसर्जनीयस्य स्यात् तेन वासः क्षौमं इत्यादौ विसर्ग एव कः पाहि कः पाहि कः पाहि कः पाहि कः पाहि
कनाम्नेडिते कान्तकारस्य सः स्यात् आम्रेडिते परे संज्ञकान्तामिति सः यथा कस्कादिषु च एषितव्य रस्य विसर्गस्य सः स्यात् त्य
चसः कः पयोरपवाद इति सः कास्कान् कांस्कान् कस्कः कौतस्कुतः सर्पिष्कुण्डिका धनुष्कपाले आकृतिगणोयं सं
हितायामित्यधिकृतं छेव छस्य स्याच्छे परे तुगागमः स्यात् संहितायां स्तुवस्यासिद्धत्वात् छेन दः ननु च श्चुत्वस्यासिद्धत्वात् श्चुत्वं तु
छेनदः तस्य च श्चुत्वं श्चुत्वस्यासिद्धत्वात् ओः कुरिति कुत्वं न स्वच्छा शिवच्छाया आङ्माङोश्च एतयोः छे तुक् पदान्ताद्वेति विक
ल्पापवादः आच्छादयति माच्छिदत् दीर्घात् दीर्घाच्छे परे तुक् स्यात् दीर्घस्यायं तुक् न तु छस्य सेनैव सुराच्छाये तिच्छा पदान्ताद्वा
च्छिद्यते पदान्ताद्दीर्घात् दान्तात् छे परे तुग्वा स्यात् लक्ष्मीच्छाया लक्ष्मीछाया इति हल्संधिः विसर्जनीयस्य सः विसृष्टा
तावार्यविसर्जनीयः वार्यभेदरिति विसर्जनीयस्य विसर्गो नित्यं नयति कः सरः घनाघनः क्षोभणः इत्यत्र षाद्यं समवज्जि
ह्वामूलीयस्य न वा खरि वा खरि परे विसर्जनीयस्य विसर्जनीय एव स्यात् हरिश्शेते हरिः शेते रवर्णपरत्वाच्छिवा विसर्ग
लोपो वक्तव्यः रामः स्थाता हरिस्फुरति पक्षे विसर्गेसिवेचवेरूप्यं कुप्वोः कः पोः कः करोति कः करोति कः खनति क
खनति कः पचति कः पचति कः फलति कः फलति सोपदादौ विसर्जनीयस्य सः स्यात् पदादौ कुप्वोः पदस्य तत्रायत्रा
स्कल्पयशस्कं यशस्काम्यति अनव्ययस्येति वाच्यं प्रातः कल्पं कामेरोर्थेष्वेव तिवाच्यं नेह गीः काम्यति इणः षः इणः पर
स्य विसर्गस्य षः स्यात्तस्य विषयेसर्पिष्पाशं सर्पिष्कल्पं सर्पिष्कं सर्पिष्कामास्ति नमस्करस्योर्गत्योः गतिसंज्ञयोरनयो
विसर्गस्य सः स्यात् कुप्वोः परयोः नमस्करोति ... तिवाच्यं योनेक्षितापाप ... तमः ... विसर्गस्य

द्विति निश्चयगति सिद्धा हरस्कन्दैति आगतिवाक्ये इदं उदो पुरः धूम्रन्या इदं उ कुरु धर्म्म साधो अतस्य [illegible] प्रत्ययस्य
विसर्गस्य [illegible] कृत्वोः निष्कृत्य [illegible] किं अधिः करोति बाहुः करोति [illegible]
मित्रकस्य [illegible] इत्यादिषु [illegible] उद्दिधः शुक्रः कामा शिरसो [illegible]
स्यात् कृत्वोः तिरस्कर्त्ता तिरःकर्त्ता [illegible] इति [illegible] विसर्गस्य सकारो वा स्यात् कृत्वोः छि
ष्करोति छिः करोति इत्यादि [illegible] किं [illegible] इसुसोः सामर्थ्ये एतयो विसर्गस्य षः स्याद्वा कृत्वोः सर्पिष्करोति सर्पि
ः करोति धनुष्करोति धनुः करोति सामर्थ्यमिह व्यपेक्षा सामर्थ्ये किं तिष्ठतु सर्पिः पिबत्वमुदकं नित्यं समासे नुत्तरपद
स्थस्य इसुसो विसर्गस्यानुत्तरपदस्थस्य नित्यं षः स्यात् कृत्वोः परयोः सर्पिष्कुण्डिका अनुत्तरपदस्थस्य किं परमसर्पिः कुं
ण्डिका कस्कादिषु सर्पिष्कुण्डिका [illegible] समासे व्यपेक्षा विरहे [illegible] व्यपेक्षायां नित्या [illegible] अतः कृकमिकंसकुंभकुशा
कर्णीष्वनव्ययस्य अकारादुपसर्गान्नव्ययविसर्गस्य नित्यं सकारादेशः स्यात् करोत्यादिषु परेष्वनुत्तरपदस्थस्य अयस्का
रः अयस्कामः अयस्कंसः अयस्कुम्भः अयस्पात्रं अयःसहिता [illegible] अयस्कुशा अयस्कर्णी अतः किं गीःकारः अनव्यय
स्येति किं स्वःकामः समासे किं यशः करोति अनुत्तरपदस्थस्य किं परमयशः करोति अधः शिरसी पदे एतयोर्विसर्गस्य
सादेशः स्यात् पदशब्दे परे अधस्पदं शिरस्पदं समासइत्येव अधः पदं शिरः पदं अनुत्तरपदस्थस्येत्येव परमशिरः पद
कस्कादिषु च भास्करः इति विसर्गसंधिः [illegible]
[illegible]
[illegible]

वर्णः अकः अयमद्वितीयो योरिपरे सवर्णे दीर्घ एकादेशः स्यात् इति प्राप्ते नादिचि अवर्णादिचि परे सवर्णे दीर्घः स्याद्
दात्रुलः एङ्यचोः तादन्ति विभोर्यः अत इति तपरः किं देवात्र आतो तितपरः किं स्वआगंता अकृतात् किं एहिश्रुओतात्र
अत्रमाहि कृतस्यासिद्धवादतः परो दे अकृतादिति विनोपरोत्तनस्याम र्थ्यांल्लिसिद्धं तपरकरणसामर्थ्यान्नसामर्थ्यां दीर्घ
निदत्यावशितार्थवात् अकृतेकिं तिष्ठतुपदम आत्रयिदत्तगुरोरत्वनोइतिकृतः इत्थाव अकृतादतः परस्य रोस्तः स्याद्
सिविवोवद्यः लारितुकारान्तुबंधयद्दणान्नेद प्रातरत्र धातर्गच्छ देवास्त्रइह इति स्थिते स्वं सोत्तगो अघोअ इर्वस्य
योविप्रतस्य वीरोर्यादेशः स्याद विपरे असंधिः मोञ्ःलोपः साकल्यस्य देवाइह देवा यिह अवि किं देवाः संति
वद्यपादयवस्यामि दत्ता दिसर्गोलिस्यते तथापि विसर्गस्यस्थानिवद्भावेन रुत्वाद्यत्वं स्यात् न स्याद मध्विधिः रोरिति
समुदायाग्रहणात् लोप्तगो स्त्र अघोस्त्र इति सकारांता निपाताः तेषां रोर्दश्रीकृते व्योर्लघुप्रयत्न तरः शाकटाय
नस्य पदान्तयोर्वकारयकारयोर्लघूच्चारणो वयोवाच्चो जिह्वामोच्चारणे जिह्वाग्रोपाग्र मध्यमूलानां शिथिल्यं सल
घूच्चारणः ओतोगार्ग्यस्य उकारात्परस्य पदान्तस्य लघुप्रयत्नतर यकारस्य नित्यं लोपः स्यात् गार्ग्यग्रहणं पूजार्थं सोत्र ८
कृतः लघुप्रयत्नतरपक्षे लोपश्रुतः पदान्तस्य किं तोये उत्रिवपदे अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्लोपश्चत्र मतेएका
भिः पदेकिं तेवद्युतं वेत्तः संप्रसारणोरूपं यद्विवचनिपदां कोलियाव उत्रितिरिद्दीप्यते तद्युक्तिरार्थपदयहणं इति स्वविधी
लोपगो अघोस्त्र इर्वस्य ... चारणस्य यकारस्यालोपः स्यात् लिसर्वेषांमतेन सोदेवाः सोखद्विसो विद्युदं अघोयादि देवा
नम्याः देवायां त्रितिकिं देवायिदरोस्तुपि अकृतोरेकादेशः स्यान्त उसुपिरोरपवादः अहर ... विकिं
अहो स्यात्र अवादलितिकिवं रूपरा अरयां तरेष ... न्त्रेवायं अहोरूपं गतमहोरात्रिरेषा ... मनयवाचअ

[left margin] देवाः संति त्यवर्जनं सयोद्र वस्लजैत्रे इदयहणेस्त्रावर
[left margin] तेवेउत तत्रयुते
[right margin] गणेनमस्तेर
[bottom margin] उत्कृपदान्ता वइसर्वे ४८

देशाद्यः अहोरथान्तरं अहरादीनां पत्यादिषु वा रेफः विसर्गापवादः अहर्पतिः गीर्पतिः धूर्पतिः [illegible] विधानीयो रो
रि रेफस्य रेफे परे लोपः स्यात् ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ढरेफौ लोपयतीति ढ्रलोपस्तस्मिन् पूर्वस्याणो दीर्घः इकारे रेफाभावे [illegible] पूर्वस्याणो
दीर्घः स्यात् पुनारमते हरीरम्यः शम्भूराजते अणः किं तृढः वृढः इकारे हिसापे इक्तत्त्वमते पूर्वदर्शनात् [illegible] परत्वे द्वि
पूर्वमात्रस्य दीर्घो अतृढः लीढः मनस्रथ इत्यत्र रुत्वे कृते हशि चेत्युत्वे रोरीति लोपे च प्राप्ते विप्रतिषेधे परं कार्यं तु
ल्यबलविरोधे परं कार्यं स्यात् इति लोपे प्राप्ते पूर्वत्रासिद्धमिति रोरीत्यस्यासिद्धत्वादुत्वमेव मनोरथः एतत्तदोः सुलोपोऽको
रनञ्समासे हलि अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपः स्याद्धलि न तु नञ्समासे एष विष्णुः स शम्भुः अकोः किं एषको
रुद्रः अनञ्समासे किं असः शिवः हलि किं एषोऽत्र सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणं सस्य सोर्लोपः स्यादचि पादश्चेल्लोपे सत्ये
व पूर्यते सेमामविड्ढि प्रभृतिं इत्यृक्पादः एवं सैष दाशरथी रामः अविभक्तौ पादोऽर्थी त्यपरे सैष दाशरथी रामः
लोपे चेदिति किं स इत्यत्र लोपे सत्येव पादपूरणं तु स्यात् इदं सिद्धमिति तत्र [illegible] ग्रहणात्
सम्बन्धिनेह न सोऽहमाजन्मशुद्धानां इति स्वादिसन्धिः अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकं धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वा
र्थवच्छब्दस्वरूपं प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात् कृत्तद्धितसमासाश्च कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञाः स्युः पूर्वसूत्रेण
सिद्धे समासग्रहणं नियमार्थं यत्र सङ्घाते पूर्वो भागः पदं [illegible] तस्य समासस्यैवेति तेन वाक्यस्य न प्रत्ययः अप्रत्ययपरिस
माप्तेरधिकारोऽयं परश्च अत्र समुच्चितधातु प्रातिपदिका [illegible] दाब्बा प्रातिपदिकाद्वित्यादय आ परिसमाप्तेरधिका
रः प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमित्युक्तत्वादिषु [illegible] इत्यादि [illegible] इत्येव
मर्थं स्वौजसमौट् [illegible] सोऽयं [illegible]

प्रत्यय

९

स्फः सुड् स्यो रु कारेकारौ ङसिपौ टश्चेतः विभक्तिश्च सुप्तिङौ विभक्ती संज्ञौ स्तः वचसुँङ् ङिस्याद्दोनां समानां त्रिकाणां त्र
इमादयः सप्तमं तासां यासां संज्ञाः स्युरिति रिहादिव्यवहारः सुपः सुप्स्त्रीणि त्रीणि वचनानि प्र... ...ऐकवचनद्विवचन
बहुवचनसंज्ञानि स्युः द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः बहुषु बहुवचनं बहुत्वे एतत्स्यात् रुत्ववि
सर्गौ रामः सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एव शिष्ट इति प्रथमयो
ःपूर्वसवर्णः नादिचि इचि परे विरामो तुट् प्रत्ययाः तुट् इतौ स्तः इति ङस्य संज्ञा नविभक्तौ तुस्माः विभक्तिस्थास्तवर्गसकाः मकौ तु×
रमकाराद्यौ न स्फः इति सकारस्य नेत्वं अतो गुणे अपदान्तादकाराद्गुणे परतः पररूपमेकादेशः स्यात् इति प्रा
प्ते परत्वात्पूर्वसवर्णदीर्घः अतो गुण इति हि पुरस्तादपवादा अनन्तरान्विधीन्बाधन्ते नोत्तरानिति न्यायेनाकः सव
र्णेदीर्घः इत्यस्यैवापवादो न तु प्रथमयोरित्यस्यापि रामाः एकवचनं संबुद्धिः संबोधने प्रथमायां एकवचनं संबु
द्धिः स्यात् एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गात् हल्लुप्यते संबुद्धिश्चेत् संबुद्ध्याक्षिप्तस्यां स्येङ्ह्रस्वात्स्या
द्विशेषणान्नेह हे इतरत् कुलेति हे राम हे रामौ हे रामाः एङ्ग्रहणं किं हे हरे हे विष्णो अत्र हि परत्वान्नित्यत्वाच्च संबुद्धिगुणे
कृते ह्रस्वात्परत्वं नास्ति अमि पूर्वः अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् रामं रामौ लशक्वतद्धिते तद्धितवर्जप्र
त्ययाद्याः लशकवर्गा इतः स्युः इति शसः शस्येत्संज्ञा तस्माच्छसो नः पुंसि पूर्वसवर्णदीर्घात्परो यः शसः सकार
स्तस्य नः स्यात् पुंसि अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि अट् कवर्गः पवर्गः आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि
रषाभ्यां परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे पदव्यवायेऽपीति निषेधं बाधितुमाङ्ग्रहणं नुम्ग्रहणं [illegible] ग्रहणं
र्थं तथाकर्तव्यं अद्यो ... नामपदम् ... इति ... रामान्

न यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गं यः प्रत्ययो यस्मात् क्रियते तदादिशब्दरूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अङ्गसंज्ञं [illegible] मि
न विभ्यामेनाऽदौ विकरणविशिष्टस्याङ्गसंज्ञार्थं तदादिग्रहणं विधिरिति किं स्त्री इयती प्रत्यये किं प्रत्ययविशिष्ट नावतो
बधिकस्य वामान्तस्य अंगस्येत्यधिकृत्य टाङसिङसामिनात्स्याः अकारान्तादंगात् टादीनां क्रमादिनादयः आदेशाः सु
णत्वं रामेण सुपि च अतो दीर्घो यञि सुपि परे अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् रामाभ्यां अतो भिस ऐस् अकारान्तादंगात् भिस ऐस् स्यात् अने
कालत्वात्सर्वादेशः रामैः ङेर्यः अतोऽङ्गात् ङे इत्यस्य यादेशः स्यात् रामाय इह स्थानिवद्भावेन यादेशस्य सु सुप्त्वात् सु
पि चेति दीर्घः सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति परिभाषा तु नेह प्रवर्तते कष्टाय क्रमणे इति निर्देशेन
तस्या अनित्यत्वज्ञापनात् रामाभ्यां बहुवचने झल्येत् झलादौ बहुवचने सुपि परे अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् रामेभ्यः बहु
वचने किं रामः रामस्य झलि किं रामाणां सुपि किं पचध्वं ङसिङसोश्च वावसाने अवसाने झलां चरो वा स्यात् रामात् रामाद् द्वि
वेकरूपत्वं ष्टं रामाभ्यां रामाभ्यां रामेभ्यः रामस्य मस्य द्विवचने सवर्णे च तिचर्द्वीर्घोन तस्मात् एव न तकारः अल्पप्राण
त्वाद्वृत्ववच्चेदान् अतएव सः सीति तादेशः आरस्यापि उ सिच उसि च परे अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् रामयोः ह्रस्व नद्यापो
नुट् ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादाबन्ताच्चाङ्गात्परस्यामो नुडागमः स्यात् नामि नामि परे अंगस्य दीर्घः स्यात् रामाणां सुपि चेति
दीर्घो यद्यपि परत्वाद्दीर्घोऽत्र प्रवर्तते सन्निपातपरिभाषाविरोधात् नामीत्यनेन दीर्घारम्भसामर्थ्यात्परिभाषा बाध्यते रा १०
मे रामयोः सुपि एत्वे कृते अपदान्तस्य मूर्धन्यः आपादपरिसमाप्तेरधिकारोऽयं इण्कोः इत्यधिकृत्य आदेशप्रत्यययोः
:सहेः साडः इति सूत्राद् स इति षष्ठ्यन्तमनुवर्तते इण् एकवर्गीयात्परस्यापदान्तस्यादेशप्रत्ययावयवस्य च सकारस्य
मूर्धन्यादेशः स्यात् विवृत्तघोषस्य सस्य तादृश एव षः रामेषु इण्कोः किं रामस्य आदेशप्रत्यययोः किं सुपीः सु पि

टौ॒ पदं। तस्य किं हरिः स्तत्र एवं हलन्तमुक्तं दादयः सर्वादीनि सर्वनामानि सर्वादीनि शब्दस्वरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि स्युः
तदंतस्यापीयं संज्ञा द्वंद्वे चेति ज्ञापकात् तेन परमसर्वत्रेत्यत्र परमसर्वकानि त्यकच् इति जसः शी अदंता
त्सर्वनाम्नः परस्य जसः शी स्यात् अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः नचा[illegible]र्वणस्मृइत्यादाविव नानुबंधत्वादनेकाल्त्वमिति
वाच्यं सर्वादेशत्वात्स्थानिसंज्ञायामेवाल्लाभात् सर्वे सर्वनाम्नः स्मै अतः सर्वनाम्नो ङेः स्मै स्यात् सर्वस्मै ङ
सिङ्योः स्मात्स्मिनौ अतः सर्वनाम्न एतयोरेतौ स्तः सर्वस्मात् आमि सर्वनाम्नः सुट् अवर्णान्तात्सर्वनाम्नो विहितस्या
मः सुडागमः स्यात् एत्वषत्वे सर्वेषां सर्वस्मिन् शेषं रामवत् एवं विश्वादयोप्यदंताः सर्वादयश्च पंचत्रिंशत् सर्व वि
श्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञा
यां स्वमज्ञातिधनाख्यायां अंतरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवत्
किम् इति उभशब्दो द्वित्वविशिष्टवाचक अत एव नित्यं द्विवचनांतः तस्येह पाठस्तु अकजर्थः तेन उभकप्रत्यये
ते इष्टसिद्धिः द्विवचनपरत्वाभावेनोभयतः उभयत्वेत्यादावितिचेत् प्रसंगात् वक्ष्यते उभयोन्यत्रेति अन्यत्रेति द्विव
चनपरत्वाभावे उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्तीति कैयटः अस्त्येवेति हरदत्तः तस्माज्जस्युभयादेशाभ्यस्थानिवत्त्वेन त
दग्रहणात्तयाप्प्रथमचरमेति विकल्पे प्राप्ते वित्तकिन्निर्देशत्वेनांतरंगत्वान्नित्यैव संज्ञा भवति उभयेऽतरडत
मौ प्रत्ययौ प्रत्ययग्रहणे तदंतग्रहणं नास्ति सुप्तिङंतमिति ज्ञापकात् तथापीह तदंतग्रहणं केव
लयोः संज्ञायाः प्रयोजनाभावात् अन्यतरान्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ स्वभावाद्द्विबहुविषये निर्धारणे [illegible] ते तत्रा
न्यतमशब्दस्य गणे पाठाभावान्न संज्ञा त्वत्त्व इति द्वावप्यन्यपर्यायौ एकोदात्तः परोनुदात्तः स्वदाद्यन्त्वेनैकव्याख्यैव इस×

विस्पमितिशेषः ।।३।।

×१२×

दे. नेमइत्यर्द्धे सिम सर्वपर्यायः तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते यथासंख्यमनुदेशः समानाम् इति ज्ञापकात्‌ अंतरं बहिर्योगो
पसंव्यानयोः गणसूत्रे अपुरी इति वक्तव्यं अंतरायां पुरि पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां एतेषां व्यवस्थायामसं
ज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणसूत्रपाठात्‌ सर्वत्र या प्राप्ता सा ङसि वा स्यात्‌ पूर्वे पूर्वाः स्वाभिधेयापेक्षो वधिनियमो व्यवस्था व्य
वस्थायां किं दक्षिणा गाथकाः कुशला इत्यर्थः असंज्ञायां किं उत्तराः कुरवः स्वमज्ञातिधनाख्यायां ज्ञातिधनान्यवाचि
नः स्वशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा ङसि वा स्यात्‌ स्वे स्वाः आत्मीया इत्यर्थः आत्मन इति वा ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वा ज्ञातयोऽर्था
×५× वा अंतरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः बाह्ये परिधानीये चार्थे अंतरशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा ङसि वा स्यात्‌ अंतरे अंतरा वा गृहा बा
ह्या इत्यर्थः अंतरे अंतरा वा शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा स्तः पूर्वस्मा
त्‌ पूर्वात्‌ पूर्वस्मिन्‌ पूर्वे एवं परादीनां शेषं सर्ववत्‌ एकशब्दः संख्यायां नित्यैकवचनांतः न बहुव्रीहौ बहुव्रीहौ चिकी
र्षिते सर्वनामसंज्ञा न स्यात्‌ त्वकंपितायस्य त्वकपितृकः अहकंपितायस्य मकपितृकः इह समासात्प्रागेव प्रक्रि
यावाक्ये सर्वनामसंज्ञा निषिध्यते अन्यथा लौकिकविग्रहवाक्ये इव तत्राप्यकच्‌ प्रवर्तेत स च समासे पि श्रूयेत अति
क्रांतो त्वकं अहमिति त्वकां निवत्‌ साधकारस्तु त्वकत्पितृको मकत्पितृक इति रूपेण इष्टापत्तिश्चेद्वस्तुत्वेन त्वत्का
वकौ यद्वोत्तरस्तु नीनां प्रामाण्यं संज्ञोपसर्जनीभूतास्तु न सर्वादयः महासंज्ञाकरणेन तदनुगुणानामेव गणे
सन्निवेशात्‌ अतः संज्ञाकार्यमंतर्गणकार्यं च तेषां न भवति सर्वो नाम कश्चित्‌ तस्मै सर्वाय देहि अतिक्रांतो सर्वमतिस ११
र्वः तस्मायतिसर्वाय अतिकतरं कुलं अतिततत्‌ तृतीयासमासे अत्र सर्वनामता न स्यात्‌ मासपूर्वाय तृतीयासमा
सार्थवाक्ये पि न समासेन पूर्वाय द्वंद्वे च द्वंद्वे उक्तं संज्ञा न वर्णाश्रमेतराणां समुदायस्य अथ निषेधो न च वयवा

मानायां सत्वा॥
॥अवयवविधिर्यद्वारस
नियमो वतर्पलावः अव
धितावादत्तज्ञः किं इह
स्वा निषेधापेक्षः पूर्वा
दीनां मासनिषेधो दिग्द्वंद्व
कालसत्तायाशुस्तिमवक्र
तेतेनवापक्रुतेइ इतिस्वा
निषेधापेक्षः अथमर्द्व
पूर्वाद्यनिषेधाना॥

नां न चैवं तदंतविधिना सुट्प्रसंगः सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुडिति व्याख्यातत्वात् विना षाडसि ङः साधः रंश्च कार्यं ज्ञीसावा
रवां तत्र कर्मणो ङे इति उक्ता संज्ञा वा स्यात् वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः त्रीसावं प्रत्येव विना बेत्क कंमतो नाकाद् किंतु क प्रत्य
य एव वर्णाश्रमेतरकाः प्रथमचरमतयाल्पार्द्धक तिनेमाश्च एतेजसः कार्यं प्रत्क कंसंज्ञा वा स्फः प्रथमे प्रथमाः ज्ञोपरामव
त् त यप्रत्ययः तदंतायाया हाः द्वितये द्वितयाः नेमे नेमाः शेषं सर्ववत् विभाषा प्रकरणे तीयस्य ङित्सु उपसंख्यानं द्वितीयस्मै
द्वितीयायेत्यादि एवं तृतीयः अर्धवक्रुद्गणान्ले हृ यद्धुङानीयाय ङं याङ्रसनाल रस्या ङराज्ञा स्याङ्रस्वासात् अ
ज्ञादेशितको यदंगाधिकारे तस्य तदंतस्य अनेकाल्त्वात् सर्वदेशो प्राप्ते निर्दिष्टमात्रस्यादेशाः स्युरिति एकदेशविकृतस्य
ानन्यत्वात् जरशब्दस्य जरस निर्जरसौ निर्जरसः इत्यादी बाधित्वापरत्वाज्जरसः निर्जरसा निर्जरेण निर्जरसे निर्जर
सः पक्षे हलादौ चरामवत् इति केचित्तु सर्वविधिप्रतिषेधे नेनातो अस्यां सन्निपातपरिभाषाया अनित्यत्वमाश्रित्य ज
श्भिसकावे निर्जरसि न निर्जरसां दिविरूपं तत्तु निर्जरसां निर्जरस इति केचिदित्यर्थकं तथा भिसि निर्जरसे रिति रूपां
तरमुक्तं तदंतमारितिस्त्रप्रष्टीकवचने निर्जरस्येत्येवरूपमिति सिद्धांतस्त एतच्चनाष्यविरुद्धं पद्दन्नोमास्हृन्निशासन्यू
षद्दोषयाकन् शाकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु पादंदंतनासिकामासहृदयनिशाअसृजयूषदोषयकृतउदकआ
स्यपांपदादयः आदेशाः स्फः ज्ञासादौ वा प्रत्तुआसन्नवाश्च आसन्यादेशाइविकाशिकायामुक्तं तस्यामादिकं पादः
पादौ पादः पादं पादौ पदः पादान् पादेन पदा सुडनपुंसकस्य सुडादयः स्यादारः स्वादिपंचवचनानि सर्वनामस्थानसंज्ञानि
स्फः रक्लीबस्य स्वादिपंच... सर्वनामस्थाने रूप्रत्ययादच्छि सुसादिषु सर्वनामस्थानेपरतः पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् य
चिते य कारादिषु डादिषु स्वादिषु सर्वनामस्थानेषु पूर्वं पदसंज्ञं स्यात् आकडारादेका संज्ञा इत ऊर्ध्वं कडाराः कर्मधारय

जे।

इत्यतः प्राक् एकैकस्य एकैकसंज्ञा ज्ञेया या परानवकाशा च तेन ङसादावपि भसंज्ञैव न पदत्वं अतो भत्वम दतः दता
ङस्भ्यां दद्भ्यां मासः मासा मासि स्वे व्वे व्यलोपः मास्भ्यां मासि अल्लोपोनः अंगावयवो सर्वनामस्थानपरो यो ङ्यादि स्वादिप
रो यो अन् तस्याकारस्य लोपः स्यात् रषाभ्यां नो णः समानपदे एकपदस्थाभ्यां रेफषकाराभ्यां परस्य नस्य णः पूष्णः पूष्णा । पू
वस्मादपि विभक्तौ स्थानिवद्भावइति पदांतत्वं अह्ना वा अहस्येवात्र एवं पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवदिति तु इह नास्ति तस्य दोषः संयोगादि
लोपलत्वणत्वेष्विति निषेधात् नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य नेति प्रातिपदिके निवृत्तःषष्ठीके पदे प्रातिपदिकसंज्ञकं यत्
पदं तस्य नकारस्य लोपः स्यात् नलोपस्यासिद्धत्वाद्दीर्घत्वमेवमेस्त्वं न पूषभ्यां पूषभिः पूषभ्य इत्यादि विभाषा ङिश्योः
अंगावयवोऽसर्वनामस्थानपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपो वा स्यात् ङि श्योः परे पूष्णि पूषणि पक्षे रामवत् पदन्नित्यसूत्रे पत्व
निग्रहणं प्रकारार्थं तथा च अङ्ग्रत्यामपि दोषन्नादेशो लाघवेक ककुद्दोषणीत्युदाहृतः तेन पदं ङिविषयेणः स्त्रियां स्वांतत्व
स्मानसमनः इत्यादि संगृह्यते आसन्यं प्राणमूचुरिति च आस्ये तत्र आसन्यः दोषन्नादेशस्य न तु सकलमप्यत एव न्यायात् तेन
दक्षिणं दोर्निज्ञावरइति संगृह्यते भुजबाहू प्रवेष्टो दोरिति सादृश्यास्तु स्वमपि दोषं तस्य तथाविधस्य सत्त्वं इति ह्यो
रक्षो तद्वीयाक्तः संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ संख्यादिपूर्वस्याहनादेशो वा स्यान्ङौ द्व्यह्नि द्व्यहनि द्व्यह्ने
विगतमहः व्यह्नि व्यहनि व्यह्ने अह्नः सायं सायाह्नः सायाह्नि सायाहनि सायाह्ने इत्यदन्ताः विश्वपाः दीर्घाज्जसि च दी
र्घाज्जसि इचि च परे प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घो न स्यात् वृद्धिः विश्वपौ सवर्णे दीर्घः विश्वपाः उदघपीहश्ओ ङिन्नादि चेत्येव
सिद्धे ङसि तु सत्यपि पूर्वसवर्णदीर्घो का विनास्ति तथापि गोयोगौ इत्यादावसंभिहापि न्याय्यत्वाद् इत्यन्यस्त् आतो धा
तोः आकारान्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्यांगस्य लोपः स्यात् अलोन्त्यस्य विश्वपः विश्वपा विश्वपाभ्याम् एवं शंखध्मादयः धातोः १२

तोः किं हाहान् सवर्णदीर्घः हाहा ङे वृद्धिः हाहै ङसिङसोः दीर्घः हाहाः ङसि वृद्धिं हाहैः ङौ आद्गुणः हाहे शेषं विस्पष्टं यावत्
आत इति योगविभागाद्धातोरस्यालोपः क्वचित् क्वः प्नः इत्यादंताः हरिः प्रथमयोः पूर्वसवर्णः हरी ङसि च ह्रस्वांत
स्यांगस्य गुणः स्याज्जसि परे हरयः ह्रस्वस्य गुणः ह्रस्वस्य गुणः स्यात्संबुद्धौ हे हरे हरिं हरी हरीन् शेषो घ्यसखि अन
दी संज्ञौ ह्रस्वौ याविवर्णोवर्णौ तदंतं सखिवर्जं घिसंज्ञं स्यात् शेषः किं मत्यौ एकसंज्ञाधिकारात् सिद्धे शेषग्रहणं स्पष्टा
र्थं ह्रस्वौ किं वातप्रम्यौ किं मात्रे आङो ना स्त्रियां घेः परस्य आङो ना स्यादस्त्रियां आङिति टासंज्ञा प्राचां हरिणा अस्त्रियां
किं मत्या घेर्ङिति घिसंज्ञस्य ङिति सुपि गुणः स्यात् हरये घेः किं सख्ये ङिति किं हरिभ्यां सुपि किं पट्वी घेर्ङितीति गुणे कृ
ते ङसिङसोश्च एङो ङसिङसोरति परे पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् हरेः हर्योः हरीणां अच्च घेः इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेरौ स्या
त् घेरंतादेशश्चाकारः हरौ हर्योः हरिषु एवं श्रीपत्यग्निरविकव्यादयः अनङ् सौ सख्युरंगस्यानङ् स्यादसंबुद्धौ सौ परे
ङित्वेनंतादेशः अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा अंत्यादलः पूर्वो वर्ण उपधासंज्ञः स्यात् सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ नांतस्योपधाया
दीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे अपृक्त एकाल्प्रत्ययः एकाल्प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्यात् हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सु
तिस्यपृक्तं हल् हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घेभ्यो ङ्यापो यदंतं तस्मात्परं सुतिसीत्येतदपृक्तं हल् लुप्यते हल्ङ्याब्भ्यः किं ग्रामणीः दीर्घात् किं नि
ष्कौशांबिः अतिखट्वः सुतिसीति किं अभैत्सीत् तिपा सहचरितस्य ग्रहणात् सिचो ग्रहणं नास्ति अपृक्तस्य किं बिभ
र्ति हल् किं बिभेद प्रथमं हल् किं राजा नलोपो न स्यात् संयोगांतस्य लोपस्यासिद्धत्वात् सख्यादेशः सखे सख्युः संबुद्धौ स
ख्युरंगात्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात् अचो ञ्णिति ञिति णिति परे अजंतांगस्य वृद्धिः स्यात् सखायौ स
खायः सखायं सखायौ सखीन् घिसंज्ञाभावान्न तत्कार्यं सख्या सख्ये ख्यत्यात्परस्य खितिश[illegible]सखीतीनाट्टस्य

इत्यप्रणाद्देशास्यात् ङसिङसोः ततः स्यात् सख्युः अल्ल उ ङ्ङ ... ङे ... स्यात् उकारान्त ... सुदायः
सखीरूपवानात्वेनासखी सुसखा सुसखायौ सुसखायः अनङ् लिङ्गवचनो ... त्वात् तदन्तेपि प्रवृत्ति ... सुदाहत्यस
*ति* खेरूपत्वान्तावेनासखी निषेधा प्रवृत्तेर्घिसंज्ञा सुसखिना सुसखये ङसिङसोर्गुणे कृते कृतलक्षणादेशाभावात् ख्या
त्याद्युत्वेन सुसखेः सुसखा वित्यादि एवमतिज्ञायितः सखाऽतिसखा परमः सखायस्य ... ति विग्रहे परमसखा पर
मसखायावित्यादि गौणत्वेप्यनङ् लिङ्गप्रवृत्तेः सखीमतिक्रांतोऽतिसखिः लिंगविशिष्टपरिभाषायाश्चानित्यत्वान्नत्स्वं ह
रिवत् इहानङ् लिङ्गत्वेन सवतः गौणत्वे तोऽरिति कृत्स्वेन सखिशब्दस्य लाक्षणिकत्वात् लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्त
स्यैव ग्रहणात् पतिः समास एव पतिशब्दः समास एव घिसंज्ञः स्यात् पत्या पत्ये पत्युः पत्यौ शेषं हरिवत् समासे तु भूपत
ये कतिशब्दो नित्यबहुवचनांतः बहुगणवतुडति संख्या एते संख्या संज्ञाः स्युः डति च डत्यंता संख्या षट्संज्ञा स्यात् प्र
त्ययस्य लुक् श्लुलुपः लुक्श्लुलुप् शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्संज्ञं स्यात् षड्भ्यो लुक् षड्भ्यः परयोर्जश्शसो
प्रत्यय* र्लुक् स्यात् प्रत्ययलोपे लक्षणं प्रत्ययलक्षणं प्रत्ययलोपे प्रतिदाश्रितं कार्यं स्यात् इति जसि चेति गुणे प्राप्ते न लुमतांगस्य लुक् श्लु लु
प्पते लुमतः लुमता शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमंगकार्यं न स्यात् कति २ कतिभिः कतिभ्यः २ कतीनां कतिषु अस्मद्युष्मद् षट्
संज्ञास्त्रिषु सरूपाः त्रिशब्दो बहुवचनांतः त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः २ त्रेस्त्रयः त्रिशब्दस्य त्रयादेशः स्यादामि त्रयाणां
गौणत्वे तु नेति केचित् प्रियत्रीणां वस्तुतस्तु प्रियत्रयाणां त्रिषु द्विशब्दो द्विवचनांतः त्यदादीनामः एषाम १२
...कारोन्तादेशः स्यात् द्विपर्यन्तानामेवेष्टिः द्वौ २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २ द्विपर्यन्तानां किं तु वान् नदंतो संज्ञाभावमुपसर्जनत्वेन
नांवं ... णकार्यत्वात् द्विनामिकः ... द्वौ द्वयः द्वावतिक्रांतोऽतिद्विः हरिवत् ... परमौ द्वौ ... श्रो

ङुलोमिः अङ्गुलोमी उ ङुलोमाः लोम्नो पत्येष्व कृष्वकारो वक्तव्यः अन्यदीर्घत्वे प्रवादः अङ्गुलोमिं अङ्गुलोमी अङ्गुलोमान्
इतो [illegible] वातप्रमीस्फलादिस्त्रेरुमाङ् ई प्रत्ययः किल वातं प्रमिमीते वा तप्रमीः दीर्घाज्जसि च वातप्रम्यौ [illegible] प्रत्य
ये वातप्रमीः अमि पूर्वः वातप्रम्यौ वातप्रमीन् वातप्रम्या वातप्रम्ये वातप्रम्यः २ वातप्रम्योः वातप्रम्यां दीर्घत्वान्नुट् ङौ
तु सवर्णदीर्घः वातप्रमी वातप्रम्योः वातप्रमीषु एवं ययीपप्यादयः यात्यनेनेति ययीः मार्गः पातीति पपीः सूर्यः
यापीः किप् चेति ई प्रत्ययः क्विबंततत्वात् प्रमीशब्दस्य तु अमि शसि ङौ च विशेषः वातप्रम्यं वातप्रम्यः वातप्रम्यि एवं नेकार्थं
इति दक्षमालोप एव प्रधीवत् बहुश्रेयस्याः यस्य बहुश्रेयसी दीर्घङ्यन्तत्वात् हल्ङ्यादिलोपः ह्रस्वात् स्त्री नदी ई ईत्तौ नि * ८ *
त्यस्त्रीलिंगौ नदीसंज्ञौ स्तः प्रथमलिंगग्रहणं च पूर्वस्यास्त्र्याख्यस्योपसर्जनत्वेपि नदीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः अ
म्बार्थानां नद्यंतानां च ह्रस्वः स्यात् संबुद्धौ हे बहुश्रेयसि शसि बहुश्रेयसीन् आण्नद्याः नद्यंतात्परेषां ङितामाडागमः
स्यात् आटश्च आटो चि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् बहुश्रेयस्यै बहुश्रेयस्याः २ नद्यंतात्परत्वान्नुट् बहुश्रेयसीनां ङेरा
म्नद्याम्नीभ्यः नद्यंतादाबंतान्नीशब्दाच्च ङेराम्स्यात् इदुद्भ्यामित्यादाटावृद्धी धातो बहुश्रेयस्यां शेषं सीप्रत्ययांतं वातप्रमीवत्
वा* अङ्यंतत्वान्न सुलोपः अतिलक्ष्मीः शेषं बहुश्रेयसीवत् कुमारीमिच्छन् कुमारीवाचरन्वा ब्राह्मणः कुमारी क्यजंतात्
क्वारक्विबंतात् [illegible] हल्ङ्यादिलोपः अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ श्नुप्रत्ययांतस्य इवर्णोवर्णांतधातो
*५* र्भ्रू इत्येतस्यांगस्य इयङुवङौ स्तोऽजादौ प्रत्यये परे ङिच्चेत्यंतादेशः आंतरतम्यादेवियङ् उवङ् इति इयङ्प्राप्ते एरनेका
चोऽसंयोगपूर्वस्य धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य इवर्णस्तदंताद्धातोरनेकाचो [illegible] कुमा
रीणां कुमार्यं प्रधीः [illegible] प्रधाः [illegible] धातुना संयोगस्य विशेषणादिदं माभूत् [illegible] हे उन्नीः
*एस्माद्दगादौ प्रत्यये परे इतिये एरु कुमार्यौ कुमार्यः देकुमारि [illegible]
अत्रोपसर्गसंयोगोवर्तते

उन्न्यां ङि-साम् उन्न्यां एवं ग्रामणीः ॥ अनेकाचः किं नीः नियौ नियः अमिशसि च परत्वादियङ् नियं नियौ नियः ङेराम् नियां
असंयोगपूर्वस्य किं सुश्रियौ यवक्रियौ गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते शुद्धधियौ परमधियौ दं धत्त हिडुधियौ
वृश्चिकल्पियेत्यादि उच्यते ङः स्त्रिताधीर्वैषामिति विग्रहे डुरित्यस्याधीनाद्धं उक्तिगतित्वमेव नास्ति अक्रियायुक्ताः प्राद
यस्तं प्रत्येव गत्युपसर्गसंज्ञाः वृश्चिकत्राद्धस्य बुद्धिरूतम पादा न त्वेनेदविवक्षितं वृश्चिकसंबंधिनी स्त्री वृश्चिक
सीरित्यत्र पदलोपो वा नत्त्व सुधियोः एतयोर्यण् स्यादवि सुपि सुधियौ सुधियः सखायमिच्छतीति सखीयति ततः
क्विप् अल्लोपयलोपौ अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वाद्यणि प्राप्ते क्वौ लुप्तं न स्थानिवत् एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् ॥ अनङ् णिद्व
सखा सखायौ सखायः हे सखीः अमि एवं रूपात् परत्वाद्यणि प्राप्ते वत्तोपि परत्वात्सख्युरसंबुद्धाविति प्रवर्तते स मे
खायं सखायौ शसि यण् सख्यः सह खेन वर्तते इति सखः तमिच्छतीति सखीः सुखमिच्छतीति सुखीः सुतीः सुख्यौ
सुत्यौ ख्यत्यादिति दीर्घस्यापि ग्रहणादुकारः सख्युः सुत्युः लूनमिच्छतीति लूनीः क्षाममिच्छतीति क्षामीः प्रस्तीममिच्छतीति प्रस्तीमीः एषां
ङसिङसोः यण् नत्वमत्वयोरसिद्धत्वात् ख्यत्यादित्युकारः लून्युः क्षाम्युः प्रस्तीम्युः शुष्कीयते शुष्कीः पक्वीः इयङ् शुष्कि
यौ शुष्कियः ङसिङसोः शुष्कियः ईदेताः ज्ञातुर्दीवित् एवं विष्णुवायुभानवादयः हरु क्रोष्टुः क्रोष्टुशब्दस्तेन तुल्यव
र्तते असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे क्रोष्टुशब्दस्थाने क्रोष्टृशब्दः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ॥ ऋतो ङि-सर्वनामस्थानयोः ७ ङौ १४
सर्वनामस्थाने च परे ऋदन्तांगस्य गुणः स्यादिति प्राप्ते ऋदुशनस्पुरुदंसोनेहसां च ऋदन्तानामुशनसादीनां चानङ् स्या
दसंबुद्धौ सौ परे अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् अबादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने प
रे नप्तृग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं तेन पितृभ्रातृप्रभृतीनां न उद्गातृशब्दस्य तु भवत्येव समर्थसूत्रे उद्गातार इति प

धातुवयवसंयोगपूर्वात्
परेनेकाचोः संयोगपूर्वत्वे
ति नयण् ग्रामणीर्वास्ति
वृत्तीतास्मान्निति नेत्वं

वाद

क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टॄन् विभाषा तृतीयादिष्वचि क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना तृतीयादिषु क्रोष्टावां तृज्वद्वा
क्रोष्टुः क्रोष्टुः ऋत उत् ऋतो ङसिङसोः उदिति रेफ उकार एकादेशः स्यात् रपरत्वं रात्सस्य रेफात् संयोगान्तस्य सलोपो नान्य
स्य रेफस्य विसर्गः क्रोष्टुः आमि परत्वात् तृज्वद्भावे प्राप्ते नुमचिरतृज्वद्भावे भ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन क्रोष्टूनां क्रोष्टरि क्रोष्टौ
: एवं हलादौ च तृज्वत् ऊदन्ताः हूहूः हूह्वौ हूह्वः हूहूं हूह्वौ हूहून् अतिचमूशब्दे तु नदीकार्यं विशेषः हे अतिचमु
अतिचम्वै अतिचम्वाः खलपूः ओः सुपि धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य उवर्णस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्याने
काचोऽङ्गस्य यण् स्यादजादौ सुपि गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते खलप्वौ खलप्वः एवं सुल्वादयः अनेकाचः किं लूः
लुवौ लुवः धात्ववयवेति किं उल्लूः उल्लुवौ उल्लुवः असंयोगपूर्वस्य किं कटप्रुवौ कटप्रुवः गतीत्यादि किं परमलुवौ सु
लुवौ सुवः वर्षाभ्वश्च वर्षाभ्वः अस्योवर्णस्य यण् स्यादचि सुपि वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः दृन्भूः
किं दृन्भुवौ दृन्भुवः नन्तु सुधियोः स्वभुवौ वर्षाभ्वश्च अस्योवर्णस्य यण् स्यात् दृन्भूः दृन्भ्वौ दृन्भ्वः दृन्भूः दृन्भ्वित्येतन्नाति हि सार्थकत्वेत्वेव
अदृन्भ्वः कपेल्लकर्कभू दिविज इत्यत्र णत्वादिवः दृन्भ्वौ दृन्भ्वः नदृन्भूनीति हि नामार्थवृत्ते स्वभुव
: किं दृन्भ्वः दृन्करपुनः पूर्वस्य भुवो यण्वक्तव्यः दृन्भ्वः दृन्भ्वः खलपूवत् करभ्वं करभ्वः दीर्घपाठे करएवकारः स्याद्वि
: किं दृन्भूः दृन्करपुनः पूर्वस्य भुवो यण्वक्तव्यः दृन्भ्वः खलपूवत् कारभ्वं कारभू ऋदन्ताः धा
कः प्रशास्ता एकारस्योकारस्य पुनर्भ्वः योगविभागः उःसिजन्तौ विस्तादि दृन्करात् ऋदन्ताः स्वस्रादिवत् इत्यदन्ताः धा
ता हे धातः धातारौ धातारः ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यं धातॄणां एवं नप्त्रादयः अप्तृन्तृच् पिता कस्यचित्पदस्य पिनप्त्रादियत
ता हे धातः धातारौ धातारः ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यं धातॄणां एवं नप्त्रादयः नाना नरौ नरः हे नः नृच नृ इत्यस्य नामि वा
णत्वं नियमार्थं वा नृ दीर्घः पितरं पितरौ ज्ञेयं धातृवत् एवं जामातृभ्रात्रादयः ना नरौ नरः हे नः नृच नृ इत्यस्य नामि वा
दीर्घः स्यात् नॄणां नृणां ऋदन्ताः ऋत इद्धातोः अनयोरुकारणे प्रकृतिवदनुकरणमिति विवेकस्तिकाति दिव्यादिवेरपरत्वं कीः
किरौ किरः गीः गिरौ गिरः इत्यादि गीर्वत् इत्वाभावपक्षे ऋकुत्रानेति ऋतोऽडीति विवपरकरणा हूहूः खुणेन कृः क्रो

क्रः । कं ह्रौ कं हन्न् क्रौं के इत्यादि इति हं दंताः । गमतेर्डा क्रु अनयोरनुकरणे अनडुः । गमो डाकारे गुणविषयेस्तु परत्वे गमलो गम
लः गमलो गमलो गमलूंदः गमलो गमले ङ । मिङ सो स्कू कू तत उदित्व फवलपरत्वे संयोगांतलोपः गमलुन्न् डाकुन्न् इति हं दंताः से
सख्यौ सख्यः स्मृतेः स्मृतयौ स्मृतयः इत्यदंताः गोतो णित् गोतः ष्ठात् परं सर्वनामस्थानं णिद्वत्कार्यं स्यात् गोः गावौ गा
वः उतो वृद्धिः आतेत इति छेदः उकारादम् ङसोरचि परे आकार एकादेशः स्यात् गां सा साहचर्यात् स्तुवे वामस्य द्युते
नेद अविनवं गां गावौ गाः गवा गवे गोः इत्यादि उतो णिदिति वक्तव्यं विहित विशेषणं तेन सुद्योः सुद्यावौ उकारादि
द्विहितं सर्वनामस्थान मिति व्याख्यानान्नेह हेत्तानो तानवः उ: ञो स्तुः स्मृतौ येन समस्मृतौ: स्मृतावौ स्मृतावः स्मृतां स्मृ
तावौ स्मृताः इत्योदंताः रायो हलि रैवोस्या कारोऽन्तादेशः स्याद्धलि विभक्तौ अविश्वावादेशः राः रायौ रायः राया रा
भ्यां इत्यैदंताः ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लां ग्लावौ ग्लावः उतो वृद्धिरिति इहन प्रवर्त्तते एओ चू सूत्रेण उदंतो तो: भावप्यलावइाय
कात् इत्यजंताः पुल्लिंगाः रमा अउ आपः आबंतादंगात्परस्योङः शीस्यात् अङित्योकारविलक्षे: संज्ञा रमे रमाः सं
बुद्धोच आपः एकारः स्यात्संबुद्धौ एङ्ह्रस्वादिति लोपः हे रमे हे रमाः रमां रमे स्त्रीत्वान्नत्वाभावः रमाः आङि चापः आङि उसि
चपरे आबंतस्यांगस्य एकारः स्यात् रमया रमाभ्यां रमाभिः याडापः आपः परस्य ङिद्वचनस्य याडागमः स्यात् वृद्धिरेचि
रमायै सवर्णदीर्घः रमायाः २ रमयोः रमाणां रमायां रमयोः रमासु एवं दुर्गादयः सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च आबंतात्सर्व २५
नाम्नः परस्य ङितः स्याट् स्याद्वापश्च ह्रस्वः याटोपवादः सर्वस्यै सर्वस्याः २ एकादेशस्य पूर्वांतवत्वेन ग्रहणादामि सर्वनाम्न
इति सुट् सर्वासां सर्वयोः सर्वासु एवं विश्वादय आबंताः विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ अत्र सर्वनामता वा स्यात् उत्तर
पूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै दिङ्नामान्यंतराले इति प्रतिपदोक्तस्य दिक्समासस्य ग्रहणान्नेह यो त्तरा सा पूर्वा यस्या उन्मुग्धाया

स्मै सर्वस्यै उत्तरपूर्वस्यै बकुद्धीदिग्ग्रहणं स्पष्टार्थं अन्तरस्यै शालायै बाह्यायै इत्यर्थः अपुरीत्युक्तेर्नेह अन्तरायै नगर्यै विभाषा द्वि
तीयातृतीयाभ्यां ङितः स्याडापश्च ह्रस्वः इदं सूत्रं त्यक्तुं शक्यं तीयस्य ङित्सूपसंख्यानात् द्वितीयस्यै द्वितीयायै द्वितीयस्या
ः द्वितीयायाः २ द्वितीयस्यां द्वितीयायां शेषं रमावत् एवं तृतीया अंबार्थनद्योर्ह्रस्वः हे अंब हे अल्ल हे अक्क असंयुक्ता
ये डलकास्तद्वतां ह्रस्वो न हे अंबाडे हे अंबाले हे अंबिके जराजरसौ नीनावान्यरत्वाज्जरस आमि नुटः परत्वाज्जरस ज
रसामित्यादि पक्षे रमावत् इह सर्वविप्रतिषेधेन शीनात्वं सन्निपातपरिभाषाया अनित्यतां चाश्रित्य जरसौ इति केचिदा
हुः स निर्मूलं यद्यपि जरसादेशस्य स्थानिवद्भावेनाबन्ततामाश्रित्य अड् आप आङि चापः याडापः ह्रस्वनद्यापः डेराम्
इति पदानि विधयः स्याम्या एवं न सुनिरास्पदं सु तथाप्यनुविधावित्युक्तेर्ननित्वं इति आ आविति प्रश्लिष्य आकाररूपस्यैवाप
त+ :सर्वत्र ग्रहणात् एवं हल्ङ्याब्भ्यो दित्यत्रापि आ आप् ङी ई इति प्रश्लेषाद् अतिखट्वः निष्कौशाम्बिरिति सिद्धे दीर्घग्रहणं प्रत्याख्या
येन नैवमप्यतिखट्वो येत्यत्र स्थान्याश्रयमाकारत्वं स्थानिवद्भावेनापत्वं चाश्रित्य याट् स्यादिति वाच्यं आबंतस्य दंगं ततः प
रस्य याड्विधानात् उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययेतदादिनियमात् पद्दन्निति नासिकायाः नस् नसः नसा नोस्याम् इत्यादि पक्षे
सुटि रमावत् निशायाः निश् निशः निशा व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः व्रश्चादीनां सप्तानां छशान्तयोश्च
षकारोन्तादेशः स्यात् झलि पदान्ते च षस्य डः श्चुत्वेन ङं निड्भ्याम् निड्भिः सुपि डः सीति पक्षे धुट् चर्त्वं तस्याऽसिद्धत्वाद्वयोर्द्वि
तीय इति टतयोश्च छोन्मपदान्ताद्धो शितिष्टुत्वेन निट्त्सु निट्सु षढोः कः सि षस्य ढस्य च कः स्यात् सकारे परे इति तन्न तव
तिङ्श्च प्रत्ययस्थिरत्वात् केचित्तु व्रश्चादिसूत्रे दादेर्धातोर्घ इति सूत्राद्धातोरित्यनुवर्त्तयन्ति तन्मते ङश्चुत्वेन ङकारे निङ्भ्यां
निड्भिः श्चुत्वे निट्सु षढोः कः इति क्रत्वे तु ननत्वं तिङ्श्च प्रत्ययस्थिरत्वात् मासपृतनासानूनां मास पृत्सु वा वाच्याः नासादी

ता इतः एता इट्झां पक्षे श्रुटिव रमावत् गोपा विश्वपावत् मतिः प्राग्वे एवं हरिवत् स्त्रीवान्नवानाव: मती: मात्वेन मत्या डि
ति ङस्वस्य इयङुवङ् स्थानौ स्त्र्याख्यौ नदी नित्यं स्त्रीलिंगावीदूतौ ङस्वौ च इउवर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञौ स्तो ङिति परे आ
ण्नद्याः मतये मत्यै मतेः नदी च पक्षे अदितिङे रोवेपासे इडङ्झां नदीसंज्ञायां ङ्यामि ङुझां परस्य ङे राम स्यात् पक्षे अच्च घेः मत्यां
मतौ एवं श्रुतिस्मृत्यादयः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ स्त्रीलिंगयोरेतयोरेतावादेशौ स्तो विभक्तौ परतः अचि र ऋतः तिसृ
चतसृ एतयोः ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि गुणदीर्घोत्वानामपवादः तिस्रः २ तिसृभिः तिसृभ्यः २ आमि नुम सविरेति नुट् न
तिसृचतसृ एतयोर्नामि दीर्घो न स्यात् तिसृणां तिसृषु स्त्रियामिति त्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह प्रियास्त्रयः स्त्रीणि वा यस्या
:सा प्रियत्रिः मतिवत् आमि प्रियत्रयाणामिति विज्ञेयः प्रिया स्त्रियो यस्य स इति विग्रहे प्रियतिसा प्रियतिस्रौ प्रियति
स्रः प्रियतिस्रमित्यादि प्रियास्तिस्रो यस्य तत्कुलं प्रियत्रि स्वमोर्लुक्तत्वेन प्रत्ययलक्षणाभावान्न तिस्रादेशः न लुम
तेति निषेधस्यानित्यत्वात्पक्षे प्रियतिसृ रादेशः एवं विप्रतिषेधेन नुम प्रियतिसृणी प्रियतिसॄणि इत्यादि पुंवद्भ
माणं वक्ष्यवविकल्पात्पक्षे त्रिवत्रयमनावो प्रियतिस्रा प्रियतिसृणा द्वे द्वे मत्यापूर्वे २ ह्वास्यात् द्व्योः २ गौरी गौ दोर्गौर्ध
: नदीकार्यं हे गौरि गोर्यै रेववाणीनद्यादयः प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविशिष्टस्य ग्रहणादन ङि लिङ्गात्वे च प्राप्तेविभ
क्तौ लिंगविशिष्टग्रहणं सखी सख्यौ सख्यः इत्यादि गौरीवत् अङ्य्वत्वान्नसुलोपः लक्ष्मीः शेषं गौरीवत् एवं तन्त्र्यादयः
स्त्रीदेहः स्त्रियाः स्त्रिया इयङ् स्यादजादौ प्रत्यये परे स्त्रियौ वाम्शसोः अमि शसि च स्त्रिया इयङ् वा स्यात् स्त्रियं स्त्री
स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रियै स्त्रियाः २ स्त्रियोः २ परत्वान्नुट् स्त्रीणां स्त्रियां स्त्रीषु स्त्रियमतिक्रान्तोऽतिस्त्रिः अतिस्त्रियौ गुणनाभा
वाववत् इङ्डि: परत्वान्नु तिस्त्राद्यतेः स्त्रीवेनुनः स्त्रीणाम् स्यौ परत्वाद् श्रियं अतिस्त्रियः हे अतिस्त्रे अतिस्त्रियौ

अतिस्त्रि अः वाम्शसोः अतिस्त्रियं अतिस्त्रिं अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा घेर्ङिति अतिस्त्रये अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रियोः
अतिस्त्रीणां अतिस्त्रौ उत्स्योकारेव नित्यं स्यादम्शसोस्तु विभाषया इत्यादेशः विनान्यत्र स्त्रियाश्चेत्यसङ्गते १ क्लीबेतु
नुम् अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि अतिस्त्रिणे ङे प्रत्ययवत्वादेव वक्ष्यमाणं पुंवद्भावात् पक्षे प्राग्वद्रूपं अतिस्त्रये अतिस्त्रिणः
अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रिणोः अतिस्त्रियोरित्यादि स्त्रियां तु प्रायेण पुंवत् शसि अतिस्त्रीः अतिस्त्रिया ङिति ङस्येति विक
ल्पात्तत्र प्रयुक्तो विकल्पः अस्त्रीति तु इयङुवङ्स्थानावित्यस्यैव पर्युदासस्तत्संबद्धस्यैवानुवृत्तेः अतिस्त्रियै अति
स्त्रये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रियां अतिस्त्रौ श्रीः श्रियौ श्रियः नेयङुवङ्स्थानावस्त्री इयङुवङोः स्थितिर्ययोस्ता
वीहतौ नदीसंज्ञौ स्तो न तु स्त्री हे श्रीः श्रियै श्रिये श्रियाः श्रियः २ वामि इयङुवङ्स्थानौ स्त्र्याख्यौ यू आमि वा नदीसंज्ञौ स्तो न
तु स्त्री श्रीणां श्रियां श्रियि श्रियां प्रधीशब्दस्य तु हस्तिकारादीनां मते लक्ष्मीवद्रूपं पदान्तरं विनापि स्त्रियां वर्तमानत्वेनि
त्यस्त्रीत्वमिति स्त्रीकारान्तलिंगान्तरान्तर्धायकत्वं तदिति केचित् मते तु पुंवद्रूपं प्रकृष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत् अ
भिन्नासिवप्रध्यं प्रध्यः इति विशेषः सुष्ठुधीर्यस्याः सुष्ठु ध्यायतीति वेति विग्रहे सुधीः श्रीवत् मतान्तरे पुंवत् सुष्ठु धीरिति
विग्रहे तु श्रीवदेव ग्रामणीः पुंवत् स्त्रियां च स्त्रीवाचित्वे क्रोष्टुशब्दस्य तृज्वद्रूपं लक्ष्ये क्रोष्ट्री स्याद् ङीप् ऋदंतेभ्यो नान्तेभ्यश्च स्त्रियां
ङीप् स्यात् क्रोष्ट्री क्रोष्ट्र्यौ क्रोष्ट्र्यः वधूर्गौरीवत् भ्रूः श्रीवत् हे सुभ्रूः कथं तर्हि हा पितः क्वासि हे सुभ्रु इति चेन्न हि प्रमाद एवाय
मिति बहवः स्खलतपुंवत् पुनर्भूः दृन्करेति यणो वङो बाधकत्वे यङुवङिति निषेधो न तेन पुनर्भ्वौ पुनर्भ्वः एकादु
त्तरपदे णः एकाद् उत्तरपदं यस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिस्थस्य नस्य
नित्यं णत्वं स्यात् ग्रामणीसामर्थ्यां नित्यत्वे सिद्धे तु न यदिह णत्वस्य ग्रहणं बाधित्वा परत्वान्नुट् पुनर्भूणां वर्षाभ्वेक

ज्ञातो नित्यस्त्रीवा नावात् देवषीस्तुः केयं टभ्रतेभ्रतां तरेत्तु देवषीस्तु उर्नेर्नवा यांत्तु देवषीस्तु तेकांउनर्नवा यांस्त्रीवषी
स्तुउर्देउमा नित्यिया द्वः वर्षास्वित्र्य वर्षास्त्रियो वर्षास्त्वः स्वयंस्तुः वत्तु नषट् स्वस्रादित्यः षट्संज्ञिकेभ्यः स्वस्रादिभ्यश्च
ङीप्टापौ नस्तः स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननांदा दुहिता तथा यातामातेति सप्तैते स्वस्रादय उदाहृताः अप्तृन्निति दीर्घः स्व
सा स्वसारौ स्वसारः मातापितृवत् ज्ञासिमातृः द्यौर्गौवत् राः पुंवत् नौर्ग्लौवत् इत्यडंताः स्त्रीलिंगाः अतोम् अतोंगाव
क्लीबात्स्वमोर्म् स्यात् अमिपूर्वः ज्ञानं एङ्ह्रस्वात् दितिहल्मात्रलोपः हे ज्ञान नपुंसकाच्च क्लीबात्परस्यौङः शीस्यात् स
संज्ञायां यस्येतिच तस्येवर्णावर्णयोर्लोपः स्यात् ईकारे तद्धिते च परे इत्यकारलोपे प्राप्ते औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः ज्ञा
ने जश्शसोः शिः क्लीबादनयोः शिः स्यात् शि सर्वनामस्थानं शि इत्येतदुक्तसंज्ञं स्यात् नपुंसकस्य झलचः झलंत
स्याजंतस्य च क्लीबस्य नुमागमः स्यात् सर्वनामस्थाने परे उपधादीर्घः ज्ञानानि पुनस्तद्वत् शेषं रामवत् एवं धनवनाद
यः अद्ड्डतरादिभ्यः पंचभ्यः एवं क्लीबेभ्यः स्वमोरद्ड् डादेशः स्यात् टेः डिति परे तस्य टेर्लोपः स्यात् वावसाने कतरत् क
तरद् कतरे कतराणि तस्येति किं पंचमः टेर्लुप्तत्वात् स्वमोरिति किं सर्वे सवर्णेदीर्घः एङ्ह्रस्वादिति संबुद्धिलोपश्चन
तवति हे कतरत् पुनस्तद्वत् शेषं पुंवत् अन्यत् अन्यतरत् इतरत् अन्यतमस्यतु अन्यतममित्येव एकतरस्य प्रति
षेधो वक्तव्यः एकतरं सोरमादेशो कृते सन्निपातपरिभाषया नजरम् अजरम् अजरसी अजरे परत्वाज्जरसि कृ १७
ते फलं तत्वाभ्युम् सांतमहतः संयोगस्य सांतसंयोगस्य महतश्च यो नकारस्तस्योपधाया दीर्घः स्यात् असंबुद्धौ सर्व
नामस्थाने परे अजरांसि अमित्युकोपवादः अमम् तावत् बाधित्वा परत्वाज्जरस् ततः सन्निपातपरिभाषया न लुक् अज
रसं अजरं अजरसी अजरे अजरांसि अजराणि शेषं पुंवत् पद्दन्निति हृदयोदकास्यानां हृदउदन्नासन् ह्रदि

हृदा हृद्भ्यामित्यादि उदानि उद्ना उद्भ्यामित्यादि आसानि आस्ना आसभ्यामित्यादि मांसि मांसा मान्भ्यामित्यादि वस्कृतस्कृ
प्रवृत्तिर्यद्ग्रहणं प्रकारार्थमित्येके अतएव सार्थेमांसस्य पच्यमानस्य इत्यादौ हृते अस्थसक्थ्यादिष्वन् संयोगे कि तलोपोन पद्द सन्नवात्
न इत्यत्र इदसीत्यनुवर्त्तिते इदं तथापि अपो तीत्यत्र मासम्ब्दसीरिति वार्त्तिके इदोयद्ग्रहणं सामर्थ्यान्नो केपि कविदिति के
यटो कारीत्या प्रयोगमनुसृत्य पद्दन्नादयः अटो कव्याइतिबोध्यं इको नपुंसके प्रातिपदिकस्य क्लीवे प्रातिपदिकस्य
ह्रस्वः स्यात् श्रीपं ज्ञानवत् श्रीपाः अत्र सन्निपातपरिभाषया आतो धातोरित्यालोपोन स्वमोर्नपुंसकात् क्ली
वाद्गाः स्वमोर्लुक्यात् वारि इकोचि विभक्तौ इगन्तस्य क्लीवस्य नुमागमः स्यादचि विभक्तौ वारिणी वारीणि नलुमतेति
निषेधस्यानित्यत्वात् पक्षे संबुद्धिनिमित्तो गुणः हे वारे हे वारि आङो ना वारिणा घेर्ङितीति गुणे प्राप्ते वृद्धौ वृद्ध्यौ वयु व×
णे त्यो नुम् सर्वविधिप्रतिषेधेन वारिणे वारिणः वारिणोः नुमचिरे तिनुट् नामीति दीर्घः वारीणां वारिणि वारिणोः
हलादौ हरिवत् तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितपुंस्कमिगन्तं क्लीवं पुंवद्वा स्याट्टा
दावचि अनादये अनादिने इत्यादि त्वौषवा हरिवत् पीलुर्वृक्षः तत्फलं पीलु तस्मै पीलुने अत्र नपुंवत् प्रवृत्तिनिमित्तभेदे
दावधि अनादये अनादिने इत्यादि इत्येवं वारिवत् पीलु दे दाः तत्फलं पीलु तस्मै पीलुने अत्र न पुंवत् प्रवृत्तिनिमित्ते
दात् अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः एषामनङ् स्याट्टादावचि सबो दात्तः अल्लोपोनः दध्ना दध्ने दध्नः २ दध्नोः दधि
विसाषा ङि शेः
दधनि त्वौषवा हरिवत् एवमस्थिसक्थ्यक्षि सदंत स्याप्यनङ् अतिदध्ना सुधि सुधिनी सुधीनि हे सुधे हे सुधि सुधिया
सुधिना प्रधिया प्रधिना मधु मधुनी मधूनि हे मधो एवमंबुदयः सानुनासिकस्यक्वा स्नूनि सानूनि प्रियक्रोष्टु प्रिय
क्रोष्टुनी इत्यत्र नाप्रवृत्तिविषयेनतुम् प्रियक्रोष्टूनि टादौ पुंवत्त्वपक्षे प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्टुना प्रियक्रोष्ट्रे प्रि
क्रोष्टुने इत्यत्र नावात् सर्वविधिप्रतिषेधेन नुम् प्रियक्रोष्टूनि टादौ पुंवत्वपक्षे प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्टुना प्रियक्रोष्टूनां सुल
प्रक्रोष्टवे अन्यत्र तृज्वद्भावात् सर्वविधिप्रतिषेधेन प्रियक्रोष्टुना प्रियक्रोष्टुने नुमचिरेतिनुट् प्रियक्रोष्टूनां

ष्टुमेव स्तुल्हनि स्तुह्वा स्तुह्नुना धाट् धाट्ली धाट्हृणि दिधातः दे धाट् धात्वा धाट्णा एवं ज्ञाटकत्वादि यः एवं द्रुगृह्य स्वादेशो
आदि ज्ञामाले शुक्ल स्वेशु मध्येएव इगेव स्यात् प्रष्ठ प्रष्ठनी प्रष्ठानि प्रष्ठनेत्यादि इहनुवत्व उदि : गतं प्रष्ठ इतिव
स्पता पित तुस्क त्वा सावात् एवमग्रेपि प्ररिली प्ररीणि प्ररिणा एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् तयोरहलीत्यावं प्ररांस्या
प्ररालिः तुमस्थिरे तिनुद्यावे प्राणा भिति माधवः वस्कृतस्कृ सन्निपात परिभाषयानुद्यावं नामीति दीर्घत्वारं तसाम
र्थ्यात्पिरिनाधाबाधत इत्यक्कं प्ररीणां स्तुनु स्तुह्नुनी स्तुह्नूनि स्तुह्नुनेत्यादि इत्यजंतानपुंसकलिंगाः हो ढः हस्य ढः
स्यात् झलि पदांतेच हलङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् इति सुलोपः पदांतत्वात् हस्य ढः झलां जशोऽन्ते चर्त्वे लिड् लिट् लिहौ लिहः लिहं लिहौ लिहः
लिहा लिड्भ्यामित्यादि लिट्सु लिट्त्सु दादेर्धातोर्घः उपदेशे दादेर्धातोर्हस्य घः स्यात् झलि पदांतेच उपदेशे किं अ
धोगित्यत्र घत्वं मा स्यात् दामलिहमात्मन इच्छति दामलिह्यति ततः क्विपि दामलिट् अत्र मा भूत् एकाचो बशो भष् झ
षंतस्य स्ध्वोः धातोरवयवो य एकाच् झषंतस्तदवयवस्य बशः स्थाने भष् स्यात् सकारे ध्वशब्दे पदांतेच एकाचो धातो
रिति सामानाधिकरण्येनान्वये तु इह न स्यात् दत्तमात्मन इच्छति दत्तीयतेः क्विपि लोपः गधइत्यक्कलिड्लितिनिदत्तं स्थो
र्धेहणाम घ्राति तेनेह न दुग्धं दोग्धा व्यपदेशिवद्भावेन धातववयवत्वाद्भष्भावः झलां जशोऽन्ते चर्त्वे धक् धग् धुहौ धुहः ध
वचर्त्वे धक्षु वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहां एषां हस्य वा घः स्यात् झलि पदांतेच ध्रुक् ध्रुग् ध्रुट् ध्रुड् द्रुहौ द्रुहः ध्रुग्भ्यां ध्रु १८
क्षु ध्रुट्सु ध्रुक्षु ध्रुट्सु एवं मुहष्णुहष्णिहां इग्यणः संप्रसारणं यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स संप्रसारणसंज्ञः स्यात्
वाह ऊठ् वाहः संप्रसारणमूठ् स्यात् संप्रसारणाच्च संप्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् एत्येधत्यूठ्सु वि
श्वौहः विश्वौहेत्यादि ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च चतुरनडुहोरामुदात्तः अनडुहोराम् स्यात् सर्वनामस्थाने सचो

दाह्नः सावनडुहः अस्यानुम्स्यात्सौ परे आदित्यधिकारादवर्णात्परोन्तेनुम् अतो विहितत्वे विशेष नाप्यनुमाम्बाध्यते आमाव
नुम्न बाध्यते सोलेपिः नुम्विधिसामर्थ्यात्ववस्य स्थितिदर्त्वेन संयोगान्तलोपः स्यात् सिद्धत्वान्नलोपो न अनड्वान् अनडु
हौ वत्वरनडुहोरस्याः संबुद्धौ अमोपवादः हे अनड्वन् अनड्वाहः अनड्वाहं अनड्वाहौ अनडुहः अनडुहा वत्सु अपस्तु ध्वंसु
नडुहां दः सांतवस्वतस्यस्रंसादेश्चदः स्यात्पदांते अनडुद्भ्यामित्यादि सांतेति किं विद्वान् पदांते किं स्रस्तं ध्वस्तं सदहःसा
डः सः साहूपस्य मढः सस्य मूर्द्धन्यादेशः स्यात् तुराषाट् तुराषाड् तुरासाहौ तुरासाहः तुराषाड्भ्यामित्यादि तुरंसहतेः इ
त्यर्द्धंदसि सहइति ण्विः लोके तु र्स्यदस्य तेः क्विप् अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपददीर्घः दिव अत् दिवृ सिद्धातिपदिक
स्यो स्यात्सौ परे अस्विधित्वेन स्थानिवद्भावाभावाद्धलङ्याब्भ्य इति लोपो न सुद्यौः सुदिवौ सुदिवः सुदिवं सुदिवौ दिव उत् । दिवोंत
देशात् उकारः स्यात्पदांते सुद्युभ्यामित्यादि चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः २ षट् चतुर्भ्यश्च षट्संज्ञिकेभ्यः चतुरश्च परस्या
मो नुडागमः स्यात् णत्वे द्वित्वे चतुर्णां रोः सुपि सप्तमीबहुवचने परे रोरेव विसर्जनीयो नान्यरेफस्य षत्वं षत्वद्वित्वे प्राप्ते
त्रारोः क्वि अचि परे त्रारोः न द्वित्वं चतुर्षु प्रियचत्वाः हे प्रियचत्वः प्रियचत्वारो गौणत्वे चतुरनुड्न बाध्यते प्रियचतुरो बाधान्येस्या
देव परम चतुर्णां कमलं कमलौ वा आचक्राणः कमल् कमलौ कमलः षत्वं कमल्सु मो नो धातोः धातोर्मस्य नः स्यात्
पदांते नत्वस्यासिद्धत्वान्नलोपो न प्रशान् प्रशामौ प्रशामः प्रशान्भ्यामित्यादि किमः कः किमः कः स्या
द्विस्कौ अकच् द्वितस्या प्याद्यमादेशः कः कौ के इत्यादि सर्ववत् इदमो मः इदमो मः सौ परे त्यदाद्यपवादः इदोय्
पुंसि इदम् इदः स्थाने य स्यात्सौ पुंसि सुलोपः अयं त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे दश्च इदमो दस्य मः स्याद्विस्कौ परे इमो इमे
त्यदादेः संबुद्धिर्नास्तीत्युत्सर्गः अनाप्यकः अककारस्य इदमः इदोऽन् स्यादिपि विभक्तौ परे आबिभिक्षा आरस्य सुडाःय

वि

कारेण प्रत्याहारः अनेन हल्ङ्यादिलोपः अककारस्येदम इदो लोपः स्यात् आपि हलादौ परतः नानर्थकेऽलोऽन्त्यविधिरनभ्यासविका
रे आद्यन्तवदेकस्मिन् एकस्मिन् क्रियमाणं कार्यम् आदाविवान्त इव च स्यात् आभ्यां नेदमदसोरकोः अककारयोरिदम
दसोः स्मिन्स्मैस्मात् न स्यात् एभिः एतैः अवकाशश्च बान्ते स्मे पश्चाद् हलि लोपः अस्मै आभ्यां एभ्यः अस्मात् अस्य अनयोः एषां अ
स्मिन् अनयोः एषु ककारयोगे तु अयकं इमको इमके इमकं इमकौ इमकानित्यादि इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ
अन्वादेशविषयस्येदमोऽनुदात्तोऽश् आदेशः स्यात् तृतीयादौ अत्र वचनं साकूतं द्वितीयाटौस्स्वेनः द्वितीयाटौस्सु
परत इदमेतदोरेनादेशः स्यादन्वादेशे किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः यथा अनेन
व्याकरणमधीतमेनं छन्दोऽध्यापयेति अनयोः पवित्रं कुलमेनयोः प्रभूतं स्वमिति एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः श्रुगण
ते विच् सुगण् सुगणौ सुगणः सुगणं सुगणा सुगणु क्विप् सुगाण् सुगाणौ सुगाणः सुगाणं सुगाणा सुगाणु परत्वाद् उपधादीर्घ
हल्ङ्यादिलोपः ततो नलोपः राजा न ङिसंबुद्ध्योः नस्य लोपो न स्यात् ङौ संबुद्धौ च हे राजन् ङौ तु छन्दस्येव दारणे सुपां सु
लुगिति ङे लुक् निषेधसामर्थ्यात् प्रत्ययलक्षणं परमे व्योमन् ङावुत्तरपदे प्रतिषेधो वक्तव्यः चर्मणि तिलाः अस्य चर्मतिलः
राजानौ राजानः राजानं राजानौ अल्लोपोऽनः अवे न चालोपः स्थानिवत्त्वं पूर्वत्रासिद्धे निषेधात् नान्तस्य तिङ्गन्तयोः सिद्धः
यथोद्देशं पक्षे षष्ठी परिभाषा प्रतिषेधत्वस्य असिद्धत्वात् अङ्गसंज्ञाभावात् परिभाषायाः अप्रवृत्तेः ङश्नोर्ङ्गः राज्ञः राज्ञा न
लोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति सुपि विधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति तुग्विधौ च नलोपोऽसिद्धो नान्यत्र राजाश्वः इत्यादौ इ
त्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैत्वं च न राजभिः राज्ञे राजभ्यां राजभ्यः राज्ञः राज्ञोः राज्ञां राज्ञि राजनि प्रतिदीव्यतीति प्रतिदि
वानौ प्रतिदिवानः अस्य तु विषये अल्लोपे कृते हलि च रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात् हलि नवालोपस्याभा नि

१८

वद्वेदीर्घविधौ तन्निषेधात् प्रतिदीव्नः प्रतिदीव्ना बहिरंगपरिभाषात्तु न्यायेन प्रवर्त्तते प्रतिदीव्नेत्यादि यज्वा यज्वानौ
यज्वानः न संयोगाद्वमंतात् मकारवकारांतसंयोगात्परस्यानोऽकारस्य लोपो न स्यात् यज्वना यज्वभ्यामित्यादि ब्रह्म
णेत्यादि इन्हन्पूषार्यम्णां शौ एषां शावेवोपधाया दीर्घो नान्यत्र इति नियमप्राप्ते सौ च इन्नादीनामुपधाया दीर्घः
स्यादसंबुद्धौ सौ परे वृत्रहा हे वृत्रहन् एकाजुत्तरपदे णः वृत्रहणौ वृत्रहणः वृत्रहणं वृत्रहणौ हो हंतेर्ञ्णिन्नेषु त्रिति णि
ति प्रत्यये नकारे च परे हंतेर्हस्य कुत्वं स्यात् हंतेः उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हंतेर्नस्य णत्वं स्यात् प्रहण्यात् अत्र सर्वस्य
हंतेः सर्वस्यैव नस्य णत्वे नान्यस्य प्रघ्नंतियोगविभागसामर्थ्यादनंतरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वेति न्यायेनाधिवा एका
जुत्तरपदे इति णत्वमपि निवर्त्यते नकारे परे कुत्वविधिसामर्थ्यादल्लोपो न स्यादिति वृत्रघ्नः वृत्रघ्नेत्यादि यज्वन् वृत्रघ्न
त्यादौ विकल्पितं णत्वं माधवेनोक्तं तन्नाष्यवार्त्तिकविरुद्धं एवं शार्ङ्गिन् यशस्विन् अर्यमन् पूषन् यशस्विन्निति विन्प्र
त्ययेऽइनोऽन अर्थके वे पि इन्हन्निन्त्यत्र ग्रहणेनसवत्येवं अग्निः स्यात् ग्रहणान्नार्थवत्ताधाने अर्थके नवं तदंतविधिं प्रयोजयं
तीति विश्वनाथः अर्यमणि पूष्णि इत्यादौ मघवा बहुले मघवन्शब्दस्य वा तृ इत्यंतादेशः स्यात् ऋ इत् उगिदचां सर्वना
मस्थानेऽधातोः धातोर्यदुगित्तेन नलोपिनोंचतेश्च नुमागमः स्यात् सर्वनामस्थाने परे उपधाया दीर्घः मघवान् इह दीर्घ कृते कादौ
वैमंलोपात् नस्य लोपस्यासिद्धत्वं न स्यात् बहुलग्रहणात् श्व मघवा च श्वन्युवन्मघोनामतद्धिते इति निपातनान्मघवान् श्वा मघवा
मपि नाम्नः ह्रस्वसिद्धिर्माभूदित्येतस्य तंत्रव्याख्यानमौकारे हवि... ऊर्दकृतिनिः शौ मघवान् मघवानौ विति तद्धिः मघ
वंतौ मघवंतः हे मघवन् मघवंतं मघवंतौ मघवतः मघवता मघवद्भ्यामित्यादि तृत्वाभावे मघवा मघवानौ मघवानः हे
मघवन् मघवानं मघवानौ अन्ते तोदात्वं वद्दोस्य वा... तोदात्वं वलोकेपी तिविशेषः मघवानौ मघवानः श्वयुवमघोनामतद्धिते अ... नां संप्रसारणं

मेषामतद्धितेपरेसंप्रसारणंस्यात् संप्रसारणाच्च आद्गुणः मघोनः अनंतानां किं मघवतः मघवता [illegible] माघवती अतद्धि
ते किं माघवनं मघोना मघवभ्यामित्यादि शुनाश्वभ्यामित्यादि युवन् ञ्चइवस्योवेकृते नसंप्रसारणेसंप्रसारणं संप्रसार
णे परतः पूर्वस्ययणः संप्रसारणं नस्यात् इतियकारस्य नेत्वं अतएवज्ञापनादंतस्ययणः पूर्वसंप्रसारणं यूना यूना
युवभ्यामित्यादि अर्वाहि अर्वन् अर्वणस्त्रसावनञः नञारहितस्यार्वन्नित्यस्यांगस्यतृइत्ययमंतादेशःस्यान्नतुसौ उगित्वा
न्नुम् अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वन्तं अर्वन्तौ अर्वता अर्वद्भ्यामित्यादि अनञः किं अनर्वा [illegible] पथिमथ्यृभुक्षामात् एषा
माकारोन्तादेशःस्यात्सौपरे आ आ इतिप्रश्लेषेणशुद्धस्यापि एव व्यक्के विधानान्नानुनासिकः इतोत्सर्वनामस्थाने पथ्यादेरि
कारस्याकारःस्यात्सर्वनामस्थानेपरे थोन्थः पथिमथोस्थस्यन्थादेशःस्यात्सर्वनामस्थानेपरे पंथाः पंथानौ भस्य टेर्लोपः
नसंज्ञस्यपथ्यादेष्टेर्लोपःस्यात् पथः पथा पथिभ्यामित्यादि एवं मन्थाः ऋभुक्षाः स्त्रियां नांतलक्षणो ङीप् सखादि लोपः
सुपथी सुमथी नगरी अत्र तु ङीसेना आवं नपुंसकेनलवलिनलुमतेत्ति प्रत्ययलक्षणनिषेधात् सुपथि वनं सुपंथि (तुबै+)
कानांनलोपोवावाच्यः हे सुपथिन् हे सुपथि नलोपः सुप्स्वरेति नलोपस्यासिद्धत्वाद्ध्रस्वस्य गुणो न द्विवचने तत्वादि
लोपः सुपथी शौ सर्वनामस्थाने सुपंथानि पुनरपि सुपथि [illegible] सुपथी सुपंथानि सुपथा सुपथे इत्यादि [illegible] षट् षांतानांतानां च सं
ख्यावत् संज्ञा स्यात् षड्भ्यो लुक् पंच संख्या किं विप्रुषः पामानः शतानि सहस्राणी त्यत्र संनिपातपरिभाषया न लुक्
सर्वनामस्थाने संनिपातेन कृतस्य नुमस्तद्विघातकत्वात् पंच पंचभिः पंचभ्यः २ षट् चतुर्भ्यश्चेति नुट् नोपधायाः नांतस्यो २०
पधायादीर्घःस्यान्नामि नलोपः पंचानां पंचसु परमपंच परमपंचानां गौणत्वे तु न स्युष्टो प्रियपंचा प्रियपंचानौ प्रिय
पंचानौ एवं सप्तन् नवन् दशन् अष्टन आ विभक्तौ अष्टन आ स्याद् हलादौ विभक्तौ अष्टाभ्य अष्ट कृताकारादष्टनः प
वै+

रथोर्ह्रस्वनाम्नो रो इत्स्यात् अष्टन्न् इति वक्तव्ये कृतात्वनिर्देशोऽन्त्यनामो विषये आत्वज्ञापनार्थ इति वैकल्पिकं चेदम् अष्टन आत्वं
अष्टनो दीर्घादिति सूत्रे दीर्घग्रहणात् ज्ञापकात् अष्टौ परमाष्टौ अष्टाभिः अष्टाभ्यः २ अष्टानां अष्टासु आत्वाभावे अष्ट २
इत्यादि पंचवत् गोण आत्वाभावे राडवत् नासिभिर्याम्नः इदं सर्वस्मादपि विधावनुपसर्जनानिवन्धावात्तष्टुत्वेकार्यका
लपके वहिरंगस्यात्तोपस्यासिद्धत्वात् प्रियाष्टा इत्यादि ऽनवनामोरत्तमीय मानमात्वं प्राधान्यपावनन्तगोणतायां तेन
प्रियाष्टनो हलादावेव वैकल्पिकमात्वं प्रियाष्टा प्रियाष्टाभिः प्रियाष्टाभ्यः २ प्रियाष्टासु प्रियाष्ट्ना राडवत् सर्वहाहा
वत्यरे हलि नश्च लावः ऽनत्ववर्वैर्युवलदृभुधोभुधः इत्यादि ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च एतः किंन्या
त् अलाकरणकमपि किं विकार्यनिपातनात्तस्य ते निरुपपदात् युजेः किं न कना वितो रुदति ङ् सन्निहिते धात्वधि
इकारसंज्ञादि तस्य
कारे तिङ् भिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात् वेरपृक्तस्य अपृक्तस्य वस्य लोपः स्यात् ऋत्विहिते तिङ्ग्राति पदिकत्वात्स्वादयः
युजेरसमासे युङ्ः सर्वनामस्थाने नुम् स्यात् असमासे सुलोपः किं न्यत्ययस्य कुः किं न्यत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गोन्ता
अविधयम्
देशः स्यात् पदान्ते नस्य कत्वेन ङ्कारः नश्चापदान्ते तिम्मोनुस्वारः परसवर्णसूत्रस्यासिद्धत्वाद्धोः कुरिति कत्वेन युङ्
युङ्कः युञ्जौ युञ्जः इत्यादि असमासे किं वोः कुः चवर्गस्य कवर्गः स्यात् झलि पदान्ते च इति कत्वं किं न्यत्ययस्येति कत्वा
सिद्धत्वात् सुयुक् सुयुजौ सुयुजः युजेरिति धातुपाठपठितेकारविशिष्टस्यानुकरणेन श्विकानिर्देशः तेनेह न युः
ज्यते समाधिः इति युज् युजसमाधौ दैवादिकः आत्मनेपदी संयोगान्तस्य लोपः खन् खञ्जौ खञ्जः इत्यादि वृश्च विष
वं जश्च व्वैराट् राड् राजौ राजः राट्सु राट्स्तु एवं विभ्राट् देवेजौ देवेजः विश्वसृट् इदम्सृजि युङ्यो क्रत्वेनेति क्री
वेवश्चतेपरिमृट्पव विधोराङ्जिस्रादवर्यावद्दुत्वात्ऽदीमावतिफणादेरववृत्तेते यस्मात् ऽ अजिदीमावितितस्य

श्री ★

॥सुयुङ्युनक्तीति॥

॥युजः कानिर्देशात्मादात्युजि रयोगस्ये बग्रहणं नवयु जेसमाधावित्यस्यतेन यु ज्यते समाधत्ते इति युज् अत्वन ॥४॥

ऊर्जमेव विन्नाक् विन्नासामित्यादि परौ व्रजेः षः पदांते परौ उपपदे व्रजेः क्विप् स्यात् दीर्घः पदांते षत्वं च परिव्रज्य
सर्वं व्रजतीति परिव्राट् परिव्राजौ परिव्राजः विश्वस्य वसुराटोः विश्वशब्दस्य दीर्घः स्यात् वसौ राट् शब्दे च परे विश्वं वसुर्य
स्य विश्वावसु राडिति पदांतोपलक्षणार्थं स्वर्गमविवक्षितं विश्वाराट् विश्वाराड् विश्वराजौ विश्वराजः विश्वाराड्भ्यामित्या
दि स्कोः संयोगाद्योरंते च पदांते झलि च परे यः संयोगस्तदाद्योः सकारककारयोर्लोपः स्यात् तट् तड् तक्ष
स्तस्य ड श्च न ड्ः तक्षौ तक्षः ऋत्विगित्यादिना ऋतावुपपदे यजेः क्विन् क्विन्नंतत्वात् कुत्वं ऋत्विक् ऋत्विग् ऋत्विजौ ऋ
त्विजः राजसूय इति नियमान्न संयोगांतलोपः वोर्जः ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जौ त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं तदोः सः सावनंत्ययोः त्यदादीनां
तकारदकारयोरनंत्ययोः सः स्यात् सौ स्यः त्यौ त्ये सः तौ ते परमसः परमतौ परमते द्विपर्यंतानामित्येव नेह त्वं न वतकारस्वार
ण सामर्थ्यादिति वाच्यं अतित्वमिति गौणत्वे चरितार्थत्वात् संज्ञायां गौणत्वे वा त्वसत्वेन स्यद् त्यदौ त्यदः अतिस्यद् अतित्यदौ
त्यदः योद्ये एषः एतौ एते अन्वादेशे एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः ङे प्रथमयोरम् युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङे इत्यस्य प्रथमा द्वितीय
योश्चामादेशः स्यात् मपर्यंतस्य त्वाहौ सौ युष्मदस्मदोर्मपर्यंतस्य त्व अह इत्येतावादेशौ स्तः सौ परे शेषे लोपः आत्वय
त्वनिमित्ते तरविति को परतो युष्मदस्मदोरंत्यस्य लोपः स्यात् अतो गुणे अमि पूर्वः त्वं अहं ननु त्वं स्त्री अहं स्त्री इत्यत्र त्वम्
अहम् इति स्थिते अमि पूर्वत्वं परमपि अंतरंगत्वाद्बाह्यं प्राप्नोति सत्यं अलिंगे युष्मदस्मदी तेन स्त्रीत्वाभावान्न टाप् शेषे इ
ति सप्तमी स्थानिनोऽधिकरणत्वविवक्षया तेन मपर्यंता स्य अद्भ्याश्च लोपः स च परोऽप्यंतरंगत्वाद्गुणे कृते प्रवर्तते अ
दंतत्वाभावान्न टाप् परमत्वं अतित्वं परमाहं अत्यहं युवावौ द्विवचने द्वयोरुक्तौ युष्मदस्मदोर्मपर्यंतस्य युवावौ स्तो वि
भक्तौ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायां इति युष्मदस्मदोराकारोऽन्तादेशः स्यात् औङि ... युवां आवां प्रथमायाः किं युवं वयाणि स्व
"दकारमात्रस्य लोपे अत्वं देयुष्मदस्मदोः इत्यनेन टाप् निषेधः ... शेषे इति ... देशात् ...
देदंतत्वाभावान्न टाप् ॥३॥

*बाधित्वा*

ऋत्वौ यजति ऋतुं वा यजति ऋतुप्रयुक्तो वा यजति ऋत्विक्

*शेषे*

२१

वां आवां भवतीति तस्य किं स्यात् कृत्स्नमात्त्व युवकां आवकां त्वया मयेत्यत्र त्वमौ भूतिमात्त्वं युवकाभ्यामावकाभ्यामिति वचन
मिद्येत् यूयं वयं डसि यूयं वयं परमयूयं परमवयं अतियूयं अतिवयं इत्यत्र षष्ठोलोपे स्यलोपः इति पदे ङसः न्नी वाम:
अंगकार्ये कृते नागकार्यमिति न भवति ङे भ्यम्योः शस्त्वमकारान्तरं प्रक्षिप्य अम् मांत एवावशिष्यते न तु विकिरन्तं इति
व्याख्यानाद्वा त्वमावेकवचने एकस्याकौ युष्मदस्मदो र्मपर्यतस्य त्वमौ स्तः द्वितीयायां च युष्मदस्मदो रा कारः स्यात् त्वां मां
युवां आवां त्वाम्मानः नेत्यविनक्तिकं युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङसो नकारः स्यात् दमोपवादः आदेः परस्य संयोगान्तस्य लोपः युष्
मान् अस्मान् टोषि अनयोर्यकारादेशः स्यादनादेशे अजादौ विभक्तौ परे त्वया मया युष्मदस्मदोरनादेशे अनयोरा
कारः स्यादमादेशो हलादौ परे युवाभ्यां आवाभ्यां युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यमह्यो ङयि अनयोर्मपर्यन्तस्य तुभ्यमह्यौ स्तो ङे
षि अमादेशः शेषे लोपः तुभ्यं मह्यं परमतुभ्यं परममह्यं अतितुभ्यं अतिमह्यं युवाभ्यां आवाभ्यां भ्यसो भ्यम् भ्यम् अत्र
भवादेशः स्यात् आद्यः शेषे लोपः स्यात् लोपः एव वत्रांगहत्रपरिलाघव्यात् एवं न अन्त्यस्य पदस्य दृष्टो विसर्गः युष्मभ्यं अ
स्मभ्यं एकवचनस्य च अत् पंचम्या एकवचनस्य अस्यात् त्वत् मत् ङसे श्चेति युवकं युवाभ्यां आवाभ्यां पंचम्या अत् आसां
पंचम्याः भ्यसो भ्यात् युष्मत् अस्मत् तवममौ ङसि अनयोर्मपर्यन्तस्य तवममौ स्तो ङसि युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश् तव मम
युवयोः आवयोः साम आकम् आम्याः परस्याम आकम्स्यात् नाविनः स्युटो निरस्यार्थं ससुट् निर्देशः युष्माकं अस्माकं त्व
यि मयि युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु समस्यमाने द्व्येकत्वा विनानो युष्मदस्मदी समासा य नित्य संख्ये स्तो युवा
वो त्वमावपि १ सुङसङे ङ सु परत आदेशाः स्युः मदेवते आदेशः स्यु वयो तुभ्यमह्यौ तवममावपि २ ते पर वाधंते
युवावौ विषवेसके त्वमावपि प्रबाधंते हवेर्विधिनिषेधतः त्व द्वेकसंख्यः समासार्थो वक्तर्येयुष्मदस्मदी तयोरद्व्येक

तार्थद्वाभ्यां त्वद्युवावौ त्वमौ नत्व ४ त्वां मां वा अतिक्रांतः इति विग्रहे अतित्वं अत्यहं अतित्वां अतिमां अतियूयं अतिवयं अतित्वां अ
तिमां अतित्वान् अतिमान् अतित्वया अतिमया अतित्वाभ्यां अतिमाभ्यां अतित्वाभिः अतिमाभिः अतितुभ्यं अतिमह्यं
ङसिङसोः अतित्वत् अतिमत् भ्यसि भ्याश्चत् अतित्वत् अतिमत् अतित्वयोः २ अतिमयोः २ अतित्वाकं अतिमाकं अतित्वयि
अतिमयि अतित्वासु अतिमासु युवां आवां वा अतिक्रांतः इति विग्रहे सुजस्ङेङस्सु प्राग्वत् औ अम् अ ट् सु अतियुवां
अत्यावां अतियुवान् अत्यावान् अतियुवया अत्यावया अतियुवाभ्यां अत्यावाभ्यां अतियुवाभिः अत्यावाभिः भ्यसि
अतियुवभ्यं अतिआवभ्यं ङसिङसोः अतियुवत् अत्यावत् ओसि अतियुवयोः २ अत्यावयोः २ अतियुवाकं अत्यावाकं अ
तियुवयि अत्यावयि अतियुवासु अत्यावासु युष्मान् अस्मान् वा अतिक्रांतः इति विग्रहे सुजस्ङेङस्सु प्राग्वत् अम् औ अम् अ ट् सु अतियुष्मां
अत्यस्मां अतियुष्मान् अत्यस्मान् अतियुष्मया अत्यस्मया अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभिः अत्यस्माभिः भ्य
सि अतियुष्मभ्यं अत्यस्मभ्यं ङसिङसोः अतियुष्मत् अत्यस्मत् ओसि अतियुष्मयोः २ अत्यस्मयोः २ अतियुष्माकं अत्य
स्माकं अतियुष्मयि अत्यस्मयि अतियुष्मासु अत्यस्मासु पदस्य पदात् अनुदात्तं सर्वमपादादौ इत्यधिकृत्य युष्मदस्म
दोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वांनावौ पदात्परयोरपादादौ स्थितयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वांनावित्यादेशौ स्तः स्वौ वा उदा
त्तौ बहुवचनस्य वस्नसौ उक्तविधयोरनयोर्बहुवचनस्य वस्नसौ स्तः तेमयावेकवचनस्य षष्ठीचतुर्थ्येकवचनांतयोस्त
मे एतौ स्तः त्वामौ द्वितीयायाः द्वितीयैकवचनांतयोस्त्वा मा एतौ स्तः श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेपि शर्म सः स्वामी ते मे
ऽपि स हरिः पातु वामपि नौ विभुः १ सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वामपि नौ विभुः सोव्याद्वो नः शिवं वो नो दद्यात्सेव्योऽत्र वः स
नः २ पदात्परयोः किं वाक्यादौ मा भूत् त्वां पातु मां पातु अपादादौ किं वेदैरशेषैः संवेद्योऽस्मान्कृष्णः सर्वदावतु स्वयं

श्रूयमाणविभक्तिकयोरेवनेह इतियुष्मत्पुत्रोब्रवीति इ त्यस्मत्पुत्रोब्रवीति समाम वाक्येनिघातयुष्मदस्मदादेशावक्त
व्याः एकतिङ वाक्यं तेनेह न ओदनं पच तव भविष्यति इह तु स्यादेव शालीनां ते ओदनं दास्यामीति एतेवांनावादयश्चादेशा
अनन्वादेशे वा वक्तव्याः अन्वादेशे तु नित्यं स्युः धाता ते भक्तोस्ति धाता तव भक्तोस्तीति वा तस्मै ते नमइत्येव नच वा हा हैव
युक्ते चादिपेवक्तयोगे नैते आदेशाः स्युः हरिस्त्वां मां च रक्षतु कथं त्वां मां वा रक्षेदिति सुकृत्य उक्तस्याद्योगे निषेधः
परंपरासंबंधे तु आदेशाः स्यादेव हरो हरिश्च मे स्वामी पश्यार्थैश्चानालोचने अचाक्षुषज्ञानार्थैर्धातुभिर्योगे एते आदेशा
न स्युः चेतसा त्वां समीक्षते परंपरासंबंधेप्ययं निषेधः भक्तस्त्वरूपं ध्यायति आलोचने तु भक्तस्त्वा पश्यति चक्षुषा स
पूर्वायाः प्रथमाया विभाषा विद्यमानपूर्वात्प्रथमान्तात् परयोरन्वादेशेप्यादेशा वा स्युः भक्तस्त्वमप्यहं ते न हरिस्त्वा त्रा
यते ममां वा मे ति वा सामंत्रितं संबोधनेयाप्रथमा तदंतम् आमंत्रितसंज्ञं स्यात् आमंत्रितं पूर्वम् अविद्यमानवत् स्यात् अ
ग्ने तव देवाऽस्मान्पाहि अग्ने नय अयं इंद्र वरुण इह तु स्यादेव स्मदेरादेशाः तिङ तनिघात आमंत्रितनिघातश्च न सर्वदा
रक्ष देवं इत्यत्र तु देवेत्यस्याविद्यमानवद्भावेपि वनः प्राचीनरक्षेत्यस्य वा आश्रित्यादेशाः एवं इमं मे गंगे यमुने इत्यादिना प्राची
नामंत्रिता विद्यमानवद्भावेपि मे शब्दमेवाश्रित्य सर्वेषां निघातः नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनं विशेषसमा
नाधिकरणे विशेषणे आमंत्रिते परे नाविद्यमानवत्स्यात् हरे दयालो नः पाहि अग्ने तेजस्विन् विभाषितं विशेषवचने अत्र
नाधिकबहुवचनमितिवक्तव्यमिति बहुवचनांतविशेषसमानाधिकरणेविशेष्यपूर्वेविद्यमानवद्वास्यात् यूयं प्रभव
:देवाः शरण्याः युष्मान् भजे देवाः शरण्या वो भजे इत्यादेशेषु विकल्पिका आदेशाः सुपात् सुपाद् सुपादौ सुपादः
सुपादं सुपादौ पादः पद पादशब्दांतस्य पदादेशः स्याद्वा सुपदः सुपदा सुपाद्भ्यामित्यादि

अग्निमवतीति अग्निमत् अग्निमद् अग्निमधौ अग्निमधः अग्निमध्यामित्यादि ऋत्विगादिसूत्रेणांचेः कुः स्यात् पदे किन्न अनिदि
तां हल उपधायाः क्ङिति हलन्तानामनिदितामंगानामुपधाया नलोपः स्यात् क्ङिति उगिदचामिति नुम् संयोगांत
स्य लोपः नुमो नकारस्य क्विंप्रत्ययस्येति कुत्वेन ङकारः प्राङ् अनुस्वारपरसवर्णौ प्राञ्चौ प्राञ्चः प्राञ्चं प्रा ञ्चौ अचः
लुप्तनकारस्यांचतेर्भस्याकारस्य लोपः स्यात् चौ लुप्ताकारनकारेंचतौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः स्यात् प्राचः प्राचा प्राग्भ्यामित्या
दि प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चं प्रत्यञ्चौ अच इति लोपस्याभिधानात् अंतरंगोपि यणं प्रवर्त्तते अचः इत्यत्र ब्रह्मादिति विशि
ष्टग्रहणात् प्रतीचः प्रतीचेत्यादि अमुमंचतीति विग्रहे अदस् अञ्च इति स्थिते विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतौ वप्रत्यये अदसोः
सर्वनाम्नः टेरद्रि आदेशः स्यादप्रत्ययान्तेंचतौ परे अदद्रि अञ्च इति स्थिते यण् अदसोसेर्दादु दो मः अदसोसांतस्य दात्प
रस्य उदूतौ दस्य मश्च उ इति दीर्घः समाहारद्वंद्वः आंतरतम्याद्ध्रस्वव्यञ्जनयोर्ह्रस्वो दीर्घस्य दीर्घः अमुमु
यङ् अमुमुयञ्चौ अमुमुयञ्चः अमुमुयञ्चं अमुमुयञ्चौ अमुमुईचः अमुमुईचा अमुमुयग्भ्यामित्यादि मुत्वस्यासिद्ध
त्वाद्यण् अत्यबाधित्वसदेशस्येति परिभाषामाश्रित्य परस्येव मुत्वं वदतां मते अदमुयङ् असेः सकारस्थाने सस्य मः
असि रिति व्याख्यानात् त्यदाद्यत्वविषय एव मुत्वं नान्यत्रेति पक्षे अनान्यत्र अदद्र्यङ् उक्तं च अदसोद्रेः पृथङ् मुत्वं केचि
दिच्छंति लत्ववत् केचिदंत्यसदेशस्य नेत्येके सेर्हि दृश्यते विष्वग्देवयोः किं अश्वाची अश्वतो किं विष्वगेवक वप्रत्य
ये किं विष्वगंचनं वप्रत्ययग्रहणं ज्ञापयति अनात्वधातुग्रहणे तदादिविधिरिति तेनायस्कारः उदङ् उदञ्चौ उदञ्चः
उद ईत् उद्‌श्लाघात्परस्य लुप्तनकारस्यांचतेर्भस्याकारस्य ईत् स्यात् उदीचः उदीचा उदग्भ्यामित्यादि समः समि वप्रत्ययांतेंचतौ प
रे सम्यङ् सम्यञ्चौ सम्यञ्चः समीचा सहस्य सध्रिः सध्र्यङ् तिरसस्तिर्यलोपे अलुप्ताकारेंचतौ प्रत्ययांते परे तिरसस्ति

॥ अदसः सकारस्य सर्व... ॥६॥

॥ विष्वग्देवयोरिति सर्वनाम्न इति ... ॥

२४

॥ अदसोसेर्दादु दो मः त्यत्र अदसः इत्यस्य षष्ठ्यादिवियं पंचमी अदसः इति षष्ठ्या अंत्यस्य ... अत्यबाधे अंत्यसमीपस्य स्थवति तेन दकारस्यान ... वदतां मते ॥६॥
॥ वप्रत्ययेनकिं ... अनात्वधातुग्रहणे तदादिविधिरिति तेनायस्कारः ... 
त्ययांतः कारस्य ... 

दादित्वाः स्यात् तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः तिर्यञ्चं तिर्यञ्चौ तिरश्चः तिरश्चा तिर्यग्भ्यामित्यादि नांचेः पूजायां पूजार्थस्यांचतेरुप
धाया नलोपो न स्यात् अत्र मनकारस्वानत्वम् प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः नलोपाभावादकारलोपो न प्रांचः प्रांचा प्राङ्भ्यां प्राङ्क्षु
प्राङ्क्षु एवं पूजार्थे प्रत्यङ्ङादयः क्रुंच कौटिल्याल्पीभावयोः अस्य क्रुंचिगादीनां नलोपाभावो निपात्यते क्रुङ् क्रुंचौ क्रुं
चः क्रुङ्भ्यामित्यादि वाः कः पयोमुक् पयोमुग् पयोमुचौ पयोमुचः इत्यादि वृश्चतिप्रश्च्छ्यो रिति सलोपः डत्वं च वृश्चेः सुह
ट् सुहृत् सुहृद्भ्यो सुहृत्सु सुहृट्सु महत् पूजायां वर्तमाने पृषन्महद्बृहज्जगच्छतृवच्च एते निपात्यंते शतृवच्चैषां कार्यं
स्यात् उगित्वान्नुम् सांतमहतश्चेति दीर्घः मस्यते पूज्यत इति महान् महांतौ महांतः हे महन् महता महद्भ्यामित्यादि अ
त्वसंतस्य चाधातोः अत्वंतस्योपधाया दीर्घः स्यात् धातुभिन्नस्यासंतस्य संबुद्धौ सौ परे परं नित्यं वक्तुमेवाधिकावचनमा
मध्यादावेदीर्घः ततो नुम् धीमान् धीमंतौ धीमंतः हे धीमन् वा मादौ महद्वत् धातोरप्येवं तस्य दीर्घः गोमंतमिच्छतीति गो
मानिव आचरतीति वा क्विबंतात् आचारक्विबंताद्वा कर्तरि क्विप् उगिद्वामितिमते ऽत्र ग्रहणं नित्यमार्धधातोश्च उगित्कार्यं
न सर्वत्र रेवेति तेन नस्त्वं इत्यादौ न अधातोरिति तु अधातुत्वं त पूर्वस्यापि तु मध्ये गोमान् गोमंतौ गोमंतः इत्यादि नाऽत्वेऽ
वतु भवान् भवंतौ भवंतः हे भवन् शत्रंतस्य नैवं भवति लात्वान्न दीर्घः भवती भवंती भवन् उक्ते अत्यस्य षात् छिवशकरणे
ददे विहिते शतरि सम् दित्यभ्यस्तसंज्ञः स्यात् नाभ्यस्ताच्छतुः अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम् न स्यात् ददत् ददतौ ददतः डु
कृञित्यादयः षट् षट् धातवो ऽन्ये जक्षित्यादयः सप्त एते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः जक्षत् जक्षतौ जक्षतः एवं जाग्रत् दरिद्र
त् शासत् चकासत् दीधीवेव्योः ङित्त्वे ऽपि छांदसत्वाद्वाहुल्याद्वा परस्मैपदं दीध्यत् वेव्यत् गुप् गुब् गुपौ गुपः गुब्भ्यामि
त्यादि त्यदादिषु द्वितीयादिषु पूर्वपदेषु दृशेर्धातोः कन्स्याद्वा क्विन् आ सर्वनाम्नः सर्वना

महता
पूर्वं तु मि...तेत्र
वा ...त्वानावात् ...त्रय
...स्यात् तस्माद्दीर्घि ...तेतु
नः

मस्त्राकारेण्वादेशः स्यात् दृग् दृशावतु कुत्वस्यासिद्धत्वात्क्रुञ्चेति षः तस्य डत्वेन कः तस्य कुत्वेन गः [illegible]र्थेति पदे केकः ता
दृक् दृग् तादृशौ तादृशः षत्वापवादत्वात्कुत्वेन खकार इति केऽपठट्टरदशादिमते तु वर्णनाशपक्षे खकार एव स्फुटोऽत न तु गः उ
स्पृश इति कुत्वस्यासिद्धत्वात् दिगादित्यादिति निर्देशात् नासिद्धत्वमिति वा बोध्यं वृश्चेति षत्वे डत्वे च र्त्वे वि द्विविट् विशौ वि
शः नशेर्वा नशेः कवर्गोऽन्तादेशो वा स्यात् पदान्ते नक् नग् नट् नड् नशौ नशः नशां नश्या मित्व[illegible] स्ट शोऽनुदके क्विन् अ
न्तुदके स्पृशः क्विन् स्यात् घृतस्पृक् घृतस्पृग् घृतस्पृशौ घृतस्पृशः क्विन् प्रत्ययो यस्मादिति ल[illegible] स्य प्रत्ययलोपात् क्विप
पि स्पृक् स्पृग् षडगकाः प्राग्वत् त्रिधृषा प्रागल्भ्ये अस्मात् कुत्वं विग्रादिना क्विन् न द्विवमंतोदात्त[illegible] निपात्यते कुत्वान्तत्वं
डत्वेन कः गः कः धृष्णोतीति दधृक् दधृग् दधृषौ दधृषः दधृषां रत्नानि मुष्णातीति रत्नमुट् रत्नमुषौ रत्नमुड्भ्यां षषोन्तु
क षट् षड् षड्भिः षड्भ्यः २ षट् त्वन्तुर्ल्योक्तमिति तुट् अनामिति पर्युदासात् ष्टुत्वनिषेधो परो नुनासिक इति विकल्पं बाधित्वा
प्रत्यये नित्यवचनान्नित्यमनुनासिकः षण्णां षट्सु षट्त्सु तदंतविधिः परमषट् परमषण्णां गोण नेत्व पिपठिषतेः पिपठिषं
मसज्जुषोरिति रुत्वे वोरुपधाया दीर्घ इकः रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात् पदान्ते पिपठीः पिपठिषौ पिपठिषः
पिपठीर्भ्यां वा शरीति वा विसर्जनीयः नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि षत्वं प्रत्येकं व्यवधानेऽपीष्यते परस्य सस्य मूर्द्ध
न्यादेशः स्यात् षुत्वेन ष्टुत्वस्य षत्वं पिपठीष्षु पिपठीःषु प्रत्येकमिति व्याख्यानादनेकव्यवधाने षत्वं न निं[illegible] निंस्से नुम्य स्व×
हणं नुमः स्थानकानुस्वारोपलक्षणार्थं व्याख्यानात् तेन हन्सु सुहिन्सु पुंसु अत एव नकारग्रहणेन गतार्थता नकारस्येति म २४
लोपे विसर्गः चिकीः चिकीर्षौ चिकीर्षः रोः सुपीति नियमान्न विसर्गः चिकीर्षु इदमेर्मोसि फिवसामर्थ्यादिलोपः रुत्वविसर्गौ
दोः दोषौ दोषः पद्दन्निति वा दोषन् दोषः दोः [illegible] दोषा दोष्णा विभाषत्वेवहाने समन्ता क्विप्प्रत्ययस्यासिद्धत्वात् संयोगान्तलो

×तृ×

पः उश्चेति षः डस्य वर्वे विविट् विविड् विवक्षौ विवक्षः स्कोरिति कलोपः तट् तड् तक्षौ तक्षः गोरट् गोरड् गोरक्षौ गोरक्षः
तक्षिरक्षिभ्यां ण्यन्ताभ्यां क्विप् तु स्कोरिति न प्रवर्त्तते णिलोपस्य स्थानिवद्भावात् पूर्वत्रासिद्धीयं न स्थानिवदिति तु तस्य दोषः
संयोगादिलोपलत्वणत्वेष्विति निषेधं तस्मात् संयोगान्तलोप एव तक् तग् गोरक् गोरग् ऊत्वस्यासिद्धत्वात् संयोगान्तलोपः पि
पक् पिपग् पिपक्षौ पिपक्षः एवं विवक् विवग् दिधक् पिसगतौ सुष्टु पिसतीति सुपीः सुपिसौ सुपिसः सुपिसा सुपीर्भ्यां
सुपीःषु सुपीःषु एवं सुतूः उस [illegible] र्ने विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् विद्वांसं विद्वांसौ वसोः संप्रसारणं वस्य तस्य न
सः संप्रसारणं [illegible] स्यात् पूर्वरूपं षत्वं विदुषः विदुषा वसुसंस्विति दत्वं विद्वद्भ्यामित्यादि सेदिवान् सेदिवांसौ सेदिवां
सः सेदिवांसं सेदिवांसौ अत्र वसो [illegible] पीडागमः संप्रसारणविषये न प्रवर्त्तते अत्र तद्गुणः इति परिभाषया सेदुषः से
दुषा सेदिवद्भ्यामित्यादि सांतमहत इत्यत्र सांतसंयोगोपि प्रातिपदिकस्यैव गृह्यते न तु धातोः महत्त्वं समाहत्वद्यति सु
सुहिनस्तीति सुहिन् सुहिंसौ सुहिंसः सुहिन्भ्यामित्यादि सुहिन्सु ध्वत् ध्वसौ ध्वसः ध्व[illegible]मित्यादि एवं स्रत् स्रसौ स्रुट्
सर्वनामस्थाने विवक्षिते पुंसो सुट् स्यात् उकार उच्चारणार्थः ङकुपुंसीत्यत्र उगितश्च [illegible] र्थकृतेन पूर्वोऽतुमस्त्विति प
त्ययस्य गित्वेनैव नुम्सिद्धेः पुमान् हे पुमन् पुमांसौ पुमांसः पुंसा पुंभ्यां पुंसु ऋदुशन[illegible]ङ् उशना उशनसौ उशना
नसः अस्य संबुद्धौ वा अनङ् नलोपश्च वा वाच्यः हे उशनन् हे उशन हे उशनः उशन[illegible]भ्यामित्यादि अनेहाः अनेह
सौ अनेहसः हे अनेहः वेधा वेधसौ वेधसः हे वेधः वेधोभ्यामित्यादि अधातोरित्यत्र के न दीर्घः सुष्टु वस्ते सुवः सुवसौ सु
वसः पिंडं ग्रसते पिंडग्रः पिंडग्रसः ग्रसु ग्लसु अदने अदस अ सु लोपश्च अदस अकारान्तादेशः स्यात् सौ परे सुलोपश्च
दोः संज्ञा विधिर्न स्यात् असौ अत्र प्रतिषेधः साकक्कस्य वा वक्तव्यः साकं एव प्रतिषेधसन्नियोगशिष्टत्वं तदत्वे न प्र

वर्त्तते अमुकौ अमुकाः त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं वृद्धिः अदसो से र्दादु दो मः औत्वे अमू उ मः त्री आकुलान्पर ईर्द्बहुवचने अ
दसो दात्परस्य तई स्याद्दस्य च मो बहूक्तौ अमी पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्यं प्राक् पश्चादुत्वमत्वे अमुं अमू अमून् मुत्वे
कृते घिसंज्ञायां नाभावः न मुने ना इत्यस्य कर्त्तव्ये कृते च मुत्वे नाभावो नासिद्धः स्यात् अमुना अमूभ्यां अमीभिः अमुष्मै अमू
भ्यां अमीभ्यः अमुष्मात् अमुष्य अमीषां अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु इति हलन्ताः पुल्लिंगाः नहो धः नहो हस्य धः स्यात् झ
लि पदान्ते च उपानत् उपानद् उपानहौ उपानहः उपानह्या उपानत्सु उत्सबात् क्विन्हडीतावित्यस्माद्विगादिना क्विन्
निपातनाद्वि लोपः पूर्वत्वे कि नं तथा कुत्व न हस्य धः उष्णिक् उष्णिग् उष्णिहौ उष्णिहः उष्णिग्भ्यामित्यादि उ
ष्णिक्षु द्यौः दिवौ दिवः द्युभ्यां द्युषु गीः गिरौ गिरः एवं पूः चतुरस्त्रतस्मादेशः चतस्रः २ चतसृणां किमः कादेशे टाप् का
के काः सर्ववत् यः सौ इदमो दस्य यः स्यात् सौ इदमो मः इयं त्यदाद्यत्वं टाप् दश्चेति मः इमे इमाः इमां इमे इमाः अनया
हलि लोपः आभ्यां आभिः अस्यै अस्याः २ अनयोः २ आसां अस्यां आसु अन्वादेशे तु एनां एने एनाः एनया एनयोः २
ऋत्विगादिना स्रजेः क्विन् अमागमश्च निपातितः स्रक् स्रग् स्रजौ स्रजः स्रग्भ्यां स्रक्षु त्यदाद्यत्वं टाप् स्या त्ये त्याः एवं तद्
यद् एतद् वाक् वाग् वाचौ वाचः २ वाग्भ्यां वाक्षु अप्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः अप्तृन्निति दीर्घः आपः अपः अपो भि
अपस्य कारः स्यात् आदौ प्रत्यये परे अद्भिः अद्भ्यः २ अपां अप्सु दिक् दिग् दिशौ दिशः दिशां दिक्षु क्विन्विधानादन्यत्रापि
कुत्वं दृक् दृग् दृशौ दृशः त्विट् त्विड् त्विषौ त्विषः त्विड्भ्यां त्विट्सु त्विट्त्सु सहजुषतेरिति सजूः सजुषौ सजुषः सजू
र्भ्यां सजूःषु रुत्वं आशीः आशिषौ आशिषः आशीर्भ्यां आशीःषु असौ त्यदाद्यत्वं टाप् औङ शी उत्वमत्वे अमू अमूः अमुया
अमूभ्यां अमूभिः अमुष्यै अमुष्याः २ अमुयोः २ अमूषां अमूषु इति हलन्ताः स्त्रीलिंगाः स्वमोर्लुक् दत्वं स्वनडुत् स्वन

२५

सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्चेति ह्रस्वः अ×

सुदु स्वनडुही चत्वारनडुहो ऽस्त्रियाम् अनड्वांहि ष्टुनस्तच्च दिवउत्त्व विमलद्यु अन्तर्वर्त्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य सर्वपदस्यो
वोत्तरखंडस्यापि पदसंज्ञायां प्राप्तायां उत्तरपदत्वे चापदादिविधौ प्रतिषेधः इति प्रत्ययलक्षणेन विमलदिवी विमलदि
वि अपदादिविधौ किं दधिसेचौ इह पत्वनिषेधे कर्त्तव्ये पदत्वमस्त्येव उक्तं चैतन्न वाः वारी वारि अजन्तलंतत्वान्नुम च वारि
नलुमतेति कारादेशो न किं के कानि इदं इमे इमानि अन्वादेशे नपुंसके एनद्वक्तव्यः एनत् एने एनानि एनेन एनयोः २
ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि हे ब्रह्मन् हे ब्रह्म रोसुपि अहन्निति विना षाडि रूपः अह्नी अहनी अहानि अहन् अहः इत्यस्य
स्यरुः स्यात्पदांते अहोभ्यां अहोभिः इह अहः अहोभ्यामित्यादौ रत्वरुत्वयोरसिद्धत्वान्न लोपे प्राप्ते अहन्नित्यावर्त्तीन
लोपाभावं निपात्य द्वितीयेन रुर्विधेयः तदंतस्यापि स्वैकेव दीर्घोल्पहानि स्मिन्नु सदीर्घाहिः निदाघः इह हल्
ङ्यादिलोपे प्रत्ययलक्षणेनान्सुपीति निषेधा ङत्वानुत्वावेरुः तस्यासिद्धत्वान्नोपलक्षणं उपधादीर्घः संबुद्धौ तु हे दीर्घा
हो निदाघ दीर्घाहानौ दीर्घाहानः दंडि दंडिनी दंडीनि स्रग्वि स्रग्विणी स्रग्वीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि बहूर्ज
बहूर्जि बहूर्जीमाणि बहूर्जीमाणि अस्त्रङ्ः पदांते ऽकत्वं स्वङेः किंतो विधानात् विश्वसृडादौन स्वङ्क्षिरत्नो शितिस्त्र
त्रे र कुस्वद्भ्यामिति नाप्रयोगात् यथा वृक्षादिस्वेत्रे स्रड्जियङ्ग्योः पदांते षत्वं कुत्वापवादः स्रुग्विद्भ्यां क्वनि
पातनादेव कुत्वं अस्त्रक नाक्स्त्र अस्यते रोणादिकं कुड प्रत्ययो बोध्यः अस्त्रक अस्त्रग् अस्त्रङी अस्त्रङ्जि पद् इति ति
वा अस्त्रसन् असानि अस्त्रङा अक्ष्णा अस्त्रभ्यां अस्त्रभ्यामित्यादि कर्क कर्ग कडी कंडि नरडानां संयोगः बहूर्जि तु
म्प्रतिषेधः अन्त्यात्पूर्वो वा नुम् बहूर्ज्जि बहूर्ज्जिवा कुलानि त्यद् त्ये त्यानि तत् ते तानि यत् ये यानि एतत् एते एता
नि अन्वादेशे तु एनत् त्विनेयाते: बेनित त्वेनितदीनो अल्लोपस्यास्थानिवत्वाद कुलंतत्वान्नतु अजंतलक्षणस्कत्वम्

रुचिगादौतिसूत्रेण॥

किंपु × किन्त्वत्रय्यस्य...किन्त्वत्रयो...दिनिकुब्रह्मा...दीनि... पवार्थिक...

नस्थानिवद्भावाभावात् खलितिदिवाससणक्कलानिवेश्विदिगवाक् नाहस्यरूपाणि ॥ क्लीबेगोगतिस्तेदत्तः अनोधावद् पूर्वरूपेणै
वाधिकत्वात्मतं १ स्वमुपुसुनवपड्कादौ षट्स्फस्त्री णिङ्नत्रासोः वद्वाशिनोषदनाके रूपाणीति विज्ञावद्य २ तदाहिगागं
अनि दिता मिति
वतीति वियद्देकः क्विगादि नाक्षिस् गतौ नलोपः अवङ् स्फोटायनस्येत्यवङ् गवाक् गवाग् सर्वत्र विभाषेति प्रकृतिभावः
गोअक् गोअग् पूर्वरूपे गोक् गोग् ॥ टाद्यचां नस्यकृतेनङः गवाङ् गोअङ् गोङ् असमर्थे तान्येव नव अङ नीसवात्न
×गोऽञ्चौ× वस्यलोपः गोची टाद्यचान्तु गवाची गोची जसन्नासोः क्लिः ञोः सर्वनामस्थानत्वाच्चुम् गवांचि गोअंचि गोञ्चि गतिपूजन
योस्त्री ण्येव गोचा गवांचा गोअंचा गोञ्चा गवाग्भ्यां गोअग्भ्यां गोग्भ्यां गवाड्भ्यामित्यादि सुपि तु ङतानोपकेङ्क्षु कुटुक ङति
ककुग्वाङ् क्षु गवाङ्क्षु गवाक्षु नवेत्यस्य वचोऽद्वितीया इति पक्षे ककारस्य ख्वकारेण पक्षा माधिकं च द्राक्षा वर्वस्यासिद्धत्वा
तकुककपक्षे तु तस्यासिद्धत्वात् कुत्वस्याभाव पक्षे द्वितीयादेत्वाः त्रीणि रूपाणि वर्द्धतएव ऊद्यमेषा द्विर्वचनात्वनामिकवि
कल्पनात् रूपाण्यष्टादिकिञ्चतानि ५२७ सर्वत्र नीतिमनीषिभिः तिर्यक् तिरश्ची तिर्यञ्चि टाद्यचान्तु तिर्यङ् तिर्यञ्ची तिर्य
ञ्चि यकृत् यकृती यकृन्ति पदन्नितिवाद्यकन्न यकानि यकृत् शकृत् शकृती शकृन्ति शकानि शकृता दद
त् ददती वा नपुंसकस्य शतुरभ्यस्तात् परोऽयं त्रात्र रवदवद्वस्त्वदत गस्यतुम्वास्याद्धीनद्योः परतः तुदंती तुदती तुदंति भात् ×स्या×
भांती भाती भांति पचत् शप्श्यनोर्नित्यं शाप्श्यनो रात्परोद्यः नात्रवद्वस्त्वदतस्यान्तत्यं तुम्स्यात् शीनद्योः परतः
पचंती पचंति दीव्यत् दीव्यंती दीव्यंति स्वप् स्वपू स्वपी नित्यात्परादपि तुमं प्राक् अप्तृन्निति दीर्घः प्रतिपदोक्तवानुवादीति स्वका २६
न्त्वे प्रतिपदोक्तत्वमिति पक्षे तु ङक्तस्य नद्विर्ल्हान्तुमेव स्वंपि स्वपा अपोभिः स्वद्भ्यां स्वद्भिः अद्भिः एवं पोत्पादिनो धनेः उस्
रुत्वं धनुः धनुषी मांतेति दीर्घः उपधिसर्जनीयेति षत्वं धनूंषि धनुषा धनुर्भ्यां एवं चक्षुर्हविरादयः पिपठिषतेः क्विप् पूर्व
×नातान्तदंतस्य क्लीबस्यतुम्वास्यात् सर्वनामस्थाने ददंति ददति दुदत अवणदिगागास्य रोधः×

शितिदीर्घः पिपठीः पिपठिषौ अह्लोपस्य स्थानिवद्भावात् कुत्वं न भवति रुणोत्तुम् स्वविधौ स्थानिवद्भावाभावाद् डत्वं न भवति णोपि
नपिपठि षि पिपठीःर्षि मित्यादि पयः पयसी पयांसि पयसा पयोभ्यामित्यादि सुपुम् सुपुंसी सुपुमांसि अदः वि
भक्ति कार्ये उत्वमत्वे अमू नि त्वोपधत्वं च न इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः स्वरादिनिपातनमव्ययं स्वरादयो निपाताश्चा
व्ययसंज्ञाः स्युः स्वर् अन्तर् प्रातर् पुनर् सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् पृथक् ह्यस्
श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीम् बहिस् अवस् समया निकषा स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ इद्धा
अद्धा सामि वत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् सना सनत् सनात् उपधा तिरस् अन्तरा अन्तरेण ज्योक् कं शं सहसा वि
ना नाना स्वस्ति स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मि
थो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकं प्रवाहिका आर्यहलं अभीक्ष्णं साकं सार्द्धं नमस् हिरुक् अथ अम् आम् प्रताम्
प्रशान् प्रतान् मा माङ् आकृतिगणोयं चवाह अह एव एवं नूनं शश्वत् युगपत् भूयस् कूपत् कुवित् सुपत् ने
त् चित् चित्त कच्चित् यत्र नेह हन्त माकिः माकिम् नकिः नकिम् आ की माङ् नञ् यावत् तावत् त्वै वै द्वै रै श्रौषट्
वौषट् स्वाहा स्वधा वषट् तुम् तथाहि खलु किल अथ सु सुष्ठु स्म आदह उपसर्गविभक्ति प्रतिरूपकाश्च अवद त्तं +
अहंयुः अस्तिक्षीरा अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुकम् यथा कथा पाट् प्याट् अंग हे है भोः अये द्य विषु एकपदे
युत् आतः चादिरप्याकृतिगणः तद्धितश्चासर्वविभक्तिः यस्मात् सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धितान्तोऽव्ययं स्यात् पदि
णेनेकर्तव्यं तसिलादयः प्राक्पाशपः शस्प्रभृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः अम् आम् आम् कृत्वोर्थाः तसिवती ना
ना आविति तेनेह न पचतिकल्पं पचतिरूपं कृन्मेजन्तः क्त्वातोसुन्कसुनः एउञन्तश्च तदन्तमव्ययं स्यात् स्मारं स्मारं जीवसे

पिबध्यै क्रीतो स्तुक्कसुनः एतदंतमव्ययं स्यात् कृत्वा उदितो: विसर्गः अव्ययीभावश्च अधिहरि अव्ययादाप्सुपः अव्य
यादित्तस्याप: सुपश्च लुक् स्यात् तत्र शालायां अव्ययादिति विहितत्वोपणान्नेह अत्कृष्टेसो अव्ययसंज्ञायां यद्यपि तदंत
विधिरस्ति तथापि नगोणे आप्ग्रहणं व्यर्थमलिंगत्वात् सदृशं त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु
यन्नव्येति तदव्ययमिति श्रुतिलिंगकारकसंख्यानावपरां वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपंचैव ह
लंतानां यथा वाचा निशा दिशा वगाह: अवगाह: पिधानं अपिधानं इत्यव्ययानि स्त्रियां अधिकारोयं समर्थानामि
ति यावत् अजाद्यतष्टाप् अजादीनामकारांतस्य च वाच्यं यत् स्त्रीत्वं तत्र द्योत्ये टाप् स्यात् अजा एडका क्रिडी बाडी पश्च बाध
नाय अजा अतः स्व द्वा अजादित्ति स्त्रीत्व विशेषणान्नेह पंचाजी अत्र हि समाहारार्थस्य समाहारनिष्ठं स्त्रीत्वं अजा एडका
अश्वा चटका मूषिका एवं जातिलक्षणो ङीष् प्राप्तः बाला वत्सा होढा मंदा विलाता एवं वयसि च प्रथमे इति ङीप् प्राप्तः सद्य
कोंकप्रोत ज्ञानैकेत्य: उष्णात् सस्तुष्णा प्राकृष्णा प्रत्यकृष्णा संतसाङ्गिनत्राणपिंडेस्यं फला संफला सत्सफला शूला
पारिति जस्य: मृडाद्या महत्स्वर्जोडा ताव पि मूला त्वत्रः अमूला कन्नेस्याङीप् कत्री दंडिनी उगितश्च उगिदंतात्प्रातिप
दिकात् स्त्रियां ङीप् स्यात् पचंती ज्ञाप ज्ञपनोरितिनुम् उगिदचामिति सूत्रे अंचु ग्रहणेन धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्ह्यंचतेरेवे
तिनियमपरेतेनेह न उषासत् क्विप् अनिदितामिति नलोपः पर्णध्वत् अंचतेरस्मादेव प्राचीप् नीची वनोरच वनं
तादंतात् प्रातिपदिकात् स्त्रियां ङीप् स्यात् रश्चांतादेशः वन्निति निषद्धनिष्ठुनियोः सामान्यग्रहणे प्रत्ययग्रहणे २७
यस्मात्स विहितस्तदादेस्तदंतस्य ग्रहणं तेन प्रातिपदिक विशेषणात्तदंत मपि लभ्यते सुत्वान मतिक्रांता अतिसु
वरी अतिधीवरी शार्वरी वनोनदृशः इति वक्तव्यं दृशंतात् बाता विहितो यो वन् तदंतान्नदंतांच प्रातिपदिकात् ङीप् रश्च

स्व त्रा

नेत्यर्थः । उत्तर० अपनयनेव निषेधविद्गुनोस्त्यावं अवावा ब्रासली राजयुध्वा बहुध्नीहेवा बहुधीवरी बहुधीवा पक्षेम्
श्ववस्मात पादोन्यतरस्यां पाद्धः ऊतसमासांतस्त्वंतात्प्रातिपदिकान्ङीप्स्यात् द्विपदी द्विपदा द्विपात् टाबृचि ऊ त्रिवा
व्याया पादंताट्टाप्स्यात् द्विपदा ऋक् एकपदा न षट्स्वस्रादिभ्यः पंच चतस्रः पंचेत्यत्र नलोपे कृते पि स्थानासाषडिति षट्
संज्ञां प्रति न लोपः सुप्स्वरेति न लोपस्यासिद्धत्वान्न षट्स्वस्रादिभ्य इति टाप् मनः मन्नंतान्न ङीप् सीमा सीमानौ अनो बहुव्रीहेः अ
न्नंताद्बहुव्रीहेर्न ङीप् बहुयज्वा बहुयज्वानौ डाबुभाभ्यामन्यतरस्यां सूत्रद्वयोपात्ताभ्यां डाब्वा स्यात् सीमा सीमे दामा दामा
नौ दामे न तु सिद्धामेत्यमरः बहुयज्वा बहुयज्वानौ बहुयज्वे अनउपधालोपिनोन्यतरस्यां अन्नंताद्बहुव्रीहेरुपधालोपि
नो वा ङीप्स्यात् पक्षे डाप्निषेधौ बहुराज्ञी बहुराज्ञ्यौ बहुराजे बहुराजे बहुराजानौ प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः प्र
त्ययस्थात्ककारात्पूर्वस्याकारस्येकारः स्यादापि परे स चेदाप्सुपः परो न चेत् सर्विका कारिका अतः किं नौका प्रत्ययस्थात्किं शा
क्नोतीति शाका असुपः किं बहुपरिव्राजका नगरी कां किं नेदना सर्वस्य किं परस्य मा भूत् कटुका तपरः किं राका आपि किं
कारकः मामकनरकयोरुपसंख्याने मामिका नरान्कायतीति नरिका त्यक्त्यपोश्च दाक्षिणात्यिका इहत्यिका न यास
योः यत्तदोरस्येत्त्वं न स्यात् यका सका यकां तकां त्यकन्श्च निषेधः उपत्यका अधित्यका आशिषि वुनश्च न जीवका नंदका
उत्तरपदलोपे न देवदत्तिका देवका क्षिपकादीनां न क्षिपका ध्रुवका कन्यका चटका तारका तारका ज्योतिषि अन्यत्र
तारिका वर्णिका तांतवे अन्यत्र वर्णिका वर्तका शकुनौ प्राचां उदीच्यां तु वर्तिका अष्टका पितृदेवत्ये अष्टिकान्या सूतिका पु
त्रिका वृंदारकाणां वेति वक्तव्यं इहवाञ्च इति शेषः कास्तुर्वेस्यां कारादेशो वेत्यर्थः नेन पुत्रिका ताद [illegible] डीन्नडवर्णस्य पक्षे अ
कारः अन्यत्रेत्वबाधनार्थमकारः उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः यकपूर्वस्य स्त्रीप्रत्ययाकारस्य [illegible] ऽकारस्य स्थकात्

वेस्येदाप्याद्यपि परे केणइति ह्रस्वः आर्यका आर्यिका चटकका चटकिका आतः किं सांकाश्ये भवा सांकाश्यिका य
केति किं अश्विका स्त्रीप्रत्ययः किं शुभंयातीति शुभंया अज्ञाता शुभंया शुभंयिका धात्वंतयकोपि नित्यं सुनयिका सु
पाकिका भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वाणामपि श्वेत्वं तेषु सप्तषष्ठीकं पदं एषामात इद्वास्यात् तदंतविधिनैव सिद्धे नञ्पूर्वा
णामपीति स्पष्टार्थं तस्याग्रहणमुपसर्जनार्थं अन्यस्य त्वस्त्ररूपत्वेनैव सिद्धं यथा द्वा एतयोस्त्वसम्भवयोर्नैवं अत वर्त्तिनी
वित्तकिमाश्रित्य सुपइति प्रतिषेधात् अनेषका परमैषका अद्वके परमद्वके स्वज्ञाद्ग्रहणं संज्ञोपसर्जनार्थं इहहि
आतस्थाने इत्यनुवृत्तेः स्वज्ञादस्यातो विज्ञाघर्णं न तु द्वैषयोरसंभवात् नाप्यन्येषां अव्यभिचारात् स्वज्ञाद्वस्त्वनुपसर्जन
मात्मीयवाची अकः उत्त्रः अर्थान्तरे तु न स्त्री संज्ञोपसर्जनीत्वं तस्याः कप्रत्ययो न त्वा इत्युदाहरणं एवं चात्मीयायां ॥
स्विका परमस्विकेति नित्यमेवेत्वं निर्त्तस्विका निर्तस्वका एषका एषिका कृतषत्वनिर्देशान्नेह विकल्पः एतिके एतिका :
अज्ञका अज्ञिका ज्ञका ज्ञिका द्वके द्विके निःस्वका निःस्विका अभाषितपुंस्काच्च तेनैस्मा द्विहितस्यातःस्थाने इद्वास्या
त् गंगका गंगिका बहुव्रीहिरभाषितपुंस्कत्वात् ततो विहितस्य नित्यं अज्ञाता अखट्वा अखट्विका नैव षिकेकपि तु विक
ल्प एव आदाचार्याणां पूर्वसूत्रविषये आद्वास्यात् गंगाका अकपुंस्कात्तु सुलिका अनुपसर्जनात् अधिकारोयं यून
स्तिरित्यतिव्याप्य अयमेव स्त्रीप्रत्ययेषु तदंतविधिं ज्ञापयति टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः अ
यस्येति चेति लोपः
नुपसर्जनस्य टिदादिसदंतस्य प्रातिपदिकं ततः स्त्रियां ङीप् स्यात् कुरुचरी उपसर्जनत्वान्नेह बहुकुरुचरा मद्र २८
दी वक्ष्यमाणेत्यत्र टित्वाद् ङिपा वावङीप्प्राप्तः व्याख्रु टोड्डित्वेन लाघवात् उवंधकार्यं नादेशानामिति ज्ञापनान्नसवतिश्च
: श्रानयः कित्वेनकविदवबंधकार्यमपनवस्त्रिधा विधिनिषेधज्ञापनाद्वा सौपर्णेयी ऐन्द्री औत्सी ऊरुद्वयसी ऊरुदघ्नी

ऊरुमात्री पंचतयी आक्षिकी लावणिकी यादृशी इत्वरी ताच्छिले कणोपि चौरी न नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामु
पसंख्यानं स्त्रैणी पौंस्नी शाक्तीकी आढ्यंकरणी तरुणी तलुनी यञश्च यञन्तात् स्त्रियां ङीप् स्यात् अकारलोपे कृते हलस्तद्धि
तस्य इल्लउन्नरस्य तद्धित यकारस्योपधाल् तस्य लोपः स्यादीति परे गार्गी अनपत्याधिकारस्थान्न ङीप् द्वीपे भवा द्वैप्या
: अधिकारग्रहणात् देवस्यापत्यं दैव्या देवाद्यञञाविति द्विं प्राग्दीव्यतीयोऽनपत्याधिकारे पठितः प्राचां ष्फस्तद्धितः यञन्तात्
ष्फो वा स्यात् स्त्रियां स च तद्धितः षः प्रत्ययस्य प्रत्ययस्यादिः षः स्यात् आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनां प्रत्य
यादिस्थानां फादीनां क्रमादायन्नादय आदेशाः स्फः तद्धितान्तत्वात् प्रातिपदिकं षित्वसामर्थ्यात्फेणो ङ्केपि स्त्रीत्वे षिफोरिति
वक्ष्यमाणो ङीष् गार्ग्यायणी सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः लोहितादिभ्यः कतन्ताश्चेतेभ्यो यञन्तेभ्यो नित्यं ष्फः स्यात् लोहित्या
यनी कात्यायनी कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च आभ्यां ष्फः स्यात् क्रमेण टाप्ङीपोरपवादः ऊर्वादिभ्यो ण्यः कौरव्यायणी ढक् मण्डूकादि
त्यण् माण्डूकायनी आसुरेरुपसंख्यानं आसुरायणी वयसि प्रथमे प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात् स्त्रियां ङीप् स्यात् कुमारी वय
स्यचरम इति वाच्यं वधूटी चिरंटी वधूचिरंटच्छब्दौ यौवनवाचिनौ अतः किं शिशुः कन्यायान कन्यायाः कनीन चेति निर्देशा
त् द्विगोः अदन्तात् द्विगोर्ङीप् स्यात् त्रिलोकी अजादित्वात् त्रिफला त्र्यनीका अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलु
कि अपरिमाणान्तात् बिस्ताद्यन्तात् द्विगोर्ङीप् न स्यात् तद्धितलुकि सति पंचभिरश्वैः क्रीता पंचाश्वा आर्हीयष्ठक् अध्यर्द्धेति लुक्
द्वौ बिस्तौ पचति द्विबिस्ता द्व्याचिता द्विकंबल्या परिमाणान्तात् ढकी तद्धितलुकि किं समाहारे पंचाश्वी कांडांतात्क्षेत्रे क्षेत्रे
यः कांडांते द्विगुस्ततो न ङीप् तद्धितलुकि द्वे कांडे प्रमाणमस्याः द्विकांडा क्षेत्रभक्तिः प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः इति विहितस्य मात्रचः प्रमाणे
लो द्विगोर्नित्यमिति लुक् क्षेत्रे किं द्विकांडी रज्जुः पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्यां प्रमाणे यः पुरुषस्तदन्ताद्द्विगोर्ङीप् वा स्यात् तद्धितलु

किंद्वेष्ठकृष्ठौ प्रमाणमस्याः सा द्विपुरुषी द्विपुरुषा परिखा ऊधसोऽनङ् ऊधोन्तस्य बहुव्रीहेरनङादेशः स्यात् स्त्रियां हुस्वनङि
कृते डाब्भ्यां न्निषेधः प्राप्तः सोऽपि बहुव्रीहेरूधसो ङीष् ऊधोन्तात् बहुव्रीहेर्ङीष् स्यात् स्त्रियां कुंडोध्नी स्त्रियां किं कुंडोधो धैनुकं इ
हानङ् पिनः तद्धितो स्त्रियामित्यकृतः संख्यानात् संख्याव्ययादेर्ङीप् ङीषोऽपवादः द्व्यूध्नी अत्यूध्नी बहुव्रीहेरित्येव ऊधोऽतिक्रां
ताः त्यूधाः दामहायनान्ताच्च संख्यादेर्बहुव्रीहेर्दामान्तात् हायनान्ताच्च ङीप् स्यात् दामान्ते ङाप्प्रतिषेधयोः प्राप्तयोः हायनान्ते
टापि प्राप्ते वचनं द्विदाम्नी अव्ययग्रहणानुवृत्तेरुद्दामा वडवेत्यत्र डाम्निषेधात् टापि केचित् द्विहायनी बाला त्रिचतुर्भ्यां
हायनस्य णत्वं वाच्यं वयोवाचकस्यैव हायनस्य ङीप् णत्वं चेष्यते त्रिहायणी चतुर्हायणी वयसोऽन्यत्र द्विहायना चतुर्हायना
शाला नित्यं संज्ञाछन्दसोः अन्नन्ताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनो ङीप् सुराज्ञी नाम ग्रामः अन्यत्र पूर्वेण विकल्प एव वेदे शतदा
म्नी केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च एभ्यो नवभ्यो नित्यं ङीप् स्यात् संज्ञाछन्दसोः अथोत्तर
केवली विद्याः भागधेयी पापी अपरी समानी आर्यकृती सुमङ्गली भेषजी अन्यत्र केवला इत्यादि मामकग्रहणं नियमार्थं
अणन्तत्वादेव सिद्धेः तेन लौकिके संज्ञायां मामिका अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् एतयोर्नुक् स्यात् स्त्रियां ऋन्नेभ्यो ङीप् गर्भिणी जी
वद्भर्तृका चावग्रहे तिसा गो निपात्यते तत्रान्तरस्त्यस्यां गर्भ इति विग्रहे अन्तः शब्दस्याधिकरणशक्तिप्रधानतया अस्ति सा
मानाधिकरण्याभावाद् प्राप्तो मतुप् निपात्यते पतिवत्नीत्यत्र तु वत्वं निपात्यते अन्तर्वत्नी पतिवत्नी प्रत्युदाहरणं तु अन्तरस्त्यस्यां
शालायां घटः पतिमती पृथिवी पत्युर्नो यज्ञसंयोगे पतिशब्दस्य नकारादेशः स्याद्यज्ञेन संबंधे वसिष्ठस्य पत्नी तत्कर्तृकय २९
ज्ञस्य फलभोक्त्रीत्यर्थः दंपत्योः सहाधिकारात् विभाषा सपूर्वस्य पतिशब्दान्तस्य सपूर्वस्य प्रातिपदिकस्य नो वा स्यात् गृह
पत्नी गृहपतिः अनुपसर्जनस्येतीहोत्तरार्थमनुवर्त्तमपि न पत्युर्विशेषणं किन्तु तदन्तस्य तेन बहुव्रीहावपि दृढपत्नी दृ

ढ्यपतिः वृषलपत्नी वृषलपतिः। अथ वृषलस्य पत्नीति व्यस्ते कथमिति चेत् पत्नीव पत्नीत्युपचारात्। यद्वा आचारक्विबन्ता
त्कर्तरि क्विप्। अस्मिंश्च पक्षे पत्नियौ पत्नियः इतीयङ्गुपधे विशेषः। सपूर्वस्य किं गवां पतिः स्त्री। नित्यं सपत्न्यादिषु। पूर्वविक
ल्पापवादः। समानस्य सभावो पि निपात्यते। समानः पतिर्यस्याः सा सपत्नी एकपत्नी वीरपत्नी। पूतक्रतोरै च। इयं त्रिसू
त्री। पुंयोग एवेष्यते। पूतक्रतोः स्त्री पूतक्रतायी। यया पूतक्रतवः क्रीताः पूतक्रतुरेव सा। वृषाकप्यग्निकुसितकुसीदानामु
दात्तः। एषामुदात्त ऐ आदेशः स्यान्ङीप् च। वृषाकपेः स्त्री वृषाकपायी हरविष्णू वृषाकपी इत्यमरः। वृषाकपायी श्रीगौर्यो
रिति च। अग्नायी कुसितायी कुसिदायी। कुसिदशब्दो ह्रस्वमध्यो न तु दीर्घमध्यः। मनोरौ वा। मनुशब्दस्यौकारादेशः स्यात्
उदात्तैकारश्च वा तत्संनियोगशिष्टो ङीप् च। मनोः स्त्री मनायी मनावी मनुः। वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः। वर्णवाची योऽनु
दात्तान्तस्तोपधस्तदन्तादनुपसर्जनात्प्रातिपदिकाद्वा ङीप् स्यात् तकारस्य नकारादेशश्च। एता एनी रोहिता रोहिणी। व
र्णानां तणतिनितान्तानामिति फिट्सूत्रेणाद्युदात्तः। त्रेण्या च न्नालस्येतियद्वा त्रीण्येतानि अस्याः इति बहुव्रीहिः। अनु
दात्तात्किं श्वेता। घृतादीनां चेत्यन्तोदात्तोऽयं। अत इत्येव शितिः स्त्री। पिशङ्गादुपसंख्यानं। पिशङ्गी। असितपलितयोर्न। अ
सिता। छंदसि क्रमेके। असिक्नी पलिक्नी। अवदातशब्दस्तु न वर्णवाची किन्तु विशुद्धवाची तेनावदातेत्येव। अन्यतो ङी
ष्। तोपधभिन्नाद्वर्णवाचिनोऽनुदात्तान्तात्प्रातिपदिकात्स्त्रियां ङीष् स्यात्। कल्माषी सारंगी। लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरु
रिति मध्योदात्तावेतौ। अनुदात्तान्तात्किं कृष्णा कपिला। षिद्गौरादिभ्यश्च। षिद्भ्यो गौरादिभ्यश्च ङीष् स्यात्। नर्तकी गौरी अन
ड्ही अनड्वाही पिप्पल्यादयश्च। आकृतिगणोऽयं। सूर्यातिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः। अगस्त्योपधाया यस्य लोपः
स्यात्सेह। सूर्या यवलवः। मत्स्यङ्यां सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च। तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोप इति वाच्यं। मत्सी

मातरिषिच्चेतिषिच्वादेवसिद्धे गौरादिषु मातामहीशब्दपाठादनित्यः षितोङीषं दृष्टा जानपदकुण्डगोणस्थलभाज
नागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु एका
दशभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः क्रमाद्वृत्त्यादिष्वर्थेषु ङीष् स्यात् जानपदी वृत्तिश्चेत् अन्या तु जानपदी उत्सादित्वादणन्तत्वेन टिड्ढेति ङी
प् । स्वरदोषः कुण्डी अमत्रं चेत् कुण्डान्या कुण्डी दाहे गुरौ स्वरूप इति अवयवत्वात् मृते अमृते जारजः कुण्ड इति मनुष्यजातिव
चनत्वात् जातिलक्षणो ङीष् भवत्येव अमत्रे हि स्त्रीविषयत्वादप्राप्तो ङीष् विधीयते न तु नियम्यते गोणी आवपनं चेत् गोणान्या स्थ
ली अकृत्रिमा चेत् स्थलान्या भाजी श्राणा चेत् भाजान्या नागी स्थूला चेत् नागान्या गजवाची नागशब्दः स्थौल्यगुणयोगादन्य
त्र प्रयुक्त उदाहरणं सर्पवाची तु दैर्घ्यगुणादन्यत्र प्रयुक्तः प्रत्युदाहरणं काली वर्णश्चेत् कालान्या नीली अनाच्छादनं चेत् नी
लान्या नील्या रक्ता शाटीत्यर्थः नील्या अन्वक्तव्य इत्यन्ये अनाच्छादनेऽपि न सर्वत्र किं तु नीलादोषधौ नीली प्राणिनि च नीली गौः सं
ज्ञायां वा नीली नीला कुशी अयोविकारश्चेत् कुशान्या कामुकी मैथुनेच्छा चेत् कामुकान्या कबरी केशानां संनिवेशश्चेत् विशेषः
कबरान्या विचित्रेत्यर्थः शोणात्प्राचां शोणी शोणा वोतो गुणवचनात् उदन्तात् गुणवाचिनो वा ङीष् स्यात् मृद्वी मृदुः उतः किं शुचिः गु
णेति किं आखुः खरुसंयोगोपधान्न खरुः पतिवरा कन्या पाण्डुः बह्वादिभ्यश्च बह्वी बहुः कृदिकारादक्तिनः रात्रिः
रात्री सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके शकटिः अक्तिन्निति किं अजननिः क्तिन्नन्तत्वादप्राप्ते विध्यर्थं पद्धतिशब्दो गणे पठ्यते हिमं हति
हतिश्चेति पक्षान्तरं वः पुंयोगादाख्यायां या पुमाख्या पुंयोगात् स्त्रियां वर्त्तते ततो ङीष् स्यात् गोपस्य स्त्री गोपी पालकान्तान्न गोपालि का॰वि॰
का अश्वपालिका सूर्याद्देवतायां चाप् वाच्यः सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या देवतायां किं सूरी कुन्ती मानुषीयं इन्द्रवरुणभव ३०
शर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् एषामानुगागमः स्यात् ङीष् च इन्द्रादीनां बह्वा मातुलाचार्याभ्या

पुंयोग एवेष्यते तत्र ङीषि सिद्धे आनुगागममात्रं विधीयते इतरेषां चतुर्णां तु समं इंद्राणी हिमारण्ययोर्महत्त्वे महद्धिमं हिमानी
अरण्यानी यवाद्दोषे दुष्टो यवो यवानी यवनाल्लिप्यां यवनानां लिपिर्यवनानी मातुलोपाध्याययोरानुग्वा मातुलानी मातुली उपा
ध्यायानी उपाध्यायी यातु स्वयमेवाध्यापिका तत्र वा ङीष् वाच्य उपाध्यायी उपाध्याया आचार्यादणत्वं च आचार्यस्य स्त्री आचार्या
नी पुंयोग इत्येव आचार्या स्वयं व्याख्यात्री अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे अर्याणी अर्या स्वामिनी वैश्या वेत्यर्थः क्षत्रियाणी आर्या क्ष
त्रिया कथं तर्ह्यर्याणीति तु स्वाणमानयतीं ङीवयतीति कर्मण्यण् क्रीतात्करणपूर्वात् क्रीतांताददंतात् करणादेः स्त्रियां ङीष् स्यात्
वस्त्रक्रीती क्वचिन्न धनक्रीता क्तादल्पाख्यायां करणादेः क्रीतांताददंतान्ङीष् स्यादल्पत्वे द्योत्ये अभ्रलिप्ती द्यौः बहुव्रीहेश्चांतोदा
त्तात् बहुव्रीहेः क्तांतादंतोदात्ताददंतात् स्त्रियां ङीष् स्यात् जातिपूर्वादिति वक्तव्यं तेन बहुकृतनखकाकलसुरवादिपूर्वान्न ऊरुभि
न्नी नेह बहुक्रीता जातांतात् दंतजाता पाणिगृहीतीं भार्यायां पाणिगृहीतान्या अस्वांगपूर्वपदाद्वा पूर्वेण नित्ये प्राप्ते विक
ल्पोयं सुरापीती सुरापीता अंतोदात्तात् किं वस्त्रच्छिन्ना अनाच्छादनादित्यादात्तनिषेधः अत एव पूर्वेणापि न ङीष् स्वांगाच्चोप
सर्जनादसंयोगोपधात् असंयोगोपधमुपसर्जनं यत्स्वांगं तदंताददंतात्स्यादिति पदिकाद्वा ङीष् स्यात् केशान् तिक्रांता अतिके
शी अतिकेशा चंद्रमुखी चंद्रमुखा संयोगोपधात्तु सुगुल्फा उपसर्जनात् किं शिखा स्वांगं त्रिधा अद्रवं मूर्तिमत्स्वांगं प्राणिस्थ
मविकारजं सुस्वेदा द्रवत्वात् सुज्ञाना अमूर्तत्वात् सुमुखा शाला अप्राणिस्थत्वात् सुशोफा विकारजत्वात् अतस्थं तत्र दृष्ट
वसुकेशी सुकेशा वा रथ्या अप्राणिस्थस्यापि प्राणिनि दृष्टत्वात् तेन चेत्तथायुक्तं च सुस्तनी सुस्तना प्रतिमा प्राणिवत्प्राणिसदृ
शे स्थितत्वात् नासिकोदरोष्ठजंघादंतकर्णशृंगाच्च एभ्यो वा ङीष् आद्ययोर्बह्वज्लक्षणो निषेधो बाध्यते पुरस्तादपवा
दन्यायात् उष्ठादीनां पंचानां तु असंयोगोपधादिति बाध्यते मध्येऽपवादन्यायात् सहनञ्विद्यलक्षणस्तु प्रतिषेधः परत्वादस्य

बाधकः तुंगनासिकी तुंगनासिका इत्यादि नेह सहनासिका अत्र वृत्तिः अंगगात्रकंठेभ्यो वक्तव्यं स्वंगी स्वंगेत्यादि पृथ्वाद्यनुक्त
समुच्चयार्थेन चकारेण संग्राह्यमिति केचित् तद्भाष्याद्यनुक्तत्वादप्रमाणमिदमिति प्रामाणिकाः अत्र वार्त्तिका नियमार्थं सुगुल्फी सु
गुल्फा कवरमणिविषशरेभ्यो नित्यं कवरं चित्रं पुच्छमस्याः सा कवरपुच्छी इत्यादि उपमानात् पक्षाच्च पुच्छाच्च नित्यमित्येव उलूकपक्षी शा
ला उलूकपुच्छी सेना न क्रोडादिबह्वचः क्रोडादेर्बह्वचश्च स्वांगान्न ङीष् कल्याणक्रोडा अश्वानामुरः क्रोडा आकृतिगणोयं सु
जघना सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च सहेत्यादि विकल्पे प्राप्ते ङीष् सकेशा अकेशा विद्यमानकेशा नखमुखात्संज्ञायां न ङीष् स्या
त् शूर्पणखा गौरमुखा संज्ञायां किं ताम्रमुखी कन्या दिक्पूर्वपदान्ङीष् दिक्पूर्वपदात्स्वांगांतात्प्रातिपदिकात्परस्य ङी
षो ङीबादेशः स्यात् प्राङ्मुखी आक्रन्दनौपदं वाहः वाहंतात्प्रातिपदिकान्ङीष् ङीषेवानुवर्त्तते न ङीप् इति वाद्दुमेदि वोदाव
मे सख्यशिश्वीति भाषायां इति ङीष् ईकारेण भाषायामित्यस्यानंतरं उष्ठब्धः तेन छंदस्यपि क्वचित् सखी अशिश्वी आधेनवाश्रुन
येतमशिश्वी जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् जातिवाचि यन्नच स्त्रियां नियतमयोपधं ततः स्त्रियां ङीष् स्यात् आकृतिग्रहणा
जातिः अनुगतसंस्थानव्यंग्येत्यर्थः तटी लिंगानां च न सर्वभाक् सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या असर्वलिंगत्वे सत्येकस्यां व्यक्तौ कथ
नाद्व्यक्त्यंतरे कथनं विनापि सुग्रहा जातिरिति लक्षणांतरं वृषली सत्यंतं किं शुक्ला सकृदित्यादि किं देवदत्ता गोत्रं चचरणैः स
पत्र ह अप्रत्ययांतः शाखाध्येतृवाची शब्दो जातिकार्यं लभते इत्यर्थः अपगवी कठी बह्वृची ब्राह्मणी त्वत्र तु शार्ङ्गरवादिपाठात्
नोङीङीषाद्यते जातेः किं मुंडा अस्त्रीविषयात् किं बलाका अयोपधात् किं क्षत्रिया योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमत्स्य ३१
मनुष्याणामप्रतिषेधः गवयी हयी मुकयी हलस्तद्धितस्येति यलोपः मनुषी मत्स्यस्यङ्यां मत्सी पाककर्णपर्णपुष्पफलमूल
वालोत्तरपदाच्च पाकाद्युत्तरपदाज्जातिवाचिनः स्त्रीविषयादपि ङीष् स्यात् ओदनपाकी शंकुकर्णी शालपर्णी शंखपुष्पी

दासीफलीदर्भमूलीगोवाली उपधिविशेषरूढा एते इतोमनुष्यजातेः ङीष्यात् दाक्षी योपधादपि उदमेयस्यापत्यं औ
दमेयी मनुष्येति किं तित्तिरिः ऊङुतः उकारान्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियामूङ् स्यात् कुरूः कुरुनादित्वाण्ण
ः तस्य स्त्रियामवंतीत्यादिना लुक् अयोपधा किं अध्वर्युर्ब्राह्मणी अप्राणिजातेश्चारज्ज्वादी नामुपसंख्यानं रज्ज्वादिपर्यु
दासादुवर्णेत्यस्य एव अलाबूः कर्कंधूः अनयोर्दीर्घान्तत्वं पिनोङ् धातोरिति विसकर्फदात्तत्वप्रतिषेधकूङः फल प्राणिजाति
स्क कृकवाकुः रज्ज्वादेस्करज्जुः हनुः बाह्वंतात्संज्ञायां स्त्रियामूङ् मद्रबाहूः संज्ञायां किं वृत्तबाहुः पंगोश्च पंगूः श्वशुरस्यो
काराकारलोपश्च वा श्वश्रूः योगलक्षणस्य ङीषोऽपवादः लिंगविशिष्टपरिभाषया श्वादयः श्वश्रूः ऊरूत्तरपदादौपम्ये
उपमानवाचिपूर्वपदमूरूत्तरपदं यस्य प्रातिपदिकं तस्मादूङ् स्यात् करभोरूः संहितशफलक्षणवामादेश्च अनौपम्यार्थ
मिदं संहितोरूः सेवशफोरूः शफौ खुरौ तादिव संश्लिष्टत्वादुपचारात् लक्षणशब्दाच्छ्रीयाद्यर्थे लक्षणोरूः वामोरूः
सहितसहाभ्यां चेति वक्तव्यं हितेन सह सहितो ऊरू यस्याः सा सहोरूः यद्वा विद्यमानवचनस्य सहशब्दस्य ऊवरिति न्यायप्रतिपादना
दप्रयोगः संज्ञायां कद्रुकमण्डल्वोः संज्ञायां स्त्रियामूङ् कद्रूः कमण्डलूः संज्ञायां किं कद्रुः कमण्डलुः अल्पदीर्घवचने शार्ङ्गरवा
द्यञोङीन् शार्ङ्गरवादेरञो यो कारस्तदन्ताज्जातिवाचिनो ङीन् स्यात् शार्ङ्गरवी बैदी जातेरित्यनुवृत्तेः पुंयोगे ङीषेव नृनरयो
र्वृद्धिश्चेति गणसूत्रं नारी यङश्चाप् यङन्तात् स्त्रियां चाप् स्यात् ष्यङ् ष्यङोः सामान्यग्रहणं आम्बष्ठ्या कारीषगंध्या बाह्यत्रश्चाबाह्यः
योति माभूत् आवष्ट्याश्च अस्माच्चाप् स्यात् यञश्चेति ङीपोऽपवादः अवटशब्दो गर्गादिः आवट्याः तद्धिताः आपञ्चमसमाप्तेरधिका
रोऽयं यूनस्तिः युवन्शब्दात्तिप्रत्ययः स्यात् स च तद्धितः लिंगविशिष्टपरिभाषया सिद्धे तद्धिताधिकारश्चतुरर्थः युवतिः अनु
पसर्जनादित्येव बहवो युवानो यस्यां सा बहुयुवा युवती उगितश्चेति ङीपि विबोध्यम् ॥इति स्त्रीप्रत्ययाः॥ २५ प्रातिप

दिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः मात्रशब्दस्य प्रत्येकं योगः प्रातिपदिकार्थमात्रे लि
गमात्राद्याधिक्ये संख्यामात्रे च प्रथमा स्यात् उच्चैः नीचैः कृष्णः श्रीः ज्ञानं अलिंगा नियतलिंगाश्च प्रातिपदिकार्थमात्रे इत्यस्यो
दाहरणं अनियतलिंगास्तु लिंगमात्राधिक्यस्य तटः तटी तटं परिमाणमात्रे द्रोणो व्रीहिः द्रोणरूपं यत्परिमाणं तत्परिछिन्न
इत्यर्थः प्रत्ययार्थे परिमाणे प्रकृत्यर्थो ऽभेदेन संसर्गेण विशेषणं प्रत्ययार्थस्तु परिछेद्यपरिछेदकभावेन प्रकृत्यर्थे विशेषण
मिति विवेकः वचनं संख्या एकः द्वौ बहवः इहोक्तार्थत्वाद्विभक्तेरप्राप्तौ वचनं संबोधने च इह प्रथमा स्यात् हे राम कारके इत्य
धिकृत्य कर्तुरीप्सिततमं कर्म कर्तुः क्रिययाप्तुमिष्टतमं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् कर्तुः किं माषेष्वश्वं बध्नाति कर्मणः ईप्सिता
माषा न कर्तुः तमब्ग्रहणं किं पयसा ओदनं भुंक्ते कर्मेत्यनुवृत्तौ कर्मग्रहणमाधारनिवृत्त्यर्थं अन्यथा गेहं प्रविशतीत्यत्रैव स्या
त् अनभिहिते इत्यधिकृत्य कर्मणि द्वितीया अनुक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात् हरिं भजति अभिहिते तु कर्मणि प्रातिपदिकार्थ
इति- मात्रे प्रथमैव अभिधानं प्रायेण तिङ्कृत्तद्धितसमासैः तिङ् हरिः सेव्यते कृत् लक्ष्म्या सेवितः तद्धितः शतेन क्रीतः शत्यः स
मासः प्राप्त आनंदो यं प्राप्तानंदः क्वचिन्निपातेनाभिधानं यथा विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतं सांप्रतमित्यस्य हि प्रयुज्य
ते इत्यर्थः तथायुक्तं चानीप्सितं ईप्सिततमवत् क्रियया युक्तमनीप्सितमपि कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् ग्रामं गच्छन् तृणं स्पृशति
विषं भुंक्ते अकथितं च अपादानादिविशेषैरविवक्षितं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् दुह्याच्पच्दंडुधिप्रछिचिब्रूशासुजिमथमुषां
कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नीहृकृष्वहां १ दुह्यादीनां द्वादशानां तथा नीप्रभृतीनां चतुर्णां कर्मणा यद्युज्यते तदेवकथितं कर्म ३२
तिपरिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः गां दोग्धि पयः बलिं याचते वसुधां अविनीतं विनयं याचते तंडुलानोदनं पचति गर्गान् शतं दंडयति
ति व्रजमवरुणद्धि गां माणवकं पंथानं पृच्छति वृक्षमवचिनोति फलानि माणवकं धर्मं ब्रूते शास्ति वा शतं जयति देवदत्तं सुधां

क्षीरधिमश्नाति देवदत्तं शतं मुष्णाति ग्राममजां नयति हरति कर्षति वहति वा अर्थनिबन्धनेयं संज्ञा बलिं भिक्षते वसुधां माण
वकं धर्मं भाषते अभिधत्ते वक्तीत्यादि अकारकं किं माणवकस्य पितरं पन्थानं पृच्छति अकर्मकधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गन्त
गमन ज्ञान भक्षाहार
व्योऽध्वा च कर्मसंज्ञक इति वाच्यं कुरून्स्वपिति मासमास्ते गोदोहमास्ते गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता
स णौ गत्याद्यर्थानां शब्दकर्मकाणामकर्मकाणां चाणौ यः कर्ता स णौ कर्म स्यात् शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् आ
शयच्चामृतं देवान् वेदमध्यापयद्विधिं आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः गतीत्यादि किं पाचयत्योदनं देवदत्तेन
अण्यन्तानां किं गमयति देवदत्तो यज्ञदत्तं तमपरः प्रयुंक्ते गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तं विष्णुमित्रः नीवह्योर्न नाययति वा
हयति वा भारं भृत्येन नियन्तृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः वाहयति रथं वाहान्सूतः आदिखाद्योर्न आदयति खादयति वा अन्नं बटु
ना भक्षेरहिंसार्थस्य न भक्षयत्यन्नं बटुना अहिंसार्थस्य किं भक्षयति सस्यं बलीवर्दान् जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानं जल्पय
ति भाषयति पुत्रं देवदत्तः दृशेश्च दर्शयति हरिं भक्तान् सूत्रे ज्ञानसामान्यार्थानामेव ग्रहणं न तु तद्विशेषार्थानामित्यनेन ज्ञाप्य
ते तेन स्मरति जिघ्रत्यादीनां न स्मारयति घ्रापयति देवदत्तेन शब्दायतेर्न शब्दाययति देवदत्तेन धात्वर्थसंगृहीतकर्मत्वेनाकर्मक
त्वात्प्राप्तिः येषां देशकालादिभिन्नं कर्म न संभवति तेऽत्राकर्मकाः न त्वविवक्षितकर्माणोऽपि तेन मासमासयति देवदत्तमित्यादौ क
र्मत्वं भवति देवदत्तेन पाचयतीत्यादौ तु न हृक्रोरन्यतरस्याम् हृक्रोरणौ यः कर्ता स णौ वा कर्म स्यात् हारयति कारयति वा भृत्येन भृत्यं वा क
टं अभिवादिदृशोरात्मनेपदे वेति वाच्यं अभिवादयते दर्शयते देवं भक्तेन भक्तं वा अधिशीङ्स्थासां कर्म अधिपूर्वाणामेषामा
धारः कर्म स्यात् अधिशेते अधितिष्ठति अध्यास्ते वा वैकुण्ठं हरिः अभिनिविशश्च अभिनिपूर्वस्य विशतेराधारः कर्म
स्यात् अभिनिविशते सन्मार्गं परिक्रयणे संप्रदानमिति सूत्रादिह मण्डूकप्लुत्यान्यतरस्यां ग्रहणमनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रय

णात् कश्चिन्न पापेऽभिनिवेशः उपान्वध्याङ्वसः उपादिपूर्वस्य वसतेराधारः कर्म स्यात् उपवसति अनुवसति अधिवसति आव
सति वा वैकुंठं हरिः अभुक्त्यर्थस्य न वने उपवसति उभसर्वतसोः कार्या धिगुपर्यादिषु त्रिषु द्वितीयाम्रेडितांतेषु ततोऽन्यत्रापि
दृश्यते उभयतः कृष्णं गोपाः सर्वतः कृष्णं धिक् कृष्णाभक्तं उपर्युपरि लोकं हरिः अध्यधि लोकं अधोऽधो लोकं अभितः परित
ः समया निकषा हा प्रतियोगेऽपि अभितः कृष्णं परितः कृष्णं ग्रामं समया निकषा लंकां हा कृष्णाभक्तं तस्य शोच्यतेत्यर्थः बुभुक्षितं
न प्रतिभाति किंचित् अंतरांतरेण युक्ते आभ्यां योगे द्वितीया स्यात् अंतरा त्वां मां हरिः अंतरेण हरिं न सुखं कर्मप्रवचनीयाः इ
त्यधिकृत्य अनुर्लक्षणे लक्षणे द्योत्येऽनुरुक्तसंज्ञः स्यात् गत्युपसर्गसंज्ञापवादः कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया एतेन यो
गे द्वितीया स्यात् जपमनु प्रावर्षत् हेतुभूतजपोपलक्षितं वर्षणमित्यर्थः परापि हेतौ तृतीयानेन बाध्यते लक्षणेत्थंभूतेत्यादि
ना सिद्धे पुनः संज्ञाविधानसामर्थ्यात् तृतीयार्थे अस्मिन् द्योत्येऽनुरुक्तसंज्ञः स्यात् नदीमन्ववसिता सेना नद्या सह संबद्धे
त्यर्थः षिञ् बंधने क्तः हीने हीने द्योत्येऽनुरुक्तसंज्ञः स्यात् अनु हरिं सुराः हरेर्हीना इत्यर्थः उपोऽधिके च अधिके हीने च द्योत्ये उ
पेत्यव्ययं प्राक्संज्ञः स्यात् अधिके सप्तमी वक्ष्यते हीने उप हरिं सुराः लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः एष्वर्थेषु
विषयभूतेषु प्रत्यादय उक्तसंज्ञाः स्युः लक्षणे वृक्षं प्रति परि अनु वा विद्योतते विद्युत् इत्थंभूताख्याने भक्तो विष्णुं प्रति परि
अनु वा भागे लक्ष्मीर्हरिं प्रति परि अनु वा हरेर्भाग इत्यर्थः वीप्सायां वृक्षं २ प्रति परि अनु वा सिंचति अत्रोपसर्गत्वाभावान्न ष २२
त्वं एषु किं परिषिंचति अभिरभागे भागवर्जे लक्षणादावभिरुक्तसंज्ञः स्यात् हरिमभिवर्त्तते भक्तो हरिमभि पर्यागच्छति गति
संज्ञाबाधात् गतिर्गताविति निघातो न सुः पूजायां +देवं देवमभि सिंचति अभागे किं यदत्र ममाभिष्यात्तद्दीयतां अधिपरी अन
र्थकौ उक्तसंज्ञौ स्तः कुतोऽध्यागच्छति कुतः+ यां सुसिक्तं सुस्तुतं अनुपसर्गत्वान्न षः पूजायां किं सुषिक्तं किं तवात्र क्षेपोयं

+श्री+

अतिरतिक्रमणे च अतिक्रमणे इज्जायां चातिः कर्मप्रवचनीयः स्यात् अति देवान् कृष्णः अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हा
समुच्चयेषु एषु द्योत्येषु अपिः कर्मप्रवचनीयसंज्ञः स्यात् सर्पिषोपि स्यात् अनुपसर्गत्वान्न षः संभावनायां लिङ् तस्या एवविषयस्त्वेषु सत्स्वनुक्तं
र्ष्प्रभुक्तं दोर्लक्ष्मीदोर्लस्य द्योतयन्नपि द्वितीयः स्यादित्यनेन संबंध्यते सर्पिष इति षः अपिशब्दबलेन गम्यमानस्य बिंदोरवयवाव
यविभावसंबंधे इत्यमेव स्यात् अपि द्वितीयस्य पदार्थद्योतकानाम द्वितीया तु नेदमुक्तं सर्पिषो बिंदुना योगो न त्वपि नेत्युक्तं वात्
अपि स्तुयाद्विष्णुं संभावनं शक्त्युत्कर्षमाविष्कर्तुमित्यर्थः अपि सिंच हि अन्ववसर्गः कामचारानुज्ञा धिग्देवदत्तं अपि स्तुयात् वृष
लं गर्हा अपि सिंच अपि स्तुहि समुच्चये कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे इह द्वितीया स्यात् मासं कल्याणी मासमधीते मासं गुडधा
नाः क्रोशं कुटिला नदी क्रोशमधीते क्रोशं गिरिः अत्यंतसंयोगे किं मासस्य द्विरधीते क्रोशस्यैकदेशे पर्वतः स्वतंत्रः कर्ता
क्रियायां स्वातंत्र्येण विवक्षितोऽर्थः कर्त्तासंज्ञः स्यात् साधकतमं करणं क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञं स्यात् तमबग्रह
णं किं गंगायां घोषः कर्तृकरणयोस्तृतीया अनभिहिते कर्तरि करणे च तृतीया स्यात् रामेण बाणेन हतो वालिः प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्या
नं प्रकृत्या चारुः प्रायेण याज्ञिकः गोत्रेण गार्ग्यः समेनैति विषमेणैति द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति सुखेन दुःखेन वा यातीत्यर्थः दिवः
कर्म च दिवः साधकतमं कर्मसंज्ञं स्याच्चात् करणसंज्ञं अक्षैः अक्षान्वा दीव्यति अपवर्गे तृतीया अपवर्गः फलप्राप्तिस्तस्यां द्योत्या
यां कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे तृतीया स्यात् अह्ना क्रोशेन वानुवाकोऽधीतः फलप्राप्तिः किं मासमधीतो नायातः सहयुक्तेऽप्रधा
ने सहार्थेन युक्तेऽप्रधाने तृतीया स्यात् पुत्रेण सहागतः पिता एवं साकं सार्द्धं योगेपि विनापि तद्योगं तृतीया वृद्धो यूनेत्यादिनि समं×
र्द्देशात् येनांगविकारः येनांगेन विकृतेनांगिनो विकारो लक्ष्यते ततस्तृतीया स्यात् अक्ष्णा काणः अक्षिसंबंधिकाणत्वविशि
ष्ट इत्यर्थः अंगविकारः किं अक्षि काणमस्य इत्थंभूतलक्षणे किंचित्प्रकारमापन्नस्य लक्षणे तृतीया स्यात् जटाभिस्तापसः

ऽदाज्ञापयता प्रसववितिनिहइ त्यर्थः संज्ञोन्यतरस्यांकर्मणि संपूर्वस्य जानातेः कर्मणि तृतीया वा स्यात् पित्रा पितरं वा संजा-
नीते देवो देवैर्हेतौ तृतीया स्यात् द्रव्यादि साधारणं निर्व्यापारसाधारणं च हेतुत्वं करणत्वं क्रियामात्रविषयं व्यापारनियतं च दण्डे-
न घटः पुण्येन दृष्टो हरिः फलमपीह हेतुः अध्ययनेन वसति गम्यमानापि क्रिया विनिर्क्रोप्रयोजिका अलंश्रमेण श्रमेण साध्यं
नास्तीत्यर्थः इह साधनक्रियां प्रति श्रमः करणं शतेन शतस्यान् परिवाप्यति पद्यः शतेन परिच्छिद्य इत्यर्थः अशिष्टव्यवहारे दा-
णः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीया दास्या संयच्छते कामुकः धर्म्ये तु भार्यायै संयच्छति कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानं दानस्य कर्मणा
यमभिप्रैति स संप्रदानसंज्ञः स्यात् चतुर्थी संप्रदाने विप्राय गां ददाति अनभिहिते इत्येव दानीयो विप्रः क्रियया यमभिप्रैति
सोपि संप्रदानं पत्ये शेते कर्मणः करणसंज्ञा संप्रदानस्य च कर्मसंज्ञा पशुना रुद्रं यजते पशुं रुद्राय ददातीत्यर्थः रुच्यर्था-
नां प्रीयमाणः रुच्यर्थानां धातूनां प्रयोगे प्रीयमाणोऽर्थः संप्रदानं स्यात् हरये रोचते भक्तिः अन्यकर्तृकोऽभिलाषो रुचिः हरिनि-
ष्ठप्रीतेर्भक्तिः कर्त्री प्रीयमाणः किं देवदत्ताय रोचते मोदकः पथि श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः एषां प्रयोगे बोधयितुमि-
ष्टः संप्रदानं स्यात् गोपी स्मरात् कृष्णाय श्लाघते ह्नुते तिष्ठते शपते वा ज्ञीप्स्यमानः किं देवदत्ताय श्लाघते पथि धारेरुत्तमर्णः
धारयतेः प्रयोगे उत्तमर्ण उक्तसंज्ञः स्यात् भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः उत्तमर्णः किं देवदत्ताय शतं धारयति ग्रामे स्पृहेरीप्सि-
तः स्पृहयतेः प्रयोगे इष्टः संप्रदानं स्यात् पुष्पेभ्यः स्पृहयति ईप्सितः किं पुष्पेभ्यो वने स्पृहयति ईप्सितमात्रे इयं संज्ञा प्रक- ३४
र्षविवक्षायां तु परत्वात् कर्मसंज्ञा पुष्पाणि स्पृहयति क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः क्रुधाद्यर्थानां प्रयोगे यं प्रति कोपः
स उक्तसंज्ञः स्यात् हरये क्रुध्यति द्रुह्यति ईर्ष्यति असूयति यं प्रति कोप इति किं भार्यामीर्ष्यति मैनामन्योऽद्राक्षीदिति क्रोधो-
ऽमर्षः द्रोहोऽपकारः ईर्ष्याक्षमा असूया गुणेषु दोषाविष्करणं द्रोहादयोपि कोपप्रभवा एव गृह्यन्ते तेन विशेषणं सामान्येन यं प्र-

तिकोपश्च क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म॥ सोपसर्गयोरनयोर्योगे यं प्रति कोपस्तत्कारकं कर्मसंज्ञं स्यात्॥ क्रूरमभिक्रुध्यति अभिद्रु
ह्यति॥ राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः॥ एतयोः कारकं संप्रदानं स्यात् यदीयो विविधः प्रश्नः क्रियते॥ कृष्णाय राध्यति ईक्षते इत्यादि॥ गर्गः शु
भाशुभं पर्यालोचयतीत्यर्थः॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता॥ आभ्यां परस्य शृणोतेर्योगे पूर्वस्य प्रवर्तनरूपव्यापारस्य कर्ता संप्र
दानं स्यात्॥ विप्राय गां प्रतिशृणोति आशृणोति वा॥ विप्रेण मह्यं देहीति प्रवर्तितः प्रतिजानीत इत्यर्थः॥ अनुप्रतिगृणश्च॥ आभ्यां
गृणातेः कारकं पूर्वव्यापारस्य कर्तृभूतमुक्तसंज्ञं स्यात्॥ होत्रेऽनुगृणाति प्रतिगृणाति॥ होता प्रथमं शंसति तमध्वर्युः प्रोत्साह
यतीत्यर्थः॥ परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्याम्॥ नियतकालं भृत्या स्वीकरणं परिक्रयणं तस्मिन्साधकतमं कारकं संप्रदानसं
ज्ञं वा स्यात्॥ शतेन शताय वा परिक्रीतः॥ तादर्थ्ये चतुर्थी वाच्या॥ मुक्तये हरिं भजति॥ क्लृपि संपद्यमाने च॥ भक्तिर्ज्ञानाय कल्पते
संपद्यते जायते इत्यादि॥ उत्पातेन ज्ञापिते च॥ वाताय कपिला विद्युत्॥ हितयोगे च॥ ब्राह्मणाय हितं॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि
स्थानिनः॥ क्रियार्थक्रियोपपदस्य स्थानिनोऽप्रयुज्यमानस्य तुमुनः कर्मणि चतुर्थी स्यात्॥ फलेभ्यो याति फलान्याहर्तुमित्य चं
र्थः॥ नमस्कुर्मो नृसिंहाय नृसिंहमनुकूलयितुमित्यर्थः॥ एवं स्वयंभुवे नमस्कृत्येत्यादावपि॥ तुमर्थाच्च भाववचनात्॥ भाववचना
यो श्चेति सूत्रेण विहितो यस्तदन्ताच्चतुर्थी स्यात्॥ यागाय याति यष्टुं यातीत्यर्थः॥ नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च॥ एभिर्योगे चतुर्थी
स्यात्॥ हरये नमः॥ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी॥ नमस्करोति देवान्॥ प्रजाभ्यः स्वस्ति॥ अग्नये स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधा॥
अलमिति पर्याप्त्यर्थग्रहणं तेन दैत्येभ्यो हरिरलं प्रभुः शक्तः समर्थ इत्यादि॥ प्रभ्वादियोगे षष्ठ्यपि साधुः॥ तस्मै प्रभवति स एषां ग्राम
णीरिति निर्देशात्॥ तेन प्रभुर्बुभूषुर्भुवनत्रयस्य॥ इति सिद्धं वषडिन्द्राय॥ चकारः पुनर्विधानार्थः॥ तेनाशीर्विवक्षा
यां परामपि चतुर्थीं बाधित्वा चतुर्थ्येव भवति स्वस्ति गोभ्यो भूयात्॥ मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु॥ प्रा

णिवर्त्तेमिन्यते: कर्म्मणि चतुर्थी वा स्यात् तिरस्कारे न त्वां तृणं मन्ये तृणाय वा अप्राणिनिर्द्देशाच्छ्वानं नादिकयोगेन न त्वां तृणं मन्ये अ
प्राणिष्वित्यपनीय नौकाकान्नशुकशृगालवर्ज्जेष्विति वक्तव्यं तेन न त्वां नावं अन्नं मन्य इत्यत्र प्राणित्वेपि चतुर्थी न न त्वां शुने
मन्ये इत्यत्र प्राणित्वेपि सर्वत्रैव गत्यर्थकर्म्मणि द्वितीया चतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि अध्वभिन्ने गत्यर्थानां कर्म्मणि एते स्तः चेष्टायां
ग्रामं ग्रामाय वा गच्छति चेष्टायां किं मनसा हरिं व्रजति अनध्वनीति किं पन्थानं गच्छति गन्त्राधिष्ठिते अध्वन्येवायं निषेधः उ
दत्पथात्पथ एव क्रमितुमिष्यते सदा चतुर्थी सर्वत्रैव उत्पथेन पथे गच्छति ध्रुवमपायेऽपादानं अपायो विश्लेषस्तस्मिन्
साध्ये ध्रुवमवधिभूतं कारकमपादानं स्यात् अपादाने पंचमी ग्रामादायाति धावतोऽश्वात्पततीति कारकं किं वृक्षस्य पर्णं प
ततीति जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानं पापाज्जुगुप्सते विरमति धर्मात्प्रमाद्यति भीत्रार्थानां भयहेतुः भयार्थानां त्रा
णार्थानां च योगे भयहेतुरपादानं स्यात् चोराद्बिभेति चोरात्त्रायते भयहेतुः किं अरण्ये बिभेति त्रायते वा पराजेरसोढः प
राजेः प्रयोगे असोढोऽपादानं स्यात् अध्ययनात्पराजयते ग्लायतीत्यर्थः असोढः किं शत्रून्पराजयते अभिभवतीत्यर्थः
वारणार्थानामीप्सितः प्रवृत्तिविघातो वारणं वारणार्थानां प्रयोगे ईप्सितोऽर्थोऽपादानं स्यात् यवेभ्यो गां वारयतीति ईप्सितः किं
यवेभ्यो गां वारयति क्षेत्रे अन्तर्द्धौ येनादर्शनमिच्छति व्यवधाने सति यत्कर्तृकस्यात्मनो दर्शनस्याभावमिच्छति तदपादानं
स्यात् मातुर्निलीयते कृष्णः अन्तर्द्धौ किं चोरान्न दिदृक्षते इच्छतीति ग्रहणं किं अदर्शनेच्छायां सत्यां सत्यपि दर्शने यथा स्यात्
आख्यातोपयोगे नियमपूर्वकविद्यास्वीकारे वक्ता प्राक्संज्ञः स्यात् उपाध्यायादधीते उपयोगे किं नटस्य शृणोति जनि
कर्त्तुः प्रकृतिः जायमानस्य हेतुरपादानं स्यात् ब्रह्मणः प्रजाः प्रजायन्ते भुवः प्रभवः भूकर्त्तुः प्रभवस्तथा हिमवतो गंगा
प्रभवति तत्र प्रकाशत इत्यर्थः ल्यब्लोपे कर्म्मण्यधिकरणे प्रासादात्प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते प्रासादमारुह्य आसने उपवि

ऽपेक्षते इत्यर्थः श्वशुराज्जिह्रेति श्वशुरं वीक्ष्य इत्यर्थः गम्यमानापि क्रियाकारकविभक्तीनां निमित्तं कस्मात्त्वं नद्याः यतश्चाध्व
कालनिर्माणं तत्र पंचमी वक्तव्या देवनः प्रथमासप्तम्यौ कालात्सप्तमी च वक्तव्या वनात् ग्रामो योजने योजनं वा कार्तिक्या आग्र
हायणी मासे अन्यारादितरर्त्ते दिक्शब्दांचूत्तरपदाजाहियुक्ते एतैर्योगे पंचमी अन्य इत्यर्थग्रहणं इतरग्रहणं प्रपंचार्थं अन्यो
भिन्न इतरो वा कृष्णात् आराद्वनात् ऋते कृष्णात् पूर्वो ग्रामात् दिशि दृष्टः शब्दो दिक्शब्दः तेन संप्रति देशकालवृत्तिना
योगेऽपि भवति चैत्रात्पूर्वः फाल्गुनः अवयवावयवियोगे तु न तस्य परमाम्रेडितमिति निर्देशात् पूर्वं कायस्य अंचूत्तरपदस्य
दिक्शब्दत्वेऽपि षष्ठ्यतसर्थ इति षष्ठीबाधितेऽपि ग्रहणं प्राक् प्रत्यक् ग्रामात् आचूत्तरपदत्वात् दक्षिणा ग्रामात् आहि दक्षिणाहि ग्रामात्
अपादाने पंचमीति सूत्रे कार्तिक्याः प्रभृतीति तात्पर्ययोगात् प्रभृतियोगे पंचमी भवात्प्रभृति आरभ्य सेव्यो हरिः अपप
रिबहिरिति समासविधानात् ज्ञापकात् बहिर्योगेऽपि पंचमी ग्रामाद्बहिः अप परी वर्जने एतौ वर्जने कर्मप्रवचनीयौ स्तः आङ् म
र्यादावचने आङ् मर्यादायामुक्तसंज्ञः वचनग्रहणादभिविधावपि पंचम्यपाङ्परिभिः एतैः कर्मप्रवचनीयैर्योगे पंचमी स्या
त् अप हरेः परि हरेः संसारः परिरत्र वर्जने लक्षणादौ तु हरिं परि आमुक्तेः संसारः आ सकलाद्ब्रह्म प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदान
योः एतयोरर्थयोः प्रतिरुक्तसंज्ञः प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् अत्र कर्मप्रवचनीयैर्योगे पंचमी स्यात् प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रति
तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् अकर्तर्यृणे पंचमी कर्तृवर्जितं यदृणं हेतुभूतं ततः पंचमी शताद्बद्धः अकर्तरीति किं शतेन बं
धितः विभाषा गुणेऽस्त्रियां गुणे हेतावस्त्रीलिंगे पंचमी वा स्यात् जाड्यात् जाड्येन वा बद्धः गुणे किं धनेन कुलं अस्त्रियां किं बु
द्ध्या मुक्तः विभाषेति योगविभागात् गुणे स्त्रियां च क्वचित् धूमादग्निमान् नास्ति घटोऽनुपलब्धेः पृथग्विनानानाभिस्तृतीया
न्यतरस्यां एतैर्योगे तृतीया स्यात् पंचमी द्वितीया च अन्यतरस्यांग्रहणं समुच्चयार्थं पंचमी द्वितीया अनुवर्तते पृथक् रामेण रा

मातरमेवा एवं विना नाना करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य एभ्यो ऽद्रव्यवचनेभ्यः करणे तृतीयापंचम्यौ स्तः
स्तोकेन स्तोकाद्वा मुक्तः इत्येव स्तोकेन विषेण हतः दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च एभ्यो द्वितीया स्यात् चात् पंचमीतृतीये प्रातिपदि
कार्थमात्रे विधिरयं ग्रामस्य दूरं दूरात् दूरेण वा अंतिकं अंतिकात् अंतिकेन वा असत्ववचनस्येत्यनुवृत्तेर्नेह दूरः पंथाः षष्ठी शेषे कार
कप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वामिभावादिः शेषः तत्र षष्ठी राज्ञः पुरुषः कर्मादीनामपि संबंधविवक्षायां षष्ठ्येव सतां गतं स
र्पिषो जानीते मातुः स्मरति एधोदकस्योपस्कुरुते भजे शंभोश्चरणयोः फलानां तृप्तः षष्ठी हेतुप्रयोगे हेतुशब्दप्रयोगे हेतौ द्योत्ये
षष्ठी स्यात् तृतीया च केन हेतुना वसति कस्य हेतोर्वसति निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनं किं निमित्तं वसति केन निमि
त्तेन कस्मै निमित्ताय इत्यादि एवं किं कारणं को हेतुः किं प्रयोजनमित्यादि प्रायग्रहणाद सर्वनाम्नः प्रथमा द्वितीये न स्तः ज्ञानेन नि
मित्तेन हरिः सेव्यः ज्ञानाय निमित्ताय इत्यादि षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन एतद्योगे षष्ठी स्यात् दिक्शब्देति पंचम्या अपवादः ग्रामस्य दक्षि
णतः पुरः पुरस्तात् उपरि उपरिष्टात् एनपा द्वितीया एनबंतेन योगे द्वितीया स्यात् एनपेति योगविभागात् षष्ठ्यपि दक्षिणेन
ग्रामं ग्रामस्य वा एवमुत्तरेण दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् एतैर्योगे षष्ठी स्यात् पंचमी च दूरं निकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा ज्ञोऽविद
र्थस्य करणे जानातेरज्ञानार्थस्य करणे शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी स्यात् सर्पिषो ज्ञानं अधीगर्थदयेशां कर्मणि एषां कर्मणि शेषे
षष्ठी स्यात् मातुः स्मरणं सर्पिषो दयनं ईशनं वा कृञः प्रतियत्ने कृञः कर्मणि शेषे षष्ठी गुणाधाने एधोदकस्योपस्करणं रुजार्थ
नां भाववचनानामज्वरेः भावकर्तृकाणां ज्वरिवर्जितानां रुजार्थानां कर्मणि शेषे षष्ठी चौरस्य रोगस्य रुजा अज्वरिसंताप्योरिति वा म० ३६
च्यं रोगस्य चौरज्वरः चौरसंतापो वा रोगकर्तृकं चौरसंबंधि ज्वरादिकमित्यर्थः आशिषि नाथः आशीरर्थस्य नाथतेः शेषे कर्मणि
षष्ठी सर्पिषो नाथनं आशीः सर्पिः किं माणवकनाथनं तत्संबंधिनी याच्ञेत्यर्थः जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायां हिंसार्थानाम

षां शेषे कर्मणि षष्ठी चौरस्योज्जासनं निप्रौ संहतौ विपर्यस्तौ व्यस्तौ च चौरस्य निप्रहणनं प्रणिहननं निहननं प्रहणनं वा नट स्पंदने
चुरादिः चौरस्योन्नाटनं चौरस्य क्राथनं वृषलस्य पेषणं हिंसायां किं धानापेषणं व्यवहृपणोः समर्थयोः शेषे कर्मणि षष्ठी स्यात्
द्यूते क्रयविक्रय व्यवहारे चानयोस्तुल्यार्थता शतस्य व्यवहरणं पणनं वा समर्थयोः किं शलाकाव्यवहारः गणनेत्यर्थः ब्राह्म
णपणनं स्तुतिरित्यर्थः दिवस्तदर्थस्य द्यूतार्थस्य क्रयविक्रयरूपव्यवहारार्थस्य दिवः कर्मणि षष्ठी स्यात् शतस्य दीव्यति तदर्थ
स्य किं ब्राह्मणं दीव्यति स्तौतीत्यर्थः विभाषोपसर्गे पूर्वयोगापवादः शतस्य शतं वा प्रदीव्यति प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासंप्रदाने देव
तासंप्रदाने वर्तमानयोः प्रेष्यब्रुवोः कर्मणो हविर्विशेषस्य वाचकाच्छब्दात् षष्ठी स्यात् अग्नये छागस्य हविषो वपाया मेदसः प्रेष्य
ः अनुब्रूहि वा कृत्वोर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे कृत्वोर्थानां प्रयोगे कालवाचिन्यधिकरणे शेषे षष्ठी पंचकृत्वोऽह्नो भोजनं द्वि
रह्नो भोजनं शेषे किं द्विरहन्यध्ययनं कर्तृकर्मणोः कृति कृद्योगे कर्तरि कर्मणि च षष्ठी स्यात् कृष्णस्य कृतिः जगतः कर्ता कृ
ष्णः गौणे कर्मणि विवक्ष्यते नेताश्वस्य स्रुघ्नस्य स्रुघ्नं वा कृति किं तद्धिते मा भूत् कृतपूर्वी कटं उभयप्राप्तौ कर्मणि उभयोः प्राप्तिर्य
स्मिन् कृति तत्र कर्मण्येव षष्ठी स्यात् आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपेन स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्नायं नियमः भेदिका बिभित्सा वा रु
द्रस्य जगतः शेषे विभाषा स्त्रीप्रत्यय इत्येके विचित्रा जगतः कृतिर्हरेर्हरिणा वा केचिदविशेषेण विभाषां शब्दानामनुशास ×मिच्छंति×
नमाचार्याणामाचार्यस्य वा क्तस्य च वर्तमाने वर्तमानार्थक्तस्य योगे षष्ठी स्यात् न लोकेति निषेधस्यापवादः राज्ञां मतः बुद्धः पू
जितो वा अधिकरणवाचिनश्च क्तस्य योगे षष्ठी इदमेषामासितं न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनां एषां प्रयोगे षष्ठी न लादेशाः कु
र्वन् कुर्वाणो वा सृष्टिं हरिः उ हरिं दिदृक्षुः अलंकरिष्णुर्वा उक दैत्यान् घातुको हरिः कमेरनिषेधः लक्ष्म्याः कामुकः अव्ययं ज
गत्सृष्ट्वा सुखं कर्तुं निष्ठा दैत्यान् हतवान् विष्णुः हतो दैत्याः खलर्थः ईषत्करः प्रपंचो हरिणा तृन्निति प्रत्याहारः शानन्चानश

विशिष्टज्ञानाद्यादौ स्त्यह्नो कारा द्व्यालन्न सोमं पवमानः सोमन्नर आत्मानं मंस्यमानः आत्मवेदमधीयन्न् हन्नत्कर्मेलोकान् द्विष
ःअवधीत्सुरसान्सुरेवा द्विषन् सर्वोऽपि कारकः षष्ठ्याः प्रतिषेधः शेषषष्ठी तु स्यादेव ब्राह्मणस्य कुर्वन् नरकस्य जिष्णुः अकेनोर्भवि
ष्यदाधमर्ण्ययोः भविष्यत्यकस्य तद्विषयादाधमर्ण्यार्थेनप्रत्ययेन योगे षष्ठी न स्यात् सतः पालको व्रजति ग्रामं गामी शतं दायी कृत्या
नां कर्तरि वा षष्ठी स्यात् मया मम वा सेव्यो हरिः कर्तरि इति किं गेयो माणवकः साम्नां तव्यगोऽपि ति कर्तरि विद्विधानादनिर्दिष्टे क
र्मण्यत्र योगो विभज्यते कृत्यानां उभयप्राप्तौ विशिनेति वानुवर्तते नेमित्यव्यां [illegible] सं गावः कृत्स्ने न तस्य कर्तरि वा उक्तेर्थे तु
ल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्यां तुल्यार्थैर्योगे तृतीया वा स्यात् तुल्यः सदृशः समो वा कृष्णस्य कृष्णेन वा अतुलोपमाभ्यां
किं तुला उपमा वा कृष्णस्य नास्ति चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः एतदर्थैर्योगे चतुर्थी वा स्यात् पक्षे षष्ठी
आयुष्यं चिरंजीवितं कृष्णाय कृष्णस्य वा भूयात् एवं मद्रं भद्रं कुशलं निरामयं सुखं शं अर्थः प्रयोजनं हितं पथ्यं भूयात् आ
शिषि किं देवदत्तस्यायुष्यमस्ति व्याख्यानात्सर्वत्रार्थग्रहणं मद्रभद्रयोः पर्यायत्वादन्यतरोनपठनीयः आधारोऽधिकरणं
कर्तृकर्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिकरणसंज्ञं स्यात् सप्तम्यधिकरणे च अधिकरणे सप्तमी स्याद् दूरान्तिका
र्थेभ्यश्च पक्षे औपश्लेषिको वैषयिको अभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा कटे आस्ते स्थाल्यां पचति मोक्षे इच्छास्ति सर्वस्मिन्नात्मास्ति वनस्य दूरे
अन्तिके वा दूरान्तिकार्थेभ्य इति विभक्तित्रयेण सह चतस्रोत्र विभक्तयः फलिताः क्तस्येन्विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानं अधीती ३०
व्याकरणे अधीतमनेनेति विग्रहे इष्टादिभ्यश्चेति कर्तरि इनिः निमित्तात् कर्मयोगे निमित्तमिह फलं योगः संयोगसमवायात्मक
ःचर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरं केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः हेतुतृतीयात्र प्राप्ता सीमाण्डकोशः पुष्क
लको गन्धमृगः योगविशेषे किं वेतनेन धान्यं लुनाति यस्य च भावेन भावलक्षणं यस्य क्रियया क्रियान्तरं लक्ष्यते ततः सप्त

मीस्याद्गोषु दुह्यमानासु गतः साधुसाधुप्रयोगे च साधुः कृष्णो मातरि असाधुर्मातुले अर्हाणां कर्तृत्वे अनर्हाणामकर्तृत्वे
तद्वैपरीत्ये च सत्सु तरत्सु असंत आसते असत्सु तिष्ठत्सु संतस्तरंति सत्सु तिष्ठत्सु असंतस्तरंति असत्सु तरत्सु संतस्तिष्ठंति षष्ठी
चानादरे अनादराधिक्ये भावलक्षणे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः रुदति रुदतो वा प्राव्राजीत् रुदंतं पुत्रादिकमनादृत्य संन्यस्तवानित्यर्थः
स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च एतैः सप्तभिर्योगे षष्ठीसप्तम्यौ स्तः षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पाक्षिकसप्तम्यर्थं वचनं
गवां गोषु वा स्वामी गवां गोषु वा प्रसूतः गा एवानुभवितुं जात इत्यर्थः आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायां आभ्यां योगे षष्ठीसप्तम्यौ
स्तः तात्पर्ये आयुक्तो व्यापारितः आयुक्तः कुशलो वा हरिपूजने हरिपूजनस्य वा आसेवायां किं आयुक्तो गौः शकटे ईषद्युक्त इत्
यर्थः यतश्च निर्धारणं जातिगुणक्रियासंज्ञाभिः समुदायादेकदेशस्य पृथक्करणं निर्धारणं यतस्ततः षष्ठीसप्तम्यौ स्तः नृणां
नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः गवां गोषु वा कृष्णा गौर्बहुक्षीरा गच्छतां गच्छत्सु वा धावन् शीघ्रः छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः पंचमी विभ
क्ते विभागो विभक्तं निर्धार्यमाणस्य यत्र भेद एव तत्र पंचमी स्यात् माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्यः आढ्यतराः साधुनिपुणाभ्यामर्
चायां सप्तम्यप्रतेः आभ्यां योगे सप्तमी स्यादर्चायां न तु प्रतेः प्रयोगे मातरि साधुर्निपुणो वा अर्चायां किं निपुणो राज्ञो भृत्य
: इह तत्त्वकथने तात्पर्यं अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यं साधुर्निपुणो वा मातरं प्रति परि अनु वा प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च आ
भ्यां योगे तृतीया स्यात् चात्सप्तमी प्रसितः उत्सुको वा हरिणा हरौ वा नक्षत्रे च लुपि नक्षत्रे प्रकृत्यर्थे यः लुप्संज्ञया लुप्य
मानस्य प्रत्ययस्यार्थस्तत्र वर्तमानात् तृतीयासप्तम्यौ स्तः अधिकरणे मूलेनावाहयेद्देवीं श्रवणेन विसर्जयेत् मूले श्रवणे इति
वा लुपि किं पुष्ये शनिः सप्तमीपंचम्यौ कारकमध्ये शक्तिमध्ये यौ कालाध्वनौ ताभ्यामेते स्तः अद्य भुक्त्वायं द्व्यहे द्व्यहाद्वा भो
क्ता कर्तृशक्त्योर्मध्ये यं कालः इहस्थोयं क्रोशे क्रोशाद्वा लक्ष्यं विध्येत् कर्तृकर्मशक्त्योर्मध्ये देशः अधिककर्मप्रवचनीययोगे सप्त

मीपंचम्याविधेतितदस्मिन्नधिकमितियस्मादधिकंयस्यचनिर्देशात् लोकेलोकाद्वाधिकोहरिः अधिरीश्वरेस्वस्वामिसंबंधे
ऽधिःकर्मप्रवचनीयसंज्ञः यस्मादधिकंयस्यचेश्वरवचनंतत्रसप्तमी अत्रकर्मप्रवचनीययुक्तेसप्तमीस्यात् उपपरार्द्धे
हरेर्गुणाः परार्द्धादधिकाइत्यर्थः ईश्वरेतुस्वस्वामित्वापर्यायेणसप्तमी अधिभुविरामः अधिरामेभूः सप्तमीशौण्डैरितिसमासप
क्षेतुरामाधीना अषडक्षेत्यादिनाखः विभाषाकृञि अधिकरोतिर्यंप्राकंशोस्यादीश्वरेदृ यदत्रमाममधिकरिष्यतिविनियो
क्तइत्यर्थः इहविनियोक्तुरीश्वरत्वंगम्यते अगतित्वान्निडिवोदात्तवतीतिनिघातोन **॥इतिविभक्त्यर्थाः॥** समर्थःपदविधिः
पदसंबंधीयोविधिःससमर्थाश्रितोबोध्यः प्राक्कडारात्समासः कडाराःकर्मधारयइत्यतःप्राक्समासइत्यधिक्रिय
तेसहसुपासहेतियोगोविभज्यतेसुबंतंसमर्थेनसमस्यतेयोगविभागस्येष्टसिद्ध्यर्थत्वात्कचित्पद्यतिङोपरपदोयंसमास
सवक्षेदस्येवपर्यभूषत अनुव्यचलत् सुपासुप्सुपासहसमस्यतेसमासत्वात्प्रातिपदिकत्वं सुपोधातुप्रातिपदिकयोः ए
तयोरवयवस्यसुपोलुक्स्यात् भूतपूर्वेचरडितिनिर्देशात्पूर्वनिपातः पूर्वंभूतोभूतपूर्वः इवेनसमासोविभक्त्यलोपश्च।
जीमूतस्येव अव्ययीभावः अधिकारोयं अव्ययंविभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चा
द्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यांतवचनेषु अव्ययमितियोगोविभज्यते अव्ययंसमस्यतेसोऽव्ययीभावः प्र
थमानिर्दिष्टंसमासउपसर्जनं समासशास्त्रेप्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंज्ञंस्यात् उपसर्जनंपूर्वं समासउपसर्जनंप्राक्प्र
योज्यं एकविभक्तिचापूर्वनिपाते विग्रहेयन्नियतविभक्तिकं तदुपसर्जनंस्यात् नतुतस्यपूर्वनिपातः गोस्त्रियोरुपसर्ज
नस्य उपसर्जनंयोगोस्त्रीप्रत्ययांतंचतदंतस्यप्रातिपदिकस्यह्रस्वःस्यात् अव्ययीभावश्च स्यादंतं नाव्ययीभावाद
त्वपंचम्याः अदंतादव्ययीभावात्सुपोनलुक् तस्यपंचमींविनाअमादेशः दिक्षादोर्मध्यमपदिशंक्षीवाव्ययंत्रपदिशंदि

शोर्मध्यं विदिक् स्त्रियामित्यमरः । तृतीयासप्तम्योर्बहुलं । अदन्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलममभावः स्यात् । अपदि-
शं अपदिशेन अपदिशे बहुलग्रहणात्सुमद्रमुन्मत्तगंगमित्यादौ सप्तम्या नित्यममभावः ॥ विभक्तौ स्यादेतन्मतं । वि-
भक्त्यर्थादिषु वर्त्तमानमव्ययं सुबंतेन सह समस्यते सोऽव्ययीभावः । विभक्तौ तावत् हरौ इत्यधिहरि । सप्तम्यर्थस्यैवात्र द्योतको-
ऽधिः । हरि ङि अधि इत्यलौकिकविग्रहवाक्यं अत्र निपातेनास्ति इति व्यधिकरणे वचनसामर्थ्यात्समी अव्ययीभावश्च अव्ययसं-
ज्ञकं स्यात् । ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य । गोपायतीति गाः पातीति वा गोपाः तस्मिन्नधिगोपं समीपे कृष्णस्य समीपमुपकृष्णं +अधि+
समया ग्रामं निकषा लंकां आराद्वनादित्यत्र नाव्ययीभावः अभितः परितः अन्यारादितीति द्वितीयापंचम्योर्विधानसामर्थ्या-
न्मद्राणां समृद्धिः सुमद्रं यवनानां व्यृद्धिर्दुर्यवनं विगता ऋद्धिः व्यृद्धिः मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकं हिमस्यात्ययो ऽतिहि-
मं अत्ययो ध्वंसः निद्रा संप्रति न युज्यत इत्यतिनिद्रं हरिशब्दस्य प्रकाश इति हरि विष्णोः पश्चादनुविष्णु पश्चाद्रथस्य नाद्यस-
मासः ततः पश्चाच्छब्दस्य तद्वृत्तिसाध्यप्रयोगात् योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः अनुरूपं रूपस्य योग्य-
मित्यर्थः अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थं प्रतिशब्दस्य वीप्सायां कर्मप्रवचनीयत्वविधानसामर्थ्याद्विग्रहे द्वितीयायां तद्वाक्यमपि शक्तिं
मनतिक्रम्य यथाशक्ति हरेः सादृश्यं सहरि वक्ष्यमाणेन सहस्य सः ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठं चक्रेण युगपदिति
विग्रहे अव्ययीभावे चाकाले सहस्य सः स्यात्तु कालेऽपि चक्रं कालेऽपि सदृश सदृशः सख्याः ससखि यथार्थत्वेनैव सि-
द्धे सादृश्यग्रहणं गुणभूतेऽपि सादृश्ये यथा स्यादित्येवमर्थं क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रं ऋद्धेराधिक्यं समृद्धिः अनुरूप आत्मभा-
वः संपत्तिरिति भेदः तृणमप्यपरित्यज्य सतृणमत्ति साकल्येनेत्यर्थः ननु अत्र तृणानन्तर्गणेनान्वयात् अंते अग्निग्रन्थपर्यंतमधी-
ते साग्नि यथाऽसादृश्ये । असादृश्य एवाव्ययं यथाशब्दः समस्यते तेनेदं न यथा हरिस्तथा हरः हरेरुपमानत्वं यथाशब्दो द्योतयति

+पं+ उपं+

तेन साहत्यपहृति वाङिति वोद्धार्थे आसंनिषिध्यते यावदवधारणे यावंतः श्लोकास्तावंतोऽच्युतप्रणामाः यावच्छ्लोकं अच्युतप्रा
णिनामात्रार्थे शाकस्य लेशः शाकप्रति मात्रार्थे किं वृक्षं प्रति विद्योतते विद्युत् अक्षशलाकासंख्याः परिणा द्यूतव्यवहा
रे पराजये एवायं समासः अक्षेण विपरीतं वृत्तं अक्षपरि शलाकापरि एकपरि विभाषा अधिकारोऽयं एतत् आसमाप्तेर्विभा
षा नाम नित्यसमासत्वं सुप्सुपेति विभाषा नित्यसमासः अव्ययमित्यादिना समासविधानात् ज्ञापकात् अपपरिबहिरंचवः
पंचम्याः अपविष्णु संसारः अपविष्णोः परिविष्णु परिविष्णोः बहिर्वनं बहिर्वनात् प्राग्वनं प्राग्वनात् आङ् मर्यादाभिवि
ध्योः एतयोराङ् पंचम्यंतेन वा समस्यते सोऽव्ययीभावः आमुक्तेः संसारः आमुक्तेः आबालं हरिभक्तिः आबालेभ्यः लक्षणे
नाभिप्रती आभिमुख्ये आभिमुख्यद्योतकावभिप्रती विकल्पेनाविना सह प्राग्वत् अभ्यग्निं शलभाः पतंति अग्निमभिप्रत्य
ग्नि अग्निं प्रति अनुर्यत्समया येन पदार्थसमयास्तेन लक्षणभूतेनानुः समस्यते सोऽव्ययीभावः अनुवनमशनिर्गतः वन
स्य समीपं गत इत्यर्थः यस्य चायामः यस्य दैर्घ्यमनुना द्योत्यते तेन लक्षणभूतेनानुः समस्यते अनुगंगं वाराणसी गंगा
या अनु गंगाया दैर्घ्यसदृशदैर्घ्योपलक्षितेत्यर्थः तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च एतानि निपात्यंते तिष्ठंति गावो यस्मिन् काले स तिष्ठद्गु
दोहनकालः आयतीगवं इत्यादयः इत्यादेशाः ध्रुवञ्चावविरहः समासांतश्च निपात्यते इत्यादि पारे मध्ये षष्ठ्या वा पारमध्यशब्दौ
षष्ठ्यंतेन सह वा समस्येते एदंतत्वं चानयोर्निपात्यते पक्षे षष्ठीतत्पुरुषः पारेगंगात् आनय गंगापारात् मध्येगंगात् गंगामध्या ३८
त् महाविकल्पेन वा कथमपि गंगायाः पारात् गंगाया मध्यात् संख्या वंश्येन वंश्यो द्विविधः विद्यया जन्मना वा तत्र सर्वो वं
श्यः तद्वाचिना संख्या वा समस्यते द्वौ मुनी वंश्यौ द्विमुनि व्याकरणस्य त्रिमुनि विद्या तद्वता भेदविवक्षायां त्रिमुनि व्याकर
णं एकविंशति भारद्वाजं नदीभिश्च नदीभिः संख्या प्राग्वत् समाहारे चायमिष्यते सप्तगंगं द्वियमुनं अन्यपदार्थे च संज्ञा

वा अन्यपदार्थे विद्यमानं सुबंतं नदीभिः सह नित्यं समस्यते संज्ञायां विनापाधिकारे ऽपि वाक्येन संज्ञानवगमादिह नित्यसमा
सः उन्मत्तगंगं लोहितगंगं नाम देशः समासांताः इत्यधिकृत्य अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः शरदादिभ्यः टच् स्यात् समासां
ते ऽव्ययीभावे शरदः समीपं उपशरदं प्रतिविपाशं शरद् विपाश् अनस् मनस् उपानह् दिव् हिमवत् अनडुह् दृश् दि
शा चेतस् चतुर् त्यद् तद् यद् कियत् जराया जरस् च उपजरसं प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णः यस्येति च प्रत्यक्षं अक्ष्णः परमिति विग्रहे
समासांतविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः परोक्षे लिटि निपातनात्परस्यौकारादेशः परोक्षं परोक्षा क्रियेत्यादिवर्ज्ज्याध्यवि
समक्षं अन्वक्षं अनश्च अन्नंतादव्ययीभावाट्टच् स्यात् नस्तद्धिते नांतस्य भस्य टेर्लोपः स्यात्तद्धिते उपराजं अध्यात्मं नपुंसकादन्य
तरस्यां अन्नंतं यत्क्लीबं तदंतादव्ययीभावाट्टज्वा उपचर्मं उपचर्म नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः वा टच् उपनदं उपनदि उ
पपौर्णमासं उपपौर्णमासि झयः झयंतादव्ययीभावाट्टज्वा उपसमिधं उपसमित् गिरेश्च सेनकस्य गिर्यंतादव्ययीभावाट्ट
ज्वा सेनकमते उपगिरं उपगिरि इत्यव्ययीभावः तत्पुरुषः अधिकारोयं प्राग्बहुव्रीहेः द्विगुश्च द्विगुरपि तत्पुरु
षसंज्ञः स्यात् इदं सूत्रं त्यक्तुं शक्यं संख्यापूर्वो द्विगुश्चेति पठित्वा चकारबलेन संज्ञासमावेशस्य सुवचत्वात् समासांतप्रयो
जनं पंचराजं द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः द्वितीयांतं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबंतैः सह समस्यते वा स तत्पु
रुषः कृष्णं श्रितः कृष्णश्रितः दुःखातीतः गम्यादीनामुपसंख्यानं ग्रामं गमी ग्रामगमी अन्नं बुभुक्षुः अन्नबुभुक्षुः स्वयं क्तेन द्वितीयेति
न संबध्यते ऽयोग्यत्वात् स्वयंकृतस्यापत्यं स्वायंकृतिः खट्वा क्षेपे खट्वाप्रकृतिकं द्वितीयांतं क्तांतप्रकृतिकेन सुबंतेन समस्य
ते निंदायां खट्वारूढो जाल्मः नित्यसमासोऽयं न हि वाक्येन निंदा गम्यते सामि सामिकृतं कालाः क्तेनेत्येव अनत्यंतसंयोगा
र्थं वचनं मासप्रमितः प्रतिपच्चंद्रः मासं परिच्छेत्तुं आरब्धवान् अत्यंतसंयोगे च कालाः इत्येव अक्तांतार्थं वचनं मुहूर्तसुखं

गुरूर्त्तस्तु खं तृतीया. तत्कृतार्थेन गुणवचनेन तत्कृतेन गुणस्तृतीयकं तृतीयांतं तृतीयार्थकृतगुणवचनेनार्थशब्देन च
सह प्राग्वत् शंकुलया खंडः शंकुलाखंडः धान्येनार्थो धान्यार्थः तत्कृते किं अक्ष्णा काणः पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपु
णमिश्रश्लक्ष्णैः तृतीयांतमेतैः प्राग्वत् मासपूर्वः मातृसदृशः पितृसमः ऊनार्थः माषोनं कार्षापणं माषविकलं वा कलह
: आचारनिपुणः गुडमिश्रः आचारश्लक्ष्णः मिश्रग्रहणे सोपसर्गस्यापि ग्रहणं मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ इत्यत्रानुपसर्गग्रह
णात् गुडसंमिश्राः धानाः अवरस्योपसंख्यानं मासेनावरो मासावरः कर्तृकरणे कृता बहुलं कर्तरि करणे च तृतीयाव
कृतं प्राग्वत् हरिणा त्रातो हरित्रातः नखैर्भिन्नो नखभिन्नः कर्तृकरणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणं नखनिर्भिन्नः कृता किं
काष्ठैः पचतितरां कृत्यैरधिकार्थवचने स्तुतिनिंदाफलकमर्थवादवचनमधिकार्थवचनं तत्र कर्तरि करणे च तृतीयांतं कृत्यै
: सह प्राग्वत् काकपेया नदी वातच्छेद्यं तृणं अन्नेन व्यंजनं संस्कारकद्रव्यवाचकं तृतीयांतमन्नेन प्राग्वत् दध्ना उदनो द
ध्योदनः इदं तत्रैकोपसेकक्रियाद्वारा सामर्थ्यं तत्केण मिश्रीकरणं गुडेन धानाः गुडधानाः मिश्रणक्रियाद्वारा सामर्थ्यं
चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः चतुर्थ्यंतार्थाय यत्तद्वाचिना अर्थादिभिश्च चतुर्थ्यंतं वा प्राग्वत् तदर्थेन प्रकृतिविकृति
तावेव बलिरक्षितग्रहणात् ज्ञापकात् यूपाय दारु यूपदारु नेह रंधनाय स्थाली अश्वघासादयस्तु षष्ठीसमासः अर्थेन
नित्यसमासो विशेष्यलिंगता चेति वक्तव्यं द्विजायायं द्विजार्थः सूपः द्विजार्था यवागूः द्विजार्थं पयः भूतबलिः गोहितं गोसु ४०
खं गोरक्षितं पंचमी भयेन चोराद्भयं चोरभयं भयभीतभीतिभीभिरिति वाच्यं वृकभीतः अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः
एतैः सह अल्पं पंचम्यंतं समस्यते सततस्तुकृषः सुखापेतः कल्पनापोढः चक्रमुक्तः स्वर्गपतितः तरंगापत्रस्तः अल्पशः किं प्रा
सादात्पतितः स्तोकांतिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन स्तोकान्मुक्तः अल्पान्मुक्तः अंतिकादागतः अभ्याशादागतः दूरादागतः विप्र

कस्मादागतः कुतश्चादागतः पंचम्यास्तोकादिभ्य इत्यलुक् षष्ठी राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः याजकादिभिश्च वृत्तिः षष्ठ्यंतं समस्यते तृजका
काभ्यां कर्त्तरीत्यस्य प्रतिप्रसवोऽयं ब्राह्मणयाजकः देवपूजकः गुणोत्तरेण तरलोपश्चेति लोपश्चेति वक्तव्यं तरबंतं यद्गुणवाचि
तेन समासः न निर्द्धारणे इति पूरणगुणेति च प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसवोऽयं सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः सर्वेषां महत्तरः सर्वमहान्
कृद्योगा च षष्ठी समस्यत इति वाच्यं इध्मव्रश्चनः न निर्द्धारणे निर्द्धारणे या षष्ठी सा न समस्यते नृणां द्विजः श्रेष्ठः प्रतिपदविधाना
षष्ठी न समस्यते इति वाच्यं सर्पिषो ज्ञानं पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन पूरणाद्यर्थैः सदादिभिश्च षष्ठी
न समस्यते पूरणे सतां षष्ठः गुणः काकस्य कार्ष्ण्यं ब्राह्मणस्य शुक्लाः यदा प्रकरणादिना दंता इति विशेष्यं ज्ञातं तदेदमुदाह
गुणेन॥ रणं अनित्योऽयं गुणेन निषेधः संज्ञाप्रमाणत्वात् इत्यादि निर्देशात् तेनार्थगौरवं बुद्धिमांद्यमित्यादि सिद्धं सुहितार्थास्तृप्त्यर्थाः फला
नां सुहितः तृतीयासमासस्तु स्यादेव स्वरे विशेषः सत् द्विजस्य कुर्वन् कुर्वाणो वा किंकर इत्यर्थः अव्ययं ब्राह्मणस्य कृत्वा पूर्वो
त्तरसाहचर्यात् कृदव्ययमेव गृह्यते तेन तदुपरीत्यादि सिद्धमिति रक्षितः तव्यः ब्राह्मणस्य कर्त्तव्यं तव्यता तु भवत्येव स्वकर्त्त
स॰ व्यं स्वरे तु भेदः समानाधिकरणे तक्षकस्य सर्पस्य विशेषणसमासस्तु बहुलग्रहणान्न गोर्धेनोरित्यादि पोटायुवतीत्यादी
नां विरुद्धं तरेषु व्यतायीनां परत्वाद्बाधकः षष्ठीसमासः प्राप्तः सोऽप्यनेन वार्यते क्तेन च पूजायां मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च इति विहितो यः
क्तस्तदंतेन षष्ठी न समस्यते राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वा राजपूजित इत्यादौ तु भूते क्तांतेन सह तृतीयांतस्य समासः अधि
करणवाचिना च क्तेन षष्ठी न समस्यते इदमेषामासितं गतं भुक्तं वा कर्मणि च उभयप्राप्तौ कर्मणीति या षष्ठी सा न समस्य
ते आश्चर्यो गवां दोहो गोपेन तृजकाभ्यां कर्त्तरि कर्त्रर्थतृजकाभ्यां षष्ठ्या न समासः अपां स्रष्टा वज्रस्य भर्त्ता ओदनस्य पा
चकः कर्त्तरि किं इक्षूणां भक्षणमिक्षुभक्षिका पत्यर्थभर्त्तृशब्दस्य याजकादित्वात्समासः तत्स्थैश्च गुणैः षष्ठ्यां तं नि

ज्ञो विदर्थस्य कर्मणि... गर्हीदयेषा करे लिहृत्य: प्रतियत्नेच ... विना प्रयुज्यमाने ... इत्यादि ... समर्थयोः ... ण॥

मत्रिस्त्रिभुवनविधातुश्च कलह इति शेषषष्ठ्या समास इति कैयटः कर्तरि च कर्तृषष्ठ्या अकेन न समस्यते तत्त्वतः आशि
काने हट्ट ड●तुवर्तते तद्योगे कर्तरि विहितत्वेन कर्तृषष्ठ्या अकेन सा वा तु नित्यं क्रीडाजीवकयोः एतयोरर्थयोरकेन नित्यं ष
ष्ठी समस्यते उद्दालकपुष्पभंजिका क्रीडाविशेषस्य संज्ञा संज्ञायामिति स्त्रीभावे ण्वुल् जीविकायां दन्तलेखकः तत्र क्रीडा
यां विकल्पे जीविकायां तृजकाभ्यां कर्तरीति निषेधप्राप्ते वचनं पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे अवयविना स
ह पूर्वादयः समस्यंते एकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी षष्ठीसमासापवादः पूर्वं कायस्य पूर्वकायः अपरकायः एकदे
शिना किं पूर्वं नाभेः कायस्य एकाधिकरणे किं पूर्वं छात्राणां सर्वोप्येकदेशोह्ना समस्यते संख्याविसायेति ज्ञापकात्
मध्याह्नः सायाह्नः केचित्तु सर्व एकदेशः कालेन समस्यते न त्वह्नैव ज्ञापकस्य सामान्यापेक्षकत्वात् तेन मध्यरात्रः उपार
रात्रः पश्चिमरात्रः गोष्ठरात्र इत्यादि सिद्धमित्याहुः अर्धं नपुंसकं समांशवाची अर्धशब्दो नित्यं क्लीबे स प्राग्वत् एकविभक्तावषष्ठ्यं
तवचनं एकदेशिसमासविषये षष्ठ्युपसर्जनसंज्ञानिषेधः तेन पंचखट्वीत्यादि सिद्ध्यति अर्धं पिप्पल्या अर्धपिप्पली
क्लीबे किं ग्रामार्धः द्रव्यैक्य एव अर्धं पिप्पलीनां द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्यां एतान्येकदेशिना सह प्राग्वद्वा द्वि
तीयं भिक्षाया द्वितीयभिक्षा एकदेशिना किं द्वितीयं भिक्षायाः भिक्षुकस्य अन्यतरस्यांग्रहणसामर्थ्यात् पूरणगुणेति निषेधं बा
धित्वा पक्षे षष्ठीसमासः भिक्षाद्वितीयं प्राप्तापन्ने च द्वितीयया पक्षे द्वितीयाश्रितेति समासः प्राप्तो जीविकां प्राप्तजीविकः जीवि ५१
कां प्राप्तः आपन्नजीविकः जीविकापन्नः इह सूत्रे द्वितीया अ इति छित्त्वा अकारोपि विधीयते तेन जीविकां प्राप्ता स्त्री प्राप्ता जी
विका आपन्नजीविका कालाः परिमाणिना परिच्छेद्यवाचिना सुबंतेन सह कालाः समस्यंते मासो जातं यस्य स मासजातः
द्व्यहजातः द्वयोरह्नोः समाहारो द्व्यहः द्व्यहो जातस्येति विग्रहः उत्तरपदेन परिमाणिना द्विगोः सिद्धये बहूनां तत्पुरुषस्योपसं

ख्यानं च अदनीज्ञातस्य यस्य चकज्ञातः अक्षोंशं इति वक्ष्यमाणेणकादेशः पूर्वत्र तु न संख्यादेः समाहार इति निषेधः सप्तमी
शौण्डैः सप्तम्यंतं शौण्डादिभिः प्राग्वत् अक्षेषु शौण्डः अक्षशौण्डः अधिशब्दोऽत्र पठ्यते अध्युत्तरपदादिति खः ईश्वराधीनः सिद्ध
शुष्कपक्वबंधैश्च एतैः सप्तमी प्राग्वत् सांकाश्यसिद्धः आतपशुष्कः स्थालीपक्वः चक्रबंधः ध्वांक्षेण क्षेपे ध्वांक्षेण सह सप्त
म्यंतं प्राग्वत् तीर्थध्वांक्ष इव तीर्थध्वांक्षः तीर्थकाकः कृत्यैर्ऋणे सप्तम्यंतं कृत्यप्रत्ययांतैः सह प्राग्वत् आवश्यके मासदेयमृ
णं पूर्वाह्णेगेयं साम संज्ञायां सप्तम्यंतं सुपा प्राग्वत् संज्ञायां वाक्येन संज्ञानवगमात् नित्यसमासोयं अरण्येतिलकाः वनेकसेरु
काः क्तेनाहोरात्रावयवाः अह्नो रात्रेश्चावयवाः सप्तम्यंताः क्तांतेन सह प्राग्वत् पूर्वाह्णकृतं अपररात्रकृतं अवयवग्रहणात्किं
अह्नि दृष्टं तत्र तत्रेत्येतत्सप्तम्यंतं क्तांतेन सह प्राग्वत् तत्रभुक्तं क्षेपे सप्तम्यंतं क्तांतेन प्राग्वत् निंदायां अवतप्तेनकुलस्थितं
मेतत् पात्रेसमितादयश्च एते निपात्यंते क्षेपे पात्रेसमिताः भोजनसमय एव संगता न तु कार्ये गेहेशूरः गेहेनर्दी आकृतिग
णोयं चकारोवधारणार्थः तेनैषां समासांतरे घटकतया प्रवेशो न पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकर
णेन पूर्वकालिकवचनमपरकालिकवचनेन समानाधिकरणेन एकादयश्च सप्तम्यंते विशेषणं विशेष्येणेति सिद्धे पूर्व
निपातार्थं नियमार्थं सूत्रं एकशब्दस्य दिक्संख्ये संज्ञायामिति नियमार्थं पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः स्नातानुलिप्तः एक बोधना×
नाथः सर्वयाज्ञिकाः जरन्नैयायिकाः पुराणमीमांसकाः नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः दिक्संख्ये संज्ञायां समानाधिक
रणेनेत्यापादपरिसमाप्तेरधिकारः संज्ञायामेवेति नियमार्थं सूत्रं पूर्वेषुकामशमी सप्तर्षयः नेह उत्तरा वृक्षाः पंच ब्राह्मणाः
तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च तद्धितार्थे विषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक्संख्ये प्राग्वत् पूर्वस्यां शालायां भवः
पौर्वशालः समासे कृते दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञ इति ञः सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः आपरशालः पूर्वाशाला प्रियायस्य

बहु

स्यतिद्विपदे [बहु]व्रीहौ कृते द्वियानाद्वि उत्तरपदे द्वयोस्तत्पुरुषः तेनानाज्ञाद्वे आकार उदात्तः सर्वनाम्नां द्वियः दिक्षु समा
हारे नास्यनत्तिक्षुनात् संख्यायास्तद्धितार्थे बहं भामाद्रणाम पत्यं षाण्मातुरः पंचगावो धनं यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहावंतरत
त्पुरुषस्य विकल्पेप्राप्ते द्वंद्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यसमासवचनं गो.. रतद्धितलुकि गोतातत्पुरुषादक्ष्याःसमासांतो नत्वे त
द्धितलुकि पंचगवधनः पंचानां गवां समाहारः संख्यापूर्वो द्विगुः तद्धितार्थे लिंप्रोक्तः संख्यापूर्वो द्विगुः स्यात् द्विगुरेकवचनं द्वि
गुर्थः समाहार एकवत् स नपुंसकमिति नपुंसकत्वं पंचगवं कुत्सितानि कुत्सनैः कुत्स्यमानानि कुत्सनैः सह प्राग्वत् वैयाक
रणखसूचिः मीमांसककुर्दुरूढः पापाणके कुत्सितैः पूर्वसूत्रापवादः पापनापितः अणकक्कुलालः उपमानानि सामान्य
वचनैः घनश्यामः इह पूर्वपदं तत्साहचर्येला क्षणिकमिति सवपिउलोकिकविग्रहे इववचनाद्धः प्रयुज्यते पूर्वनिपातनि
यमार्थं सूत्रं उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे उपमेयं व्याघ्रादिभिः सह प्राग्वत् साधारणधर्मस्य प्रयोगेः सति विशेष्य
स्य पूर्वनिपातार्थं सूत्रं पुरुषव्याघ्रः नृसोमः व्याघ्रादिराकृतिगणः सामान्याप्रयोगे किं पुरुषो व्याघ्र इव शूरः विशेषणं विशे
ष्येण बहुलं तेदकं समानाधिकरणेन तेन बहुलं प्राग्वत् नीलमुत्पलं नीलोत्पलं बहुलग्रहणात् क्वचिन्नित्यं कृष्णसर्पः
क्वचिन्न रामो जामदग्न्यः पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च पूर्वनिपातनियमार्थमिदं पूर्ववैयाकरणः
अपराध्यापकः अपरस्यादेपश्चाभावो वक्तव्यः अपरश्चासौ वर्द्धश्च पश्चार्द्धः कथमेकवीर इति पूर्वकालिकेति बाधित्वा परत्वाद ४२
नेन समासे वीरैक इति स्यात् बाहुलकात् भविष्यति अल्पाच्तरः कृतादिभिः अल्पादि शुद्ध पूर्ववचनेकत्वं अश्रेणयः श्रेणयः
कृताः श्रेणीकृताः केननञ्विशिष्टेनानञ् कृतं च तदकृतं च कृताकृतं शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसं
ख्यानं शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवब्राह्मणः सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः सद्वैद्यः वक्ष्यमाणेन महत

× किंराजा ×

आकारः महावैयाकरणः पूज्यमानैः किं उत्कृष्टो गोः पंकाद्धृत इत्यर्थः वृंदारकनागकुंजरैः पूज्यमानं गोवृंदारकः व्याघ्रादे
राकृतिगणत्वादेवसिद्धे सामान्यप्रयोगाभावे वचनं कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने कतरकठः कतमकलापः गोत्रं च चरणैः सहेति
जातित्वं किं क्षेपे कुत्सितो राजा यो न रक्षति पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्या
पकधूर्तैर्जातिः वस्तुरूपः समानाधिकरणः कर्मधारयः पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु कर्मधारये जातीयदेशीययो
श्च परतो भाषितपुंस्कात्परऊङभावोऽस्मिन् तथाभूतं रूपं पुंवत् पूरणीप्रियादिष्वप्राप्तं पुंवद्भावो विधीयते महानवमी कृ
ष्णचतुर्दशी महाप्रिया तथा कोपधादेः प्रतिषिद्धः पुंवद्भावः कर्मधारयादौ प्रतिप्रसूयते पाचकस्त्री दत्तभार्या पंचमभार्या
स्त्रीघृताची सुकेशाताची ब्राह्मणभार्या एवं पाचकजातीया पाचकदेशीया इत्यादि इत्यपोटा पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा इत्यायु
वतिः अपिस्तोकः उदश्विकतिपयं गृष्टिस्सकृत्प्रसूता गोगृष्टिः धेनुर्नवसूतिका गोधेनुः वशा वंध्या गोवशा वेहद्गर्भघाति
नी गोवेहत् बष्कयणी तरुणवत्सा गोबष्कयणी कठप्रवक्ता कठश्रोत्रियः कठाध्यापकः कठधूर्तः प्रशंसावचनैश्च एतैः
संहजातिः प्राग्वत् गोमतल्लिका गोमचर्चिका गोप्रकांडं गवोद्धः गोतल्लजः प्रशस्ता गौरित्यर्थः मतल्लिकादयो नियतलिं
गाः नतु विशेष्यनिघ्नाः जातिः किं कुमारी मतल्लिका युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः एवं निपातनियमार्थमत्र लिं
गविशिष्टपरिभाषया युवतिशब्दोऽपि समस्यते युवा खलतिः युवखलतिः युवतिः खलती युवखलती कुवत्यामेव जरतीध
मेयिलंसेन तद्धर्मारोपात् सामानाधिकरण्यं कृत्यतुल्याख्या अजात्या भोज्योष्णं तुल्यश्वेतः सदृशश्वेतः अजात्या किं भोज्य उ
दनः प्रतिषेधसामर्थ्यात् द्वितीयेन समासोऽपि न वर्णो वर्णेन समानाधिकरणेन सह प्राग्वत् कृष्णसारंगः कडाराः कर्मधारये क
डारादयः अष्टौ कर्मधारये वा पूर्वं प्रयोज्याः कडारजैमिनिः जैमिनिकडारः कुमारः श्रमणादिभिः कुमारी श्रमणा कुमारश्रमणा

इह गणे अमणप्रभृतिनागलिंगात्यादयः स्त्रीलिंगाः पठ्यंते लिंगविशिष्टपरिभाषया आप्वदेवक्षापकं बोध्यं चतुष्पादोगलि
ष्यावतुष्पाद्भ्याक्षातिवाविनोगलिंगी ज्ञाङ्टेन सह पाप्वत गोगलिंगी मयूरव्यंसकादयश्च एते निपात्यंते मयूरो व्यंसको मयू
रव्यंसकः व्यंसको धूर्तः उदक्च अवाक्च उच्चावचं निश्चितं प्रचितं निश्च प्रचं नास्ति किंचन यस्याः किंचनः आख्यातमाख्या
तेन क्रियासातत्ये अश्नीतपिबतेत्येवसततं यत्र अभिधीयते सा अश्नीतपिबता पचतभृज्जता खादतमोदता एहीमादयो
न्यपदार्थे एहीडादय इति अस्मिन्नेककर्मणि वदेहीमं एहि प्रवं उद्धरकोष्ठात् उत्स्य ङदेहा विषयस्मा क्रियायां मातङ्गी स्य ङा उद
मविधमा असामान्यार्थमिह पाठ नङ्हिककर्मणा बङकलमासा कं कर्तरि वा लिट्धालि ङहायन कर्मणा बङकलसमस्यते
आती क्लेगम्य समासेन वेव कर्त्तालिखीयत इ वा घ ङद्धि ङोमः ङदिस्व वः नास्ति कृतोपि सम्बन्धस्य सो कृता नवः अ
न्यो राङा राङान्तरे विदेव विन्मात्रे इषदन्ता इषत्पिंगलः इषत्फुल्लवव नेनेति वा च इषदक्तं न च नक्षु पासमस्यते न
लोपो नञः नञो नस्य लोपः स्यादुत्तरपदे अ ब्राह्मणः वस्मान्नु कथि लुप्तनकारान्नञ उत्तरपदस्याजादेर्नुडागमः स्यात्
अनश्वः अर्थसिद्धव्यर्थी तावेन सह द्वंद्वं विकल्प्यते स्वादोप्यागम लघूमंद दाः पक्षो ङप्रभिति अनुतायाम संदिग्धमिति सि
ध्यवातिकप्रयोगा तेनानुपलब्धिर विवादः विध्नमित्यादि सिद्धं नञो न लोप स्तिङि क्षेपे अपचसि त्वं जाल्म नैक धेत्यादौ
तु नञा ह नसह सुप्सुपेति समासः नखाएन पान्न वेदा नासत्या न मुचि नकुल नख नपुंसक नक्षत्र नक नाकेषु प्रकृत्या पा
दितिज्ञाञ्जतः वेदाङ्गलसमुत्रैः न सत्या असत्या न असत्या नासत्या न मुंचती ति नमुचिः नकुलमस्य नख नमस्य नस्त्रीपुंमान् स्त्री ४२
पुंसयोर्यानपुंसक नक्षोविनिपात न क्षरतीति नक्षत्रं क्षीयते क्षरते वा क्षत्र मिति निपात्यते नकाम स्तीति नकाः कं सर्वं न
अकमस्मिन्निति नाकः नगो पाणिभ्य तस्यां नगइत्यपि न एकृत्याः नगाः अगाः पर्वताः अप्राणिषु किं अगो वृषलः
॥ अथ यदि वित क्रिया समीपवर्तित्व तेलनाकं नु × तना × नत्तसुक षावि कल्पत इ स्पर्धा तेन इ ङो दागमेसा दो अ संदेहा इति नञ तत्पुरुषः अर्थ नाया म संहित मित्यथयीतावः इति ङ्गावक
अनुपलब्धि अविवादो न नञ तत्पुरुषः आवि × तां × व्यामिस्यथयीता वोवि कल्पवृतः सिद्धः ॥ ६ ॥

धि॰

ज्ञीतेन नित्यं क्रीडाजीविकयोरित्यतो नित्यमनुवर्त्तमाने कुगतिप्रादयः एते समर्थेन नित्यं समस्यंते कुत्सितः पुरुषः कुपुरुषः ग
तिश्चेत्यनुवर्त्तमाने ऊर्यादिच्विडाचश्च एते क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः ऊरीकृत्य शुक्लीकृत्य पटपटाकृत्य कारिकाशब्दस्योप
संख्यानं कारिका क्रिया कारिकाकृत्य अनुकरणं चानितिपरं खाट्कृत्य अनितिपरं किं खाडिति कृत्वा निरष्ठीवत् आदरा
नादरयोः सदसती सत्कृत्य असत्कृत्य भूषणेलं अलंकृत्य भूषणे किं अलं कृत्वोदनं गतः पर्याप्तमित्यर्थः अनुकरणमि
त त्यादित्रिसूत्री स्वभावांकृत्विषया अंतरपरिग्रहे अंतर्हत्य मध्ये हत्वेत्यर्थः अपरिग्रहे किं अंतर्हत्वा गतः हतं परिगृह्य गत इत्यर्थः
कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते कणेहत्य पयः पिबति मनोहत्य कणे शब्दः सप्तमीप्रतिरूपको निपातो ऽभिलाषातिशये वर्त्तते म
नः शब्दोप्यत्रैव पुरोव्ययं पुरस्कृत्य अस्तंच अस्तमिति मांतमव्ययं गतिसंज्ञं स्यात् अस्तंगत्य अच्छगत्यर्थवदेषु अव्ययमित्येव
अच्छगत्य अभिमुखं गत्वा उक्त्वेत्यर्थः अव्ययं किं जलमच्छं गच्छति अदोनुपदेशे अदः कृत्य अदः कृतं परंपक्षपदेशे तु प्रत्युदा
हरणं तिरोंतर्द्धौ तिरोभूय विभाषाकृञि तिरःकृत्य तिरस्कृत्य तिरः कृत्वा उपाजेन्वाजे एतौ कृञि वा गतिसंज्ञौ उपाजेकृत्य उ॰ पाजेकृत्वा॰
अन्वाजेकृत्य अन्वाजे कृत्वा दुर्बलस्य बलमाधायेत्यर्थः साक्षात्प्रभृतीनि च कृञि वा गतिसंज्ञानि स्युः च्व्यर्थ इति वक्तव्यं सा
क्षात्कृत्य साक्षात्कृत्वा लवणंकृत्य लवणं कृत्वा मांतत्वं निपातनात् अनत्याधान उरसिमनसी उरसिकृत्य उरसिकृत्वा अभ्यु
पगम्येत्यर्थः मनसिकृत्य मनसि कृत्वा निश्चित्येत्यर्थः अत्याधानमुपश्लेषणं तत्र न उरसि कृत्वा पाणिं शेते मध्येपदेनिवच
ने च एते कृञि गतिसंज्ञा वा स्युः अनत्याधाने मध्येकृत्य मध्ये कृत्वा निवचने कृत्य वाचं नियम्येत्यर्थः नित्यं हस्ते पाणावुपयम
ने कृञि उपयमनं विवाहः स्वीकारमात्रमित्यन्ये हस्तेकृत्य प्राध्वं बंधने प्राध्वमित्यव्ययं प्राध्वंकृत्य बंधनेनानुकूलं कृत्वेत्यर्थः
प्रार्थनादिना वा अनुकूल्य करणे प्राध्वं कृत्वा जीविकोपनिषदावौपम्ये जीविकामिव कृत्वा जीविकाकृत्य अपम्ये किं जीविकां

अत्राय मात्रायः यदा सुबुत्पत्तेः प्राक् समासवचनं तदा गौरी क्रियते तेन व्याघ्री अश्वक्रीती कच्छपी इति रूपं तस्मात् जातेरस्त्री विषयादयोपधात् इति अदंतत्वमनुवर्तते पूर्वं ङीषा ह्यत्र पश्चात् सुबुत्पत्तिः आकारांतत्वात् टाप् जातः पश्चाज्जा
तेरस्त्री [illegible] त्वे तन्ङीषः प्राप्तिरेव नास्ति अदंतत्वाभावात् तस्मात् सुबुत्पत्तेः प्राक् समासवचनं कर्तव्यमेतेन निर्वाहः ॥१८॥
*प्राचार्यः*

कुवाप्रादिग्रहणमगत्यर्थं सुपुरुषः अत्र वार्त्तिकानि प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया प्रगत आचार्यः प्राचार्यः अत्यादयः क्रांताद्यर्थे द्विती
यया अतिक्रांतो मालामतिमालः अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया अवक्रुष्टः कोकिलया अवकोकिलः पर्यादयो ग्लानाद्य
र्थे चतुर्थ्या परिग्लानोऽध्ययनाय पर्यध्ययनः निरादयः क्रांताद्यर्थे पंचम्या निष्क्रांतः कौशांब्याः निष्कौशांबिः कर्मप्रवचनीया
नां प्रतिषेधः वृक्षं प्रति तत्रोपपदं सप्तमीस्थं सप्तम्यंते पदे कर्मणीत्यादौ वाच्यत्वेन स्थितं कुंभादि तद्वाचकं पदं उपपदसंज्ञं
स्यात् तस्मिंश्च सत्येव वक्ष्यमाणः प्रत्ययः स्यात् उपपदमतिङ् उपपदं सुबंतं समर्थेन नित्यं समस्यते अतिङ् तत्पुरुषः समासः कुंभं
करोतीति कुंभकारः इह कुंभ स्+कार इत्यलौकिकप्रक्रियावाक्यं अतिङ् किं मा सवान् तत्र माङि लुङिति सप्तमीनिर्देशात्
माङ् उपपदं अतिङ्ग्रहणं ज्ञापयति सुप्सुपेत्येतन्नेहानुवर्तते इति पूर्वस्मिन्नपि गतिग्रहणं छत्रकत्वात् तिङ्ग्रहणं तत्रापकृ
ष्यते सुपेति च निवर्त्तं तथा च गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेरिति सिद्धं व्याघ्री अश्वक्रीती कच्छपी अमैवा
व्ययेन अमैव तुल्यविधानं यदुपपदं तदेवाव्ययेन सह समस्यते स्वादुंकारं नेह कालसमयवेलासु तुमुन् कालः समयो वेला
वा भोक्तुं अमैवेति किं अग्रे भोजं अग्रे भुक्त्वा विभाषाग्रे प्रथम पूर्वेष्विति क्त्वाणमुलौ अमा चान्येन तुल्यविधानमेतत् तृतीयाप्रभृ
तीन्यन्यतरस्यां उपदंशस्तृतीयायामित्यादीन्युपपदानि अमंतेनाव्ययेन सह वा समस्यंते मूलकेनोपदंशं भुंक्ते मूलकोप
दंशं भुंक्ते च तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानि क्त्वांतेन सह वा समस्यंते उच्चैः कृत्य उच्चैःकृत्वा अव्ययेयथा[illegible] निर्देशत इति क्त्वा तृती
याप्रभृतीनीति किं अलं कृत्वा खलु कृत्वा तत्पुरुषस्यांगुलेः संख्याव्ययादेः संख्याव्ययादेरंगुल्यंतस्य तत्पुरुषस्य समासांतो [illegible] ४४
ऽच् स्यात् द्वे अंगुली प्रमाणमस्येति द्व्यंगुलं दारु निर्गतमंगुलिभ्यो निरंगुलं अहः सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः एभ्यो रात्रेरच्
स्यात् चात् संख्याव्ययादेः अहर्ग्रहणं द्वंद्वार्थं अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रः सर्वा रात्रिः सर्वरात्रः संख्यातरात्रः पुण्यरात्रः द्वयोरात्र्योः

ऋतिकर्मलोः काति
परतिवही॥

ःसमाहारो द्विरात्रं अतिक्रांतो रात्रिम् अतिरात्रः राजाहःसखिभ्यष्टच् एतदंतात्समासाट्टच् स्यात् परमराजः अतिराजो कृष्णसखः अन्हष्ट
खोरेव टिलोपः स्यान्नान्यत्र उत्तमाहः द्वे अहनी भृतो द्व्यहीनः तद्धितार्थे द्विगुः तमधीष्ट इत्यधिकारे द्विगोर्वेत्युत्पत्तौ रात्र्यहः सवत्सरा
त्रेति सखः लिंगविशिष्टपरिभाषया अतिराजी अति स्पष्टान्तेह महाराजी मद्रराज्ञी अक्रोडादिभ्यः सर्वादिभ्यः परस्मादन्हः इत्यस्य अन्हा
देशः स्यात् समासांते परे अकारांतात् अदंतपूर्वपदस्थाद्रेफात्परस्याह्नो नस्य णः स्यात् सर्वाह्णः संख्याताह्नः द्वयोरह्नोर्भवः का
लाट्ठञ् द्विगोर्लुगनपत्ये इति ठञो लुक् द्व्यह्नः स्त्रियामदंतत्वाट्टाप् द्व्यह्ना द्व्यह्नप्रियः त्र्यह्नः क्रुत्वादिभ्यः एभ्यो णत्वं न स्यात् दीर्घा
ह्नी प्रावृट् एवं चैतदर्थमह्न इत्यदंतानुकरणं केचिन्न कुर्वीत प्रातिपदिकांते णत्वं वा स्थित्वा क्रुत्वादि पाठस्यावश्यकत्वात् अ
दंतादिति तपरकरणान्नेह परागतमहः पराह्णः संख्यादेः समाहारे समाहारे वर्तमानस्य संख्यादेरह्नादेशो न स्यात् संख्यादेरिति
स्पष्टार्थं द्वयोरह्नोः समाहारः द्व्यहः त्र्यहः उत्तममेकाभ्यां च आभ्यामह्नादेशो न उत्तमग्राहो अर्थः पुण्यग्राह्यमाह पुण्यैकाभ्यामित्ये
व उक्तं सूत्रस्थितिं स्तुत्यादि एकाहः उत्तमपदं राज्ञोपांत्यस्यापि संग्रहार्थमित्येके संख्याताहः अध्यायन्याय्योद्गात्रः टच् स्यात् अ
ध्यायानामुरश्चाश्वोरसं अनुगवायामिति अध्यर्धः अनोश्मायस्सरसां जातिसंज्ञयोः टच् उपानसम् अमृताश्मः कालायसं मंडूकसरसमिति जा
तिः महानसं पिंडाश्मः लोहितायसं जलसरसमिति संज्ञा ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः ग्रामस्य तक्षा ग्रामतक्षः साधारण इत्यर्थः कौटं
तक्ष कौटः स्वतंत्रः अतिशयो रात्रौ स्थविरो नाज्ञया वृक्षकोऽस्तन्धः अतेः शुनः अतिश्वो वराहः अतिश्वी सेवा उपमानादप्राणिषु अप्राणिविषयकोप
मानवाचिनः श्वनष्टच् स्यात् आकर्षः श्वेवआकर्षश्वः अप्राणिषु किं वानरः श्वेव वानरश्वा उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः वाडुपमानाच्च
उत्तर सक्थं मृगसक्थं पूर्वसक्थं फलकमिव सक्थि फलकसक्थं नावो द्विगोः नौशब्दांताद् द्विगोष्टच् स्यात् न तु तद्धितलुकि द्वा
भ्यां नौभ्यामागता द्विनावरूप्यः द्विगोर्लुगनपत्ये इत्यत्र अचीत्यस्यापकर्षेणाहलादेर्नलुक् पंचनावप्रियः द्विनावं त्रिनावं अत
द्धितलुकीति किं पंचभिर्नौभिः क्रीतः पंचनौः अर्धाच्च अर्धान्नावष्टच् स्यात् नावोर्धमर्धनावं क्लीबत्वं लोकात् खार्याः [illegible] वा द्विगो

रथीद्वखार्या टज्वा स्यात् द्विखारं द्विखारि अर्द्धखारं अर्द्धखारि द्वित्रिभ्यामञ्जलेः ॥ टज्वा स्यात् द्विगौ द्व्यञ्जलं द्व्यञ्जलि अत[...]बहुव्रीहि
वद्धात्यामञ्जलिभ्यां अञ्जलिः ब्रह्मणो जानपदाख्यायां ब्रह्मान्तात्तत्पुरुषाट्टच् स्यात् समासेन जानपदत्वमाख्यायते चेत्
सुराष्ट्रे ब्रह्मा सुराष्ट्रब्रह्मः कुमहद्भ्यामन्यतरस्यां आभ्यां ब्रह्मणो वा टच् स्यात् तत्पुरुषे कुत्सितो ब्रह्मा कुब्रह्मः कुब्रह्मा आन्महतः स-
मानाधिकरणजातीययोः महत आकारोऽन्तादेशः स्यात् समानाधिकरणे उत्तरपदे जातीये च परे महद्ब्रह्मः महाब्रह्मा महा-
देवः महाजातीयः समानाधिकरणे किं महतः सेवा महत्सेवा लाक्षणिकं विहायस्य ग्रहणमेतदिति समासोऽग्रहीबात् इति त्रिवत् महा-
बाहुर्नस्यात् तस्माद्बहुतरण प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्येति परिभाषानेह प्रवर्त्तते समानाधिकरणग्रहणसामर्थ्यात् आदि-
तियोगविभागादात्वं प्रागेकादशभ्यः इति निर्देशाद्वा एकादश महती रात्रिरूपस्येष्टिवत्कर्मधारयेति पुंवद्भावे कृते आत्वं महाजाती-
या महादात्वेघासकरविशिष्टेषूपसंख्यानं पुंवद्भावश्च असमानाधिकरणार्थमिदं महतो महत्या वा घासो महाघासः महा-
करः महाविशिष्टः अष्टनः कपाले हविषि अष्टाकपालं हविः गवि च युक्ते अष्टागवं शकटं अष्टन आत्वं वक्तव्यमित्यर्थः अ-
ष्टागवं शकटं अष्टप्रत्ययवचेत्युक्तं इति योगविभागाद्धुरा [...] अष्टानां गवां समाहारः अष्टागवं तद्युक्तत्वाच्छकटमष्टाग-
वं द्व्यष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः आत्स्यात् द्वौ च दश च द्वादश द्व्यधिका दश द्वादश द्वाविंशतिः अष्टादश अष्टाविंशतिः
अबहुव्रीह्यशीत्योः किं द्वित्राः द्व्यशीतिः प्राक्शतादित्येव द्विशतं द्विसहस्रं त्रेस्त्रयः त्रिशब्दस्य त्रयस् स्यात् पूर्वविषये त्रयो-
विंशतिः बहुव्रीहौ तु त्रिदशाः त्रिर्दशाः सुजाद्यर्थे बहुव्रीहिः अशीतौ तु त्र्यशीतिः प्राक्शतादित्येव त्रिशतं त्रिसहस्रं विभाषा चत्वारिं-
शत्प्रभृतौ सर्वेषां द्व्यष्टनोस्त्रेश्च प्रागुक्तं वा स्यात् चत्वारिंशदादौ परे द्विचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् अष्टचत्वारिंशत् अष्टाचत्वारिं-
शत् त्रिचत्वारिंशत् त्रयश्चत्वारिंशत् एवं पञ्चाशत्षष्ट्यादिष्वपि समत्रिनवतिषु एकादिर्नञ्प्रकृत्या स्यादेक-
स्यादुगागमश्च नञो विंशत्यादिसमासे एकान्नविंशतिः एकान्नत्रिंशत् योगविभागात् समासः अनुनासिकविकल्पः एकेनन वि-

[left margin] अंकत्वाद्यायामनेति नामः ५४ संख्या द्विगान्वे त्रिगतेत्वधि द्वित्रिवत्र्यर्थे इति सूत्र

[right margin] अनमहत्परमोत्कृष्ट इति सत्कालातायो मह द्रवेति समासः इत्वयङित्युक्ते इति पुंवद्भावे बाहुश्च महाबा हुरि प्रतिपदोक्तः सिव स्यात् महादेवो बाहुरित्य अत्रैव महा बाहुरितिन स्यात् बहुव्रीहौ तस्मा द्बहुत्वेन प्रतिपदोक्तो रिति परिभाषानेह वर्तत इति आदि तियोगविभा गो वाक्रियात्तत्र निबा दीवा महद्धृत्वाक समास कर्मसमानाधिक रण्येन तत्पुरुषम् महात:

४५

शतिः एकान्नविंशतिः एकाद्नविंशतिः एकोनविंशतिरित्यर्थः षष्ठत्वे दत्वे दशधासूत्तरपदे शुत्वं च धासु वेति वाच्यं षोडन् षोडश षोढा
षड्धा परवल्लिंगं द्वंद्वतत्पुरुषयोः एतयोः परपदस्येव लिंगं स्यात् कुक्कुटमयूर्यौ इमे मयूरीकुक्कुटाविमो अर्द्धपिप्पली द्विगुप्रा
प्तापन्नालंपूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वाच्यः पंचसु कपालेषु संस्कृतः पंचकपालः पुरोडाशः प्राप्तो जीविकां प्राप्तजीविकः आ
पन्नजीविकः अलंकुमार्यै अलंकुमारिः अतएव ज्ञापकात्समासः निष्कौशाम्बिः पूर्ववदश्ववडवौ द्विवचनमतंत्रं अश्ववडवौ
अश्ववडवान् अश्ववडवैः रात्राह्नाहाः पुंसि एतदंतौ द्वंद्वतत्पुरुषौ पुंस्येव अनंतरत्वात्परवल्लिंगतापवादोयं परत्वात्समाहा
रनपुंसकतां बाधते अहोरात्रः रात्रेः पूर्वभागः पूर्वरात्रः पूर्वाह्णः द्व्यहः संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबं द्विरात्रं त्रिरात्रं गणरात्रं अपथं नपुंस
कं तत्पुरुषइत्येव अन्यत्र तु अपथो देशः कृतसमासांतनिर्देशान्नेह अपंथाः अर्द्धर्चाः पुंसि च अर्द्धर्चादयः शब्दाः पुंसि क्लीबे च स्य
:अर्द्धर्चः अर्द्धर्चं ध्वजः ध्वजं एवं तीर्थशरीरमंडपयूषदेहअंकुशकलशइत्यादि जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्यां
एको व्रीहिर्वा बहुवचनं वा भवति ब्राह्मणाः पूज्याः ब्राह्मणः पूज्यः अस्मदो द्वयोश्च एकत्वे द्वित्वे च विवक्षिते अस्मदो बहुवचनं वा स्यात्
वयं ब्रूमः पक्षे अहं ब्रवीमि आवां ब्रूव इति वा सविशेषणस्य प्रतिषेधः पटुरहं ब्रवीमि फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे द्वित्वे बहुव
चनं कार्यं वा स्यात् पूर्वे फाल्गुन्यौ पूर्वे प्रोष्ठपदे पूर्वाः फाल्गुन्यः पूर्वाः प्रोष्ठपदाः नक्षत्रे किं फाल्गुन्यौ माणविके तिष्यपुन
र्वस्वोर्नक्षत्रद्वंद्वे बहुवचनस्य नित्यं द्विवचनं बहुत्वे बहुवचने तिष्यश्च पुनर्वसू [illegible] च तिष्यपुनर्वसू तिष्येति किं वि शाखा
षाढाः नक्षत्रेति किं तिष्यपुनर्वसवो माणवकाः सनपुंसकसमाहारे द्विगुर्द्वंद्वश्च नपुंसकं स्यात् परवल्लिंगापवादः पंच
गवं दंतोष्ठं अकारांतोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियामिष्टः पंचमूली आबंतो वा पंचखट्वी पंचखट्वं अनो नलोपश्च वा द्विगुः स्त्रियां पंच
तक्षं पंचतक्षी पात्राद्यंतस्य न पंचपात्रं त्रिभुवनं चतुर्युगं पुण्यसुदिनाभ्यामह्नः क्लीबतेष्टा पुण्याहं सुदिनाहं पथः संख्याव्य

॥केनापिसूत्रेण प्रा
प्तद्विगुप्राप्तापन्नाल
निकै अलंपूर्वसमासनि
मासप्राप्तिकलंकुमारिरिति
समासः॥

यादेः संख्याव्ययरूपा[...]देः परः कृत समासांतः पथन्राष्टः क्लीबमित्यर्थः त्रयाणां पंथाः त्रिपथं विरूपः पंथाः विपथं कृतसम
*त* मासंग्रहणान्नेह सुपंथाः सामान्येनपुंसकं म्टङपचलितिप्रातः कमनीयं तत्पुरुषो नत्कर्मधारयः अधिकारोयं संज्ञायां कं
थोत्रीनरेषु कंथांतस्तत्पुरुषः क्लीबंस्यात् सावेडुत्रीनरदेशोत्पन्नायाः कंथायाः संज्ञा सुश्रमस्यापत्यानि सौश्रमयः तेषांकं
थासौश्रमिकंथं संज्ञायां किं वीरणकंथा उत्रीनरेषु किं दाक्षिकंथा उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायां उपज्ञांतउपक्रांत
स्तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात् तयोरुपज्ञायमानोपक्रम्यमानयोरादिः प्राथम्यं वेदाख्यातुमिष्यते पाणिनेरुपज्ञा पाणिनिउ
पज्ञंग्रंथः नंदोपक्रमं द्रोणः छायाबाहुल्ये बाधा तत्पुरुषो नपुंसकं स्यात् तद्वंपदार्थबाहुल्ये इक्षूणांछाया इक्षुछायं वि
लायासेनेति विकल्पस्यापवादः इक्षुछाया निषादिन्य इतिउसमंता न्निषादिन्यइत्यादु प्रथमे बोधः सत्ता राजामनुष्यपू
र्वी एकापर्यायसर्वेश्चमनुष्यपूर्वश्चसंतास्तत्पुरुषोनपुंसकंस्यात् इनसभं ईश्वरसभं पर्यायस्यैवेष्यते नेह राजसभा
चंद्रगुप्तसभा अमनुष्यन्राष्टोरूद्यारक्षः पिशाचादीनाहरक्षः सभं पिशाचसभं अन्नालाच संघातार्थायासभा तदंतस्त
त्पुरुषः क्लीबंस्यात् स्त्रीसभं स्त्रीसंघात इत्यर्थः अन्नालाकिं धर्मसभा धर्मशालेत्यर्थः विसाधासेनासुराछायाशालानिशानां
एतदंतस्तत्पुरुषः क्लीबंवास्यात् ब्राह्मणसेनं ब्राह्मणसेना यवसुरं यवसुरा कुड्यछायं कुड्यछाया गोशालं गोशाला श्व
निशं श्वनिशा तत्पुरुषो नत्कर्मधारयइत्यनुवृत्तेर्नेह दृढसेनोराजा असेना परमसेना इति तत्पुरुषः अथ बहुव्रीहिः
अधिकारोयं द्वितीयाश्रितेत्यादिनांयस्यंत्रिकस्यंविशिष्यसमासोनोक्तः सशेषः प्रथमांतमित्यर्थः अनेकमन्यपदार्थे अनेकं
प्रथमांतं अन्यपदार्थेवर्तमानंवासमस्यते सबहुव्रीहिः अप्रथमाविभक्त्यर्थेबहुव्रीहिरितिसमानाधिकरणानामितिफलि
तं प्राप्तमुदकंयंग्रामं प्राप्तोदकोग्रामः ऊढरथोनड्वान् उपहृतपशूरुद्रः उद्धृतोदनास्थाली पीतांबरवीरपुरुषकोग्रामः प्रथ

४६

"प्रथमाविततिक्तिसं कस्वनद्विस्वन वेनमिति"

मार्धेवृत्तेन दृष्टे देवे गतः व्यधिकरणो नाम पि न पंचमीति स्त्रीं किं समस्य प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः प्रपतितः पर्णः प्रपर्णः न
ञोस्त्यर्थानां वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः अविद्यमानः पुत्रः अपुत्रः अस्तीति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं अस्तिक्षीरा गौः स्त्रियाः पुंवद्भा
षितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणी प्रियादिषु भाषितपुंस्कादनूङ् ऊङोऽभावोऽस्यामिति बहुव्रीहिः निपातनात्पंच
म्या अलुक् षष्ठ्याश्च लुक् तुल्ये प्रवृत्तिनिमित्ते यदुक्तपुंस्कं तस्मात्पर ऊङोऽभावो यत्र तथाभूतस्य स्त्रीवाचकस्य शब्दस्य पुंवाचकस्ये तं*
व रूपं स्यात् समानाधिकरणे स्त्रीलिंगे उत्तरपदे न तु पूरण्यां प्रियादौ च परतः गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः चित्रा गावो यस्येति लौकिक
विग्रहे चित्रा अस् गो अस् इत्यलौकिकविग्रहे चित्रगुः रूपवद्भार्यः चित्रा जरती गौर्यस्येति विग्रहे अनेकोक्तेर्बहूनां बहुव्री
हिः अत्र केचित् चित्राजरतीगुः जरती चित्रागुर्वा एवं दीर्घातन्वीजंघः तन्वीदीर्घजंघः त्रिपदे बहुव्रीहौ प्रथमं न पुंवत् उत्तर
पदस्य मध्यमेन व्यवधानात् द्वितीयमपि न पुंवत् पूर्वपदत्वाभावात् उत्तरपदशब्दो हि समासस्य चरमावयवे रूढः पूर्वपदशब्दश्च
प्रथमावयवे इति वदन्ति तन्न नेह पूर्वपदमाक्षिप्यते आनङ् ऋतो द्वन्द्वे इत्यत्र यथा तेनोपान्त्यस्य पुंवदेव चित्राजरद्गुरित्यादि ढ्रेतूपोन्हडिद्वितज कोरइतिबततवांस्यय याज्ञावृङ्॥
अत एव चित्रा जरत्यो गावो यस्येति द्वंद्वगर्भेऽपि चित्राजरद्गुरिति तात्पर्ये कर्मधारयपूर्वपदे तु द्वयोरपि पुंवत् जरच्चित्रगुः कर्म
धारयोत्तरपदे तु चित्रजरद्गवीकः स्त्रियाः किं ग्रामणि कुलं दृष्टिरस्य ग्रामणिदृष्टिः भाषितपुंस्कात् किं गंगाभार्यः अनूङ् किं
वामोरूभार्यः समानाधिकरणे किं कल्याण्या माता कल्याणीमाता स्त्रियां किं कल्याणी प्रधानं यस्य स कल्याणीप्रधानः पूरण्यां तु अपूरणी प्रिमा
ण्योः पूरणार्थप्रत्ययांतं यत् स्त्रीलिंगं तदंतात् समासेऽयं बहुव्रीहेः स्यात् कल्याणी पंचमी यासां रात्रीणां ताः कल्याणीपंच
मा रात्रयः स्त्री प्रमाणी यस्य स स्त्रीप्रमाणः पुंवद्भावनिषेधोऽप्रधानपूरण्यामेव रात्रिः पूरणीवाच्या वेक्रोदाहरणेषु
स्याः अन्यत्र तु नद्युतश्च नद्यन्तरपदात् ऋदन्तोत्तरपदाच्च बहुव्रीहेः कप् स्यात् केऽणः केप्रत्यये अणो ह्रस्व स्यादिति प्राप्ते न कपि

कपिपरेकस्त्वेन स्यात् कल्याणपंचमीकः पक्षः अत्र तिरोहितावयवभेदस्य पक्षस्यान्यपदार्थतया रात्रिप्रधानं बहुकर्तृकिः
अप्रियादिषु किं कल्याणीप्रियः प्रिया मनोज्ञा कल्याणी सुभगा दुर्भगा भक्तिः सचिवा स्वसा कान्ता क्षान्ता समा चपला दुहिता
वामा अबला तनया सामान्येन नपुंसकं दृढं भक्तिर्यस्य स दृढभक्तिः स्त्रीत्वविवक्षायां तु दृढाभक्तिः तसिलादिष्वाकृत्वसुचः त
सिलादिषु आकृत्वसुजंतेषु परेषु स्त्रियाः पुंवत्स्यात् परिगणनं कर्तव्यं अव्याप्त्यतिव्याप्तिपरिहाराय त्रतसौ तरप्तमपौ चरट्
जातीयरौ कल्पदेशीयरौ रूपप्पाशपौ थाल्तिलौ था तोथ बह्वीषु बहुत्र बहुतः दर्शनीयतरा दर्शनीयतमा घरूपे
ति वक्ष्यमाणेन ह्रस्वः पुंवद्भावं बाधते पट्वीतरा पट्वितमा पटुचरी पटुजातीया दर्शनीयकल्पा दर्शनीयदेशीया दर्शनी
यरूपा दर्शनीयपाशा बह्वीषु बहुशस्त्वा इकीट कृत्वसुचः अभ्यावृत्तिः बहुकल्पार्थस्य पुंवद्भावो वक्तव्यः बह्वीभ्यो देहि बहुशः
वृत्तिलोर्गुणवचनस्य भुक्ताः ताः भुक्तवत्यः कृता गुणवचनं किं कर्त्र्यस्ताः कर्त्रीत्व आरदः कृत्यादित्यादौ तु सामान्येन नपुंसकं स्य+
भस्याढे तद्धिते हस्तिनीनां समूहो हास्तिकं अढे किं रौहिणेयः स्त्रीभ्यो ढगिति ढोत्र इष्यते अग्ने ढगिति ढकि तु पुंवदेव आ
ग्नायी देवता अस्य स्थालीपाकस्य आग्नेयः सपत्नीशब्दः त्रिधा शत्रुपर्यायस्य पत्नीशब्दः द्वितीयः वादिवादित्वान्नोकः समानः पतिर्य
स्याः इति विग्रहे विवाहनिबंधनपत्नीशब्दमाश्रित्य नित्यस्त्रीलिंगो द्वितीयः स्वामीपर्यायपतिशब्देन तद्धितपुंस्कस्तृतीयः
आद्ययोः शिवाद्यणि सपत्न्या अपत्यं सापत्नः तृतीयात्तु लिंगविशिष्टपरिभाषया पक्षत्रयपदलक्षणेण्यपत्यवत्वण् शिवा
दीनां ढयोरेवारण्यात् सापत्यः तकद्भमोश्च नववत्याश्चात्रात्तावका नवदीयाः एतद्वार्तिकमेकतद्धितेचेति स्त्रेवनकर्त
व्यं सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे इति साध्यकारे ग्रागताद्वित्त सर्वमयः सर्वकाम्यति सर्विकाः सार्यास्यस्य सर्वकिस्तात्रसर्वप्रियः
इत्यादि सर्वस्यै देवं तस्त्रैघाढ्वितिलिंगात् तेना कथिएकत्रोषढत्रोवनसर्विकाः सर्वाः कृकर्त्यामेकादिषु कृकर्त्या अमं कृकं ४१
[illegible]

दोग्ध्री मृग्याः पदं मृगपदं मृगक्षीरं काकशावः क्यङ्मानिनोश्च एतयोः परतः पुंवत् एनीवाचरतीति एतायते श्येनीवाचर
तीति श्येतायते स्वभिन्नां कांचिद्दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानिनी दर्शनीयां स्वां मन्यते दर्शनीयमानी चैत्रः न कोप
धायाः कोपधायाः स्त्रियाः न पुंवत् पाचिकाभार्यः रसिकाभार्यः मद्रिकाभार्यः मद्रिकायते कोपधप्रतिषेधे तद्धितवुग्रह
णं नेह पाकभार्यायस्य स पाकभार्यः संज्ञापूरण्योश्च अनयोर्न पुंवत् दत्ताभार्यः दत्तामानिनी दानक्रियानिमित्तः स्त्रियाः पुंसि
वसंज्ञास्ततोयमिति लाक्षणिकपुंस्कमस्ति पंचमीभार्या वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे वृद्धिशब्देन विहिता या वृद्धिस्तद्धे
तुर्यस्तद्धितो रक्तविकारार्थस्तदंतास्त्री न पुंवत् स्रौघ्नीभार्यः माथुरीयते माथुरीमानिनी वृद्धिनिमित्तस्य किं मध्यमभार्यः तद्धित
स्य किं काण्डलावभार्यः वृद्धिशब्देन किं तावद्भार्यः रक्ते तु काषायी कंथा यस्य स काषायकंथः विकारे तु हैमी मुद्रिका यस्य
हैममुद्रिकः वृद्धिशब्देन वृद्धिं प्रतिफलोपधानात्तावदिह पुंवत् वैयाकरणभार्यः सौवश्वभार्यः स्वांगाच्चेतः स्वांगाद्य ईकारस्त
दंतास्त्री न पुंवत् सुकेशीभार्यः स्वांगात्किं पटुभार्यः इतः किं सुकेशाभार्यः अमानिनीति वक्तव्यं सुकेशमानिनी सुकेश
मानिनी जातेश्च जातेः परो यः प्रत्ययस्तदंतं न पुंवत् शूद्राभार्यः ब्राह्मणीभार्यः सौत्रस्यैवायं निषेधः तेन हस्तिनीनां समू
+इति हो हास्तिकमित्यत्र तस्याद्वैं न वत्येव संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये संख्येयार्थया संख्यया अव्ययादयः समस्यं
ते स बहुव्रीहिः दशानां समीपे ये संति ते उपदशाः नव एकादश वेत्यर्थः बहुव्रीहौ संख्येये इति वक्ष्यमाणो डच् विंशति
तिविंशतेर्डिति विंशतेर्भस्य तिशब्दस्य लोपः स्यात् डिति आसन्नविंशाः विंशतेरासन्ना इत्यर्थः अदूरत्रिंशाः अधिक
चत्वारिंशाः द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः द्विरावृत्ता दश द्विदशाः विंशतिरित्यर्थः दिङ्नामान्यंतराले दिशो नामान्यंतराले वाच्ये
प्राग्वत् दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोरंतरालं दक्षिणपूर्वा नामग्रहणाद्यौगिकानां न ऐंद्र्याश्च कौबेर्याश्चांतरालं तत्रतेने

दमितिस्वरूपे सप्तम्यंते यदस्य विषये स्वरूपे पदे वृत्तौ यांतेव प्रहरणविषये इदं युद्धमित्यर्थे सप्तम्यंते कर्मव्यतिहारे सब
हुव्रीहिः इतिज्ञाप्यादस्य विषयविशेषो लभ्यते अन्येषामपि दृश्यते इति दीर्घः इत्यनुवर्त्तमाने इति कर्मव्यतिहारे बहुव्रीहौ पूर्व
पदस्य दीर्घः इच् समासांतो वक्ष्यते तिष्ठद्गुप्रभृतिष्विच् प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभाव एवमव्ययत्वं च केशाकेशि केशेषु केशेषु गृहीत्वा युद्धं प्रवृ
त्तं केशाकेशि दंडादंडि दंडैश्च दंडैश्च प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तं दंडादंडि मुष्टीमुष्टि अरुणः उवर्णांतस्यान्त्यस्य गुणः स्यात् तद्धिते परे अवादेशः
बाहूबाहवि उरोदिति विकल्पं बाधगुणो किं: संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति ज्ञापयितुं तेन स्वायंभुवमित्यादि सिद्धं सरूपे ति
किं दंडेन मुसलेन तेन सहेति तुल्ययोगे तुल्ययोगे वर्त्तमानं सहेत्येतत् तृतीयांतेन प्राक्तत्वोपसर्जनस्य बहुव्रीहेरवय
* मः वस्य सहस्य सः स्यात् पुत्रेण सह सपुत्रः सह पुत्रो वागतः तुल्ययोगवचनं प्रायिकं सकर्मकः सलोमकः प्रकृत्याशिषि सहस्य शिषः
प्रकृत्या स्यात् आशिषि स्वस्ति राज्ञे सह पुत्राय सहामात्याय अगोवत्सहलेष्विति वाच्यं सगवे सवत्साय सहलाय बहुव्रीहौ संख्ये
ये डज् बहुगणात् संख्येये यो बहुव्रीहिस्तस्मात् डच् स्यात् उपदशाः अबहुगणात् किं उपबहवः उपगणाः अत्र स्वरे विशेषः सं
ख्यायास्तत्पुरुषस्य वाच्यः निर्गतानि त्रिंशतो निस्त्रिंशाः निर्वर्षाणि चैत्रस्य निर्गतस्त्रिंशतोऽङ्गुलिभ्यो निस्त्रिंशः खड्गः बहुव्रीहौ स
क्थ्यक्ष्णोः स्वांगात् षच् व्यत्ययेन षष्ठी स्वांगवाचिसक्थ्यक्ष्यंताद्बहुव्रीहेः षच् स्यात् दीर्घसक्थः जलजाक्षी स्वा
गात् किं दीर्घसक्थि शकटं स्थूलाक्षा वेणुयष्टिः अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच् अंगुलेर्दारुणि अंगुल्यंताद्बहुव्रीहेः षच् स्यात् दारुण्य ४८
र्थे पंचांगुलयो यस्य तत् पंचांगुलं दारु अंगुलीसदृशावयवं धान्यादिविक्षेपकाष्ठमुच्यते बहुव्रीहेः किं द्वे अंगुली प्रमाणम
स्या द्व्यंगुला यष्टिः तद्धितार्थेति तत्पुरुषे तत्पुरुषस्यांगुलेरित्यच् दारुणि किं पंचांगुलिर्हस्तः द्वित्रिभ्यां ष मूर्द्ध्नः आभ्यां मूर्द्ध्नः षः
स्यात् बहुव्रीहौ द्विमूर्द्धः त्रिमूर्द्धः नेतुर्नक्षत्रे अब्वक्तव्यः मृगो नेता यासां तां मृगनेत्रा रात्रयः पुष्यनेत्राः अंतर्बहिर्भ्यां च लो

उपसर्गादनोत्परइत्यस्यायम
र्थः उपसर्गात्परस्य नस्य णः
स्यात् स नकारो यदि उकार
परो न चेत् इति प्रणौ(त)द्
ओकारस्तु तो इत्यत्र णत्वं प्राप्नोति
इति तद्वारणाय षकारेणोक्तं
उपसर्गाद्बहुलमिति ॥६॥
क्षीसो

मः अञ्चालोम्नो ऽस्मात्त् बहुव्रीहेः अवलोमिः बहिर्लोमिः अग्रनासिकादयः संज्ञायां नसं वाऽस्थूलात्त् नासिकान्ताद्बहुव्रीहेरच्
स्यात् नासिकाशब्दस्य नसं प्राप्नोति नतु स्थूलपूर्वात् पूर्वपदात्संज्ञायामगः पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य नस्य णः स्यात् संज्ञायां
नतु गकारव्यवधाने द्रुरिव नासिका अस्य द्रुणसः खरणसः अगः किं ऋचामयनम् ऋगयनं आर्गयन इत्यादि निपातना
णत्वाभावमाश्रित्य अगदृति प्रत्याख्यानं भाष्ये अस्थूलात्किं स्थूलनासिकः खुरखराभ्यां वा नस् खुरणाः खरणाः पक्षे ऽज
पीष्यते खुरणसः खरणसः उपसर्गाच्च प्रादेर्यो नासिकायाः नसादेशः स्यात् असंज्ञार्थं वचनं उन्नता नासिका यस्य उन्नसः उपस
र्गादनोत्परः इति सूत्रं नरु षकारः स्थाने उपसर्गाद्बहुलं उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नस्य णः स्याद्बहुलं प्रणसः वेर्ग्रो वक्तव्यः
विगता नासिका अस्य विग्रः ख्यश्च विख्यः कथं तर्हि विनसः इत्यबाधवेत्ति वृत्तिः विगतया नासिकया उपलक्षितः इति व्याख्येयं
सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रेणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः एते बहुव्रीहौ अच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते शोभनं प्रातरस्य
सुप्रातः शोभनं श्वोऽस्य सुश्वः शोभनं दिवाऽस्य सुदिवः शारेरिव कुक्षिरस्य शारिकुक्षिः चतस्रोऽश्रयोऽस्य चतुरश्रः एण्या इव
पादावस्य एणीपादः अजपदः प्रोष्ठो गौः तस्येव पादावस्य प्रोष्ठपदः नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्यां अहलः
अहलिः असक्थः असक्थिः एवं दुःसुभ्यां शक्यो विनिपातनात्तं अशक्तः अशक्तिः नित्यमसिच्प्रजामेधयोः नञ्दुःसुभ्य इत्ये
व अप्रजाः दुःप्रजाः सुप्रजाः अमेधाः दुर्मेधाः सुमेधाः धर्मादनिच्केवलात् केवलात्पूर्वपदात्परो यो धर्मशब्दस्तदन्ताद्बहुव्री
हेरनिच्स्यात् कल्याणधर्मा केवलात्किं परमः स्वो धर्मो ऽस्येति त्रिपदबहुव्रीहौ मा भूत् अवयवात्प्रहिते न केवलात्पूर्वपदं किंतु मध्य
मबाद्दपदिकं संदिग्धसाध्यधर्मेत्यादौ तु कर्मधारयपूर्वपदो बहुव्रीहिः एवं तु परमस्वधर्मेत्यपि साध्वेव निरुक्तिधर्मात्प्रत्युद्धि
द्विधर्मेत्यादिवत् पूर्वपदं तु बहुव्रीहिणाक्षिप्यते जंभा सुहरिततृणसोमेभ्यः जंभेति कृतसमासान्तं निपात्यते जंभा शोभन

+श्री+

केदंतेव त्रीणतनो कंतोऽस्य सुकंता हरितकंता त्रेणन कुंऽस्य त्रेणमिव दंताः स्येति विताद्रणकंता एवं सोमकंता स्वादित्यः किं
पतितकंतः दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे दक्षिणेर्मा ब्रणं यस्य दक्षिणेर्मा मृगः व्याधेन क्षतव्रण इत्यर्थः इच्कर्मव्यतिहारे कर्मव्य
तिहारे द्योबहुव्रीहि समासांतः स्यादित्समासांतः केशाकेशि मुसलामुसलि इदं स्यादित्यर्थ तादयोऽविलंबिता एवं सिद्धार्थमि
च्छस्य समासांतोऽदंतो यस्मिन्नुदरणे तदंडादंडि मुसलामुसलि उत्तानहस्ति उत्तानदस्ति प्रसं व्यांजानुनोर्ज्ञुः प्रसंभ्यां परयो
र्जानुनो ज्ञु इत्यादेशः स्यात् बहुव्रीहौ प्रगते जानुनी यस्य प्रज्ञुः संज्ञुः ऊर्ध्वाद्विभाषा ऊर्ध्वज्ञुः ऊर्ध्वजानुः धनुषश्च
धनुरंतस्य बहुव्रीहेरनङादेशः स्यात् शार्ङ्गधन्वा वा संज्ञायां शतधन्वा शतधनुः जायाया निङ् जायांतस्य बहुव्रीहे
र्निङादेशः स्यात् लोपो व्योर्वलि वकारयकारयोर्लोपः स्यात् वलि युवजानिः युवतिर्जाया यस्य युवजानिः गंधस्येदुत्पू
तिसुसुरभिभ्यः एभ्यो गंधस्य इकारांतादेशः स्यात् उद्गंधिः पूतिगंधिः सुरभिगंधिः गंधस्येत्वे तदेकांतग्रहणं एकांतग्र
क देशाइव अविभागेन लक्ष्यमाणः इत्यर्थः सुगंधि पुष्पं सलिलं च सुगंधिर्वायुः नेह शोभना गंधा द्रव्याण्यस्य सुगंध आ
पणिकः अल्पाख्यायां सूपस्य गंधो लेशो यस्मिन् तत्सूपगंधि भोजनं घृतगंधि गंधो गंधकः आमोदे लेशे संबंधे गर्वे योषि
ति विश्वः उपमानाच्च पद्मस्येव गंधोऽस्य पद्मगंधिः पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः हस्त्यादिवर्जितादुपमानात्परस्य पादस्य
लोपः स्याद्बहुव्रीहौ स्वामिहारे णांतसमासांतः व्याघ्रस्येव पादावस्य व्याघ्रपात् अहस्त्यादिभ्यः किं हस्तिपादः कुसूलपा
दः कुंभपदीषु च कुंभपद्यादिषु पादस्य लोपो ङीष् निपात्यते स्त्रियां पादः यस्य कुंभपदी स्त्रियां किं कुंभपादः संख्या
सुपूर्वस्य पादस्य लोपः स्यात् समासांतो बहुव्रीहौ द्विपात् सुपात् वयसि दंतस्य दतृ संख्यासुपूर्वस्य दंतस्य दतृ इत्यादेशः
:स्यात् वयसि द्विदन् चतुर्दन् षड्दंता अस्य शिशोः सुदन् सुदती वयसि किं द्विदंतः करी सुदंतः स्त्रियां संज्ञायां दं ५८

॥अर्थवद्ग्रहणेनानर्थकस्याग्रहणमिति स्याद्वाद को ऽसंविधिः तेन दंष्ट्रा ... बहुवाग्मिका वाग्मिनीरितिग्मिनि प्रत्यये पि साक्षरेव अना...
नीतेः ८

वस्य दत्तस्मात् समासांतो बहुव्रीहौ अयोदती फालदती संज्ञायां किं समदंती विभाषा श्यावारोकाभ्यां दंतस्य दत्तृ बहुव्रीहौ
श्यावदंतः अरोकदन् अरोकदंतः अग्रांतशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च एभ्यो दंतस्य दत्त्वा कुड्मलाग्रदन् कुड्मलाग्रदंतः ककु
दस्यावस्थायां लोपः असंजातककुत् पूर्णककुत् त्रिककुत्पर्वते त्रीणि ककुदान्यस्य त्रिककुत् संज्ञैषा पर्वतविशेषस्य त्रिक ह्री+
कुदोन्यः उद्विभ्यां काकुदस्य लोपः उत्काकुत् विकाकुत् काकुदं तालु पूर्णाद्विभाषा पूर्णकाकुत् पूर्णकाकुदः सुहृद्दु
र्हृदौ मित्रामित्रयोः सुदुर्भ्यां हृदयस्य हृद्भावो निपात्यते सुहृन्मित्रं दुर्हृदमित्रः अन्यत्र सुहृदयः उरःप्रभृतिभ्यः कप् व्यूढो ८*
रस्कः प्रियसर्पिष्कः इह पुमान् अनड्वान् पयः नौः लक्ष्मीरिति एकवचनांता नियम्यंते द्विवचनबहुवचनांतेभ्यस्तु शेषाद्वि
भाषेति विकल्पेन कप् द्विपुमान् द्विपुंस्कः अर्थान्नञः अनर्थकं नञः किं अपार्थं अपार्थकं इनः स्त्रियां बहुदंडिका नगरी
अतिग्रहणमन्यत्र ग्रहणान्यर्थवतानर्थकेनापि तदंतविधिं प्रयोजयंतीति बहुवाग्मिका स्त्रियां किं बहुदंडी बहुदंडिको ग्रामः
शेषाद्विभाषा अनुक्तसमासांतात् शेषाधिकारस्य बहुव्रीहेः कप् वा स्यात् महायशस्कः महायशाः अनुक्तेत्यादि किं व्याघ्र
पात् सुगंधिः प्रियपथः शेषाधिकारस्य किं उपबहवः उच्चैर्मुखः सुपुत्रः संज्ञायां नित्यं ... आपोन्यतर
स्यां कपि ह्रस्वत्वं स्याद्वा बहुमालाकः बहुमालकः कपि वा वेत्यौ मालः न संज्ञायां शेषादिति प्राप्तः कप् न
स्यात् संज्ञायां विश्वदेवाऽस्य विश्वदेवः ईयसश्च ईयसंतोत्तरपदान्न कप् बहवः श्रेयांसोऽस्य बहुश्रेयान् गोस्त्रियोरिति
ह्रस्वे प्राप्ते ईयसो बहुव्रीहेर्नेति वाच्यं बह्व्यः श्रेयस्योऽस्य बहुश्रेयसी बहुव्रीहेः किं अतिश्रेयसि वंदिते भ्रातुः पूजिते
र्थयो भ्रातुः ... स्वदंतान्न कप् प्रशस्तो भ्राता यस्य प्रशस्तभ्राता सुभ्राता नद्यृतश्चेति प्राप्तः कप् बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः ७
शिरस्तः प्राग्वेति वक्ष्यते वंदिते किं मूर्खभ्रातृकः नाडीतंत्र्योः स्वांगे स्वांगे यौ नाडीतंत्र्यौ तदंतात् कप् न स्यात् बहुनाडिः

॥संख्याव्ययेत्यादिसोबहु
व्रीहौ ... ततः ...
र्थः॥१०

॥अपाद्वे ... सर्वे॥

कायः बहुव्रीह्यर्थो वा तत्रार्धमनी ष्वीवत्ययो तत्रा तावाद्र स्योन स्योगे किं बहुनामीकं स्तेतः बहुतत्रीकावीणा निष्पवाणि
ष्व कवबनावोः त्रिनिपात्यते प्रहर्वाद वते निर्द्ध प्रवाणौ तंत्रवायवत्रालाका निर्गताप्रवाणी अस्य निष्प्रवाणिः पटः समासवान्
नवनस्यर्थः सप्तमी विशेषणे बहुव्रीहौ सप्तम्यंतं विशेषणं च बहुव्रीहौ पूर्वं प्र योऽयं कंठेकालः अतएव ज्ञापकात् व्यधि
करणपदो बहुव्रीहिः चित्रगुः सर्वनामसंख्ययोरुपसंख्यानं सर्वश्वेतः द्विशुक्लः मिथोनयोः समासे संख्या पूर्वं ज्ञा द्वपर
विप्रतिषेधात् अन्यः संख्याया अल्पीयस्याः द्वित्राः द्वंद्वेऽपि ह्यवस्राववाविप्रतस्य गुरुप्रियः प्रियगुरुः गड्वादेः परा सप्तमी ग
डुकंठः कचित्न वक्ते गडुः निशाति निष्टातं बहुव्रीहौ पूर्वं स्यात् इत्यक्त्यः जातिकालसुखादिभ्यः परा निष्टा वाच्या सारंगज
ग्धी मासजाता सुखजाता प्राप्तिकंठे वंदं नतरुवृटः पीतोदकः वाहिताग्न्यादिषु आहिताग्निः अग्न्याहितः आकृतिगणो
ऽयं प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्टा सप्तम्यो अस्युद्यतः दंडपाणिः कचित्न विहितासिः इति बहुव्रीहिः चार्थे द्वंद्वः अनेकं सुबं
तं चार्थे वर्तमानं वा समस्यते स द्वंद्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मि
न्नन्वयः समुच्चयः अन्यतरस्यानुषंगिकत्वेनान्वयः मिलितानामन्वय इतरेतरयोगः समूहः समाहारः तत्रेश्वरं गुरुं
च भजस्वेति समुच्चये निक्षामट गां चानयेत्यन्वाचये च न समासो ऽस्यामर्थ्यात् धवखदिरौ संज्ञापरिभाषं अनेकोक्तेः दे
वयोर्त्रोरनेकोक्तारः द्वयोर्द्वंद्वं इत्याचुर्न द्वंद्वस्तातापाता नेकोक्तारः राजदंतादिषु परं पूर्वं वा योगार्थं परं स्यात् ५०
दंतानां राजा राजदंतः धर्मादिष्वनियमः अर्थधर्मो धर्मार्थौ दंपती दंपती जायापती जायापत्योः ह्रस्वकं तावद्वाभिधास्यते वा०
आकृतिगणोऽयं द्वंद्वे घि द्वंद्वे घिसंज्ञं पूर्वं स्यात् हरिश्च हरश्च हरिहरौ अनेकप्राप्तावेकत्र नियमो ऽनियमः शेषे हरिगुरु
हराः हरिहरगुरवः अजाद्यदंतं द्वंद्वे पूर्वं स्यात् इंद्राग्नी बहुष्वनियमः अश्वरथेंद्राः इंद्राश्वरथाः घोषितादज्ञाद्यदं

त विप्रतिषेधेन द्वंद्वः अल्पाच्तरं शिवकेशवौ ऋतुनक्षत्राणां समाक्षराणामानुपूर्व्येण हेमंतशिशिरवसंताः कृत्तिकारोहिण्यौ
समाक्षराणां किं ग्रीष्मवसंतौ लघ्वक्षरं पूर्वं कुशकाशं अभ्यर्हितं च तापसपर्वतौ वर्णानामानुपूर्व्येण ब्राह्मणक्षत्रियविट्
शूद्राः भ्रातुर्ज्यायसः युधिष्ठिरार्जुनौ द्वंद्वश्च प्राणितूर्यसेनांगानां यथा द्वंद्व एकवत्स्यात् पाणिपादं मार्दंगिकपाणविकं र
थिकाश्वारोहं समाहारस्यैकत्वादेकत्वे सिद्धे नियमार्थं प्रकरणं प्राण्यंगादीनां समाहार एव यथा स्यात् अनुवादे चरणानां
चरणानां द्वंद्व एकवत्स्यात् सिद्धस्योपन्यासे स्थेणोर्लुङि इति वक्तव्यं उदगात्कठकालापं प्रत्यष्ठात्कठकौथुमं अध्वर्युक्रतुरनपुं
सकं यजुर्वेदविहितो यः क्रतुः तद्वाचिनामनपुंसकलिंगानां द्वंद्व एकवत्स्यात् अर्काश्वमेधं अध्वर्युः क्रतुः किं इषुवज्रौ सा
मवेदविहितौ अनपुंसकं किं राजसूयवाजपेये अर्धर्चादी अध्ययनतो विप्रकृष्टाख्यानां अध्ययनेन प्रत्यासन्ना आख्या
येषां तेषां द्वंद्व एकवत् पदककमकं जातिरप्राणिनां प्राणिवर्ज्जजातिवाचिनां द्वंद्व एकवत् धानाशष्कुलि प्राणिनां तु वि
ट्शूद्राः द्रव्यवाचिनामेव नेह रूपरसौ गमनाकुंचने ज्ञाति विशिष्टा न एवाश्वमेधकवत्त्वावः द्रव्य विशेष वचनवाचायां तु बदराम
लकानि विशिष्टलिंगो नदीदेशोऽग्रामाः ग्रामवर्ज्ज नदीदेशवाचिनां भिन्नलिंगानां समाहारे द्वंद्वः स्यात् एकवत्त उद्ध
श्च इरावती च उद्ध्येरावति गंगाशोणं गंगाशोणं कुरवश्च कुरुक्षेत्रं च कुरुकुरुक्षेत्रं भिन्नलिंगानां किं गंगायमु
ने मद्रकेकयाः अग्रामाः किं जांबवं नगरं शालूकिनी ग्रामः जांबवशालूकिन्यौ क्षुद्रजंतवः एषां समाहारे द्वंद्वः स्यात्
यूकालिक्षं आनकुलात् क्षुद्रजंतवः येषां विरोधः शाश्वतिकः एषां प्राग्वत् अहिनकुलं गोव्याघ्रं काकोलूकमित्या
दौ परत्वाद्विभाषावृक्षमृगेति प्राप्तं चकारेणबाध्यते शूद्राणामनिरवसितानां अनिरवसितानां शूद्राणां प्राग्वत् तक्षाय
स्कारं पात्राद्बहिष्कृतानां तु चंडालमृतपाः गवाश्वप्रभृतीनि च यथोच्चारितानि साधूनि गवाश्वं दासीदासमित्या दि

सि॰त॰कौ॰

५१

विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यंजनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणां वृक्षादीनां सप्तानां द्वंद्वः अश्ववडवेत्यादि द्वंद्वत्रयं
प्राग्वत् वृक्षादौ विशेषाणामेव ग्रहणं प्लक्षन्यग्रोधं प्लक्षन्यग्रोधाः रुरुपृषतं रुरुपृषताः कुशकाशं कुशकाशाः व्रीहियवं व्रीहि
यवाः दधिघृतं दधिघृते गोमहिषं गोमहिषाः शुकबकं शुकबकाः अश्ववडवं अश्ववडवौ पूर्वापरं पूर्वापरे अधरोत्तरं अधरो
त्तरे फलसेनावनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजंतुधान्यतृणानां बहुप्रकृतिरेव द्वंद्व एकवदिति वाच्यं बदराणि चामलकानि च ब
दरामलकं जातिरप्राणिनामित्येकवद्भावः नेह बदरामलके रथिकाश्वारोहौ प्लक्षन्यग्रोधावित्यादि विभाषावृक्षेति सूत्रेपि
प्राणिनस्तद्बोधग्रहणे जातिरप्राणिनामिति नित्यप्राप्ते विकल्पार्थं पशुग्रहणं हस्त्यश्वादिषु सेनांगत्वान्नित्यप्राप्ते मृगाणां मृगै
रेव शकुनीनां तैरेव च यत्र द्वंद्वः अन्येस्तु सहेतरेतरयोग एवेति नियमार्थं मृगशकुनीग्रहणं एवं पूर्वापरमधरोत्तरमित्यपि
अश्ववडवयोर्ग्रहणं तु पक्षे नपुंसकत्वार्थं अन्यथा परवत्त्वात् पूर्ववदश्ववडवाविति स्यात् विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि विरुद्धा
र्थानामद्रव्यवाचिनां द्वंद्व एकवद्वा स्यात् वैकल्पिकः समाहारद्वंद्वस्यार्थ इति सूत्रेण प्राप्तः सविरुद्धार्थानां चेदिदं भवति तर्हि शी
ऽद्रव्यवाचिनामेवेति नियमार्थं तेन द्रव्यवाचिनामितरेतरयोग एव शीतोष्णे उदके स्तः विप्रतिषिद्धं किं नंदकपांचजन्यौ इत्यादि ×इपाद्विक×
समाहारे द्वंद्वे नवत्येव न दधिपयआदीनि एतानि नैकवत्स्युः दधिपयसी इध्माबर्हिषी निपातनाद्दीर्घः ऋक्सामे वाङ्मनसे अ
धिकरणैतावत्त्वे च द्रव्यसंख्यावगमे एकवद्वेति नियमो न स्यात् दशदंतोष्ठाः विभाषा समीपे अधिकरणैतावत्त्वस्य सामीप्ये
न प्रसिद्धे समाहार एवेत्येवंरूपे नियमो वा स्यात् उपदशं दंतोष्ठं उपदशाः दंतोष्ठाः आनङ् ऋतो द्वंद्वे विद्यायोनिसंबंधवाचिनामृ ५१
दंतानां द्वंद्वे आनङ् स्यात् उत्तरपदे होतापोतारौ होतृपोतृनेष्टोद्गातारः मातापितरौ पुत्रेन्यतरस्यामित्यतो मंडूकप्लुत्या पुत्रे इ
त्यनुवृत्तेः पितापुत्रौ देवताद्वंद्वे च इहोत्तरपदे परे आनङ् मित्रावरुणौ वायुशब्दप्रयोगे प्रतिषेधः अग्निवायू वाय्वग्नी उभद्वंद्व

ग्रहणं प्रसिद्धसाहचर्यस्य परिग्रहार्थं तेन ब्रह्मप्रजापती इत्यादौ नानङ् एतद्धि नैकहविर्विनियोगत्वेन श्रुतं नापि लोके प्रसिद्धसाहचर्यं
ईदग्नेः सोमवरुणयोः देवताद्वंद्व इत्येव अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः अग्नेः परस्यैषां सस्य षः स्यात् समासे अग्निष्टुत् अग्निष्टोमः अग्नीषो
मौ अग्नीवरुणौ इद्वृद्धौ वृद्धिमत्युत्तरपदे अग्नेरिदादेशः स्यात् देवताद्वंद्वे अ ग्नामरुतौ देवता अस्य आग्निमारुतं कर्म अग्नीवरु
णौ देवता अस्य आग्निवारुणं देवताद्वंद्वे चेत्युत्तरपदवृद्धिः अलौकिके वाक्ये आनङ् मा विवबाधित्वा इः वृद्धौ किं आग्नेंद्रः नेंद्रस्य
परस्येत्युत्तरपदवृद्धिप्रतिषेधः विष्णोर्न आग्नावैष्णवं दिवो द्यावा देवताद्वंद्वे उत्तरपदे द्यावा स्यात् द्यावाभूमिः द्यावाक्षामा दिवसश्च पृ
थिव्यां ॰ व इत्येव चात् द्यावा आदेशः अकारोच्चारणं सकारस्य रुत्वं मा भूदिति तदर्थं द्यौश्च पृथिवी च दिवस्पृथिव्यौ छंदसिदं दृष्टानु
विधिः द्यावाक्षितस्येदं पृथिवी दिवस्पृथिव्योर इति रित्यत्र पदकारा विसर्गं पठंति उषासोषसः उषस उषासादेशो देवता
द्वंद्वे उषासासूर्यं मातरपितरावुदीचां उदीचां किं मातापितरौ द्वंद्वाच्चुदषहांतात् समाहारे चवर्गांताद्दषहांताच्च द्वंद्वाट्टच् स्या
त् समाहारे वाक्त्वचं त्वक्स्रजं शमीदृषदं वाक्त्विषं छत्रोपानहं समाहारे किं प्रावृट्शरदौ इति द्वंद्वः अथैकशेषः सरूपाणां रा
मौ रामाः विरूपाणामपि समानार्थानां वक्रदंडश्च कुटिलदंडश्च वक्रदंडौ कुटिलदंडौ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः वृ
द्धो यूना सहोक्तौ गोत्रं शिष्यते युवप्रत्ययमात्रकृतं चेत्तयोः कृत्स्नं वैरूप्यं स्यात् गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ वृद्धः किं गर्गगार्ग्यायणौ
यूना किं गर्गगार्ग्यौ तल्लक्षणः किं भागवित्तिभागवित्तिकौ कृत्स्नं किं गार्ग्यवात्स्यायनौ स्त्रीपुंवच्च यूना सहोक्तौ वृद्धा स्त्री शिष्यते
तदर्थश्च पुंवत् गार्गी च गार्ग्यायणश्च गर्गाः अस्त्रियामित्यनुवर्तमाने यञञोश्चेति लुक् दाक्षी च दाक्षायणश्च दाक्षी पुमान्
स्त्रिया स्त्रिया सहोक्तौ पुमान् शिष्यते तल्लक्षण एव विशेषश्चेत् हंसी च हंसश्च हंसौ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यां भ्राता च स्वसा च
भ्रातरौ पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्यां अक्लीबेन सहोक्तौ क्लीबं शिष्यते तच्च वा एकवच्चा

*दि*

अलौकिके ति
नहि आग्निवारुण
वरुणमवनस्यात् इव
ः सोमवरुणयोरिति
ईत्वे दीर्घश्च वरुणस्य
निषेध एव स्या ८

द्यावापृथिव्यौ*

छं*

त् तल्लक्षण एव विशेषश्चेत् शुक्लः पटः शुक्ला पटी शुक्लं वस्त्रं तदिदं शुक्लं तानीमानि शुक्लानि पिता मात्रा मात्रा सहोक्तौ पिता
सि॰कौ॰ वा शिष्यते माता च पिता च पितरौ मातापितरौ श्वशुरः श्वश्र्वा श्वश्र्वा सहोक्तौ श्वशुरो वा श्वश्रू श्वशुरौ श्वशुरौ त्यदादीनि सर्वैर्नित्यं सर्वैः सहो
क्तौ त्यदादीनि नित्यं शिष्यते स च देवदत्तश्च तौ त्यदादीनां मिथः सहोक्तौ यत्परं तच्छिष्यते स च यश्च यौ पूर्वशेषोऽपि दृश्यत इति
५२ भाष्यं स च यश्च तौ त्यदादितः शेषे पुंनपुंसकतो लिंगवचनानि सा च देवदत्तश्च तौ तच्च देवदत्ताश्च तानि पुंनपुंसकयोरेकपर
वान्नपुंसकं शिष्यते तच्च देवदत्तश्च ते अद्वंद्वतत्पुरुषविशेषणानामिति वक्तव्यं कुर्क्कटमयूर्याविमे मयूरीकुर्क्कटाविमौ
तच्च सर्वत्राद्वंद्वेऽपि इष्यते ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री एषु सहविवक्षायां स्त्री शिष्यते पुमान् स्त्रियेत्यस्यापवादः गाव इमाः ग्राम्ये
ति किं रुरव इमे पशुषु किं ब्राह्मणाः संघेषु किं एतौ गावौ अतरुणेषु किं वत्सा इमे अनेकशफेष्विति वाच्यं अश्वा इमे इह स
र्वत्रैकशेषकृतेऽनेकत्वाद्वा द्वंद्वेन तेन शिरश्च शिरांसि इत्यादौ समासस्यांतोदात्तः प्राक् पंगवादेकवद्भावश्च न पंचा
नो पंचानः इत्यादौ समासांतो न इत्येकशेषः ॥ कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यंता धातुरूपाः पंच वृत्तयः परार्थाभिधानं वृत्ति
: इत्यर्थबोधकं वाक्यं विग्रहः स द्विधा लौकिकोऽलौकिकश्च परिनिष्ठितत्वात् साधुर्लौकिकः प्रयोगानर्हः साधुरलौकिकः य
था राज्ञः पुरुषः राजन् अस् पुरुष सु इति अविग्रहो नित्यसमासः अस्वपदविग्रहो वा समासश्चतुर्द्धेति प्रायोवादः अव्ययीभा
व तत्पुरुष बहुव्रीहि द्वंद्वाधिकारबहिर्भूतानामपि सह सुपेति विधानात् पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः उत्तरपदार्थप्रधान ५२
स्तत्पुरुषः अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः उभयपदार्थप्रधानो द्वंद्वः इत्यपि प्रायोवादः प्रायेणेति प्राज्ञः सूपप्रति उन्मत्तगंग
मित्याद्यव्ययीभावे अतिमालादौ तत्पुरुषे द्वित्रा इत्यादौ बहुव्रीहौ दंतोष्ठमित्यादौ चाभावात् तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः
तद्विशेषो द्विगुः अनेकपदद्वंद्वबहुव्रीह्योरेव तत्पुरुषस्य क्वचिदेवेत्येकं किंच सुपां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाथ तिङां ति

ङा सुबंतेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः सुपां राजपुरुषः तिङां पर्यभूषयत् नाम्नां कुंभकारः धातुना कटप्रूः अजस्रं तिङं
तिङा पचतखादता तिङां सुपा कृंतविचक्षणेति यस्यां क्रियायां सा कृंतविचक्षणा एहीडादयो न्यपदार्थे इति मयूरव्यंसका
दौ पाठात्समासः इति सर्वसमासविशेषः ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे अ अनक्षे इतिच्छेदः ऋगाद्यंतस्य समासस्य अप्रत्ययो
ताद्धयवः स्यात् अक्षे या धूस्तदंतस्य तु न अर्द्धर्चः अनृचबह्वृचावध्येतर्येवेति नेह अनृचकं साम बह्वृचकं सूक्तं विष्णोः पूः वि
ष्णुपुरं क्लीबत्वं लोकात् विमलापं सरः द्व्यंतरुपसर्गेभ्योऽप ईत् अप इति कृतसमासस्यानुकरणे षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्योऽपस्य
ई स्यात् द्विर्गता आपो यस्मिन् तत् द्वीपं अंतरीपं प्रतीपं समापो देवयजनमिति तु समा आपो यस्मिन्निति विग्रहे कृतसमासोऽतग्रह
णान्नेह स्वप् स्वपी स्वपि अवर्णांताद्वा प्रेपं परेपं प्रापं परापं कद्रनोर्देशे अनोः परस्य अपस्य ऊ स्यात् देशे अनूपो देशः राजध
र अक्षे तु अक्षधूः दृढधूरक्षः सखिपथो रम्यपथो देशः अनुप्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः एतत्पूर्वात्सामलोमांतात्समासातोऽ
स्यात् प्रतिसामं अनुसामं अवसामं प्रतिलोमं अनुलोमं अवलोमं कृष्णोदकपांडुसंख्यापूर्वाया भूमेरजिष्यते कृष्णभूमः
उदकभूमः पांडुभूमः द्विभूमः त्रिभूमः प्रासादः संख्यायानदीगोदावरीभ्यां पंचनदं सप्तगोदावरं अङितियोगविभागादन्यत्रा
पि पंचनावः अक्ष्णोऽदर्शनात् अचक्षुःपर्यायादक्ष्णोऽच् स्यात् समासांतः गवामक्षीव गवाक्षः अचतुर विचतुर सुचतुर
स्त्रीपुंसधेन्वनडुहऋक्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषा
युषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः एते पंचविंशतिरजंता निपात्यंते आद्यास्त्रयो बहु
व्रीहयः अविद्यमानानि चत्वारि यस्य अचतुरः विचतुरः सुचतुरः अपात्यां चतुरोऽजिष्यते त्रिचतुराः चतुर्णां समीपे उपच
तुराः तत्र एकादशाद्या द्वंद्वाः स्त्रीपुंसौ धेन्वनडुहौ ऋक्सामे वाङ्मनसे अक्षिणी च भ्रुवौ च अक्षिभ्रुवं दाराश्च गावश्च दारगवं क

रू च अष्ठीवंतौ च ऊर्वष्ठीवं निपातनाट्टेर्लोपः पदष्ठीवं निपातनात्पादशब्दस्य पद्भावः नक्तं च दिवा च नक्तंदिवं रात्रौ च दिवा च
रात्रिंदिवं रात्रेर्मांतत्वं निपात्यते अहनि च दिवा च अहर्दिवं वीप्सायां द्वंद्वो निपात्यते अहन्यहनीत्यर्थः सरजसमिति साकल्ये
ऽव्ययीभावः बहुव्रीहौ तु सरजः पंकजं निश्चितं श्रेयो निःश्रेयसं तत्पुरुष एव नेह निःश्रेयान् पुरुषः पुरुषस्यायुः पुरु
षायुषं ततो द्विगुः द्व्यायुषं त्र्यायुषं ऋग्यजुषं ततो द्वंद्वः कर्मधारयः जातोक्षः महोक्षः वृद्धोक्षः शुनः समीपं उपशुनं टि
लोपाभावः संप्रसारणं च निपात्यते गोष्ठश्वाः गोष्ठश्वः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः अच्स्यात् ब्रह्मवर्चसं हस्तिवर्चसं पल्यराजभ्यां चेति वक्त
व्यं पल्यवर्चसं राजवर्चसं अवसमंधेभ्यस्तमसः संतमसं अंधयतीति अंधं पचाद्यच् अंधं तमो अंधतमसं श्वसो वसीयःश्रेयसः वसु
शब्दः प्रशस्तवाची ततः ईयसुनि वसीयः श्वः शब्द उत्तरपदार्थस्य सामानाधिकरण्यमाह मयूरव्यंसकादित्वात्समासः श्वोव
सीयसं श्वःश्रेयसं तेन तुल्यार्थं अन्ववतप्ताद्रहसः अनुरहसं अवरहसं तप्तरहसं प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् उरसि प्रत्युरसं वि ×श्रुति×
भक्त्यर्थे अव्ययीभावः अनुगवमायामे एतन्निपात्यते दीर्घत्वे अनुगवं यानं यस्य चायाम इति समासः द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदि
: ततो द्विगुणा त्रिगुणा वा अश्वमेधादौ तत्रेदं निपातनं वेदिरिति किं द्विस्तावती त्रिस्तावती रज्जुः उपसर्गादध्वनः प्रगतो ध्वानं प्राध्वो
रथः न पूजनात् पूजनार्थात्परेभ्यः समासांता न स्युः सुराजा अतिराजा स्वतिभ्यामेव नेह परमराजः इत्यनात्किं गामतिक्रांतो
ऽतिगवः बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वांगात्षच् इत्यत्र प्रागेवायं निषेधः नेह सुसक्थः स्वक्षः किमः क्षेपे क्षेपे यः किंशब्दस्ततः परं यत्तदंतान्न समा
सांता न स्युः कुत्सितो राजा किंराजा किंसखा किंगौः क्षेपे किं किंराजः किंसखः किंगवः नञस्तत्पुरुषात् समासांतो न अ
राजा असखा तत्पुरुषात्किं अधुरं शकटं पथो विभाषा नञ्पूर्वात्पथो वा समासांतः अपथं अपंथाः तत्पुरुषादित्येव अपथो दे
शः अपथं वर्त्मेति इति समासांताः अलुगुत्तरपदे अलुगधिकारः प्रागानङः उत्तरपदाधिकारस्त्वापादपरिसमाप्तेः पंचम्याः

स्तोकादिभ्यः एभ्यः पंचम्या अलुक्स्यात् उत्तरपदे स्तोकान्मुक्तः एवमंतिकार्थदूरार्थकृच्छ्रेभ्यः उत्तरपदे किं निष्क्रांतः स्तोकान्निःस्तोक
ः ब्राह्मणाच्छंसिन उपसंख्यानं ब्राह्मणानि हितानि शास्त्राण्युपचाराद् ब्राह्मणानि तानि शंसतीति ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विग्विशेषः द्विती
यार्थे पंचम्युपसंख्यानं ओजः सहोंभस्तमसस्तृतीयायाः ओजसाकृतमित्यादि अंजसउपसंख्यानं अंजसाकृतं आर्जवेन कृतमि
त्यर्थः पुंसानुजो जनुषांध इति च पुंसानुजः पुमान् स पुंसानुजः जनुषांधो जात्यंधः मनसः संज्ञायां मनसागुप्ता आज्ञायिनि
च मनसइत्येव मनसा आज्ञातुं शीलमस्य मनसाज्ञायी आत्मनश्च आत्मनस्तृतीयाया अलुक्स्यात् पूरणइति वक्तव्यं पूरणप्र
त्ययांते उत्तरपदे इत्यर्थः आत्मनापंचमः जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थ एव इति तु बहुव्रीहिर्बोध्यः पूरणे किं आत्मकृतं वैयाकरणाख्या
यां चतुर्थ्याः आत्मनइत्येव आत्मनेपदं आत्मनेभाषाः तादर्थ्ये चतुर्थी चतुर्थीति योगविभागात्समासः परस्य च परस्मैपदं पर
स्मैभाषाः हलदंतात्सप्तम्याः संज्ञायां हलंतादकारांताच्च सप्तम्या अलुक्स्यात्संज्ञायां त्वचिसारः गवियुधिभ्यां स्थिरः आभ्यां स्थिरस्य षः
स्यात् गविष्ठिरः अत्र गवीति वचनादेवालुक् युधिष्ठिरः अरण्येतिलकाः अत्र संज्ञायामिति सप्तमीसमासः हृद्द्युभ्यां च हृ
दिस्पृक् दिविस्पृक् कारनाम्नि च प्राचां हलादौ प्राचां देशे यत्कारनाम तत्र हलादावुत्तरपदे हलदंतात्सप्तम्या अलुक् मुकुटे
कार्षापणं हषदि माषकः पूर्वेण सिद्धे नियमार्थं कारनाम्न्येव प्राचामेव हलादावेवेति कारनाम्नि किं अभ्याहितपशुः कार
दन्यत्पेतद्देयस्य नाम प्राचां किं यूथपशुः हलादौ किं अविकटोरणः अदंतात्किं नद्यांदोहः नदीदोहः मध्याद्गुरौ मध्येगुरुः अं
ताच्च अंतेगुरुः अमूर्धमस्तकात्स्वांगादकामे कंठेकालः उरसिलोमा अमूर्धमस्तकात्किं मूर्द्धशिखः मस्तकशिखः अकामे
किं मुखेकामोऽस्य मुखकामः बंधे च विभाषा हलदंतात्सप्तम्या अलुक् हस्तेबंधः हस्तबंधः हलेतिकिं गुप्तिबंधः तत्पुरुषे
कृतिबहुलं स्तंबेरमः कर्णेजपः क्वचिन्न कुरुचरः प्रावृट्शरत्कालदिवां जे प्रावृषिजः शरदिजः कालेजः दिविजः पूर्व

स्याद्यध्ययेचः विभाषावर्षक्षरशरवरात् एभ्यः सप्तम्या अलुक् कडे वर्षेजः वर्षजः क्षरेजः क्षरजः शरेजः शरजः वरेजः वरजः घकालतनेषु
कालनाम्नः सप्तम्या विभाषा लुक् स्यात् घ पूर्वाह्णेतरे पूर्वाह्णतमे पूर्वाह्णेतरे काल: पूर्वाह्णेकाले पूर्वाह्णकाले तन पूर्वाह्णेत
ने पूर्वाह्णतने शयवासवासिष्वकालात् खेशयः खशयः ग्रामेवासः ग्रामवासः ग्रामेवासी ग्रामवासी अपो योनियन्मतिषु
अप्सुयोनिरुत्पत्तिर्यस्य सोऽप्सुयोनिः अप्सु भवोऽप्सव्यः अप्सुमंतौ वाङ्मनसागौ नेन्सिद्धबध्नातिषु इन्नंतादिषु सप्तम्या अलुग्न
स्थंडिलशायी सांकाश्यसिद्धः चक्रबंधः षष्ठ्या आक्रोशे षष्ठ्या अलुक् समस्ते आक्रोशे किं क्रोशे स्यात्खरेहः षष्ठ्या आक्रोशे चौरस्यकु
लं आक्रोशे किं ब्राह्मणकुलं वाग्दिक्पश्यद्भ्यो युक्तिदंडहरेषु वाचोयुक्तिः दिशोदंडः पश्यतोहरः आमुष्यायणः आमुष्यपुत्रिका
आमुष्यकुलिकेति च अमुष्यापत्यं आमुष्यायणः नडादित्वात्फक् अमुष्यपुत्रस्य भाव आमुष्यपुत्रिका मनोज्ञादित्वाद्वुञ् एवं
आमुष्यकुलिका देवानांप्रिय इति च षष्ठ्या अलुक् अन्यत्र देवप्रियः शेपपुच्छलांगूलेषु शुनः शुनःशेपः शुनःपुच्छः शुनोलांगूलः दिवश्च दा
से दिवोदासः पुत्रेऽन्यतरस्यां षष्ठ्याः पुत्रे परे अलुग्वा निन्दायां दास्याःपुत्रः दासीपुत्रः निन्दायां ब्राह्मणीपुत्रः ऋतो विद्यायोनिसंबंधेभ्यः योनि
विद्यासंबंधयोनिसंबंधवाचिन ऋदंतात् षष्ठ्या अलुक् होतुरंतेवासी होतुःपुत्रः पितुरंतेवासी पितुःपुत्रः विद्यायोनिसंबंधेभ्यस्तत्पूर्वोत्त
रपदग्रहणं नेह होतृधनं पितृगृहं विभाषा स्वसृपत्योः ऋदंतात् षष्ठ्या अलुग्वा स्वसृपत्योः परयोः मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्यां आभ्यां स्व
सुःसस्य षो वा स्यात् समासे मातुःस्वसा मातुःष्वसा पितुःष्वसा पितुःस्वसा लुक्पक्षे तु मातृपितृभ्यां स्वसा आभ्यां परस्य स्वसुःसस्य
षः स्यात् समासे मातृष्वसा पितृष्वसा असमासे तु मातुःस्वसा पितुःस्वसा इत्यलुक्समासः घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहते
षु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः भाषितपुंस्काद्योङी तदंतस्यानेकाचो ह्रस्वः स्यात् घरूपकल्पपत्ययेषु परेषु चेलडादिषु चोत्तरपदेषु ब्रा
ह्मणितमा ब्राह्मणिरूपा ब्राह्मणिकल्पा ब्राह्मणिचेली ब्राह्मणिब्रुवा ब्राह्मणिगोत्रेत्यादि ब्रु[illegible]तः पवादा स्विव प्यादेशा गुण

ण्योरन्नावोपि निपात्यते चेलादीनि इति विषये क्त्मनवावीनितैः क्त्मितानिक्कननैरिति समासः ङ्याः किं दत्तातरा गार्गितवं
स्का किं आमलकीतरा कुवलीतरा नद्याः शेषस्यान्यतरस्यां अङ्यन्तनद्याः ङ्यन्तेकाचश्च घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् ब्रह्मबंधूतरा ब्र
ह्मबंधुतरा स्त्रीतरा स्त्रितरा कृन्नद्या न लक्ष्मीतरा उगितश्च उगितः परा नदी तदंतस्य घादिषु ह्रस्वो वा स्यात् विदुषितरा ह्र
स्वाभावपक्षे तसिलादिष्विति पुंवत् विद्वत्तरा ह्रस्वादिषु विदुषीतरेत्यप्युदाहृतं तन्निर्मूलं हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासे
षु हृदयं लिखतीति हृल्लेखः हृदयस्य प्रियं हृद्यं हृदयस्येदं हार्दं हृल्लासः लेखेत्यणंतस्य ग्रहणं घञि तु हृदयलेखः लेख
ग्रहणमेव ज्ञापकं उत्तरपदाधिकारे तदंतविधिर्नास्तीति वा शोकष्यञ्रोगेषु हृच्छोकः हृदयशोकः सौहार्द्यं सौहृदय्यं हृ
द्रोगः हृदयरोगः हृदयशब्दपर्यायो हृच्छब्दोप्यस्ति तेन सिद्धे नियमार्थमिदं पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु एषूत्तरपदेषु पाद
स्य पद इत्यदंत आदेशः स्यात् पादाभ्यामजतीति पदाजिः पदातिः अज्यतिभ्यां पादे चेतीण् एतत्सूत्रः अजेर्वीभावो निपातना
त् पदगः पदोपहतः पद्यत्यतदर्थे पादस्य पत्स्यात् तदर्थे यति परे पादौ विध्यंतिपद्याः शर्कराः अतदर्थे किं पादार्थमुदकं पाद्यं
इके चरतावुपसंख्यानं पादाभ्यां चरति पदिकः पद्योर्हिमकाषिहतिषु च पद्धिमं पत्काषी पद्धतिः ऋचः शे ऋच
:पादस्य पच्छ्यात् शे परे गायत्री पच्छः शंसति पादंपादमित्यर्थः ऋचः किं पादशः कार्षापणं ददाति वा घोषमिश्रशब्देषु पादस्य
पत् पद्घोषः पादघोषः पन्मिश्रः पादमिश्रः पच्छब्दः पादशब्दः निष्के चेति वाच्यं पन्निष्कः पादनिष्कः उदकस्योदः संज्ञायां उ
दमेघः उत्तरपदस्य चेति वक्तव्यं क्षीरोदः पेषंवासवाहनधिषु च उदपेषं पिनष्टि उदवासः उदवाहनः उदधिर्घटः समु
द्रे तु पूर्वेण सिद्धं एकहलादौ पूरयितव्येन्यतरस्यां उदकुंभः उदककुंभः एके इति किं उदकस्थाली पूरयितव्ये किं उदकपर्व
तः मंथौदनसक्तुबिंदुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च उदमंथः उदकमंथः उदौदनः उदकौदनः इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य इ

सि॰ कौ॰
५५

ंतस्याङ्गं तस्य ह्रस्वो वा स्यादुत्तरपदे ग्रामणिपुत्रः ग्रामणीपुत्रः इकः किं रमापतिः अङ्यः किं गौरीपतिः गालवग्रहणं पूजार्थं
अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः इयङुवङ्भाविनामव्ययानां च नेति वाच्यं श्रीमदः भ्रूभंगः शुक्लीभावः अभ्रुकुंसादीनामिति वक्तव्यं
भ्रुकुंसः भ्रुकुटिः भ्रूकुंसः भ्रूकुटिः अकारोऽनेन विधीयते इति व्याख्यांतरं भ्रकुटिः भ्रुवा कुंसो भाषणं शोभा वा यस्य सः
स्त्रीवेषधारी नर्त्तकः भ्रुवः कुटिः कौटिल्यं एक तद्धिते च एकशब्दस्य ह्रस्वः स्यात्तद्धिते उत्तरपदे च एकस्या आगतं एकरूप्यं ए
कक्षीरं ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलं रेवतीपुत्रः अजाक्षीरं वेव वपत्यधे परिभाषापोवादिकस्य अजावेरोहिणीव ष्यङः संप्रसारणं
पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ष्यङंतस्य पूर्वपदस्य संप्रसारणं स्यात् पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्तत्पुरुषे संप्रसारणस्य संप्रसारणस्य दी
र्घः स्यादुत्तरपदे कौमुदगंध्यायाः पुत्रः कौमुदगंधीपुत्रः कौमुदगंधीपतिः व्यवस्थितविभाषया ह्रस्वो न स्त्रीप्रत्यये चानुप
सर्जने नेति तदादिनियमप्रतिषेधात् परमकारीषगंधीपुत्रः उपसर्जने तु तदादिनियमान्नेह अतिकारीषगंध्यापुत्रः बंधु
नि बहुव्रीहौ बंधुशब्दे उत्तरपदे ष्यङः संप्रसारणं स्यात् बहुव्रीहौ कारीषगंध्या बंधुरस्येति कारीषगंधीबंधुः बहुव्रीहौ
किं कारीषगंध्यायाः बंधुः कारीषगंध्याबंधुः क्लीवनिर्देशाच्छब्दस्वरूपपि कृत्या मातच्मातृकमातृषु वा कारीषगंधीमा
तः कारीषगंध्यामातः कारीषगंधीमातृकः कारीषगंध्यामातृकः कारीषगंधीमाता कारीषगंध्यामाता अस्मादेव निपातना
न्मातृशब्दस्य मातजादेशः कश्चित्कल्पयत्र बहुव्रीहावेवेदं नेह कारीषगंध्यामाता कारीषगंधीमाता चित्त्वसामर्थ्यात् चित्स्व ५५
रो बहुव्रीहिस्वरं बाधते इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु इष्टकादीनां तदंतानां पूर्वपदानां चितादिषु क्रमादुत्तर
पदेषु ह्रस्वः स्यात् इष्टकचितं पक्वेष्टकचितं इषीकतूलं मुंजेषीकतूलं मालभारी उत्पलमालभारी कारे सत्यागदस्य मु
म् स्यात् सत्यंकारः अगदंकारः अस्तोश्चेति वक्तव्यं अस्तुंकारः धेनोर्भव्यायां धेनुंभव्या लोकस्य पृणे लोकंपृणः इत्यविम्

जवितुजादिशाकः इत्येनव्यासस्य अन्तस्यामित्यः इरतः परिहर्तव्या धीः स्वाङ्गात्ये रिधे स्वाङ्गमिधः अग्निमिधः गिलेऽगिलस्य तिमि
गिलः अगिलस्य किं गिलगिलः गिलगिलेव तिमिंगिलगिलः उष्णभद्रयोः करणे उष्णंकरणं भद्रंकरणं रात्रेः कृति विभाषा रात्रि
चरः रात्रिंचरः रात्रिमटः रात्र्यटः अखिदर्थमिदं सूत्रं खिति तु अरुर्द्विषदिति नित्यं वक्ष्यते रात्रिंमन्यः सहस्य सः संज्ञायां उत्तरपदे
सपलाशं संज्ञायां किं सहयुध्वा ग्रंथांताधिके च अनयोरर्थयोः सहस्य सः स्यादुत्तरपदे सकलं ज्योतिषमधीते सद्रोणा खारी
द्वितीये चानुपाख्ये अनुमेये द्वितीये सहस्य सः स्यात् सराक्षसीका निशा राक्षसीसाक्षात् अनुपलभ्यमाना निशायामुमीयते
समानस्य छंदस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु समानस्य सः स्यात् उत्तरपदे न तु मूर्धादिषु अनुजाता सगर्भ्यः अनुसख्या सयूथ्यः योनः
सनुत्यः तत्र भवः इत्यर्थे सगर्भसयूथसनुताद्यत् अमूर्धादिषु किं समानमूर्धा समानप्रभृतयः समानोदर्काः समानस्य तियो
गोविभज्यते तेन सपक्षः साधर्म्यं सजातीयः इत्यादि सिद्धमिति काशिका अथवा सह नाहः सहस्य वचनोऽस्ति सहस्रः सखा सम
ख्वीतिरोषा तेनायमस्वपदविग्रहो बहुव्रीहिः समानः पक्षोऽस्येत्यादि ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोव
चनबंधुषु एषु दशसूत्तरपदेषु समानस्य सः स्यात् सज्योतिः सजनपद इत्यादि चरणे ब्रह्मचारिणि ब्रह्मचारिण्युत्तरपदे
समानस्य सः स्यात् चरणे समाने विनगम्यमाने चरणः शाखा ब्रह्मवेदः तदध्ययनार्थं व्रतमपि ब्रह्म तच्चरतीति ब्रह्मचारी समा
नः सः सब्रह्मचारी तीर्थे ये तीर्थे उत्तरपदे यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः स्यात् सतीर्थ्यः एकगुरुकः समानतीर्थे वासीति
यत्प्रत्ययः विभाषोदरे यादौ प्रत्यये विवक्षित इत्येव सोदर्यः समानोदर्यः दृग्दृशवतुषु सदृक् सदृशः दृक्षे चेति वक्तव्य
सदृक्षः वतुरु तरार्थः इदंकिमोरीश्की दृग्दृशवतुषु इदमः ईश किमः कीस्यात् ईदृशः कीदृक् कीदृशः वतुवदादरेणैव
क्ष्यते दृक्षे च ईदृक्षः कीदृक्षः आसर्वनाम्नः सर्वनाम्न आकारः स्यात् दृग्दृशवतुषु दृक्षे च तादृक् तादृशः तावान् तादृक्षः

अंगुलिषंगः सीरोःस्था
ने×१

सि०ध्या०कौ०

५६

दीर्घमेवोवे अमूर्द्धन्नाः अमूर्द्धक अमूर्द्धकः समासेंगुलेः संगः अंगुलित्राद्यामंगस्यससमूर्द्धन्यः स्यात्समासे सीरुष्ठानं अस
मासेतु सीरोःस्थाने ङ्योतिराग्नुषः स्तोमः आज्यास्तोमस्य समस्यमूर्द्धन्यः समासे ङ्योतिष्टोमः आयुष्टोमः समासे किं ङ्योतिषः
स्तोमः सुषमादिषु च सस्यमूर्द्धन्यः ञोतनं सामसस्यसुषामा सुषधिः एतिसंज्ञायामगात् हरिषेण एतिकिं हरिसक्थः संज्ञा
यां किं षष्ठसेनः अगकारात्किं विश्वक्सेनः इएकोरित्येव सर्वसेनः नक्षत्राद्वा एतिसंज्ञायामगकारान्मूर्द्धन्यो वा रोहिणीषेणः
रोहिणीसेनः अगकारात्किं शतभिषक्सेनः आकृतिगणोऽयं अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुको
तिकारकरागछेषु अन्यत्राद्य दुगागमः स्यात् आशीरादिषुपरेषु अन्यदाशीः अन्यदाशा अन्यदास्था अन्यदास्थितः अन्य
दुत्सुकः अन्यदूतिः अन्यद्रागः अषष्ठीत्यादिकिं अन्यस्यान्येन वा आशीरन्याशीःकारके छेचनायं निषेधः अन्यस्यकारको
न्यकारकः अन्यस्यार्थमन्यदीयं गहादेराकृतिगणत्वात् अर्थे विभाषा अन्यदर्थः अन्यार्थः कोःकत्तत्पुरुषेऽचि अजादावु
त्तरपदे कुशिक्दोः स्थाने कदस्यात् कदन्नं तत्पुरुषे किं कूष्ट्रो राजा कोष्ठ कश्चिता स्वत्प्रः कत्रयः रथवदयोश्च कद्रथः कद्वदः तृणे
च जातौ कत्तृणं कापथ्यक्षयोः कापथं काक्षः अकत्राद्येन तत्पुरुषः अकिंशब्देन बहुव्रीहिर्वा ईषदर्थे ईषदकालं अजादा
वपि परत्वात्कादेशः काम्लः विभाषापुरुषे कावत्पुरुषः कुपुरुषः आषात्विभाषेयं ईषदर्थे हि दूर्वविधि निषेधात् नित्यमेव क
वं कोष्णं तस्मादुत्तरपदे कवं कावश्च वा स्यात् कोष्णं कवोष्णं कदुष्णं पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं पृषोदरप्रकारादीनि शि ५६
ष्टैर्यथोच्चारितानि तथैव साधूनि पृषतःउदरं पृषोदरं तलोपः वारिवाहकोबलाहकः दूर्वपदस्य वः उत्तरपदादेश्च लत्वं सवे
र्णागमः हंसः सिंहो वर्णविपर्यायात् गूढोत्मा वर्णविकृते वर्णनाशात् पृषोदरं दिक्शब्देभ्यस्तीरस्य तारभावो वा दक्षि
णतारं दक्षिणतीरं उत्तरतारं उत्तरतीरं दुर्गादानां तावंदस्योत्तरे उत्तरपदादेष्टुत्वं च उःखेन दास्य तिदूडाशः उःखेन न

श्यते दूणाशः दुःखेन दभ्यते दूढभः खल्त्रिभ्यः दसे नलोपो निपात्यते दुःखेन ध्यायति दूढ्यः आतश्चेति कः ऊत्वं तोऽस्यासादिति ष
सी ऊत्वं शाष्टस्य ष्टु आदेशाः सदेरधिकरणे ष्ट्रू आकृतिगणोऽयं संहितायां अधिकारोऽयं कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपंचमणिभिन्नछि
न्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य कर्णशब्दे परे लक्षणवाचकस्य दीर्घः द्विगुणाकर्णः लक्षणस्य किं शोभनकर्णः अविष्टादीनां किं विष्टक
र्णः अष्टकर्णः मणिकर्णः भिन्नकर्णः छिन्नकर्णः छिद्रकर्णः स्रुवकर्णः स्वस्तिककर्णः नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ
क्विबंतेषु पूर्वपदस्य दीर्घः उपानत् नीवृत् प्रावृट् मर्मावित् नीरुक् अभीरुक् ऋतीषट् परीतत् क्वाविति किं परिणद्धं
वितायामु रूपइत्यतो मंडूकप्लुत्या वितायामनुवर्त्तते सा च व्यवस्थिता तेन गतिकारकयोरेव नेह पटुरुक् तिग्मरुक् वनगिर्योः
संज्ञायां कोटरकिंशुलकादीनां कोटरादीनां वने परे किंशुलुकादीनां गिरौ परे दीर्घः स्यात् संज्ञायां वने पुरगा मिश्रका सिध्रका
सारिका कोटरा येभ्यः वनशब्दस्योत्तरपदस्य णत्वमेव णत्वं न त्वन्येभ्यः इह कोटरान्ताः पंच दीर्घविधौ कोटरादयो बोध्याः तेषां कृ
तदीर्घाणां णत्वविधौ निर्देशोऽनित्यमार्थः अये शब्दस्य तु विधार्थः पु रगावणं मिश्रकावणं सिध्रकावणं सारिकावणं कोट
रावणं णत्वमेवेति किं असिपत्रवनं वनस्यायं अयेवणं राडदेतादिषु निपातनात् समस्या अनुक्त प्रातिपदिकार्थमात्रे प्रथ
मा किंशुलुकागिरिः वले वलप्रत्यये परे दीर्घः स्यात् संज्ञायां कृषीवलः मतौ बह्वचो नजिरादीनां अमरावती अनजिरादी
नां किं अजिरवती बह्वचः किं व्रीहिमती संज्ञायामित्येव वलयवती शरादीनां च शरावती इको वहेऽपीलोः इगंतस्य दीर्घः
वहे। स्यात् ऋषीवहं कपीवहं इकः किं पिंडवहं अपीलोः किं पीलुवहं अपील्वादीनामिति वाच्यं दारुवहं उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये ब
हुलं उपसर्गस्य बहुलं दीर्घः स्यात् घञंते परे न तु मनुष्ये परिपाकः परीपाकः अमनुष्ये किं निषादः इकः काशे इगंतस्योपस
र्गस्य दीर्घः स्यात् वीकाशः नीकाशः इकः किं प्रकाशः अष्टनः संज्ञायां उत्तरपदे दीर्घः अष्टापदं संज्ञायां किं अष्टपुत्रः छंदसि

सि॰मू॰कौ॰

५७

कपि एकविशीकः द्विविशीकः नरे संज्ञायां विश्वानरः मित्रे चर्षौ विश्वामित्रः संज्ञायां किं विश्वमित्रो माणवकः पुंसि देवदत्त देवद्रु
कर्णे कुटुंबवरादुष्ठपदे पुदीर्घो वाच्यः श्वादंष्ट्र इत्यादि प्रनिरंतःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्यो संज्ञायामपि एभ्यो
वनस्य णत्वं स्यात् प्रवणं कार्ष्यवणं इह षात्परत्वादसत्त्वे विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः वनस्य णः स्यात् दूर्वावनं दूर्वावणं शिरीषवणं
शिरीषवनं द्व्यच्त्र्यचामेव नेह देवदारुवनं इरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वाच्यः इरिकावनं मिरिकावनं वाहनमाहितात् आरोप्य
यदुह्यते तद्वाचिनः पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य वाहननकारस्य णत्वं स्यात् इक्षुवाहणं आहितात् किं इंद्रवाहनं इंद्रस्वामिकवाहन
मित्यर्थः वहेर्ल्युटि वृद्धिरिहैव सत्त्वे निपातनात् पानं देशे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य पानस्य नस्य णत्वं स्याद्देशे गम्ये क्षीर
पानं येषां ते क्षीरपाणाः उशीनराः सुरापाणाः प्राच्याः पीयते इति पानं कर्मणि ल्युट् वा भावकरणे: पानमे[illegible]स्येव क्षीर
पाने क्षीरपाणं गिरिनद्यादीनां वा गिरिणदी गिरिनदी चक्रणितंबा प्रातिपदिकांतनुम्विभक्तिषु च पूर्वपदस्थान्निमित्ता
त्परस्य एषु स्थितस्य नस्य णो वा स्यात् प्रातिपदिकांते माषवापिणौ नुमि व्रीहिवापाणि विभक्तौ माषवापेण पक्षे माषवापि
ना इत्यादि उत्तरपदं यत्प्रातिपदिकं तदंतस्यैव णत्वं नेह गर्गाणां भगिनी गर्गभगिनी अतएव नुम्ग्रहणं कृतं अंगस्य तु
विधानात् तदंतकोऽपि नुमुत्तरपदस्य किंच प्रातिपदिकस्याद्धे हि वेत्तुमी णत्वार्थमपि नुम्ग्रहणं कृतं प्रेंखिवनमित्यादौ
उक्तत्वाद्धिवान्न वृ वादेनेरमस्य प्रनापरिपक्वानि एकाजुत्तरपदे णः नित्यमित्यर्थः वृत्रहणौ हरिमाणद्वतीति हरिमाणी
तु भि क्षीरपाणि विभक्तौ क्षीरपेण रम्य विणा कुमति च कवर्गवत्युत्तरपदे प्रागुक्तं हरिकामिणौ हरिकामाणि हरिकामे
ण पदव्यवायेऽपि पदेन व्यवधाने णत्वं न स्यात् माषकुंभवापेन चतुरंगयोगेन अतद्धित इति वाच्यं आर्द्रगोमयेन शुष्कगो
मयेन क्रतुबुक्कणि जातिः अत्र सुबंत निपातं ते कास्के बुस धान्याकं क्षीवबधमतं तेजातिः किं कर्तुं बुरू णिक सितानितिट् ५७

वीक ज्ञानीत्यर्थः अपरस्पराः क्रियासातत्ये सुट् निपात्यते अपरस्पराः सार्थं गच्छंति सततमविच्छेदेन गच्छंतीत्यर्थः क्रियेति किं अ
परपरा गच्छंति अपरे च परे च सकृदेव गच्छंति गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु सुट् सस्य षत्वं निपात्यते गावः पद्यंते यस्मिन्देशे गो
स गोष्पदः सेवितो गोष्पदं असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि प्रमाणे गोष्पदमात्रं क्षेत्रं सेवीतेति किं गोः पदं गोपदं आस्पदं प्रतिष्ठायां
आत्मयापनाय स्थाने सुट् निपात्यते ख इति किं आपदापदं आश्चर्यमनित्ये अद्भुते सुट् आश्चर्यं यदि स भुंजीत अनित्ये किं आच
र्यं कर्म शोभनं वर्चस्केऽवस्करः कुत्सितं वर्चः वर्चस्कं मन्नमलं तस्मिन्नु सुट् अवकीर्यत इत्यवस्करः वर्चस्के किं अवकरः अप
स्करो रथांगं अपकरोऽन्यः विष्किरः शकुनौ वा पक्षे विकिरः वा वचनेन सुड्विकल्पे सिद्धे विष्किरग्रहणं तस्यापि शकुनेरन्य
त्र प्रयोगो मा भूत् इति विष्किरिः तन्न साध्यविरोधात् प्रतिष्कशश्च कशेः कशगतिशासनयोरित्यस्य प्रतिपूर्वस्य पचाद्यचि सुट्
निपात्यते षत्वं च सहायः पुरोयायी वा प्रतिष्कशः इत्युच्यते कशेः किं प्रतिगतः कशां प्रतिकशोऽश्वः यद्यपि कशेरेव कशा
तथापि कशेरिति धातोर्ग्रहणं उपसर्गस्य प्रतेर्ग्रहणार्थं तेन धात्वंतरोपसर्गान्न प्रस्कण्वहरिश्चंद्रावृषी हरिश्चंद्रग्रहणमम
र्थं ऋषी किं प्रकण्वो देशः हरिचंद्रो माणवकः मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः मकरशब्दस्येनिप्रत्ययान्तस्य सुडि
निश्च निपात्यते वेणाविति किं मकरो ग्राहः मकरी समुद्रः कास्तीराजस्तुंदे नगरे ईषत्तीरमस्येति कास्तीरं नाम नगरं अजस्य
स्तुंदमस्येति अजस्तुंदं नाम नगरं नगरे किं कातीरं अजतुंदं कारस्करो वृक्षः कारं करोतीति कारस्करो वृक्षः अन्यत्र
कारकरः केचित्तु कस्कादिषु इदं पठंति तन्मते च पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायां एतानि ससुट्कानि निपात्यंते नाम्नि
पारस्करः किष्किंधा तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च तास्य सर्वेषां न दकारोऽपि बोध्यः तद्बृहतोर्दकारस्त
कारो लुप्यते करपत्योः सुट् चोरदेवतयोरिति समुदायोपाधिः तस्करः बृहस्पतिः प्रायस्य चित्तिचित्तयोः प्रायश्चि

सिं॰ हो॰ कौ॰
५८

त्रिः प्रायश्चित्तं वनस्पतिरित्यादि आकृतिगणोऽयं ॥ इति सारस्वते समासप्रक्रिया ॥ श्री ॥ अथ तद्धिता ॥ समर्थानां प्रथमाद्वा इदं पदद्वयम
धिक्रियते प्राग्दिशो इति यावत् सामर्थ्यं परिनिष्ठितत्वं कृतसंधिकार्यत्वमिति यावत् प्राग्दीव्यतोऽण् तेन दीव्यतीत्यतः प्रागणधि
क्रियते अश्वपत्यादित्वाच्च एत्योः एण् स्यात् प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु वक्ष्यमाणस्याण्प्रत्ययस्यापवादः तद्धिते वृद्धिरामादेः ञिति णिति
च तद्धिते परे आमादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात् किति च किति तद्धिते तथा अश्वपतेरपत्यादि आश्वपतं गाणपतं गणपतेरिमन्त्रद्वि
त्रु प्राग्भादिकमेव दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः दित्यादिभ्यः पत्युत्तरपदाच्च प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु ण्यः स्यादणोऽपवादः दै
त्यः अदितेरादित्यम्यवा आदित्यः प्राजापत्यः यमाद्वेति काशिकायां याम्यः पृथिव्या ञाञौ पार्थिवा पार्थिवी देवस्य यञञौ
दैव्यं दैवं वहिषष्टिलोपो यञ्च वाह्यः ईकक् वाहीकः स्थाम्नोऽकारः अश्वत्थामः पृषोदरादित्वात्सस्यतः न्यग्वादेस्तु ख्याताः
अश्वत्थामा लोम्नोऽपत्येषु बहुषु बाह्वादीञोऽपवादः उडुलोमाः उडुलोमान् बहुषु किं औडुलोमिः गोरजादिप्रसंगे यत् ग
व्यं अजादिप्रसंगे किं गोभ्यो हितं गव्यं आगतं गोरूप्यं गोमयं उत्सादिभ्योऽञ् अणः अपवादः आग्निकलिभ्यां ढक् वक्तव्यः अग्नेरपत्या
दि आग्नेयं कालेयं इत्यपत्यादि विकारान्तार्थसाधारणाः इत्यर्थाः स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात् धान्यानां भवने इत्यतः
प्रागर्थेषु स्त्रीपुंसाभ्यां क्रमात् नञ्स्नञौ स्तः स्त्रैणः पौंस्नः वत्यर्थे न स्त्रीवत् पुंवत् स्त्रीपुंवच्चेति ज्ञापकात् द्विगोर्लुगनपत्ये
द्विगोर्निमित्तं यस्तद्धितोऽजादिरनपत्यार्थः प्राग्दीव्यतीयस्तस्य लुक् स्यात् पंचसु कपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः पंचकपालः द्वि
गुनिमित्तस्येति किं पंचकपालस्येदं खण्डं पांचकपालं अजादिः किं पंचगर्गरूप्यं अनपत्ये किं द्वयोर्मित्रयोरपत्यं द्वैमित्रिः गो
त्रेऽलुगचि अजादौ प्राग्दीव्यतीये विवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्य लुक् गर्गाणां छात्राः छात्राः आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति हलः प
रस्यापत्ययकारस्य लोपः स्यात् तद्धिते परे नत्वाकारे गार्गीयाः प्राग्दीव्यतः किं गर्गेभ्य आगतं गर्गरूप्यं अचि किं गर्गेभ्य आग

गर्गिरूप्यं यूनि लुक् प्राग्दीव्यतीयेऽजादौ प्रत्यये विवक्षिते युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् ग्लुचुकस्य गोत्रापत्यं ग्लुचुकायनिः वृद्धामा
णः फिन् ततो यून्यण् ग्लौचुकायनः तस्य छात्रा ग्लौचुकायनाः अणो लुकि वृद्धत्वाभावाच्छो न पैलादिभ्यश्च एभ्यो युवप्रत्यय
स्य लुक् पीलाया वेत्यण् तस्मादणो द्व्यच इति फिञ् तस्य लुक् पैलः पिता पुत्रश्च तद्राजाच्चाणः अङ्गमगधेत्यण् तदाङ्गरा
ज्ञः द्व्यणो द्व्यच इति फिञो लुक् आङ्गः पिता पुत्रश्च इञः प्राचां गोत्रे य इञ् तदन्तात् युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् तद्वैजोऽत्र प्राचां स
वलिपन्नागारस्यापत्यं अत इञ् यञिञोश्चेति फक् पान्नागारिः पिता पुत्रश्च प्राचां किं दाक्षिः पिता दाक्षायणः पुत्रः नतो
ल्वलिभ्यः तौल्वल्यादिभ्यः परस्य युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् इर्वेणादामः तुल्वलः तत इञि फक् तौल्वलिः पिता तौल्वलाय
नः पुत्रः फक्फिञोरन्यतरस्यां यूनि लुग् भिन्निस्पेल्लु किञ्चाने विकल्पार्थं सूत्रं कात्यायनस्य छात्राः कातीयाः कात्या
यनीयाः वस्कस्यापत्यं वास्किः तस्यापत्यं युवा वास्कायनिः अणो द्व्यच इति फिञ् तस्य छात्राः वास्कीयाः वा
स्कायनीयाः तस्यापत्यं षष्ठ्यन्तात् कृतसंधेः समर्थादपत्येऽर्थे वक्ष्यमाणाः प्रत्यया वा स्युः अपगोरपत्यमौपगवः आदि
वृद्धिरन्त्योपधावृद्धिं बाधते तस्येदमित्यपत्येऽपि बाधनार्थं कृतसंतत्येत उत्सर्गः शेषएवासौ वृद्धान्यस्य प्रयोजनं यद्यपि तस्येद
मित्येवापत्येऽप्यण् सिद्धः तथापि अत इञ् इत्यादयोऽतस्यापत्यमिति वाचकक्रम योग विभागस्य तानोरपत्यं तानवइत्यत्र
वृद्धाइंबाधितुं तथा हि असति योगविभागे प्रकृतिविशेषसंबंधस्येवापत्यार्थस्यापयोगात्तञोषवाता वेन तस्य प्राप्तिरेव नास्तीति तानोरपत्यं ता
तथाव वृद्धाः प्रसङ्गेत्यः योगविभागे तु कृते अपत्यार्थस्यापयोगात् तञोषवाता वेन तस्य प्राप्तिरेव नास्तीति ... स्वगोरपत्यं चेत्रस
नवः कृतसंधेः किं सौत्थितिः अकृतसंधेः पत्तिस्त्रायार्सेतु द्वित्थितिमाहे समर्थपरिस्ताप्यानहिवस्तु उपगोरपत्यं चैत्रस
प्रथमाकिं अपत्यवाचकाः पदार्थमात्रेवायदणाद्यकमपि देवयज्ञीतिस्वत्रात्र अन्यतरस्यां यदणात् द्व्यचः समा

सि॰कौ॰
५९

सोऽपि गृ॰ गवपत्यं डालित्राद्धीश्व अपगादी ओम्यपतः दैत्यः अस: स्त्रैणः पौंस्नः अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रं अपत्यत्वेन विव
क्षितं पौत्रादि गोत्रसंज्ञं स्यात् जीवति तु वंश्ये युवा वंश्ये पित्रादौ जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादि तद्युवसंज्ञमेव
न गोत्रसंज्ञं भ्रातरि च ज्यायसि ज्येष्ठे भ्रातरि जीवति कनीयान् चतुर्थादिर्वा स्यात् वान्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे
जीवति भ्रातुरन्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरे जीवति पौत्रप्रभृतेरपत्यं जीवदेव युवा वा सं॰ [illegible]ज्ञ एकं जीवतिग्रहणं अपत्यस्य
विशेषणं द्वितीयं सपिण्डस्य तरप्निर्देशो वयःस्थानकृतोत्कर्षः स्थानेन वयसा चोत्कृष्टे पितृव्ये मातामहे भ्रातरि वा जी
वति गार्ग्यस्यापत्यं गार्ग्यायणः गार्ग्यो वा स्थविरीति किं स्थानवयोन्यूने गार्ग्य एव वृद्धस्य च पूजायामिति वाच्यं गोत्रस्यैव
वृद्धसंज्ञा प्राचां गोत्रस्य युवसंज्ञा पूजां गम्यमानायां तत्रभवान् गार्ग्यायणः वृद्धइत्येव गार्ग्यः यूनश्च कुत्सायां
गोत्रसंज्ञेति वाच्यं गार्ग्यो जाल्मः कुत्सेति किं गार्ग्यायणः एको गोत्रे गोत्रे एक एवापत्यप्रत्ययः स्यात् उपगोर्गोत्रा
पत्यमौपगवः गार्ग्यः नाडायनः गोत्रे चैको न संख्यानियतप्रत्ययानां परंपरा यथा स्वसून संख्येत्योनिष्टापत्तिः प्रसज्येत
अपत्यं पितुरेव स्यात् ततः प्राचामपीति मतं तेनैव ततः स्यान्तरं पितुरेवापत्यमिति पक्षे हि उपगो
स्तृतीये वाच्ये औपगवादि स्यात् चतुर्थे तु जीवद्ग्यूचे तत्रेव औपगवेः फक् द्वे फञ्ञ्योः परंपरायां ज्ञातत
मे गोत्रे एको न त्वनेकप्रत्ययाः स्युः पितामहादीनामपीति मुख्यपक्षे तु तृतीये वाच्ये उपगोरणा इष्टे सिद्धेपि अणंता
दिञपि चतुर्थे ततः फगिति फञ्ञ्योः परंपरायां ज्ञातम मे गोत्रे उत्तरे वनेके प्रत्ययाः स्युः अतो नियमार्थमिदं ५८
सूत्रं एवमनुत्तरसूत्रेष्वपि गोत्राद्यून्यस्त्रियां यून्यपत्ये गोत्रप्रत्ययान्तादेव प्रत्ययः स्यात् स्त्रियां तु न युवसंज्ञा गर्ग
स्य युवापत्यं गार्ग्यायणः स्त्रियां गोत्रवादेक एव प्रत्ययः अत इञ् अदंतं तत्प्रातिपदिकं तस्य कृतिकात्तद्धितान्त

एद्या ॥ पंडितहृदयपंडितश्रीपश्रीउत्तमसागर[illegible]णिगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीत्वार्हन्तीवर्णे युग्ये मेदखिल्लिरहर्द्धिवंतो हृद्यमानोपयुक्तो
विसुखेंडुञ्चतेतराम् १ सर्वार्हिकथितासुद्यो[illegible]वमाध्यायवर्त्तिनः प्रत्ययाश्च धकथ्यंते वृत्तीसाध्यायगोचराः २ तत्रादौ दशल
काराः प्रदर्श्यंते लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् एषु पंचमो लकारश्छंदोमात्रगोचरः वर्त्तमाने लट् वर्त्तमा
नक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात् अटाविते[illegible]लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्त्तरि च स्फ॰ अक
र्मकेभ्यो भावे कर्त्तरि च लस्य अधिकारोऽयं तिप्तस्झि सिप्थस्थ मिप्वस्मस् तातांझ थासाथांध्वं इड्वहिमहिङ् एतेऽष्टाद
शलादेशाः स्फ॰ लः परस्मैपदं लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्फ॰ तङानावात्मनेपदं तङ् प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्फ॰
पूर्वसंज्ञापवादः अनुदात्तङित आत्मनेपदं अनुदात्तेत[illegible] उपदेशे योऽच् ङित् तदंतात् धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् स्व
रितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्तृगामिनि क्रियाफले शेषात्कर्त्तरि परस्मैप
दं आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः तिङ उभयोः पदयोस्त्रयस्त्रि
काः क्रमादेतत्संज्ञाः स्फ॰ तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि वचनानि
प्रत्येकं एकवचनादिसंज्ञानि स्फ॰ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्म
दि अप्रयुज्यमाने प्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च मन्यधातुरूपपदं यस्य धातो
तिस्र॰ स्तस्मिन् प्रयुज्यमाने सति मध्य[illegible]स्यात् परिहासे गम्यमाने मन्यतेस्तूत्तमः स्यात् स चैकार्थस्य वाचकः स्यात् अस्मद्युत्तमः त
थाभूतेऽस्मदि उत्तमः स्या[illegible]षे प्रथमः मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् लः सत्ताद्यो कर्तृविवक्षायां लस्तिङस्तिरि[illegible]
तिस्तङ् शित् सार्वधातुकं तिङ् शिच्च धात्वधिकारोक्त एतत्संज्ञाः स्फ॰ कर्त्तरि शप् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप्

सर्वलकारापवादः स्मोत्तरे लङ् च स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च च्लि लुङि शबाद्यपवादः च्लेः सिच् इवावितो गातिस्थाघुपा
भ्यः सिचः परस्मैपदेषु एभ्यः सिचो लुक् स्यात् गापाविहेणादेशः पिबतिर्गृह्यते भूसुवोस्तिङि भूसुवोः सार्वधातुके ति
ङि परे गुणो न स्यात् अस्तिसिचोऽपृक्ते सिच अस्ति चेति समाहारद्वन्द्वः सिजन्तस्यमो तं तत्त्वं अस्तीत्यव्ययेन कर्मधारयः तत
:पंचम्याः सोऽत्रो लुक् विद्यमानात् सिचोऽस्तेश्च परस्यापृक्तस्य हल ईडागमः स्यात् इति ईणेद सिचो लुक्छत्वात् अत्र त्र हलः
किंपेधिपि अत्रता सिजन्तस्त्वविदित्यश्च सिचोऽस्त्यस्माद्धि देश्च परस्य हि संबंधिनो फेर्डुस्स्यादिति पाठे अतः सिजलुकि अ
देतादेव फेर्डुस्यात् अभूवन् अभूः अभूतं अभूत अभूवं अभूव अभूम न माङ्योगे अडाटौ न स्तः मा भवान् भूत् मास्म
+दिय+ भवत् भूत वा लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ हेतुहेतुमद्भावादि लिङ् निमित्तं ... त्र तत्र विषये भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात् क्रियायाः अनि
ष्पत्तौ गम्यमानायां अभविष्यत् अभविष्यतां अभविष्यन् अभविष्यः अभविष्यतं अभविष्यत अभविष्यं अभविष्याव अ
भविष्याम तेप्राग्धातोः ते गत्युपसर्गसंज्ञा धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः आनिलोट् उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्य
(क्रियमाणायो)
आनी न्यस्य नस्य णः स्यात् प्रभवाणि दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः दुःस्थितिः दुर्भवानि अंतःशब्दस्याङ्
(कर्मणि तु)
किविधिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यं अन्तर्भवाणि शेषे विभाषा कखादावषांत उपदेशे उपदेशे कादि खादिषांत वर्जे गदनदादे
रन्यस्मिन्धातौ परे उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णत्वं वा स्यात् प्रणिभवति प्रनिभवति इहोपसर्गाणामसमस्तत्वेपि सं २
हिता नित्या तदुक्तं संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते इति सत्त्वाद्य
निर्देशे ह्युपलक्षणं वा गम्यस्वर्गो भवतीत्यादावनुव्यवहतत्वात् इत्याद्यर्थात् उपसर्गाः स्युर्धिवि ... शोपद्योतकाः प्रभवति पराभवति
संभवति अनुभवति अभिभवति उद्भवति परिभवति इत्यत्र विलक्षणार्थावगतेः उक्तं च उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नी

नद्यतने लङ्। अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्लङ् स्यात्। लुङ्। लङ्। लृङ्। क्ष्वडुदात्तः। एष्वङ्गस्याडागमः स्यात्स चोदात्तः। इतश्च ङि
तो लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तस्य लोपः स्यात्। अभवत् अभवतां अभवन् अभवः अभवतं अभवत अभवं अभवाव अभवा
मः। विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ्। एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात्। विधिः प्रेरणं भृत्यादेर्निकृष्ट
स्य प्रवर्तनं निमन्त्रणं नियोगकरणं आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्तनं आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा अधीष्टं सत्का
रपूर्वको व्यापारः प्रवर्तनादौ लिङ्। वर्णोष्टचतुपादानं प्रपंचार्थं यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च। लिङः परस्मैपदानां यासु
डागमः स्यात्स चोदात्तो ङिच्च ङि। त्वोक्तेर्ङ्गिंति क्वचिदत्र बंधकार्येप्यनवस्थाविरति प्रतिषेधः इति सिप्रादेशस्य ज्ञानवः शि
त्वमपीह लिंगं सुट् तिथोः। लिङस्तकारथकारयोः सुट् स्यात्। सुटा यासुट् न बाध्यते लिङो यासुट्स्कारस्य सुकि ति विषय
त्वेदात् लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य सार्वधातुकलिङोऽनन्त्यस्य सस्य लोपः स्यात्। इति सकारद्वयस्यापि निवृत्तिः। सुटः श्रवणं वाङ्गी
लिङि स्फुटतरं तत्रात्मनेपदे। अतो येयः। अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य याऽस्य इय् स्यात्। गुणः यलोपः। भवेत् सार्व
धातुके किं विकीर्यात् मध्येऽपवादन्यायेन हि अतो लोप एव बाध्येत भवेदित्यादौ तु परत्वाद्दीर्घः स्यात्। भवेतां झेर्जुस्। लि
ङो झेर्जुस् स्यात्। उस्यपदान्तात्। अपदान्तादवर्णादुसि पररूपमेकादेशः स्यात्। इति प्राप्ते परत्वान्नित्यत्वाच्चातो ये
य इति प्राप्तः व्याप्यंतरंगत्वात्पररूपेणाप्युक्त बाधितत्वादित्येतस्येयु इति व्याख्येयं एवं च सलोपस्यापवाद इय्। अतो ये
य इत्यत्र तु संधिरार्षः। भवेयुः भवेः भवेतं भवेत भवेयं भवेव भवेम। लिङाशिषि। आशिषि लिङस्तिङार्धधातुकसंज्ञः स्यात्।
किदाशिषि। आशिषि लिङो यासुट् कित् स्यात्। स्कोरिति सलोपः। क्ङिति च। गित्किन्ङिन्निमित्ते इग्लक्षणे गुणवृद्धी न स्तः।
भूयात् भूयास्तां भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूयास्म। लुङ्। भूतार्थे धातोर्लुङ् स्यात्। माङि लुङ्

लोपो व्योर्वलि।
प॰ ॥

स्यात् आपाविती सार्वधातुकार्धधातुकयोः अनयोः परयोरिगंतांगस्य गुणः स्यात् अवादेशः भवति भवतः झोंतः प्रत्ययाव
यवस्य झस्यांतादेशः स्यात् अतो गुणे भवंति भवसि भवथः भवथ अतो दीर्घो यञि अतोंगस्य दीर्घः स्यात् यञादौ सार्वधातुके प
रे भवामि भवावः भवामः स भवति तौ भवतः ते भवंति त्वं भवसि अहं भवामि एहि मन्ये ओदनं भोक्ष्यसे भुक्तः सोऽतिथिभिः एत
एतवा मन्ये ओदनं भोक्ष्ये भोक्ष्यावहे भोक्ष्यामहे इत्यादि मन्यसे मन्येथे इत्यादिरर्थः युष्मद्युपपदे इत्याद्यनु
वर्तते तेनेह न एतु भवान् मन्यते ओदनं भोक्ष्ये इति प्रहासे किं यथार्थकथने मा भूत् एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्यसे इत्यादि परोक्षे
लिट् भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् लस्य तिबादयः लिट् च लिडादेशस्तिङार्धधातुकसंज्ञ एव स्यात् न तु सा
र्वधातुकसंज्ञः तेन शबादयो न परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः लिटस्तिबादीनां नवानां णलादयो न
व स्युः भू अ इति स्थिते भुवो वुग्लुङ्लिटोः भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि नित्यत्वाद्वुक् गुणवृद्धी बाधते एकाचो द्वे प्र
थमस्य अजादेर्द्वितीयस्य लिटि धातोरनभ्यासस्य लिटि परे नभ्यास धातोरवयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः
अजादेस्तु द्वितीयस्य भूव् भूव् इति स्थिते पूर्वोऽभ्यासः अत्र ये द्वे तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् हलादिः शे
षः अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यते अन्ये हलो लुप्यंते इति वलोपः ह्रस्वः अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् भवतेरः भवतेरभ्यासो
कारस्य अः स्यात् लिटि अभ्यासे चर्च अभ्यासे झलां चरः स्युः जशश्च झशां जशः खयां चरः तत्रापि प्रकृतिचरां प्रकृ
तिजशः प्रकृतिचरः प्रकृतिचर इति विवेकः आंतरतम्यात् असिद्धवदत्राभात् इत ऊर्ध्वमापादपरिसमाप्तेराभीयं स
मानाश्रये तस्मिन् कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात् इति वुको सिद्धत्वात् उवङि प्राप्ते वुग्युटावुवङ्यणोः (क्रियमाणे) सिद्धौ वक्तव्यौ बभूव ब
भूवतुः बभूवुः आर्धधातुकस्येड्वलादेः वलादेरार्धधातुकस्य इडागमः स्यात् बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूव बभू

विवस्व विम अनद्यतने लुट् सविष्यत्यनद्यतने धातोर्लुट् स्यात् स्यतासी लृलुटोः लृ इति लृङ् लृटोर्ग्रहणं धातोः स्यता
सी एतौ प्रत्ययौ स्तः लृलुटोः परतः शबाद्यपवादः आर्द्धधातुकं शेषः तिङ् शिद्भ्यो न्यो धातोरिति विहितः प्रत्यय एतत्संज्ञः स्या
त् इट् लुटः प्रथमस्य डारौरसः डारौरसः एते क्रमात्स्युः डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः पुगन्तलघूपधस्य च पुगन्तस्य ल
घूपधस्य चांगस्येको गुणः स्यात् सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेपि वचनप्रामाण्यात् येन तिन्
नीत्यादावनेकव्यवहितस्येको न गुणः सवित् आ अत्रेको गुणो प्राप्ते दीधीवेवीटां दीधीवेव्योरिटश्च गुणवृद्धी न स्तः सवि
ता तासस्त्योर्लोपः तासेरस्तेश्च लोपः स्यात्सादौ प्रत्यये परे रिच रादौ प्रत्यये चायवत् सवितारौ सवितारः सवितासि सवितास्थः
सवितास्थ सवितास्मि सवितास्वः सवितास्मः लृट् शेषे च सविष्यदर्थाद्धातोर्लृट् स्यात् क्रियार्थायां क्रियायां सत्यामसत्यां सत्यां व
स्यः इट् सविष्यति सविष्यतः सविष्यन्ति सविष्यसि सविष्यथः सविष्यथ सविष्यामि सविष्यावः सविष्यामः लोट् च विध्यादि
ष्वर्थे लोट् आशिषि लिङ्लोटौ एरुः लोटः इकारस्य उः स्यात् सवतु तुह्योस्तातङ्ङाशिष्यन्यतरस्यां आशिषि तुह्योस्तातङ्
वा स्यात् अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः यद्यपि ङित्वेत्यसमपवादः स्थानिवद्भावेनाप्येङित्वेन डादिश्चवरितार्थ इति गुणवृद्धिप्रति
षेधः [illegible] संप्रसारणाद्यर्थं तथापि सवत्स्येः डानङः कारेणा तङि सावकाशः परेण बाध्यते इत्युत्सर्गापवादयोरपि समब
लत्वात् सवतात् लोटो लङ्वत् लोटो लङ्वत्कार्यं स्यात् तेन तामादयः सलोपश्च तथा हि तस्थस्थमिपां तांतंतामः ङित
श्च [illegible] पूर्णे तामादयः क्रमात्स्युः नित्यं ङितः सकारान्तस्य ङितः उत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् अतो लोपे इति सस्य लोपः सवतां स
वंतु सेर्ह्यपिच्च लोटः सेर्हिः स्यात् सोऽपिच्च अतो हेः अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् सव सवतात् सवतं सवत मेर्निः लोटो मेर्निः स्या
त् आडुत्तमस्य पिच्च लोडुत्तमस्याडागमः स्यात् स पिच्च हिन्योरुत्वं न इकारोच्चारणसामर्थ्यात् सवानि सवाव सवाम अ

यते प्रहारहारसंहारविहारपरिहारवत् इति एध वृद्धौ अथ कथ्यंताः षड्विंशाद्दशदात्तेतः टित आत्मनेपदानां टेरे टितो लस्या
त्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् एधते सार्वधातुकमपित् अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात् आतो ङितः अतः परस्य ङितामाकारस्य इय्स्या
त् एधेते एधंते थासःसे टितो लस्य थासःसे स्यात् एधसे एधेथे एधध्वे अतो गुणे एधे एधावहे एधामहे इजादेश्च गुरुमतोनृच्छः इ
जादिर्यो धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यस्तत आम् स्यात् लिटि आमो मकारस्यनेत्वं अस्कारामविधानाज्ज्ञापकात् आमः आमःप सोः
रस्य लुक्स्यात् कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि आमंता लिट्पराः कृभ्वस्तयोनुप्रयुज्यंते आम्प्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्येति सू
त्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोन्यस्यापीति ज्ञायते तेन कृभ्वस्तिर्योग इत्यतः कृञो द्वितीयेति अकारेणप्रत्याहाराकृभ्व
स्तिलाभः तेषां क्रियासामान्यवाचित्वात् आम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात् तदर्थयोरभेदान्वयः संपदि स्कः प्रत्याहारेतलृतोप्य
नवितार्थत्वान्नप्रयुज्यते कृञस्के क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते । आम्प्रत्ययवत् कृञोनुप्रयोगस्य आम्प्रत्ययोय
स्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः आम्प्रकृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कृञो प्यात्मनेपदं स्यात् इह सर्ववदित्यनुव
र्त्तीवाकालेदेनसंबध्यते सर्वविदेवात्मनेपदं न तु तद्विपरीतमिति तेन कर्त्रगे पिफले इंद्रो वकारैत्यादौ न तङ् लिटस्तझयो
रेशिरेच् लिङादेशयोस्तझयोरेशिरेच् इरेत्वं एतोस्त्वः एकारोच्चारणं ज्ञापकं तङादेशानां टेरेत्वं नेति तेन कारेरसान कृष
इति सिद्धे असंयोगाल्लिट् कित् असंयोगात्परो पिल्लिट् कित्स्यात् क्ङिति च तितिमिथि धातु सार्वधातुकार्द्धधातुकयो रिति
गुणोन द्विर्वाच्यरवा सचिप्राप्ते द्विर्वचनेचि द्विर्वनिमित्तेचि परे अच आदेशो न स्यात् द्वित्वे कर्तव्ये उरत् अभ्यासऋवर्णस्य 1
स्यात्प्रत्यये परे प्रत्यये किं ववृश्च रपरत्वं हलादिः शेषः कुहोश्चुः अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् एधांचक्रे एधां
चक्राते एधांचक्रिरे एकाच उपदेशेनुदात्तात् उपदेशेयो धातुरेकाजनुदात्तश्च ततः परस्यार्द्धधातुकस्येण्न स्यात् उपदे

[illegible] धातोर्लिटि [illegible] सामान्यसंप्रसारणं [illegible] आभ्यासवकारस्य संप्रसारणे [illegible] तमवं हवीविधोक
[illegible] तेन न संप्रसारणे [illegible]

त्रो इत्युक्तत्वाच्चयी एकाच इति किं यङ्लुक्त्वाच्चवृत्तिर्यथा स्यात् स्मरं तिद्दि ष्पिपाञ्जा पानुबंधेन निर्दिष्टं यक्करणेन च व
चैकाज्ग्रहणं चैव पंचैता निनग्रहकीर्ति एतद्वेदैवैकाज्ग्रहणेन ज्ञाप्यते अवदत्यैवैकत्वविवक्षया न द्वितीयग्रहणेन वसिद्धे
एकग्रहणसामर्थ्यादनेकाज्कोपदत्रो वावर्त्यते तेन वधेर्हस्फपदेत्रो एकावोपिन निषेधः आदेत्रोपदेत्रोःनेकाज्वात् अनु
दात्ता श्चान्तुपदमेवसंयद्दीप्यते एधांचक्रषे एधांचकाषे इणःषीध्वंलुङ्लिटांधोंगात् इणंतादंगात्परेषां षीध्वंलुङ्लिटांधस्य
मूर्द्धन्यःस्यात् एधांचकृढ्वे एधांचक्रे एधांचकृवहे एधांचकृमहे एधांबभूव अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूताबोन अन्यथादि
कस्त्वान्नुप्रयुज्यते इति कश्चिदिति वाभूयात् अतआदेः अभ्यासस्यादेरतो दीर्घःस्यात् पररूपापवादः एधामास एधामासतु
रित्यादि एधिता एधितारौ एधितारः एधितासे एधितासाथे धिच धादौ प्रत्यये परे सलोपःस्यात् एधिताध्वे हएति तासोस्तस्य
हःस्यात् एतिपरे एधिताहे एधितास्वहे एधितास्महे एधिष्यते एधिष्येते एधिष्यंते आमेतः लोट एकारस्य आम्स्यात् एधतां ए
धेतां एधंतां सवाभ्यां वामौ सवाभ्यां परस्य लोट एतः क्रमात् वअमस्एतौस्तः एधस्व एधेथां एधध्वं एत ऐ लोडुत्तमस्य एत ऐ स्यादा
मोपवादः एधै एधावहै एधामहै आनडादीनां अडादीनामाट्स्यात् लुङ्लङ्लृङ्क्षु अटोपवादः आटश्च ऐधत ऐधेतां ऐधंत
ऐधथाः ऐधेथां ऐधध्वं ऐधे ऐधावहि ऐधामहि लिङः सीयुट् सलोपः एधेत एधेयातां झस्य रन् लिङो झस्य रन्स्यात् एधेरन्
एधेथाः एधेयाथां एधेध्वं इटोत् लिङादेशस्य टोत्स्यात् एधेय एधेवहि एधेमहि आशीर्लिङि आर्द्धधातुकत्वाल्लिङःस
लोपो न सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात्षत्वं एधिषीष्ट एधिषीयास्तां एधिषीरन् एधिषीष्ठाः एधिषीयास्थां एधिषीढ्वं एधिषी
य एधिषीवहि एधिषीमहि ऐधिष्ट ऐधिषातां आत्मनेपदेष्वनतः अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु झस्य अत इत्यादेशः स्यात्
ऐधिषत ऐधिष्ठाः ऐधिषाथां इणःषीध्वंलुङ्लिटांधोंगात् ऐधिढ्वं इह निन्नपवइणंतदग्रहणाते इति मतेतु न ऐधिध्वं ढधयोर्व ५

स्यमस्यानवेति द्विविकल्पानां स्मरणाद्रूपाणि ऐधिषि ऐधिष्वहि ऐधिष्महि ऐधिष्यत ऐधिष्येतां ऐधिष्यंत ऐधिष्यथाः ऐधिष्येथां ऐधिष्यध्
ऐधिष्ये ऐधिष्यावहि ऐधिष्यामहि ३ दानत्वाद्वलादेरिट् प्रसंगादत्तु दान्ताः संप्रदायेत एहदं न वेदोस्ति क्रमद्स्तु ज्ञीप्सुत्वकुस्पर्डीश्रितिः उ
दुःखेत्वन्योनविनैकाचो ऽनुदेशु निहिताः स्मृताः १ शान्तपचमुचरिचिरिचवचविचुसिचप्रछित्यजनिजनजः संजसृजसंजमस्जिच
ऽस्कन्दरंजिनिजिभ्रस्जिसंजस्वजः २ अदक्षिदक्षुदक्षितुदः पद्यतिदविद्यतिविनदः त्रादमदीष्ठिदिशितिः स्कंदिहंदीक्षुधक्षु
धिबुध्यति इंबेधिरुधिरुधीराध्यायधशुधः साधिसिध्यति मन्यहनाप्युक्षिप्रक्षुपि तप्तिपृस्पृप्यातिदृप्यती धलिप्सुपवप्त्राप
सपूसृपियमरमलाम् नमपमोरमिः क्रुंशिदंशिदिशीदृशामृशरिशरुशलिशविशस्पृशःकृषिः ५ त्विषतुष्पदिश्पुषपुष्यशिषशुषवि
शुश्लिषपुत्रपृषिश्यतवीघसिः वसतिर्दहदिहिदुहो नहिमिहरुहलिहवहिस्तथा ६ अनुदात्ता हलंतेषु धातवो ह्यधिकं शतं
दादौ मतसेदनस्थितैवाणौ वदुरादिषु इतुप्रदपीत्वारंभितुसानानिर्देशात् आद्य इतः किं वस्विद्यपदोऽसि धवृद्धोमन्यपुष्पश्लिषः अप
का॰ ना वसिः आपाल्पुं यौतिनिर्दिष्टोन्यनिवृत्तये निडिरूविडिरू नाकूः इति सानुबंधाः अमीतथा विंदंश्चौ इदौ गृदिरिष्टौ ताद्येपि ॰ति॰
इत्रयते व्याघ्रतत्वादयसत्वेनेनेदंपेठुरित्तिस्थितं रंजिमस्जी अदाप दात्वदृदुधक्षुविषुपी क्षिपिः तावानुक्तानवेदोकाव्याघ्रस्त
त्वादिसम्मतेः स्पर्द्धसंघर्षे संघर्षः पराभवेच्छा धात्वर्थेनोपसंग्रहादकर्मकः स्पर्द्धते शपर्दवोरवपः अभ्यासस्य शर्पूर्वाः खयः शि
घंते हलादिः शेषइत्यस्यापवादः पस्पर्द्धे स्पर्धिता स्पर्द्धिष्यते स्पर्द्धतां अस्पर्द्धत स्पर्द्धेत स्पर्द्धिषीष्ट अस्पर्धिष्ट अस्पर्द्धिष्यत ३
गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रंथे च गाधते जगाधे ४ बाधृ लोडने लोडनं प्रतिघातः बाधते ५ नाधृ नाथृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीः षु च
आशिषि नाथ इति वाच्यं अस्याशिष्येवात्मनेपदं स्यात् नाथते अन्यत्र नाथति नाधते ७ दध धारणे ८ अत एकहल्मध्येनादे
शादेर्लिटि लिलिनिमित्तादेशादेरादिकं न तत्र अवति दंदंगं तद्वदवयवस्यासंयुक्तहल्मध्यस्थस्याकारस्यैकारः स्यात् अभ्यासलो
॰मे॰

पश्च किति लिटि ष्वलिवसेति प्राप्तुकं स्यात् आदेशाश्चेह वैरूप्यसंपादक एवाश्रीयते शशिददोः प्रतिषेधवचनाज्ज्ञापकात्
तेन प्रकृतिजश्चरां तेषु सत्स्वपि एत्वाभ्यासलोपौ स्त एव देधे देधाते देधिरे अतः किं दिदिवतुः तपरः किं ररणे एकेत्यादि किं ततसरतु
: अनादेशादेः किं चकणतुः लिटादेशा विशेषणादिह स्यादेव नेमिथ सेहे स्कुदि आप्रवणे आप्रवणमुत्प्लवनमुद्धरणं च इदितो
नुम्धातोः स्कुंदते चुस्कुंदे ९ श्विदि श्वैत्ये अकर्मकः श्विंदते शिश्विंदे १० वदि अभिवादनस्तुत्योः वंदते ववंदे ११ भदि कल्याणे सु
मद॰ खे च भंदते बभंदे १२ मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु मंदते ममंदे १३ स्पदि किंचिच्चलने स्पंदते पस्पंदे १४ क्लिदि परिदेवने शो
के इत्यर्थः सकर्मकः क्लिंदते चैत्रं चिक्लिंदे १५ मुद हर्षे मोदते १६ दद दाने ददते न शसददवादिगुणानां शसेर्ददे वकारादी
नां गुणशब्देन भावितस्य ओकारस्यएत्वाभ्यासलोपौ न ददद्दे ददद्दाते ददद्दिरे १७ ष्वद स्वर्द आस्वादने अयमनुदात्तेत्सकर्म
कः स्वादवकर्मकः धात्वादेः षः सः धातोरादेः षस्य सः स्यात् सात्पदाद्योरिति षत्वनिषेधः अनुस्वदते स्वर्दते सस्वर्दे १९ उर्द मा
ने क्रीडायां च उपधायां च धातोरुपधाभूतयोः रेफवकारयोर्हल्परयोः परत इकोदीर्घः स्यात् ऊर्दते ऊर्दांचक्रे २० कुर्द खुर्द
गुर्द गुद क्रीडायामेव कूर्दते चुकूर्दे २२ खूर्दते गूर्दते २३ गोदते जुगुदे २४ षूद क्षरणे सूदते सुषूदे सेकसृप्सृस्तृस्तृस्तु
स्त्यानिद्रंस्याडांतसादयः एकाचः षोपदेशाः ष्वष्कस्विदस्वदस्वपस्मिङः दंत्यः केवलदंत्यः नतुदंतो ह्रडोपि स्वदादीनां ह्रदग्र
दणात् २५ ह्राद अव्यक्ते शब्दे ह्रादते जह्रादे २६ ह्लादी सुखे च चाद् अव्यक्ते शब्दे ह्लादते २७ स्वाद आस्वादने स्वादते २८ पर्द
कुत्सिते शब्दे गुदरव इत्यर्थः पर्दते २९ यती प्रयत्ने यतते येते ३० युतृ जुतृ भासने योतते युयुते जोतते जुजुते ३२ विथृ
वेथृ याचने विविथे विवेथे ३४ श्रथि शैथिल्ये श्रंथते ३५ ग्रथि कौटिल्ये ग्रंथते ३६ कत्थ श्लाघायां कत्थते ३७ एधादयोऽनुदात्ते
तो गताः अथाष्टत्रिंशत्तवर्गीयांताः परस्मैपदिनः अत सातत्यगमने अतति अतत् आदेः आत आततुः आतुः लुडि आतिथ

[illegible]

ईटितिसिद्धिरत्त इट ईटि इटः परस्य सस्य लोपः स्यात् ईटि परे सिज्लोपः एकादेशो सिद्धो वाच्यः आतीत् आतिष्टां आतिषुः वदव्रजहलंतस्याचः
: वदेर्व्रजेर्हलंतस्य चांगस्याचं स्थाने वृद्धिः स्यात् सिचि परस्मैपदेषु इति प्राप्ते नेटि इत्मादो सिचि विप्रायुक्तं तस्मात् मा भवान तीत् अति
* अचेतीत् ष्टां अतिषुः कुट छिती संज्ञाने चेतति चिचेत अचेतिष्टां अचेतिषुः कुण चक्रतिर् आमे चने सेचनमार्डीकरणं आडीपदर्पेति व्याप्तो
व इरन्संज्ञा वाच्या श्चोतति चुश्चोत इरितो वा इरितो धातोश्च्लेरङ् स्यात् परस्मैपदे परे अश्चुतत् अश्चोतीत् श्च्युत्धातिरक्ष
रणे श्च्योतति चुश्च्योत अश्च्युतत् अश्च्योतीत् यकाररहितोप्ययं श्चोतति ४ मन्थ विलोडने मथ्नाति किदाशिषीति किं त्वाद
निदितामितिनलोपः मथ्यात् ४ कुथि पुथि लुथि मथि मथि हिंसासंक्लेशनयोः इदित्वान्नलोपो न कुंथ्यात् मंथ्यात् ४ षिध गत्यां
सेधति सिषेध सेधिता असेधीत् सात्पदाद्योरिति निषेधे प्राप्ते उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसि
चसंजस्वंजां उपसर्गस्थान्निमित्तात् एषां सस्य षः स्यात् अदिरप्रतेः प्रतिभिन्नादुपसर्गाददेः सस्य षः स्यात् स्थितेः स्थितेः सोत्रस्य स
स्य षः स्यात् योगविभाग उत्तरार्थः किं च अप्रतेरिति नानुवर्त्तते बाकुप्रतिष्ठतविष्टभ्नाति अवाच्चालंबनाविदूर्ययोः अवा
स्तंभेरेतयोरर्थयोः षत्वं स्यात् वेश्च स्वनो भोजने व्यवात्स्वनतेः षः स्याद्भोजने परिनिविभ्यः सेवसितसय सिवुसहसुट्स्तु
स्वंजां परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य षः स्यात् निषेधति प्राक्सितादड्व्यवायेपि सेवसितेत्यत्र सितशब्दात्प्राक् ये सुनोत्या
दयस्तेषामड्व्यवायेपि षत्वं स्यात् न्यषेधत् न्यषेधीत् न्यषेधिष्यत् स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य प्राक्सितात्स्थादिष्वभ्यासेन
व्यवायेपि षत्वं स्यात् एषामेव चाभ्यासस्य नतु सुनोत्यादीनां निषिषेध निषिषिधतुः सेधतेर्गतौ गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात् २
गंगां विसेधति ४७ षिधू शास्त्रे मांगल्ये च स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा स्वरित्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्धधातुकस्येड्वा
स्यात् झषस्तथोर्धोऽधः झषः परयोस्तथोर्धः स्यान्न तु दधातेः ऊस्थ सिषेध सिषेधिथ सेद्धा सेधिता सेत्स्यति सेधिष्यति असैत्

सीत् फलो फलि फलः पस... सोः स्यात् फलि असैद्धां असैस्तुः असैसीः असैदं असैद्ध असैसं असैस्व असैस्म पक्षे असे

धीत् असेधिष्टामित्यादि ... हलन्तक्षणे ऋकार इत् खादति चखाद ४९ खद स्थैर्ये हिंसायां च चाद्भक्षणे स्थैर्ये वाकर्मकः

खदति अत उपधायाः उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति च प्रत्यये परे चखाद णलुत्तमो वा उत्तमो णल्वा णित्स्यात् च

खरवद खाद अतो हलादेर्लघोः हलादेर्लघोरकारस्य इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् अखादीत् ५० बद स्थैर्ये पवर्गीयादिः

बदति बबाद बेदतुः बेदिथ गद व्यक्तायां वाचि गदति जगाद नेर्गद नद पत पद घु मा स्यति हंति याति वाति द्राति प्साति वपति वह

ति शाम्यति चिनोति देग्धि षु च उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः स्यात् गदादिषु परेषु प्रणिगदति रद विलेखने विलेखनं तेदनं र

राद पदु णद अव्यक्ते शब्दे णो नः धातोरादेर्णस्य नः स्यात् णोपदेशास्तु नर्द्दनाटिनाथ्नाधृ नन्द नक्क नृतः नाटदीर्घस्य पर्युदासा

द्यटादिर्णोपदेशा एव तवर्गचतुर्थान्तो धतेर्न नेपोष्ठके च णोपदेशा नामाङ्कः उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य उपसर्गस्था

न्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात् समासे असमासेपि प्रणदति प्रणिनदति ५१ अर्द्द गतौ याचने च अर्दादेः

तस्मान्नुड् द्विहलः द्विहलो धातोर्दीर्घीभूतादकारात्परस्य नुट् स्यात् आनर्द आर्दीत् ५२ नर्द्द गर्द्द शब्दे णोपदेशत्वान्न णः

प्रनर्दति गर्दति जगर्द ५३ तर्द हिंसायां तर्दति ५४ कर्द कुत्सिते शब्दे कुत्सिते कोष्ठे कर्दति ५५ खर्द दंदशूके दशने हिंसा

दिरूपायां क्रियायामित्यर्थः खर्दति चखर्द ६० अति आदि बन्धने अन्तति आनन्त अन्दति आनन्द इदि परमैश्वर्ये इन्दति

इन्दांचकार इत्र् बिदि अवयवे पवर्गतृतीयादिः बिन्दति अवयवं करोतीत्यर्थः णिदि कुत्सायां ६२ णिन्दति नेदैकदेशे गएुं ६

ति अस्यादः पवेतेनति डुविपचा इतिकारपपः अन्तेउतिडम यीक्षति ६६ णिदि कुत्सायां निंदति प्रणिन्दति ६७ टुनदि

समृद्धौ आदिर्जिटुडवः उपदेशे धातोराद्याएते इतः स्युः नर्दतेइदित्वान्नलोपो न नंदथ ६८ चदि आह्लादे चंदति ६९

त्रदिवेशयां तत्र्रद ७० कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च वक्रंद ७१ वक्रंद ७२ वक्लिंद ७३ क्लिदि परिदेवने क्लिंद ७४ धुन्धु
द्धो शुन्धुन्ध नलोपः शुध्यात ७५ अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्ते तो द्विवर्वारिंशात् शीक सेचने तालव्यादिर्दंतादिरित्यन्ये शीकते
शिशीके ७६ लोकृ दर्शने लोकते लुलोके ७७ श्लोकृ संघाते संघातो ग्रंथः सवेदयमानस्य व्यापारो ग्रथितत्वं आद्यो अक
र्मको द्वितीयस्सकर्मकः श्लोकते ७८ द्रेकृ ध्रेकृ शब्दोत्साहयोः उत्साहो वृद्धि रोद्धत्यन्ये दिद्रेके दिध्रेके ८० रेकृ शंकायां रेक
ऋकि ते ८१ सेकृ स्रेकृ स्रकि श्रकि श्लकि गतौ त्रयोदंत्यादयः द्वौ तालव्यादिः अयोपदेशत्वान्नषः सिसेके ८६ शकि शंकायां शंकते ८ त्रांके
७ अकि लक्षणे अङ्कते आनङ्के ८८ वकि कौटिल्ये वंकते ८९ मकि मण्डने मंकते ९० ककलौल्ये मौल्यं गर्वश्चापल्यं च ककके ९
१ कुक वृक आदाने कोकते चुकुके वर्कते ववृके ९४ चक तृप्तौ प्रतिघाते च चकते चेके ९४ ककि वकि श्वकि त्रकि
ढौकृ त्रौकृ ष्वष्क वस्क मस्क टिकृ टीकृ तिकृ तीकृ रघि लघि गत्यर्थाः कंकते डुढौके तुत्रौके सष्वष्क इति षोपदेशस्य क्तौ नां ष्वष्क इति षोपदेशो म
वक्तव्यः ष्वष्कते षष्वष्के अत्र टिकृ तीकृ दंत्यादि मेके लघि भोजननिवृत्तावपि १०१ अघि वघि मघि गत्याक्षेपे आक्षेपो निंदा गतो
गत्यारंभे चेत्यन्ये अंघते आनंघे वंघते मंघते मघि कैतवे च ११० राघृ लाघृ द्राघृ सामर्थ्ये राघते धाघृ इत्यपि केचित् द्राघृ आया
मे च ११६ श्लाघृ कत्थने ११७ अथ परस्मैपदिनः पंचाशत् फक्क नीचैर्गतौ नीचैर्गतिर्मंदगमनं असद्व्यवहारश्च फक्कति ११८ तक
हसने तकति ११९ तकि कृच्छ्रजीवने तंकति १२० बुक्क भषणे भषणं श्वरवः बुक्कति १२१ कख हसने प्रतिकखति १२२ उख उखि
वख वखि मख मखि णख णखि रख रखि लख लखि इख इखि ईखि वल्ग रगि लगि अगि वगि मगि तगि त्वगि श्रगि स्वगि इगि रिगि लिगि गत्यर्थाः द्विवी यांतारपंच
वट गन्धेत्वं ताद्या नास्त्रयो दशाद्य इदस्त्वंतेषु रिरख नखनखि इति णरवहत्यापि च उरःके चिवत्यवंति अस्त्यासस्यासवर्णे अस्त्याम

स्याद्वर्णो वर्णमो रिग्यङुः वडौ ऽस्तोः सवर्णे ऽवि उवोरव संन्निपातपरित्ताषयाइङादेरित्याम्न ऊरवङुः ऊखुः इह सवर्णदीर्घस्यात्या
सग्रहणेन ग्रहणाक्रुरवः प्राप्नोनत्त्वति सकृत्स्वष्टत्तद्वात्त् अंगवाद्धिपर्जन्यवहुत्कृणप्रष्टत्याक्रस्वेकृते ततो दीर्घः वार्णदांग
बलीय इति न्यायात्स्वपरत्वाच्च उरवति ववरव तुः वेरवति मेरवङुः वणिकंपने १६३ मुणि वुणि त्रुणि वर्जने मुंगति १६४ घघट
सने ऊघाघ १६५ मघिमंडने १६६ ज्ञिघि ज्ञाघ्राणे ज्ञिघ्रति १६७ अथ ववर्गीयांताः तत्रानुदात्तेत एकविंशतिः वर्च दीप्तौ १६८
षवसेवने सेवने वसवते सेवे सेविता १६९ लोहृ दर्शने लोवते लुलोवे १७० त्राव व्यक्तायां वाचि त्रावे १७१ श्ववष्ठ विगतौ
श्ववते श्ववते १७२ कव वंधने कवते १७३ क विकाश्विदीप्ति वंधनयोः वकंबे व कांवे मव मुवि कल्कने कल्कने दंतः त्रा
वेव कधन मित्यन्ये मेवे मुमुवे सविधारणो बुध्यापडनेषु सप्तमेवे पवित्यक्तिकरणे पंवते १८० ष्टुव प्रसादे स्तोवते तुष्टुवे
१८१ ऊङ गतिस्मानार्जनोपार्जनेषु अर्जते उद्विधौ ऊकारैकोदेत्तौ रेफो हल्त्वेनयष्यते तेन हल्त्वात्तु ट् आन्टडे १८२ ऊ
डिस्त डिलर्जने ऊंडते उपसर्गाद्दत्तीतिष्टद्धिः प्रार्कीते ऊंडांवके लर्जनेवत्तडे अर्नर्द्धि १८४ एकूचेडत्तारूढदीप्तौ
एडांवके १८७ ईङगतिकुत्सनयोः ईडांवके १८८ अथ ७२ छिसमस्तिर्वुडंचताः परस्मैपदिनः श्चुवश्नोके श्नोवति १८९ ऊ
व ज्ञाप्ते तारे कोचति १९० ऊंचकुंचकौटिल्याल्पीभावयोः अनिदितां मितिनलोपः ऊच्यात् कुच्यात् १९२ लुंचअपनय
ने १९३ अंचुगतिपूजनयोः अच्यात् पूजायांतु अंच्यात् १९४ वंचु चंचु तंचु त्वंचु मुंचु म्लुचु म्रुचु ग्लुचु ग्रुचु गत्यर्थाः वच्यात् वच्यात्
तच्यात् त्वच्यात् अम्रुंचीत् अम्लुचीत् २०० कुस्तेनु म्लुचु म्रुचु ग्रुचु ग्लुचु ग्लुंचु ग्लुचु म्लुंचिन्यपञ्च एत्वः श्विरडास्यात् अम्लुचत् अम्लो
चीत् अम्रुचत् अम्लोचीत् २०१ गुचु ग्लुचु कुञ्च कुचु ग्लुचु स्तेयकरणे डुयोच अग्रुचत् अग्रोचीत् डुयोच अग्लुचत् अग्लोचीत् अको
जीत् अखोडीत् सं चप स्नुगतौ अस्नुचत् अस्नुचीत् सम्पञ्चुवेनवः डम्बुनडः सजाति अथ मान्यवेपदयणि सजाते २०

गुडि अव्यक्ते शब्दे गुंडति गुंड्यात् २०९ अर्व इजादौ आ नर्द्वौ २१० स्लेहृ अव्यक्ते शब्दे अस्फुटे अव्यक्ते शब्दे वेत्यर्थः स्लेहति मि
म्लेहृ २११ लव ला विलक्षणे लल व ल ... लां व श व वाडिद् ड्डादौ वा भवति आविज्ञा ध्यामे आ भवति अत आदेरित्यत्र तपरकरणं
स्वाभाविकस्य परिग्रहार्थं तेन दीर्घात् वान्न तुट् आछ तपरकरणं मुखसुखार्थमिति मैत्रेय तुट् आनंव स्त्री हलजादौ र
डि स्त्रीव जटी कौटिल्ये कौटिल्यमपसरणमिति मैत्रेयः उपधायां वेति दीर्घः स्त्रवीति स्त्रत्वमिद समे त्रहूयोः स्त्रवीति स्फुत्वावि
स्मृतौ स्फुर्वीति धुर्व प्रमादे धुर्वति २२० उ विर्वते उवः कणन्वा आदानं कणिन्वाद्यर्जनं त्रिल ... मिति माद वः उर्वति उं
वं वकार उर्वी विवासे विवासः समाप्तिः प्राप्येणार्थे विहूर्वः वकर्वति घुड घुडि घुरु घुडि धुड धुडि गतौ धुडति धुंडति ध
डति धंडति धडति धुंडति रूडा अव्यक्ते शब्दे तु रूडि अर्द पर्द अडने अर्दति आनर्द २३० मर्दति ममर्द गर्द शब्दे गड
ति नर्दति नर्दने नर्दति कर्द व्यघने खर्द दहने च चकर्द चखर्द अड गति क्षेपणयोः अडति अडेर्व्यघञ्योः अडते वीत्य
प्रमादे शब्दे ... धातुक विषये घञमपं वर्द्धयेत्वा वलादावार्धधातुके ... विवाय विव्यतुः विव्युः अत्र वकारस्य र
ल्परत्वादुपधायां वेति दीर्घप्राप्तेः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावेनाचुपरत्वं न च न पदांतेति निषेधः स्वरदीर्घयकारेष्वलोपाज्ञा
देशः एवं न स्थानिवदिति ... कौ ... यकाव इति ... निषेधप्राप्ते ... वो लिटि एत्वो लिटि इत्यनेस्याद् आद्यान्तो
वद्गुणग्रहणं नियमार्थं प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा वा वानिट् निषेधः सलिटि चेवदीकारादित्यपवादान्येत्य इति तत्र उ
णं वलि नारवाङ नियमप्राप्तिः तस्य च ... मादिका दि नियमप्राप्तिः तस्य च टोलि धार्थं अवस्थास्वयत्नानिटो नित्यं उपदेशोऽकं
तो यो धातुस्तासो नित्यानिट् ततः परस्य वलादेरनेस्यात् उपदेशोऽत्वतः उपदेशे त्वः कारवतस्त्रासो नित्यानिट् ततः परस्य वल
इत्यनेस्यात् कृतो नारवाङस्य तासौ नित्यानिट् कृदं ... वलो नित् नारवाड स्वमतेन तेनान्यस्य स्यादेव अयमत्र संग्रहः अ

ङ्तोः कारवान्न वा अस्मात्स्य निट् प्रलिवेडयं ऋदं तई द्विः त्यानिट् कादन्यो लिटि मेह्नन वेत् १ नवस्कुट्टादीनामपि प्रलिवि
कल्पः ङ्कां क्व अवस्तास्व दिति उपदेशोवृत इत्ति वयोगद्य प्रापितस्येव द्वि प्रतिषेधस्यनारद्धाङ निअमो निवर्त्तकः अनंतरस्येति
न्यायात् विवयिथ विवेथ आ ङित्वि विव्यक्कः विव्य विवाद विवियिव विवियिम वेता अङ्गिता वेष्यति अङ्गिष्यति अङ्ङत आङत्
अङे ववीयात् सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु इगंतांगस्य वृद्धिः स्यात् परस्मैपदे परे सिचि अवैषीत् अवेष्यत् आङिष्यत् तेङपा
लने तेङति रवङ मंघे रवङति रवङिग तिवैकल्ये खङति एङ कंपने एङांचकार २४० दुओस्फुर्जा विद्धूनिर्घोषे स्फुर्जति पु
स्फुर्ज क्षि क्षये अकर्मकः अंतर्नीत ण्यर्थक्तु सकर्मकः क्षयति चिक्षियतुः चिक्षियुः चिक्षियथ चिक्षेथ चिक्षियिव चिक्षियि
म क्षेता अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः अजंतांगस्य दीर्घः स्यात् यादौ प्रत्यये परे न तु कृत्सार्वधातुकयोः क्षीयात् क्षीङ अक्षैषीत्
हे कडि नामहार्दपवितं त्रुकः श्विक्षीङ लतुलङितर्जने लाडलाडितर्त्सनेव डडङितुकि तुडहिंसायां तोडतितुतोड
२५० तुडिपालने गडगडिगडगडि मुडमुडि साधारणः गडमदनेव वडवडगतोवदवडेति वृद्धिः अवाडीत् अघटव
गीकांताः आडांता अनुदात्तेतः षड्विंशत् अहस्वतिक्रमहिंसनयोः द्रोपधोऽनुनोपध इत्येके अहते आनहे २६० चेष्टचेष्टने चि
चिचेष्टे चेष्टेव घायां अचेष्टिष्ट गोष्टलोष्टसंघाते कुगोष्ट खुलोष्ट घट्ट चलने डा घटे स्फुटविकसने स्फोटते पुस्फुटे अस्फिगतो
अंबते आनंबे वठि एकचर्यायां वंठते मठि कठि शोके शोकइत्यध्याने मंठते कंठते २७ मुठि पालने मुंठते हेठविबाधायां
ङिहेठे एठच एठांचक्रे हिडिगत्यनादरयोः हिंडते ङिहिंडे कुडि संघाते कुंडते कुडि दाहे कुंडते वडि विभाजने मडिव ८
तडि परितापे पश्चिहासः लिंदोपालेंतसन्न परितापे पिडिसंघाते २८० मुडि मार्जने मार्ज्जनेशुद्धिन्यासावश्च मुंडते तुडितोड
ने तोडते द्वारणे हिंसनेव तुंडते कुडि वरणे हरणे इत्येके वडि कोपे नाडि कडनाद्या नडि नामने पडि गतौ खडि मंथे हेडृ हेडृ अ

त्रादरे ङिद्वेडे ३०० कुहोमि बाह्य आघ्राण्येवं सांदि: आघ्राव्यमात्रवः बाडते । डडुधाडु विज्ञारणे त्राडडु ल्लाघार्थो अर्वटव गीय
समासेः परस्मैपदिनः शोटव शेशोटति शशोट योहूं बंधे योटति लिहूं मेहू उन्मादे छितीयो मंतः ठातमधेपावस्कन्दावलिवतन्ले
टति कटेवर्षावरणयोः चकाट रुसिखि अतोहलादेर्लघोरिति वृद्धि प्राप्ता तां स्यंत क्षणश्वसजागृणिश्व्येदितां इमयांतस्य क्षण
देर्णितस्य शवसातरेदितश्च इति वृद्धिर्नस्यादिडादौ सिचि अकटीत् ३०० अट पट गतौ आट आटतुः आटुः पपाट पेटतुः पेटुः रट प
३८४ रिभाषणे लट बाल्ये रुडा विज्ञारण गत्यवसादनेषु वट वेष्टने ववाट ववटतुः ववटुः ववृत्तिवकिट खिट त्रासे शिट षिट अना
दरे शेटति शिशेट सेटति सिषेट ३१० जट झट संघाते नट नृत्तौ नटउच्चरायेरवटकोऽर्थो नटन्ते भिटत्रादि संघातयोः इ
ठदीप्तौ चट अवयवे लुट विलोटुने इति तोयमित्येके ३२० खिट परखे खिट त्रासे षिट आक्रोशे वज्ञादिः शिवेत्येके हट किट कटी
गतौ एटति केटति इकारः श्रीदिता निष्ठाया मिता एनिषेधार्थः केचित्तु इदंतं मत्वा नुमिच्छन्ति केंटती त्यादि वदंति अतेवइ इति प्रश्लिष्य अ ३४
यति इयाय ईयतुः ईयुः इयिथ इयेथ इयाय इयय दीर्घस्य च्छिन्ना दरित्यामि अयांचकार इत्यादि उदाहरंति मकिस्त प
यद्यां कुकिवे कल्ये कुमति कुं मनइति उदाहरण तं मुट क्षेट मर्दने ३३० चुकि अल्पीभावे मुरुमर्दने मुकिस्व मनेमुंकति चुकिवे
त्येके चुंकति रुटि लुटि स्तेये रुंटति लुंटति रुविद्रु विद्वत्येके रुकि लुकि इत्यपरे स्फुटिर् विज्ञारणे इरित्वादङ्वा अस्फुटत् अस्फो
टीत् स्फुटीत्यपि केचित् इदित्वान्नुम् स्फुंटति पठ व्यक्तायां वाचि पपाठ पेठतुः पविठ अपठीत् अपाठीत् वठ स्थौल्ये ववाठ ववठतुः ववठि
थ मठ मद निवासयोः कठ कृच्छ्रजीवने रठ परिभाषणे ३४० हठ प्लुतिशठत्वयोः बलात्कार इत्येके हठ लिखितहठावरुठ लुठ उठ उठ
पघाते उठति रुठेत्येके रुठति रुवांचकार पिठ हिंसासंक्लेशनयोः शठ कैतवे च शुठ प्रतिघाते शोठति शुठि शुठीति स्वामी शुठति
कुठिच कुंठति लुठि आलस्य प्रतिघाते च शुठि शोषणे ३५० रुठि लुठि गतौ चुड्ड भावकरणे भावकरणं मत्प्रियाद्यमद्य नं चुड्डु

तिखुडुद् अड्ड अभियोगे अड्डति आनड्ड कड्ड कार्कश्ये चुड्डादयस्त्रयो दोपधाः तेन क्विपि चुल् अल् कल् क्रीडृ विहारे क्रीड
तुड तोडने तोडति तुतोड त्रुड इत्येके हुड्ड हुड्ड होड्ड गतौ हुड्यात् हुड्यात् होड्यात् त्रुड रोड्ड अनादरे रोडति रुरोड
अड्ड उद्यमे अड्डति आड आडतुः आडुः लड विलासे लडति लड योर्लल योश्चैकत्वस्मरणात् ललतीति स्वाम्यादयः वड मदे क
डति कडि इत्येके कंडति गडि वदनैकदेशे गंडति इति टवर्गीयान्ताः अथ पवर्गीयान्ताः तत्रानुदात्तेतः स्तोतव्यं ताश्च तुस्त्रिश
त् तिप्ट तेप्ट ष्टिप् ष्टेप् क्षरणार्थाः आद्योनुदात्तः क्षीरस्वामी त्वयं सेडित्याह तेपते तितिपे क्वादि नि समादिह तितिपिषते
त्ता तेप्स्यते लिङि विभाषा वामनेपदेषु इक्समीपाद्धलः परो झलादी लिङ् आत्मनेपदपरः सिद्धेत्येतौ कितौ स्तः कित्वान्न गुणः ति
प्सीष्ट तिप्सीयास्तां तिप्सीरन् अतिप्त अतिप्सत तितिपे तिष्टेपे तिष्टिपाते तिष्टिपिरे ग्लौ तेष्ट कंपने वल्लेष्टे न्येष्टेप् तेडु वेट
कंपने वेपते केप्ट गेप्ट लेष्ट चवाकंपने गतौ च स्वत्रविलासगाडिति स्वामी मैत्रेयः त्रेस्फ चकार मंत्र रेणपवित्रवाकंपनमित्य पेक्ष
तद्ध्याह शेपेरपसेदात्सुनःपात्रः मेष्टरेष्टलेष्ट गतौ ग्लौ त्रपूष्लज्जायां त्रपते वृफलत्वज्ञत्रपश्च एषामत एकारोभ्यासलो
पश्च स्यात् किति लिटि सेटि थलि च त्रेपे त्रेपाते त्रेपिरे कटित्वादीद्वा त्रपिषीष्ट त्रप्सीष्ट कपि चलने कंपते चकंपे रबिलबि अ
बि शब्दे रम्बे लम्बे आलंबे लबि अवस्रंसने केट वर्णे चकबे क्लीबृ अधार्ष्ट्ये चिक्लीबे क्षीबृ मदे क्षीवते त्रुटकंपने श्वी
तनेबी चब्न ग्लौ रेश्र शाद्रे रिरेभे अलिरमी क्वचित्पठ्येते अंततेष्टस्तंभे लिप्रतिबंधे स्तंभते तस्तंभे तदः स्वास्तंभतोरिति पूर्वसवर्ण
ः विस्तंभते स्तंभे रिति पदं तुन सवति स्फ विधौ निर्दिष्टस्य मोत्रस्येव तत्र प्रहणात् नडीडुं त्रुस्तास्तंभो रिति पवर्गीयोपधः पात्रः स्त
भेरिति तवर्गीयोपधपाठश्चेति माधवः केचिदस्य टकार अपदे श्निकद्दत्याकुः तन्मते ष्टंसते टष्टंते डुलीगात्रविनामे रधिडुते
रविपत्तो गुमागमः स्यात् विडुंतते डुडुंते डुं तते डुडुंते शाप्ष्टकंपने शाप्प्वे व डुंतोडुने दंतोष्ठ्यादिः ववडे गब्धेश्र

थे गच्छते स्खलत्प्रमादे तालव्यादिर्दंत्यादिश्च श्रंसते स्रंसते हुडु स्रंसते स्रोततेवि ष्टोसते डुहुसे व्यष्टोस्ति ॥ ४०० अथ परस्मैप
नः गुपू रक्षणे गुपू धूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः एभ्य आय प्रत्ययः स्यात् स्वार्थे गुपूगेते ति गुणः सनाद्यंता धातवः सनादयः
कर्मे णिङ् ताः प्रत्ययान्ते ते येषां ते धातुसंज्ञाः स्युः धातुत्वाल्लडादयः गोपायति आयादय आर्द्धधातुके वा आर्द्धधातुक
विवक्षायामायादयो वा स्युः कास्प्रत्ययादाममंत्रे लिटि कासधातोः प्रत्ययांतेभ्यश्चाम् स्यात् लिटि न तु मंत्रे कास्यनेकाच्
प्रत्यय॥ ग्रहणं कर्तव्यं सूत्रे ग्रहणमपनीय तत्स्थाने अनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः अतो लोपः आर्द्धधातुके उपदेशकाले यदकारां
तस्याकारस्य लोपः स्यात् आर्द्धधातुके परे गोपायांचकार गोपायांबभूव गोपायामास जुगोप जुगुपतुः ऊदित्त्वाद्वेट्
जुगोपिथ जुगोप्थ गोपायिता गोपिता गोप्ता गोपाय्यात् गुप्यात् अगोपायीत् अगोपीत् अगौप्सीत् धूप संतापे धूपाय
ति धूपायांचकार दुधूप धूपायितासि धूपितासि जप जल्प व्यक्तायां वाचि जप मानसे च षप समवाये समवा
यः संबंधः सम्यगवबोधो वा सपति रप लप व्यक्तायां वाचि चुप मंदायां गतौ चोपति चुचोप चोपिता तुप तुंप त्रुप त्रुंफ
तुंफ तुफ त्रुफ त्रुंफ हिंसार्थाः तोपति तुतोप ४१० तुंपति तुतुंप तुतुंपतुः संयोगात्परस्य लिटः किद्वा स्यात् नलोपो न किदा त्रि
धौ तिकि द्वान्नलोपः तुप्यात् प्रातुंपत्तौ गवि कर्तरि इति पारस्करादिगणपाठात् सुट् प्रस्तुंपति गौः लिपानिर्देशाद्ध्रस्वः तुंफि
न वत्तोत्रंपीति त्रोपति त्रुंपति तोफति तुंफति त्रोफति त्रुंफति इत्याद्यौ द्वौ पंचमषष्ठौ वंती रेफौ अन्त्ये सरेफाः आद्याश्चत्वारः प
धमांताः ततो द्वितीयांताः अष्टौ पफकारवंतः पर्फ रफ रफि अर्ब पर्ब लर्ब बर्ब मर्ब कर्ब खर्ब गर्ब शर्ब षर्ब चर्ब गतौ आद्याः
प्रथमांतः ततो द्वितीयांतौ त तएकादशाद्यतीयांताः द्वितीयतृतीयो तुऋ सर्वे रेफोपधाः पर्फति पर्फ रफति रंफति ४२०
अर्बति आनर्ब पर्बति लर्बति बर्बति पवर्गीयादिरयं मर्बति कर्बति खर्बति शर्बति सर्बति ४३० चर्बति कुबि आच्छादने कुंबति

स्तु वित्त विश्र्वेद्रेने स्तुं वतिस्तुं वति स्तुवीवऋसंयोगेस्तुं वति इ स्तु हिंस्तु हिंसायैमिस्तेति समस्तेम स्तिता स्तंस्त ति समस्तंस्त स्तस्यात्
षिस्तु षिस्तु इत्येकेसेत्त तिसिंस्त सिस्तु सस्तु तस्ता यणे स्तामन इत्येके हिंसायामित्यन्ये अथानुनासिकांताः तत्रकमुंतास्थानुदा
त्ते तोदत्वात् षिणि कणि इ णिग्रहणो त्नुम् इष्टं घिणते जि घिणे ४५० घुणते इ घुणे इ णने इ घणे घुण इघृणेत्त्वमणे घोणते
घूर्णते इमौत्नुदादौ परस्मैपदिनौ पणव्यवहारे स्तुतौ च पनच स्तुतौ विश्वेव संबध्यते इ पण् निर्देशात्त पनिसाहचर्याच्च
णेर पिस्तुतावेवायप्रत्ययः व्यवहारे तु पणते पेणे पणितेत्यादि स्तुतावस्तु बंधस्यकेवलेस्वरितार्थत्वादायप्रत्ययांतान्ना
त्मनेपदं पणायति पणायांचकार पेणे पणायिता सियणिता से पणाय्यात् पणिषीष्ट पनायति पनायांचकार पेने स्ता
मक्रोधे सामते वसामे क्रमु पादविक्षेपे क्रमते चक्रमे चक्रमिषे चक्रंसे चक्रमिवहे म्वोश्च मांतस्य धातोर्नकारादेशः स्यात्
मकारे वकारे च परे एवं चक्रण्वहे चक्रण्महे क्रमिष्यते क्रंस्यते क्रमेत आशिषि क्रमिषीष्ट क्रंसीष्ट अक्रमिष्ट अक्रंस्त क
मु कांतौ कांतिरिच्छा कमेर्णिङ् स्वार्थेणिङ् वा तेङ् कामयते अकामि ताध्यायेविलुख आम् अत्त आलु आय्य इत्नु इस्नुष्णु
णे तयादेशः स्यात् वक्ष्यमाणलोपापवादः कामयांचक्रे आयादय आर्धधातुके वा च कमे कामयिताकमिता कामयि
ष्यते कमिष्यते णिश्रिद्रुस्रुकमन्यः कर्तरि चङ् एभ्यात् श्रिदिभ्यश्च द्रुस्रुभ्यः स्यात् कर्त्रर्थे लुङि परे कामङ् अते ति स्थिते णेर
निटि अनिडादावार्धधातुके परे णे लोपः स्यात् परत्वादेरनेकाचङ् तिच णिप्रात्पे णपदेशोपाविधेङ् यणृगुणवृद्धिदीर्घेत्यः १०
स्यष्टा पोऽस्य सिद्धोन पूर्वविप्र[मति]तिषेधेनेतिवार्त्तिकं णिलोपस्यतुपावयते: णिक्रियादिक्रिङंतमवकाराइतिनाव: वक्तत्वनिटोतिवचन
सामर्थ्यादार्धधातुकमात्रमस्य विषयः तथा चेयङादेरपवादएवायं इयङ् अत तद्वत् यणाआटित् गुणं कारणाद्
धिंकारकदीर्घः कार्यते णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः चङ्परेणौ यदंगं तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् चङि चङि परे अनभ्यासस्य ध

ववधवमेकाव: प्रथमस्य द्वित्वो ऽज्ञादेश्च द्वितीयस्य सन्वल्लघुनि चङ्परे ऽनग्लोपे चङ्परे वक्रीदिः सर्वांगस्येति वद्धम
वर्त्तते अंगसंज्ञानिमित्ते यत्चङ् परं णि रिति याववत् तत्परं यल्लघु तत्परो योगा स्याससत्वस्यसन्नीवकार्यं स्यात् णावचोपेस
ति अथवा अंगस्येति नानुवर्त्तते चङ्परे णौ यदंगं तस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्येत्यादि प्राग्वत् सन्वतः अभ्यासस्यात इकारः
स्यात् अनि दीर्घो लघोः लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात् सन्वद्भावविषये अचीकमत णिङ्भावपक्षे कमेश्च्लेश्चङ् कर्त्तरि णेरस्मा
वात्र दीर्घ सन्वद्भावो अचकमत संज्ञायाः कार्यकालत्वादंगमत्र द्विरुच्यते तत्रैव दीर्घः सन्वद्वनानेकाल्किति माध
वः चकारस्य घोषयत्न स्वर्हो ऽल्पादेर्नांगं द्विरुच्यते किंतु स्याववश्चवः काश्चित्तस्मादेकाद्वि दं यदं वस्केतों गस्यावयवोऽभ्या
स इति वर्णनात् उर्णोदिर्घोघोपयतो ऽद्यं स्यादिति मन्नहे वकारस्यो रूपमिदं न स्यात् स्याद्व्यवस्थया १ णेर्वित्रो ध्वंस
न्निदितं लघनी त्यंगमेव वा इति व्याख्याविकल्पस्य केयटेनेव वर्णनात् णेरस्त्रोपेपि संबंधस्तु मितामपि सिद्धये अ
घक्रमण्यता खिन्नात्परस्मैपदिनः अणरणवणसणमणकणक्वणव्रणध्वणत्राहचाघीः ४५० अणति रणति वणति व
कारादिवादेकारस्यामनेपोन ववणतुः ववणिव धणिरपि केचित्पठन्ति धणति ओण अपनयने उणसि उणावका
र ४६० श्रोण वर्णगत्योः श्रोणति श्रुश्रोण श्लोण संघाते श्लोणतिच श्रोणादयस्त्रयो मीतालव्यो भ्यादयः पैणृ गति प्रेरणश्ले
षणेषु पिपैण ध्रण शब्दे उपदेशे नंतोयं रेफान्त्यरत्वात् लत्वे ध्रणति नोपदेशफलं यद्व किंदध्वंति वणेस्यपि केचित्तु वेण
उ:विणिघ कनी दीप्तिकांतिगतिषु चकान इनवनन्नाद्रे स्तनति वनषणसंभक्तो वनेरर्थसेदान्धनः पावः सनति ससा
न सेनतुः ये विभाषा जनसनखनां मान्तत्वास्याद्यादौ क्ङिति सायाम् सन्यात् ४७० अमगत्यादिषु कनी दीप्तिगतीत्य
त्र गतेः परत्वोः शब्दसंभक्त्योरादिशब्देनग्रहः अमति आम ऽमतु अमीहगतोऽमतिदवामस्यते तिनहधिः अडमी

त्व॰ डाद्दम मीमति मिमीम अथ ज्ञाद्देव वन्तु वन्तु डन्तु रुन्तु अदने ष्ठिवु क्लमु चमां ञिति यथा मवो दीर्घः स्यात् ञिति दी
र्घ्व माङि चमङ्गतिवक्रत्वे आचामति आङि किं चमति विचमति अचमीत् ङिमिके स्विद्यत्वे तिङोमति क्रमु पादविक्षेपे
वा त्वाङ् ग्लाशा स्त्रस्तु क्रमु क्लमु त्रसि त्रुटिलषः एभ्यः श्यन्वा स्यात् कर्त्तरि सार्वधातुके परे क्रमः परस्मैपदेषु क्रमे दीर्घः
स्यात् परस्मैपदे ञिति क्राम्यति क्रामति चक्राम चक्रमतुः क्राम्यतु क्रामतु क्रक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते अत्रैवेट् अ
क्रमीत् अथ स्वरे वत्यंता अनुदात्तेतः अय वय पय मय चय तय णय गतौ अयते दयायास्य दय अय आस् एभ्यः आ
म्प्रात्यिति अयांचक्रे अयिता अयिषीष्ट विनाघेटः इणः पुरोऽय इट् वतः परेषां षीध्वं लुङ् लिटां धस्य वा मूर्धन्यः स्यात् अ
यिषीढ्वं अयिषीध्वं आयिष्ट आयिढ्वं आयिध्वं उपसर्गस्यायतौ अयतिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य लत्वं स्यात् प्लायते
पलायते निस्दुसो रुत्वस्यासिद्धत्वान्न लत्वं निरयते दुरयते निर्दुरोरुक्त निलयते दुलयते प्रत्ययइति विणो रूपं
अथ कथ मुदयति विवितनो हरिद्विमिरजाविति माघः इट किट कटी त्यत्र प्रश्लिष्ट स्यात्त विष्यति यस्ता अनुदात्तेत्त्वलक्षण
मात्मनेपदमनित्यं चक्षिङो ङि करणात् ज्ञापकात् ४८० वादिर्वात् वय पय मय चय तय णय दय दानगति
रक्षणहिंसादानेषु आदाने चय दयां चक्रे रय गतौ ऊयी तंतु संताने ऊयांचक्रे पूयी विशरणे दुर्गंधे च क्नूयी शब्दे उ
न्दे धणए क्ष्मायी वाद्वे उंदे च तु क्ष्मायी क्ष्मायी विधूनने चक्ष्माये स्फायी ओप्यायी वृद्धौ स्फायते पस्फाये प्यायते लिट्यङोश्च
लिटि यङि च प्यायः पी वा स्यात् पुनः प्रसंगविज्ञानात् पीत्वा इटस्य ङित्वे एरनेकाच इति यण् पिप्ये पिप्याते पिप्यिरे दी ११
पजनवृद्धध्यस्ते तायि प्यायि स्तोन्यतरस्यां एभ्यः च्लेः चिण् वा स्यादेकवचने त इति परे चिणो लुक् चिणः परस्य तस्य लुक् स्यात्
अप्यायि अप्यायिष्ट तायृ संतानपालनयोः संतानः प्रबंधः तायते ततायेअतायि अतायिष्ट शल वल वल्ल संवरणे

ञोले वह्ल वल्ल संवरणे संचरणे च ववल्ले ववल्ले मल्ल मल्ल धारणे मेले ममल्ले ५०० सल्ल सल्ल परिसा घल हिंसा दाने भु वसले बसल्ले
लञा ष्ट संख्यानयोः कलते वकसे कल्ल अव्यक्ते नाशे कल्लति अनाशे इति स्वामी अज्ञाशे तूष्णीं भाव इत्यर्थः तेव्ट देव्ट देवने तिते वे
षेव्ट गेव्ट ग्लेव्ट पेव्ट मेव्ट म्लेव्ट सेवने पशि निविस्य इति चंद्र परिषेवते न्सिषेवे अयंसो पदे ञौपीतिन्यास कारादयः तज्ञाष्य विरुद्धं गेव
ते डिसे वेपिप्ये ५१० सेवते न्लेवते त्राष्ट खेव्ट कैव्ट इत्यप्ये के रेव्ट गतौ प्लवगतिः रेवते अथाव स्वंताः परस्मैपदिनः मव्य बंधने
ईर्ष्य ममव्य सूर्क्ष ईर्क्ष ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः हय गतौ अहयीत् यांतवान्तहृदिः शुच्य अभिषवे अवयवानां त्रिघली करणं सुराणां संधानं
वा अभिषवः स्नानं च शुच्य चुच्य चुच्य इत्येके हर्य इति कांत्योः ऊर्दर्य ५२० अल भूषण पर्याप्ति वारणेषु अलति आल अलो ध्यांत
स्य क्षेति ञुफ पषष्ठीकं अतः समीपोञो ञो नंदं तांगस्या तो हलादिः स्यात् परस्मैपदे परे सिचि नेटीति निषेधस्यातो हलादेरिति विक
ल्पस्या पवादः मा भवान् आलीत् अयं स्वरितेदित्येके तन्मते अलते इत्याद्यपि त्रिफला विशरणे त्रूफलेत्येव फेलतुः अफाल १
त् मील श्मील स्मील क्ष्मील निमेषणे निमेषणं संकोचः द्वितीयस्तालव्यादिः तृतीयो दंत्यादिः पील प्रतिष्टंभे प्रतिष्टंभो रोध
ने नील वर्णे निनील शील समाधौ शीलति कील बंधने ५३० शूल आवरणे शूल रुजायां संघोषे च तूल निष्कर्षे निष्कर्षो
निष्कोषणं तद्वांतर्गतस्य बहिर्निःसारणं तूल इल संघाते मूल प्रतिष्ठायां फल निष्पत्तौ फेलतुः फेलुः चुल्ल भावकरणे
भावकरणमभिप्रायाविष्करणं फुल्ल विकसने चिल्ल शैथिल्ये भावकरणे च तिल गतौ तेलति तिल्लेत्येके तिल्लति ५४० वे
ल्ट चेल्ट केल्ट खेल्ट क्ष्वेल्ट वेल्ल चलने पंचकूदितः षष्टोलोपधः पेल्ट फेल्ट शेल्ट गतौ षेल्ट इत्येके स्खल संचलने चस्खाल अ
स्खालीत् ५५० खल संचये गल अदने अगालीत् षल गतौ सलति दल विशरणे श्वल श्वल्ल आशुगमने अश्वालीत् अश्वल
अश्वल्लीत् खोल्ट खोर्ट गतिप्रतिघाते खोलति खोरति धोर्ऋ गतिचातुर्ये धोरति त्सर छद्मगतौ तत्सार अत्सारीत् ५६० क्म

रुछर्द्दने वकार अन्ववत्तमन्वरगत्यर्थाः वरत्तिर्त्तङ्कुणोपि अस्वति आनत्त मानवानवीत् अंगोत्यरेफस्यातः समीपवानावान्
हद्धिः ष्ठिवु निरसने ष्ठिवु क्रमीतिदीर्घः ष्ठीवति अस्य द्वितीयस्थकार ष्टकारो वेति ष्टत्तिः तिष्ठेवति ष्ठिवतुः तिष्ठिवुः टिष्ठेव टिष्ठि
वतुः द्धलिव ष्ठीव्यात् ञिञ्जये अयमकर्मकेषुपठितंदुकृः ञ्जयत्र कर्मप्राप्तिः अकर्मकोयं ञ्जयति सत्तिटोर्ञः ञ्जयतेः सन्
तिप्तिमितोयोः स्यासस्तः परस्य ञ्ञवेस्यात् ञिगाय ञिग्यतुः ञीयात् अजैषीत् ञीवप्राणधारणे ञिजीव पीवमीवञी
वस्नौल्ये पिपीव मिमीव ५७० तितीव निनीव क्षिवु क्षेवु निरसने उर्वी तुर्वी जुर्वी धुर्वी हिंसार्थाः उर्वोवकार उपधायांव उ
र्वञ्जुर्वीञ्चमनेगूर्वति ५८० मुर्वी बंधने ञुर्वपर्वमर्वचरणे चर्व अदने तर्व हिंसायां कर्वमेर्वखर्वदर्पे अर्वत्रावि हिंसायां
आनर्वपू ५९० शार्वति सर्वति इवि व्याप्तौ इंवति इत्वादवकार पिविमिविणिविमिविसेवने टतीतोमूर्द्धन्योष्मादिरित्यादिरू मे
वनञ्जति नरंगिण्या पिव्वति पिपिव्व द्धिविद्धि विधिविनिवि प्रीणनार्थाः द्धिव्वति दिव्वति धिंव्व कृण्व्योरव अनयोरकारोन्तादेशो
:स्या इउत्पत्यस्य ञ्जा... षष्ठे अतोलोपः तस्य स्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणो न उपत्ययस्य पित्त्वगुणः धिनोति धिनुतः धि
न्वंति लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः असंयोग पूर्वोदः प्रत्ययोकारस्तदंतस्यांगस्यलोपोवास्यात् म्वोःपरयोः धिन्वः धिनुवः धिन्म
:धिनुमः उतश्च प्रत्ययादसंयोग पूर्वात् असंयोग पूर्वोयः प्रत्ययोकारस्तदंतादंगात्परस्य हेर्लुक्स्यात् धेनु नित्यत्वाड्का
रलोपात् सर्वमाद्ध धिनवाव धिनवाम ञिन्वतीत्यादि ६०० रिवि रवि धावि गत्यर्थाः रिण्वति रण्वति धन्वति कृवि हिंसाकर
णयोश्च वकारादतो कृणोतीत्यादि धिनोतिवत् अयं स्या द मव बंधने मेवतुः मेवुः अमावीत् अमवीत् अवरक्षणग १२
तिकांतिप्रीत्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिंगनहिंसादानताग वृद्धिषु अवति आवमानवा
नवीत् धावुगतिशुद्धोः स्वरितेत धावति धावते दधाव दधावे अधाषीत् आत्मनेपदिनः धुक्षधिक्षसंदीपनक्लेशनजी

वनेषु ककते चकके धिक्कते दिधिक्के ह्रक्क वरणे हक्कते वहक्के ६४० श्लाघ विद्योपादाने श्लाघते तिक्क तिक्कासामला
लालेसा सेच लिङ्गते क्लिनाः अव्यक्ता या वाचि बाधने इतिङ्गःक्रे नावे श्चिक्के वा दक्क हे वो श्री घ्राघे व दक्कते ददक्के दाक्षिमो
ज्ञो एतयन नियमन्नत्वादे श्च दीक्षते दिदीक्षे ईक्ष दर्शने ईक्षांचक्रे ईष गतिहिंसादर्शनेषु ईषांचक्रे नाघ व्यक्तायां
वाचि नाघते वर्ष स्नेहने वर्षते व्योघ्राडि ववर्षे गेष्ट अन्विच्छायां गेषते इत्येके अन्विच्छा अन्वेषणं जिगेषे ६५० गेष्ट प्रयत्ने जेष्टते ष
एष्टे प्रैष गतौ जेषते एषते एषांचक्रे पिपेषे रेष्टे प्रेषे अव्यक्ते शब्दे आद्योऽष्टक शब्दे ततो द्वौ अश्ववशब्दे रेषते हेषते कासृ शब्द
कुत्सायां कासांचक्रे नासृ दीप्तो भासते ६६० णासृ रासृ शब्दे नासते णस कौटिल्ये नसते भ्यस भये भ्यसते भ्यसे आङः श
सि इच्छायां आशंसते आशशंसे ग्रसु ग्लसु अदने ग्रसते ग्लसते जग्रसे जग्लसे ईह चेष्टायां ईहांचक्रे वहि महि वृद्धौ वंहते
ववंहे मंहते ६७० अहि गतौ अंहते आनंहे गर्द गर्ह कुत्सायां जगर्हे जगल्हे वर्ह वल्ह प्राधान्ये ३ ब्हा दी वर्ह वल्ह परिभा
षणहिंसाछादनेषु दंतोष्ठ्यादी केचित्तु ह्रस्वयोः दंत्योष्ठ्यादिता मन्यो स्यादित्याहुः प्लिह गतौ पिप्लिहे वेहृ जेहृ वाहृ प्र
यत्ने आद्यौ दंतोष्ठ्यादि अंत्यं केवलोष्ठ्यादिः उद्भावयोष्ठ्यादी इत्येके जेहृ तिगत्यर्थोपि ६८० द्राहृ निद्राक्षये निक्षेप इत्य
त्येके काशृ दीप्तौ वकाशे ऊह वितर्के ऊहांचक्रे गाहू विलोडने गाहते जगाहे जघाक्षे जगाहिषे जघाढ्वे जगा
हिता गाढे हे लोपः ढस्य लोपं स्यादित्यपरे गाढा गाहिष्यते घाक्ष्यते गाहिषीष्ट घाक्षीष्ट अगाहिष्ट अगाढ अघाक्षातां अघाक्षत
अगाढाः अघाढ्वं अघाक्षि गृहू ग्रहणे गर्हते जगृहे कुडुपधे स्यालिटः किद्वा गुणा स्त्वे विषविधेन जगृहिषे जघृक्षे ज
घृढ्वे गर्हिता गर्ढा गर्हिष्यते घृक्ष्यते गर्हिषीष्ट घृक्षीष्ट लुङि अगर्हिष्ट इगुपधादनिटः क्सः इगुपधो यः शल
न्तस्तस्मादनिटः च्लेः क्सादेशः स्यात् अघृक्षत क्सस्याचि अजादौ तद्धि क्सस्य लोपः स्यात् अघृक्षातां अघृक्षन्त अघृक्षत

इति घुषि कांतिकरणे घुंषते जुघुंषे केचित्तु घुषेत्यपि पठंति अथादंत्यताः परस्मैपदिनः घुषिर् अविशब्दने विशब्दनं
प्रतिज्ञानं ततोऽन्यस्मिन्नर्थे इत्येके शब्द इत्यन्ये पेठुः घोषति घोषिता इरित्वादङ् वा अघुषत् अघोषीत् अक्षू व्याप्तौ अक्षोऽन्य
तरस्यां अक्षो वा श्नुप्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे पक्षे शप् अक्ष्णोति अक्ष्णुतः अक्ष्णुवंति अक्षति अक्षतः अक्षं
ति आनक्ष आनक्षिथ आनष्ठ अक्षिष्यति स्कोरिति लोपः षढोः कः सि अक्ष्णोतु अक्ष्णुहि अक्ष्णवानि आक्ष्णोत् आक्ष्णु
अक्ष्णुयात् अक्ष्णुयुः अक्ष्यात् ऊदित्वाद्वेट् नेटि मा भवानक्षीत् अक्षिष्टां अक्षिषु इडभावे तु मा भवानाक्षीत् आष्टां
आक्षुः ६६० तक्षू त्वक्षू तनूकरणे तनूकरणे तक्षः श्नुः प्रत्ययः स्यात् वा पक्षे शप् तक्ष्णोति तक्षति ततक्ष ततक्षिथ ततष्ठ
अतक्षीत् अतक्षिष्टां अतक्षिषुः अताक्षीत् अताष्टां तनूकरणे किं वाग्भिः संतक्षति निर्भर्त्सयतीत्यर्थः उक्ष सेचने उक्षांच
कार रक्ष पालने णिक्ष चुंबने प्रणिक्षति त्रक्ष ष्ट्रक्ष णक्ष गतौ त्रक्षति ष्ट्रक्षति नक्षति वक्ष रोषे संघाते इत्येके मृक्ष संघा
ते म्रक्ष इत्येके तक्ष त्वचने त्वचनं संवरणं त्वचो ग्रहणं पक्ष परिग्रहे इत्येके सूर्क्ष आदरे सूर्क्ष्य अनादर इति क्वचित्कोपध
:पाठः अवज्ञावहेलनमसूर्क्षणमित्यमरः काक्षि वाक्षि माक्षि कांक्षायां द्राक्षि ध्राक्षि ध्वाक्षि घोरवासिते च चूष पाने तूष तु
ष्टौ पूष वृद्धौ ६८० मूष स्तेये लूष रूष भूषायां शूष प्रसवे तालव्योष्मादिः यूष हिंसायां जूष च भूष अलंकारे भू
षति ऊष रुजायां ऊषांचकार ईष उंछे ६९० कष खष शिष जष झष शष वष मष रुष रिष हिंसार्थाः तृतीयषष्ठौ तालव्योष्मादी
सप्तमो दंत्योष्ठ्यादिः वकारषवर्गा शिशेष शिशिषतुः शेष्टा क्सः अशिक्षत् अशैक्षीत् ऊषतुः ऊरुषतुः रोरुषतुः ववष
तुः मेषतुः तीषसहलुभरुषरिषः इत्यादेः परस्य तादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात् रोषिता रोष्टा रोषिष्यति रेषिता रेषिष्यति
७०० भष भर्त्सने [illegible] भषति बभाष उष दाहे ओषति उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्यां एभ्यो लिट्याम्वा स्यात् ओषां १३

वकार उवोष ऊषतुः उवोषिथ जिषु विषु मिषु सेचने जिजेष क्रादिनियमादिट् विवेषिथ विवेष्ठ वेक्ष्यति अविक्षत् पुष पुष्टौ पोषि-
ष्यति अपोषीत् अनिट्कुषु पुष्येति श्यना निर्देशादयं सेट् अतो न क्सः अङ् विधौ देवादिकस्यैव ग्रहणं लाङ् श्रिषु श्लिषु प्रुषु प्लु-
षु दाहे श्रेषति शिश्रेष श्रेषिता श्लेषति शिश्लेष श्लेषिता अयमपि सेट् अनिट्सु देवादिकस्यैव ग्रहणमिति कैयटादयः अत्र निट्-
कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तं तच्चोक्तिविरोधात् ग्रंथांतरविरोधाच्चोपेक्ष्यं [illegible] ७१० पृषु वृषु मृषु सेचने मृषु सहने
च इतरौ हिंसासंक्लेशनयोश्च पर्षति पपर्ष इत्यादि घृषु संघर्षे हृषु अलीके उस क्रस क्लस हसे इत्यादि उतोष क्लास रास लस श्लेष-
ण क्रीडनयोः ७२० घस्लृ अदने अयं न सार्वत्रिकः लिङ्यन्यतरस्यामित्यदेर्घस्लादेशविधानात् ततश्च लिंगवचनं चास्ति त-
त्रैवास्य प्रयोगः अत्रैव पाठः आपि परस्मैपदे लिंगे इत्यादि सूकरणमहि अनिट्कारिकासु पाठबलादार्धधातुके क्वचिद्विशि-
ष्योपादाने घसति घस्ता सस्यार्धधातुके सस्यतः स्यापादाचार्धधातुके घस्यति घसतु अघसत् घसेत् लिंगादावेतावदाशिष्या स्या×
प्रयोगः पुषादिद्युताद्यृदितः परस्मैपदेषु च्लेरङ् पुषादेर्धातोरिदित्यस्य परस्मैपदेष्वङ् स्यात् परस्मैपदेषु अघसत् ज-
र्ज चर्च झर्झ परिभाषणहिंसातर्जनेषु पिसृ पेसृ गतौ पिपिसतुः पिपेसतुः हसे हसने एदित्वान्न वृद्धिः अहसीत् णिश समाधौ ना
लघोपधादिः नेशति अनेशीत् अनाशीत् नाशाक्षतिगतो नालव्योष्मादिः नानशुः नाशुः नोशुः नाशिष णिनासमाधौ नाल-
व्योष्मातः षणेन्नाति मिश मश शब्दे रोषकृते च तालव्योष्मातो ७३० शव गतौ शशाव शशावतुः शस हिंसायां दंत्योष्मातः नशाशद
दत्वे वं नशाशसतुः शशासुः शशासिथ शशंसतुः अयं ड गतावपीति दुर्गः शंस स्तुतौ अयं दुर्गतावपि शशास आशिषि
न लोपः शस्यात् चह परिकल्कने कल्कनं शाठ्यं अचहीत् मह पूजायां अमहीत् रह त्यागे रहि गतौ रहस्यात् दृह दृहि
बृह बृहि वृद्धौ दर्हति ददर्ह ददृहतुः दृंहति ७४० बर्हति बृंहति बृहि धातोर्हि बृंहि शब्दे च करिगर्जने बृहिरिदतो के अबर्हत् अबर्ही

रतुहिर् दुहिर् उहिर् अर्दने तुतोह अतुहत् अतोहीत् दोहति अदोहीत् अनिट्कारिकास्वस्य दुहेर्ग्रहणं नेह ॥ ओहति
उवोह ऊहतुः उहिता मा सत्वामुहत् औहीत् अर्ह इडायां आनर्ह अर्घकं स्यपर्थैता अत्युदात्तेतः द्युत दीप्तौ द्योतते द्युतिस्वा-
प्योः संप्रसारणं अनभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् दिद्युते दिद्युताते द्योतिता द्युद्भ्यो लुङि द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा
स्यात् पुषादीति सूत्रेण परस्मैपदेऽङ् अद्युतत् अद्योतिष्ट श्विता वर्णे श्वेतते शिश्विते अश्वितत् अश्वेतिष्ट ञिमिदा स्नेहने मे-
दते मिदेर्गुणः मिदेरिको गुणः स्यादित्संज्ञकशकारादौ प्रत्यये आदित्त्वाद्वा नानेन गुणः मिमिदे अमिदत् अमेदिष्ट ञिष्वि-
दा स्नेहनमोचनयोः मोहनयोरित्येके स्वेदते सिष्विदे अस्विदत् अस्वेदिष्ट ञिक्ष्विदा चेत्येके अक्ष्विदत् अक्ष्वेदिष्ट १५० रुच दी-
प्तावभिप्रीतौ च रोचते सूर्यः हरये रोचते भक्तिः अरुचत् अरोचिष्ट घुट परिवर्तने घोटते जुघुटे अघुटत् अघोटिष्ट रुट लुठ
प्रतिघाते अरुटत् अरोटिष्ट शुभ दीप्तौ क्षुभ संचलने णभ तुभ हिंसायां आद्यो भावेपि नभंतामन्यके समे मात्त्वन्नन्य-
के समे इति निरुक्ते अनभत् अनभिष्ट अतुभत् अतोभिष्ट इमौ दिवादिक्र्यादौ च स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने ध्वंसु गतौ च अ-
निदितां नलोपः अस्रसत् अस्रंसिष्ट नास्य शकरिणांश्येवं भिस्तिरधकावं १६० स्रंसु इत्यपि केचित्पेठुः अत्र हनीय एव तालव्यान्त
इत्यन्ये स्रंसु स्रंसु अधःपतने इति दिवादिः स्रंभु विश्वासे अस्रभत् अस्रंभिष्ट दंत्यादिरयं तालव्यादिस्तु प्रमादेगतः वृतु वर्त-
ने वर्तते ववृते वृद्भ्यः स्यसनोः वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात् स्ये सनि च न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः एषु स्कारादेरार्धधातुकस्येण्न स्यात्तङा-
नयोरभावे वर्त्स्यति वर्तिष्यते अवृतत् अवर्तिष्ट अवर्त्स्यत् अवर्तिष्यत वृधु वृद्धौ शृधु शब्दकुत्सायां इमौ वृतिवत् स्यंदू प्रस्रवणे स्यं- १८
दते सस्यंदे सस्यंदिषे सस्यन्त्से सस्यंदिढ्वे सस्यन्द्ध्वे स्यंदिता वृद्भ्य इति परस्मैपदे सति ऊदित्करणमंतरंगमपि विकल्पं बाधि-
त्वा वतुर्यस्यणमासमर्थमिति वृद्भ्य इति निषेधः स्यंत्स्यति स्यंदिष्यते अस्यदत् अस्यंत्त अस्यंदिष्ट अस्यंत्स्यत् अवृत्सिपर्यतिनियमः

स्यंदतेरप्राणिषु ण्यः परस्य प्राणिकर्तृकस्य स्यंदतेः षत्वं वा स्यात् अनुष्यंदते अनुस्यंदते वा जले मत्स्यः अप्राणिषु किं अनुस्यंदते
हस्ती अप्राणिष्विति पर्युदासान्मत्स्योदके अनुष्यंदते इत्यत्रापि पक्षे षत्वं तत्वस्यैव प्राणिषु नेत्यर्के तेन स्यात् कृपो रो लः कृपेरो
लः कृप उ इति च्छेदः कृपे इति लुप्तषष्ठीकं तच्चावर्त्यते कृपो रो रेफस्य लः स्यात् कृपेः ऋकारस्यावयवो यो रो रेफसदृशस्तस्य
च लकारसदृशः स्यात् कल्पते चक्लृपे च कृपि पिबेरिति वक्लृपे इत्यादि स्यदिवच् लुटि च कृपः लुटि स्यसनोश्च कृपेः परस्मैपदं वा
स्यात् तासि च कृपः कृपेः परस्य तासेः सकारादेरार्धधातुकस्य वेट् स्यात् तङानयोरभावे कल्प्तासि कल्प्तास्थः कल्पितासि
कल्प्तासे कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते कल्पिषीष्ट कृप्सीष्ट अक्लृपत् अकल्पिष्ट अक्लृप्त अकल्प्स्यत् अकल्पिष्यत अक
ल्प्स्यत वृत् वृतु वृतः संपूर्णो द्युतादिः वृतादिरित्यर्थः अथ घटादयः षितस्तां स्वयोद त्रा अनुदात्तेतः षितश्च घट चेष्टायां घटते इ घट व
तादयो मित्संज्ञास्तत्फलं तु णौ मितां ह्रस्वः इति वक्ष्यमाणो दीर्घो न्यतरस्यामिति च वक्ष्यते घटयति विघटयति कथं तर्हि कम
लवनोद्घाटनं कुर्वतीत्येव प्रविघाटयिता समुत्पतन् द्विरेफः कमलाकरानित्यादि शृणु घटसंघाते इति चौरादिकस्येदं
न च तस्य वा घटादिषु ज्ञाघ मित्त्वार्थमनुवादोऽयं मितिवाच्यं नान्ये मितोऽहेतौ विति निषेधात् अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिपंचकं च्याति
रिकास्सुरादयो मितो नान्ये इत्यर्थः व्यथ भयसंचलनयोः व्यथते व्यथो लिटि व्यथोऽभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् लिटि हलादिशेषापवादः थ
स्य हलादिशेषेण निवृत्तिः विव्यथे ॥११०॥ प्रथ प्रख्याने प्रथते प्रस विस्तारे प्रसते म्रद मर्दने म्रदते स्खद स्खदने स्खदते क्षजि
गतिदानयोः मित्त्वसामर्थ्यादनुपधात्वेपि विकल्पेन णिचि दीर्घविकल्पः अक्षजि अक्षाजि क्षंजं क्षांजं दक्ष गतिहिंसन
योः दक्षते दिदक्षे घटादौ रनुदात्तेत्सु पठितस्सस्येदार्धविशेषमित्वार्थोऽनुवादः कृप कृपायां गतौ कदि क्रदि क्लदि वैक्लव्ये
वैकल्य इत्येके त्रयोऽप्यनिदित इति नंदी इदित इति स्वामी कदते क्रदते क्लदते ददाति निदितावितिमैत्रेयः कंदिकंदे

दीआह्वानरोदनयोः परस्मैपदि श्कानां पुनरिहपावोमित्त्वार्थम् आत्मनेपदार्थश्च १८० त्रिवृदासंस्तमे घटादयः षितः षित्त्वादङ् स
मुचक्ष्यते अथफणान्ताः परस्मैपदिनः ज्वर रोगे चर रति डु ज्वार गमि सेवथे गमति डगाफ देम वेष्टने देम्हत् अनादर रक्त्यात्मनेप
दिस्तुगतः सर्वोऽमष्टात्तुबंधोन्नुद्यते अर्थविशेषे मित्त्वार्थं परस्मैपदिन्योड्हरादिस्य: प्रागे वानुवादे कर्तव्य तम्मध्येनुवादसा
मर्थ्यात्परस्मैपदं देम त्वि डि देम द्विमन्यति अदि मि अदीमि अनादरे तु देम्यति वटनटपरिमाषणे वटवेष्टने नटहता विविप
वितयोः परिमाषणे मित्त्वार्थेनुवाद नट न्हत्तौ इत्युमेवद्दर्वमपिपठित तत्रायं विवेकः दर्वैपठितस्यनाट्यमर्थः यकारिस्तुनटव्य
पदेशाः वाक्यार्थाभिनयो नाट्यं घटादौ तु नृत्यंनृत्तैवार्थः यकारिस्तुनर्तकव्यपदेशाः पदार्थाभिनयो नृत्यं गात्रविक्षेपमात्रं नृ
त्यं केचित्तु घटादौ नृतनृत्तावितिपठंति गतावित्यन्ये णोपदेशाः पर्युदासवाक्येनास्य कृतानादीति दीर्घपाठान्न घटादिणोप
देशाएव ष्टकप्रतिघाते स्तक तिचकतृप्तौ तृपित्रतिघातयोः दर्वैपठितस्य तृपिमत्रि मित्त्वार्थेनुवादः आत्मनेपदिषु पठित
स्यपरस्मैपदि षत्तुवादात्परस्मैपदं कखेहसने एदित्वान्नवृद्धिः अकखीत् १०४ रगे शंकायां लगे संगे ह्गे क्गे षगे ष्टगे संवर
णे कगेनोच्यते अस्यायमर्थः इति विज्ञोघ्यनोच्यते क्रियासामान्यार्थत्वात् अनेकार्थत्वादित्यन्ये अक अग कुटिलायांगतौ क
णरणगतौ चकाण ८०० रणण वणज्ञाण अणदानेच शणगतावित्यन्ये अथ कथ क्कथ क्रथ हिंसार्थाः डा मिमिथ हरणेतिस्व
कथेति मित्वे पिद्दद्धिर्निपात्यते काथयति मित्वेतु निपातनान्त्वपरत्वाद्धिसंमुलो रिति दीर्घचरितार्थं अक्कथि अक्काथि क्कथं क्कथं
काथं क्काथं चेनच द्विमायामिति शेषः वनुवनोच्यते वनुइत्यपदर्वैपठितस्य धातुर्नेत्तानादिकस्यानुवादः उदित्करणसामर्थ्यात्
तेन क्रियासामान्ये वनतीत्यादि प्रवर्तयति अत्तु पञ्चष्टयन्तु मित्त्वविकल्पोवक्ष्यते ८१० ज्वलदीप्तौ णत्वयमेंधैपठितघमाणएवा
यंमित्त्वार्थमनूद्यते प्रज्वलयति ज्वलयज्वलवने प्रज्वलयति पराज्वलयति स्म आध्याने चिंतायां पठिष्यमाणस्य आध्याने मि

त्राद्येष्विवादः आध्यानमुत्कण्ठापूर्वकं स्मरणं दृ भये दृ विदारणे इति क्र्यादिरयमनुवादः दृणातं दारयति दरयति नयादन्ये
न्न दारयति धावं वरमेवेदमिदमितिमतेत्तुद र[illegible]तीत्यादिके विशिष्टादो अस्मृदृवो रितिस्त्रे त्वद इति दीर्घस्यानेकस्यप
वं ति तन्नेति माधवः नॄ नये क्र्यादिश्च पठिष्यमाणस्यानुवादः नयादन्यत्र नारयति आपाके श्रे इति क्रतावस्य आइत्यादि
कस्य च सामान्येनाणुकारणं तु श्वि करणो खुश्च विकरणयोरन्तु श्वि करणस्य लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्येति परि
नाषायां श्रपयतीति विक्लेदयतीत्यर्थः पाकादन्यत्र श्रापयतीति स्वेदयतीत्यर्थः मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञाः निशामनं चाक्षु
षं ज्ञानमिति माधवः ज्ञापनमात्रमित्यन्ये निशामने प्रिति पाठांतरं निशामनं तीक्ष्णीकरणं एषु वार्थेषु ज्ञाना ति मित्त्व ज्ञपमि
त्वे तिचुरादौ ज्ञापनमारणादिकं च तस्यार्थः कथं विज्ञापना नर्थे तु सिद्धमेतीति तद् ज्ञापयस्य त्वार्थ इति च श्रणु माधवम
ते वा चुष ज्ञाने मित्त्वाना वात्व ज्ञापनमात्रे मित्त्वमिति मतेत्तु ज्ञानियोग इति चौरादिकस्य ध्वातुनामनेकार्थत्वात् निशाने
प्रिति पठतां दरदत्वादीनां मतेत्तु नकाप्यनुपपत्तिः कंपने चलिः चल कंपने इति घटादिः चलयति शाखां कंपनादन्य
त्र तु नीजेचालयति अन्यथा करोतीत्यर्थः हरतीत्यर्थ इति स्वामीस्त्रेवा चलयति क्षिपतीत्यर्थः छद कर्डने छद अपवारण
इति चौरादिकस्याधिरिडनात्वे मित्त्वार्थमनुवादः अनेकार्थत्वाहर्डोप्रवृत्तिः छदंते तस्मिंश्छदयति बलवंतं प्राणवंतं वा करो
तीत्यर्थः अन्यत्र छादयति अपवारयते प्रच्छके इत्यर्थः स्वार्थेणिचि तु छादयति बलीनवति प्राणी भवति अपवारयतीत्य
र्थः जिह्वोन्मथने लडिः लड विलासे इति पठितस्य मित्त्वार्थेनुवादः उन्मथनं ज्ञापनं जिह्वाग्रहेन षष्ठीतत्पुरुषः लडयति
जिह्वां दंतीयान तत्पुरुषो वा लडयति जिह्वया अन्ये तु जिह्वा ग्रहेन तद्यापारेण लक्ष्यते समाहारद्वंद्वोयं लडयति तिरात्तु
लडयति दधि अन्यत्र लाडयति पुत्रं मदो हर्षग्लेपनयोः लेपनं दैन्यं दैवादिकस्य मित्त्वार्थोयमनुवादः मदयति हर्षय

क्षिपयति वेत्यर्थः अन्यत्र मादयति चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ध्वन शब्दे नायं मित्वार्थमन्त्यधेतेः ध्वनयति घंटा
अन्यत्र ध्वानयति अस्पष्टशब्दमुच्चारयतीत्यर्थः अत्रमोक्तः दलि वलि स्खलि रणि ध्वनि त्रपि क्षपयश्चेति पपाठ तत्र ध्वनि
रणी उदाहृतौ दल विदारणे वल संवरणे स्खल संचलने त्रपूष् लज्जायामिति गताः तेषां णौ दलयति वलयति स्खल
यति त्रपयति क्षै क्षये इति वक्ष्यमाणस्य क्षैता क्षस्यवकामित्वेन्नाः क्षपयति स्वन अवतंसने स्वन शब्दे इति पठिष्य
माणस्यानुवादः स्वनयति अन्यत्र स्वानयति घटादयो मितः मित्संज्ञा इत्यर्थः जनी जृष् क्नसु रंजोऽमन्ताश्च मितः इ
त्यनुवर्तते [illegible] जृष् इति षित्त्वनिर्देशाज्जीर्यतेर्दणं जृणातेस्तु जारयति केचित्तु जनी जृष् क्नसु
इति पठित्वा क्नसु निरसने इति दिवादिकमुदाहरंति ज्वल ह्वल ह्मल नमामनुपसर्गाद्वा एषां मित्वं वा प्राप्तविभाषेयं
ज्वलयति ज्वालयति उपसृष्टस्तु नित्यं मित् प्रज्वलयति कथं तर्हि प्रज्वालयति उन्नामयति घत्रेसाकरोतीति णौ कथं
संक्रामयतीति मितां ह्रस्व इति सूत्रे वाचिण्णमुलोरित्यतः वेत्यनुवृत्तस्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणादिति ह्रितिक्षत्र एतेन
रजोविश्रामयत् राज्ञो धर्माश्विश्रामयेति सङ्गत्यादि व्याख्यातं ग्लास्नावनुवमां च अनुपसर्गादेषां मित्त्वं वा स्यात् अद्य
घोरग्रामे इतरयोः ग्रामे विलासानकम्पमित्वमी अमंतावाप्रामे मित्त्वमेवानस्यात् कामयते आमयति नामो दर्शने
नामयति दर्शने मित्त्वं न स्यात् निन्नामयति रूपं अन्यत्र तु प्रणामि नो निनामयत्येव धुंककाः कथं तर्हि निनामयमंतुत्य १६
ति विस्तराज दत्तो ममेति नामं आलोचने इति चौरादिकस्य धातुर्नामने कार्यत्वाद्वुवणो हरितिः नामयति वत्स समो यशिवे
षणे यद्गतिसोऽनतोन्यत्र मित्त्वं स्यात् आयामयति दाघयति व्यापारयतीत्यर्थः परिवेषणे तु शमयति वाससा
न्तोऽस्यतीत्यर्थः पर्यवसितं निषमयत्नि स्वादित्तु निषमयत्यनुवाकरोतीति णो बोध्यं स्खदिरवपरिभ्यां च मित्त्वेचैव

अवस्वादयति परिस्वादयति अपावपरिस्य इति न्यासकारः स्वामी तु न कर्मा तिन अमुत्र रविसूत्यामंनु इत्यत्रासः अदर्नानि
इति विविदम् अस्य परिवेषणमित्युमाञः तस्मेतेय दीवसितं नियमयन्नित्यादि समागेव उपसर्गस्य सत्वदेशेदवादि सर्व
स्येति नियमात् प्रस्वादयतीत्याह तस्मात्तत्रत्येउदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः फलितः इदं च मतं इति न्यासादि वि
रोधादुपेक्ष्यं फणगतौ नेति निवृत्तमसंसवात् निषेधात्सर्वं मतौ न पठितः फणादिकार्यविरोधात् फणौव समानो एषां वा
एवात्यासलोपौ स्तः किति लिटि सेटि थलि च फेणतुः फेणुः पफणतुः पफणुः फणयति हत्त घटादिः समासः फणेः धाग
वृद्धित्येके तन्मते फाणयतीत्येव राजृ दीप्तौ स्वरितेत् राजति राजते रेजतुः रराजतुः रराज अतः इत्यनुवृत्तावपि साम
र्थ्यादातएवं टुभ्राजृ टुभ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ अनुदात्तेतः भ्राजते रिन्पावः फणादिकार्यार्थः पूर्वपावस्कव्यादिषवात्सा
र्थः तत्र दिरा ज़ि सा इत्वदात्फणादेरेव ग्रहणं भ्रेजे बभ्राजे वा भ्राजेतिरूपद्वा भ्राशते भ्राशते भ्रेशे बभ्राशे भ्लाशते
ल्लेशे बभ्लाशे दावपीमो तालव्यांतो स्यमु स्वन ध्वन शब्दे स्यमादयः इरत्त्वतः परस्मैपदिनः स्येमतुः सस्यमतुः अस्यमीत्
स्वेनतुः सस्वनतुः अस्वानीत् अस्वनीत् विस्वणति अवस्वणति सन्नाह इत्युक्ते इत्यर्थः विस्वस्वन इति षत्वे फणादयो गताः द
ध्वनतुः ८०१ षम ष्टम अवैकल्ये समाम तस्ताम ज्वल दीप्तौ अज्वालीत् ज्वल कंपने ज्वल घातने घातनं तेक्ता ज्वलति टल
ट्वल वैक्लव्ये हल स्थाने हल विलेखने णल गंधे बंधने इत्येके ८०२ पल गतौ पलति बल प्राणने धान्यावरोधे च बलतुः पुल
महत्वे पोलति कुल संस्थाने बंधुषु च संस्थानं संघातः बंधुर्ज्ञातिः तत्र अपारोगृहस्थाने कोलतुः चुकोल शल हुल पत्लृ गतौ शा
शाल हुहोल पपात पेततुः पतिता पतः पुम् अङि परे अपप्तत् नेर्गदेति णत्वं प्रणिपतत् क्वथे निष्पाके क्वथति चक्वाथ
अक्वथीत् पथे गतौ अपथीत् मथे विलोडने मेथतुः अमथीत् ८०० टुवमउद्गिरणे इत्येवं निपातनादिह वमित्वं निति तु धा

करः ववाम ववम उः वादश्वाभ्यासलोपो न त्वागरहे तो उवेम उरित्याद्यप्युदाहृतं वञ्चाद्यादौ न हेट ष्णुवच्चने वाचा ञ्चेय
लिड्यप्यावास्यापि ज्वमति त्वाम्य वी तिउ दिवादौ वक्ष्यते वाङ्क्ष्ण मुद्रसां एषामेवाभ्यासलोपो वास्त्रः किति लिटि सेटि थलि च
वेम उः वस्त्रम उः अस्वमीत् ञ्चर सञ्चलने अञ्चारीत् अघवावत्तुदा वेतो घदृ मर्षणे परिनिविभ्यः इति षत्वं परिषहते सेहे
सहिता तिषमदेति वेट् इमसावेठवं धवष्टुव ठलोपाः सहिवहोरोदवर्णस्य अनयो अवर्णस्यैत्त्वा हलोपे सोढः सोढ
रूपस्य सहेः सस्य षत्वं न स्यात् परिसोढा सिवादीनां वाड् व्यवाये पि परिनिविभ्यः परेषां सिवादीनां सस्य षो वा स्यात् अड्व्य
*रंता* वाये पि पर्यषहत पर्यसहत रम क्रीडायां रेमे रेमिषे रंस्यते रंसीष्ट अरंस्त अथ कम्यंताः परस्मैपदिनः षद्लृ विशरणग
त्यवसादनेषु पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्छधौशीयसीदाः पादीनां पि
बादयः स्युः शित्सि इति कन्नाकारादौ प्रत्यये परे सीदति समाट सेदतुः सेदिथ ससत्थ सत्ता सत्स्यति रुदित्वादङ् असदत् स
दिरप्रतेः सिषीदति न्यषीदत् सदेः परस्य लिटि सदेरभ्यासात्परस्य षत्वं न स्यात् लिटि निषसाद निषेदतुः नाड्ग्नातने वि
शीर्णतायां मदं ग्लातं तं तु विषयत्वया निर्दिश्यते तादेः शितः शिदा विनोस्मादाने पदे स्यात् शीयते आतामद शेदतु
शेदिथ शाता शत्स्यति शाता अशदत् क्रुश आह्वाने रोदने च क्रोशति क्रोष्टा क्रुक्षः अक्रुक्षत् कुच संपर्चन कौटिल्यप्रतिष्ट
म्भविलेखनेषु कोचति बुध अवगमने बोधति बोधिता बोधिष्यति ८५० रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च रोहति रुरोह
रुरोहिथ रोढा रोक्ष्यति अरुक्षत् कस गतौ अकसीत् अकासीत् वृत् ज्वलादिगणः समाप्तः अथ हृत्यंताः स्वरितेतः
हिक्क अव्यक्ते शब्दे हिक्कति हिक्कते अञ्चु गतौ अञ्चति अञ्चते अक्षु इत्येके अचि इत्यपरे डुयाचृ याच्ञायां याचति याच
ति याचते रेटृ परिभाषणे रेटति रेटते चते चदे याचने चतति चतते अचतीत् चचाद चचदे अचदीत् प्रोथृ पर्याप्तौ प्रोथति प्रोथते मिदृ मेदृ

स्यात् रीङि प्रकृते रिङ्विधिसामर्थ्याद्दीर्घो न स्यात् उश्च ऋवर्णांतात्परो कलादि लिङ् तिङ् परः सिद्धे स्यात् कितोस्तः स्व
बीलँड् वृषीष्टास्तां अस्तारीत् अस्ताष्टीं अस्तार्षुः कस्मादगात् सिचो लोपः स्यात् लि अस्तेष्ट अस्तृषातां अस्तरिष्यत् हृञ्
हरणे हरणं प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशश्च डुदृषंञ्कृञ्व डुकृञ्वेद् बिभ्रति भृञ् धारणे धरति अधार्षीत् अधृत णीञ् प्राप
णे निनाय नियिषनिनीषे अधाङंता परस्मैपदिनः धेट् पाने धयति आदेजउपदेशेऽशिति उपदेशे एजंतस्य धातोरात्वं
स्यान्नत्वशिति आसअणलः आदेशाद्धातोर्णल औ अकारादेशः स्यात् दधौ आतो लोपइटि च अङादीर्घोरार्द्धधातुकलोः क्ङि
द्विटोः परयो रातोलोपः स्यात् द्वित्वापरत्वाल्लोपे प्राप्ते द्विर्वचनेऽचीति निषेधः द्विर्वे कृते आलोपः दधतुः दधुः दधिथ दधिव
धाता दाधाघ्वदाप् दारूपाधारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युः दाप्दैपौ विना एलिङि घुसंज्ञानांमास्थादीनां च एत्वं स्याद
र्द्धधातुके लिङि किति धेयात् धेयास्तां धेयासुः विभाषाधेट्श्व्योः आत्त्वा श्रिश्रुद्रुस्त्रुस्यात् कर्तरि वाचिणि लुङि परे वाङी सिद्धि
त्वे अदधत् अदधतां विभाषाघ्राधेट्शाच्छासः एभ्यः सिचो लुग्वा स्यात् परस्मैपदे परे अधात् अधातां अधुः गमिरमनमातां
सक्च एषां सकश्चान्तः एभ्यः सिचः इट् स्यात् परस्मैपदेषु अधासीत् अधासिष्टां अधासिषुः ग्लै म्लै हर्षक्षये हर्षक्षयो धातुक्षे
यः ग्लायति डुग्लौ हिंस डुग्लाय वान्यस्य संयोगादेः घुमास्थादेरन्यस्य संयोगादि धातोरात एत्वं वा स्यात् आर्द्धधातुके किति
लिङि ग्लायात् ग्लेयात् अग्लासीत् म्लायति दैन्यकरणे न्यक्करणं तिरस्कारः दैवृञ् प्रै इच्छेति ध्यै चिन्तायां रै शब्दे स्त्यै १८
ष्ट्यै शब्दसंघातयोः स्त्यायति षोपदेशोऽपि सत्वे कृते रूपं तुल्यं षोपदेशफलं तु तिष्ठ्यासति अतिष्ठिपदित्यत्र षत्वं खै खद
दने दैप् शोधने कै गै शब्दे गायति डुडौ सस्यो घुमास्थेत्यत्र विभाषाघ्राधेडित्यत्र च स्यात्तेर्ग्रहणं न त्वस्य तेन एव सिद्धुकोऽनसा
नात् असासीत् कैगै शैक्षेगेयात् अगासीत् एऽ१० त्रैश्रेपाके पेऽवै शोषणे पात्वात् अपासीत् घुमास्थेतीत्वं न दपवा

मेधाहिंसनयोः मिमेद मिमिदे ८६० मिमेदे घांता विमावित्ति स्वामी नमा मिमेषु धीता विति न्यासः मेधृ संगमे च मेधति मिमेधे णि
दृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षयोः निनिंदतुः निनिंदे निनेदतुः निनेदे शृधु मृधु उंदने उंदनं क्लेदनं शर्द्धति शर्द्धते शर्द्धिता मर्द्धि
तिमर्द्धते बुधिर् बोधने बोधति बोधते इरित्वाद्वा अबुधत् अबोधीत् अबोधिष्ट दीपजनेति चिण्तु न भवति इर्वैत्तिरस्मा
तत्र★ दयर्थेण दैवादिकस्येवंग्रहणात् उबुंदिर् निशामने निशामनं ज्ञानं बुबुंदे अबुदत् वेणृ गतिज्ञानचिंतानिशामनवा १८
दित्रग्रहणेषु वेणति वेणते नांतोप्ययं ८७७ खनु अवदारणे खनति गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि एषामुप
धाया लोपः स्यात् अङादौ क्ङिति न त्वङि चख्नतुः ये विभाषा खायात् खन्यात् चीवृ आदानसंवरणयोः चिचीव चिचीवे च
चाय पूजानिशामनयोः चचायते अचायीत् दाशृ दाने ददाश ददाशे भेषृ भये गतावित्येके भेषति भेषते पेषृ लेषृ ल्लेषृ ग्ला
तो अस गतिदीप्त्यादानेषु असति असते आस आसे अयं षांतोपि स्पश बाधनस्पर्शनयोः स्पर्शनं ग्रथनं स्पशति स्पशते
८८७ लष कांतौ वा भ्राशेति श्यन्वा लष्यति लषति लेषतुः ल्लेषवषत्रकारो चषहिंसायां चचषतुः चच्छ च छष आदानसंवरणयोः
लह चकाश दने दाश्व दाने माह माने गुहू संवरणे ऊदुपधाया गोहः गुहेरुपधाया ऊत्स्यात् गुणहेतावजादौ प्रत्यये
गूहति गूहते ऊदित्वाद्वेट् गूहिता गोढा गूहिष्यति घोक्ष्यति गूहेत गुह्यात् अगूहीत् इगुपधान्क्सः अघुक्षत् लुग्वा
दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दंत्ये एषां क्सस्य लुग्वा स्यात् दंत्ये तङि ढत्वं धत्वं ष्टुत्वं ढलोपदीर्घाः अगूढ अघुक्षत क्सस्य २
वाचि त्यत लोपः अघुक्षातां अघुक्षत अगुह्वहि अघुक्षावहि अधाक्षातामपरस्मैपदिनः श्रिञ् सेवायां श्रयति श्रयते
शिश्रियतुः शिश्रियिता णिश्रीति चङ् अशिश्रियत् ८९० भृञ् भरणे भरति बभार बभ्रतुः बभर्थ बभृव बभृम बभृषे बभ्रि
ऋद्धनोः स्ये ऋतां द्वतेश्च स्यस्येट् स्यात् भरिष्यति रिङ् शयग्लिङ्क्षु शयकियादावार्द्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः

दः एलिङि स्येद्वं गतिरिच्छेति सिद्धे लुक्च न स्याद्रूपस्य लाक्षणिकत्वात्‌ ष्टै वेष्टने स्तायति स्नै वेष्टने शोभायां चेत्येके स्नायति दैप्
शोधने दायति अघुत्वादेव सिद्धे कित्त्वेन दायात्‌ अदासीत्‌ पा पाने पाघ्राध्मेति पिबादेशः तस्यादन्तत्वान्नोपधागुणः पिबति
पेयात्‌ अपात्‌ घ्रा गंधोपादाने जिघ्रति घ्रायात्‌ घ्रेयात्‌ अघ्रासीत्‌ ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः धमति ष्ठा गतिनिवृत्तौ तिष्ठति
स्थादिष्वभ्यासेनेति षत्वं अधितष्ठौ उपसर्गादिति षत्वं अधिष्ठाता स्थेयात्‌ ९२० म्ना अभ्यासे मनति दाण् दाने प्रतियच्छति देयात्‌
अदात्‌ ह्वृ कौटिल्ये ह्वरति ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ऋदंतस्य संयोगादेरंगस्य गुणः स्याल्लिटि किदर्थमपीदं परत्वात्सत्य
पि तत्वति रपरत्वे उपधावृद्धिः जह्वार जह्वरतुः जह्वरः जह्वर्थ कर्ता ह्वर्ता ह्वरतोः स्मृधृ श्रियति गुणोर्तिसंयोगाद्योः अर्तेः संयो
गादेर्ऋदंतस्य च गुणः स्याद्यकि आर्धधातुके लिङि च ह्वर्यात्‌ अह्वार्षीत्‌ अह्वार्ष्टां स्वृ शब्दोपतापयोः स्वरति स्वरिता वेट्
सस्वरिथ सस्वर्थ वमयोस्तु श्र्युकः किति श्र्युकः किति एकाच उगन्ताच्च परस्य गित्कितोरिण्न स्यात्‌ परमपि विकल्पं बाधित्वा पुरस्ता
त्प्रतिषेधकाण्डारंभसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् सस्वरिव सस्वरिम परत्वादृद्धनोः ऽपि नित्यमिट् स
रिष्यति स्वर्यात्‌ अस्वारीत्‌ अस्वारिष्टां अस्वार्षीत्‌ अस्वार्ष्टां स्मृ चिंतायां ह्वृ संवरणे स्मरति ऋतो ऽदिवान्वेट् ससर्थ सस्वरि
ऽः स्रियात्‌ अस्मार्षीत्‌ अस्मार्ष्टां सर्वि श्रा स्मार्त्ति स्पर्श एत्यस्वर् ऽ स्याक्रर्तेरिङु ऽ ह्रस्व सन्नापा ज्ञा सिन्नासा ह्वरप्त्सर्ति
ऽौ होत्वादिकावेव गृह्येते तेन स्वाधोनाङ् ज्ञी प्रगतेऽत्र पाघ्राध्मेति जिघ्रिति घोरादेशः धावति ऋ गतिप्रापणयोः ऋच्छति
ऋच्छत्यृतां तोदादिक ऋच्छे ऋधातोः ऋतां च गुणः स्याल्लिटि णलि प्राग्वदुपधावृद्धिः आर आरतुः आरुः इडत्यर्तिव्ययतीनां
नां अरक्रम्यक्र एत्यस्व लो नित्यमिट् स्यात्‌ आरिथ अर्ता अरिष्यति अर्यात्‌ आर्ष्टि? सेचने गरति जगार जगर्थ जघिव
गिंड् अघ्रियात्‌ अगार्षीत्‌ ९२१ धृ ध्रुस्ने स्कृ गतो ध्रुवौ श्रु श्रवणे सृ गतौ णौ श्री स्थितवङ्‌ तद्रूपधागुणादंतरंगत्वाड

वत्। अस्तु स्तवत्। षु प्रसवैश्वर्ययोः। प्रसवोऽभ्यनुज्ञानं। सुवति। सुषविथ। सुषुविव। सोता। स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु। एभ्यः सि
च इट् स्यात् परस्मैपदेषु। असावीत्। इवर्णान्ताः ... ह्रस्वस्यैव ग्रहणमिति पक्षे तु असोषीत्। श्रु श्रवणे।
श्रुवः शृ च। श्रुवः शृ इत्यादेशः स्यात् श्नुप्रत्ययश्च। शपोऽपवादः। श्रोडि धातोर्गुणेन शृणोति। शृणुतः। हुश्नुवोः सार्वधा
तुके। जुहोतेः श्नुप्रत्ययान्तस्यानेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य वर्णस्य यण् स्यात् अजादौ सार्वधातुके परे। उवङोऽपवादः। शृ
ण्वन्ति। शृणोषि। शृणुवः। शृण्वः। शृणुमः। शृण्मः। शुश्राव। शुश्रुव। शृणु। शृणवानि। शृणुयात्। श्रूयात्। अश्रौषीत्। अश्रोष्यत्।
ध्रु स्थैर्ये। ध्रुवति। अयं कुटादौ गत्यर्थोऽपि। दु द्रु गतौ। दुदोथ। दुदविथ। दुद्रोथ। दुद्रुम। ...तिवत्। अदुद्रुवत्। जि ज्रि अभि
भवे। अजैषीत्। ... न्यूनीकरणं न्यूनीभवनं च आद्यः सकर्मकः। शत्रून् जयति। द्वितीयस्त्वकर्मकः। अध्ययनात्पराजयते।
अध्येतुं ग्लायतीत्यर्थः। विपराभ्यां जेः। इति तङ्। पराजेरसोढः इत्यपादानं। अपडीकं ताडितः। स्मिङ् ईषद्धसने। स्मयते। सि
ष्मिये। सिष्मियिढ्वे। सिष्मियिध्वे। ए धा०। गुङ् अव्यक्ते शब्दे। गवते। जुगुवे। गाङ् गतौ। गाते। गाते। गाते। इट एत्वे कृते। ... गे अ
इति आग। गेत। गेयातां। गेरन्। गासीष्ट। गाङ् कुटादिः। ... गाङोऽयं ग्रहणं ... नेमाङि ... अ
गास्त। आदादिको यमिति इट्टरक्तादयः। फलेन तु भेदः। कुङ् घुङ् उङ् ङुङ् शब्दे। उङ् कुङ् खुङ् गुङ् घुङ् ङुङ् इत्यपि केचि
दाहुः। कवते। चुकुवे। घवते। अवते। ऊवे। ... वर्णादाङ्गं बलीयः। ... ततः सवर्णदीर्घः। ऊते। ... अ... ङ् १८
वते। ... च्युङ् ज्युङ् प्रुङ् प्लुङ् गतौ। रुङ् इत्येके। ए धा०। रुङ् गतिरेषणयोः। रेषणं हिंसा। ... धृङ् अ
वध्वंसने। धरते। दध्रे। मेङ् प्रणिदाने। प्रणिदानं विनिमयः। प्रत्यर्पणं च। ... नेगदेति णत्वं। ... ति प
... देङ् रक्षणे। दयते। दयते। दिग्ये। ... दिग्यादेशेन द्वित्वबाधनमिष्यत इति

त्रिः क्षिये दिग्धा ते दिग्धिरे स्याद्घोरिच अनयोरिदादेशः स्यात् सिद्धं किं स्यात् अदित अदिक्षाः अदिक्षि ऊपेङ् गतौ ऊपाञ्च
ते ऊपे घोङ् इहो ध्यायते धध्यौ ध्याता त्रैङ् पालने त्रायते तत्रे इङ् पवने पवते पुपुवे पविता मङ् बंधने मवते डीङ् वि
हायसां गतौ डयते डिड्ये डयिता ॥९६०॥ तृ प्लवन तरणयोः ऋत इद्धातोः ऋदंतस्य धातोरंगस्येत्स्यात् इत्वोत्वस्यापवाद गुण
वृद्धि विप्रतिषेधेन तरति ऋत स्तृतामित्युणः वृ फलेत्येव तेरतुः तेरुः तृतो वा इट् इत्यस्यात् वृदंताच्चेटो दीर्घो वास्या
न्तुलिटि तरिता तरीता अलिटी तिकिं ते रिव इलिवेति दीर्घः तीर्यात् सिचि च परस्मैपदेषु अत्र वृत इटो दीर्घो न अतारि
ष्टां अघायाचनुदात्तेतः गुप गोपने तिज निशाने मान पूजायां बध बंधने गुप्तिज्किद्भ्यः सन् मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घ
श्चाभ्यासस्य सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन् स्यात् मानादीनामभ्यासस्येकारदीर्घश्च गुपेर्निंदायां तिजेः क्षमायां कितेर्व्याधिप्रती
कारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च मानेर्जिज्ञासायां बधेश्चित्तविकारे दानेरार्जवे शानेर्निशाने सन्नाद्यंता इति धा
तुत्वं सन्यङोः सनंतस्य यङंतस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तः अजादेस्तु द्वितीयस्य अभ्यासकार्यं जुगुप्सते तथः कितवलितन्तौ नि
दायां घकार एवानुदात्तेतो दानशानौ स्वरितेतौ एते नित्यसन्नंता अर्थांतरे त्वनन्नंता बंधकादयः अनुबंधस्य केवलेच
रितार्थत्वान् सन्नंतात्तङ् धातोरित्यविहितत्वान्न नोत्तरनार्धधातुकत्वं तेने जुगोपन जुगुप्सा त्वके तितिक्षते मी
मांसते त्रपूष् लज्जायां चर्वे वा लत्वम् तेरनरान्तस्य आरत्वते आरेते रभ्यारभ्यते हुलत प्याप्तो ललते शबृङ यशिंगे देवाःसत्तु
सर्जुं वा पिरंडेश्च एषां वा पिनूलोपः स्वडते परिष्वडते संहितं विदति स्वगीनां लिटः किंच्चिवेतिव्याकरणांतरं देसत्तु
: सस्वडे इति साध्योदाहरणादेकदेशात्तु मत्वाइत्याह्या श्रीयते मंदेः परस्य लिटीतिस्त्रे स्वडेरुपसंख्यानं अतोऽभ्यासा
त्परस्य ष स्वंते परिष्वडे परिषस्वडे संसंडिषे स्वड्कौ स्वड्कते स्वडते स्वड्कते स्वडते स्वड् डीङ प्रस्वक्र

प्राक्सितादिति षत्वं परिनिविभ्यः स्कु सिवादीनां वेति विकल्पः एतदर्थमेवोपसर्गात्सुनोतीत्यत्र सिद्धे स्कन्देर्योः परि
निवीत्यत्र षत्वरूपादानं पर्यष्वङ्क्त इदमुरीयोसर्गे इदते डाइदे इत्वा इस्यते इदेत इसीष्ट अइत अघपरस्मैपदिनः
जिङ्कि दा अयाकेन्नाइ ९७० स्कंदिर् गतिशोषणयोः चस्कंदिथ चस्कन्थ स्कंत्ता स्कंत्स्यति लोपः स्कद्यात् इरित्वादङ्वा
अस्कदत् अस्कान्त्सीत् अस्कान्तां अस्कान्त्सुः वेः स्कंदेरनिष्ठायां षत्वं वा स्यात् रूपे चैवेदं अनिष्ठायामिति पर्युदासा
त् विस्कंत्ता विष्कंत्ता निष्ठायां तु विस्कन्नः परेश्च अस्मात्परस्य स्कंदेः सस्य षो वा स्यात् योगविभागादनिष्ठायामिति न
संबध्यते परिस्कंदति परिष्कंदति परिष्कण्णः परिस्कन्नः षत्वपक्षे णत्वं न चपदद्वयाश्रयतया बहिरंगत्वात् षत्वस्यासि
द्धत्वात् उपसर्गयोः कार्यमंतरंग इत्यत्र पदमात्रं पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते ततः साधनेनेति साध्यं पूर्वं साधने
नेति मतांतरे तु न णत्वं यभ मैथुने यभति येभिथ ययब्ध यप्स्यति अयाप्सीत् णम प्रह्वत्वे शब्दे च नेमिथ ननंथ अनंसीत् अ
नंसिष्टां गम्लृ सृप्लृ गतौ इषुगमियमां छः एषां छः स्याच्छिति परे गच्छति जगाम जग्मतुः जगमिथ जगंथ गंता गमेरिट् प
रस्मैपदेषु गमेः परस्य सकारादेरिट् स्यात् गमिष्यति लृदित्वादङ् अनङीति पर्युदासान्नोपधालोपः अगमत् सर्पति
ससर्प अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्यां उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्वा स्यात् झलादावकिति पर स्रप्ता सर्प्ता स्र
प्स्यति सर्प्स्यति असृपत् यम उपरमे यच्छति येमिथ ययंथ यंता अयंसीत् अयंसिष्टां तप संतापे तप्ता अताप्सीत् निस
स्तपतावनासेवने षः स्यात् आसेवनं पौनःपुन्यं ततोऽन्यस्मिन्विषये निष्टपति त्यज हानौ तत्यजिथ तत्य[illegible]क्थ त्य २०
क्ता अत्याक्षीत् षंज संगे दंशसंजस्वंजां शपि नलोपः सजति ससंज सङ्क्ता दृशिर् प्रेक्षणे पश्यति विभाषा सृजिदृशोः
क्त्या थलि इड्वा स्यात् सृजिदृशोर्झल्यमकिति अनयोरमागमः स्याज्झलादावकिति ददर्शिथ दद्रष्ठ द्रष्टा द्रक्ष्य

पररूपं अश्वत् अश्वतां अश्वन् विभाषाधेट्श्व्योरिति चङ् इयङ् अशिश्वियत् स्यंतेति नट् हि: अश्वयीत् ह्म्यन्तक्षणादिना
हन्ता: स्यादिस्कन्त्रा कृतिमण: तेन जुष्टुपत्नीत्यादिसंग्रहः इति स्वादयः कृतरीयङ् कृतिः सौत्रो धातुः तस्मादीयङ् स्यात्
स्वार्थे ऋतुयुष्मायामद्धं धातुरिति वक्तव्यः ऋतीयां वेत्यर्थे सनाद्यंता इति धातुत्वे ऋतीयते ऋतीयांचक्रे आ याद्दयः आर्द्ध
के धातुके वा ऋतीयङ् स्यात् वेशेषात् कर्तरीति परस्मैपदं आनर्त अर्तिष्यति आर्तीत् अदभक्षणे द्वौ परस्मैपदिनौ अदिप्रभृतिभ्य
:शपः लुक् स्यात् अत्ति अत्तः अदंति लिट्यन्यतरस्यां अदो घस्लृ वा स्यात् लिटि जघास गमहनेत्युपधालोपः तस्य च
विधिस्तानिवद्भावनिषेधात् घस्य चर्त्वं शासिवसिघसीनां च इति षत्वं जक्षतुः जक्षुः घसस्तासावनेटत्वात् थलि जघसिथ आद आद
तुः इडत्यर्त्तिव्ययतीनामिति नित्यमिट् आदिथ अत्ता अत्स्यति हुझल्भ्यो हेर्धिः झलंतेभ्यश्च हेर्धिः स्यात् अद्धि अत्तात् अदानि अदः
सर्वेषां अदः परस्य अपृक्तस्य सार्वधातुकस्याडागमः स्यात् सर्वेषांमतेन आदत् आत्तां आदन् आदः आत्तं आत्त आदं आद्व
आद्म अद्यात् अद्यातां अद्युः अद्यात् अद्यास्तां अद्यासुः लुङ्सनोर्घस्लृ अदो घस्लृ स्यात् लुङि सनि च ऌदित्वादङ् अ
घसत् हन हिंसागत्योः अणिहति अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति अनुनासिकेति लोपः ति×
षष्ठीके वनतितनोत्यादीनां विशेषणं अनुनासिकांतानामेषां वनतेश्च लोपः स्यात् झलादौ क्ङिति परे यमिरमिनमिगमिहनिम
न्यतयोऽनुदात्तोपदेशाः तनु क्षणु क्षिणु ऋणु तृणु घृणु वनु मनु तनोत्यादयः हतः घ्नंति गमोर्वा उपसर्गस्थान्निमित्तात्
रस्य हंतेर्नस्य णो वा स्यात् वमयोः परतः प्रहण्मि प्रहन्मि प्रहण्वः प्रहन्वः होहंतेर्ञ्णिन्नेषु कुत्वं जघान जघ्नतुः जघ्नुः अभ्यासा
च अभ्यासात् परस्य हंतेर्हस्य कुत्वं स्यात् जघनिथ जघंथ हंता ऋद्धनोः स्ये हनिष्यति हंतु हतात् हंतेर्जः हौ परे आ
सीयतयाः ऋस्यासिद्धवाद्देनेतु क जहि हनानि हनाव हनाम अहन् अहतां अघ्नन् अहन् आर्द्धधातुके इत्यकृत्य हनो

वधलिङि लुङि च वधादेशोऽदन्तः आर्द्धधातुके इति विषयसप्तमी तेनार्द्धधातुकोपदेशे अकारान्तत्वादल्लोपः वध्यात् वध्या-
स्तां आर्द्धधातुके किं विध्यादौ हन्यात् हन्तेरित्तिणत्वं प्रहण्यात् अवधीत् अघनिष्यत् स्वरितेत् द्विष अप्रीतौ द्वेष्टि द्विष्टे
द्वेष्टा द्वेक्ष्यति द्वेक्ष्यते द्वेष्टु द्विष्टात् द्विड्ढि द्वेषाणि द्वेषै द्वेषावहै अद्वेट् द्विषश्च लङो झेर्जुस् वा स्यात् अद्विषुः अद्विषन् अद्वे-
ष्ट द्विष्यात् द्विक्षीष्ट अद्विक्षत् दुह प्रपूरणे दोग्धि दुग्धः धोक्षि दुग्धे धुक्षे धुग्ध्वे दोग्धु दुग्धि दोहानि धुक्ष्व धुग्ध्वं दोहै अ-
धोक् अदोहं अदुग्ध अधुग्ध्वं अधुक्षत् अधुक्षत लुग्वा दुहदिहेति लुक् पक्षे तथा अधुग्ध्वं वहि सुधुक्ष्वास्यात् दिह उप-
चये प्रलिहे देग्धि लिह आस्वादने लेढि लीढः लिहन्ति लेक्षि लीढे लीक्षे लीढ्वे लेढु लीढि लेहानि अलेट् अलिक्षत अली-
ढ अलिक्षावहि अलिह्वहि चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि अयं दर्शनेऽपि इकारोऽनुदात्तः नुमर्थः विचक्षण प्रथयन्नुमतु न अ-
नेऽदिति इति व्याख्यानात् ङकारस्तु अनुदात्तेत्वप्रयुक्तमात्मनेपदमनित्यमिति ज्ञापनार्थः तेन स्फायन्निर्मोकसंधीत्या-
दि सिध्यति चष्टे चक्षाते आर्द्धधातुके चक्षिङः ख्याञ् वा लिटि अत्र नाघेरवशादिरयमादेशः असिद्धकांडे शस्य यो वेति
स्थितं जिवात्पदद्वयं चख्यौ चक्शौ चख्यो चक्शौ चख्यो द्वितीयाइति तु न वर्ज्यासि सिद्धत्वात् चचक्षे ख्याता क्शाता ख्यास्य-
त ख्येयात् क्शायात् क्शेयात् अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् एत्यश्चरङ् अख्यत् अख्यत अक्शासीत् अक्शास्त वर्ज-
ने क्शाञ् नेष्टः समचक्षिष्टेत्यादि अयं ख्यानात् अनुदात्तेतः ईर गतौ कंपने च ईर्त्ते ईराञ्चक्रे ईर्ष्व ईर्ध्वं ऐरिष्ट ईड स्तु-
तौ ईट्टे ईशः से ईडजनोर्ध्वे च ईशीड्जनां सेध्वेशब्दयोः सार्वधातुके इट् स्यात् योगविभागो वैचित्र्यार्थः ईडिषे ईडि- २३
ध्वे एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादीडिढ्वे ईडिध्वे विकृतिग्रहणेन एतस्तेरस्य ग्रहणात् ऐड्ड्वं ईश ऐश्वर्ये ईष्टे ईशिषे ईशि-
ध्वे आस उपवेशने आस्ते दयायासश्च आसाञ्चक्रे आ[illegible]स्व आध्वं आसिध्वं आङः शासु इच्छायां आशास्ते आशासाते-

ति दृन्नपात् इरित्वाद्वा अदङ्क्षीत् ङ्गुणः कृवर्णीतात् दंशोऽयगुणः स्यात् अडिङ्ग अदशीत् अङ्ङलावे न दृशाः दंशाः श्रुः क्षो
न अदाङ्क्षीत् ९८० दंश दशने दशनं दंष्ट्रा व्यापारः पृषोदरादित्वात् अनुनासिकलोपः अत एव निपातनादित्येके तस्या
प्यत्रैव तात्पर्यं अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात् दंशसञ्जेति लोपः दशति ददंश दिदंशिथ ददंष्ठ दंष्टा दंक्ष्यति दशेत् दश्यात् अ
दांक्षीत् कृष विलेखने विलेखनमाकर्षणं कृष्टा कर्ष्टा क्रक्ष्यति कर्क्ष्यति स्पृशमृशेत्यादिना सिज्वा वाच्यः अ
क्राक्षीत् अक्राष्टां अकार्ष्टां अकाक्षुः पक्षे क्सः अकृक्षत् अकृक्षतां अकृक्षन् दह भस्मीकरणे देहिथ ददग्ध दग्धा ध
क्ष्यति अधाक्षीत् अदाग्धां अधाक्षुः मिह सेचने मिमेहिथ मेढा मेक्ष्यति अमिक्षत् कित निवासे रोगापनयने च चिकि
त्सति संज्ञायां प्रायेण विपूर्वः विचिकित्सा तु संशयः इत्यमरः अस्मात् दाने तमाश्रित्य विचिकित्सते इत्यादि कश्चित् दाङ्
न निवासे तु केतयति ज्ञानमित्येके ज्ञाने इत्यो वदन्ताः स्वरितेतः दीदांसति दीदांसते शीशांसति शीशांसते अर्थविशे
षे सन् अन्यत्र दानयति शानयति डुपचष् पाके पचति पचते पेचिथ पपक्थ पेचे पक्ता पक्षीष्ट सच समवाये सचति
सचते सेचिता सेचिष्यति सञ्ज सेवायां सेजिथ सेजतुः वस्क असाक्षीत् असक्त ९०० रञ्ज रागे नलोपः रजति अराङ्
क्षीत् अरङ्क्त शप आक्रोशे आक्रोशो विरुद्धानुध्यानं शशाप शेपे अशाप्सीत् अशप्त त्विष दीप्तौ त्वेषति तित्वेष त्वे
क्ष्यति त्विक्षीष्ट अत्विक्षत् अत्विक्षातां यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु यजति इज्यते लिट्यभ्यासस्योभयेषां वच्या
दीनां ग्रह्यादीनां चाभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् लिटि इयाज वच्यादीनां किति च यजादीनां च संप्रसा
रणं स्यात् किति पुनः प्रसंगविधानाद्द्वित्वे ईजतुः ईजुः इयजिथ इयष्ठ ईजे यष्टा यक्ष्यति इज्यात् यक्षीष्ट अयाक्षी
त् अयष्ट डुवप् बीजसंताने बीजसंतानं क्षेत्रे विकिरणं गर्भाधानं च अयं छेदनेपि केनाच्युपरितवाय कर्षे वपा उ

प्यात् वक्षीष्ट यण्वाक्षीत् अवष्ट वह प्रापणे उवाह उवहिथ सहिवहोरोदवर्णस्य उवोढ ऊहे वोढा वक्ष्यति अवाक्षी
त् अवोढां अवाक्षुः अवोढ अवक्षातां अवोढ्वं वस निवासे परस्मैपदी वसति उवास शासिवसिघसीनां च इण्कुभ्यां प
रस्यैषां सस्य षः स्यात् ऊषतुः ऊषुः उवसिथ उवस्थ वस्ता उष्यात् अवात्सीत् अवात्तां वेञ् तंतुसंताने वयति वेञो वयिः
वा स्यात् लिटि इकार उच्चारणार्थः उवाय ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च एषां किति ङिति
च संप्रसारणं स्यात् यकारस्य प्राप्ते। लिटि वयो यः वयो यस्य संप्रसारणं न स्यात् लिटि ऊयतुः ऊयुः वश्चास्यान्यतरस्यां कि
ति वयो यस्य वो वा स्यात् किति लिटि ऊवतुः ऊवुः उवयिथ वेञस्तासावकाशात्वात्पलिनित्यमिट् मानिवक्षावेनमित्वात्तु ऊ
ये ऊवे वयात् वाता वाता वेञः व्येञः वेञो न संप्रसारणं स्यात् लिटि ववौ ववतुः ववुः वविथ ववाथ ववे वाता ऊयात् वासीष्ट
अवासीत् व्येञः संप्रसारणं व्ययति न व्यो लिटि व्येञ आत्वं न स्यात् लिटि वृद्धिः परमपि हलादिः शेषं बाधित्वा अभ्यासस्य संप्रसारणं उभ
येषां ग्रहणसामर्थ्यात् अन्यथा वच्यादीनां ग्रह्यादीनां च अनुवृत्त्यैव सिद्धे किं तेन विव्याय विव्यतुः विव्युः इत्यत्वं नित्य
मिट् विवयिथ विव्यथ विव्ये व्याता वीयात् व्यासीष्ट अव्यासीत् अव्यास्त ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च अत्यस्तस्य अत्यस्तन वि
ष्यते ह्वेञः संप्रसारणं स्यात् लिटि जुहाव जुहुवतुः जुहुवुः जुहोथ जुहविथ जुहुवे ह्वाता हूयात् ह्वासीष्ट लि
पिसिचिह्वश्च अत्य च्लेरङ् स्यात् आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां आतो लोपः अह्वत् अह्वत अह्वास्त १००० अथ द्वौ परस्मैपदिनौ वद २१
व्यक्तायां वाचि टुओश्वि वदति उवाद ऊदतुः उवदिथ वदिता उद्यात् वदव्रजेति वृद्धिः अवादीत् टुओश्वि गतिवृद्ध्योः श्वयति वि
भाषा श्वेः श्वयतेः संप्रसारणं वा स्यात् लिटि यङि च शुशाव शुशुवतुः श्वयतेर्लिट्यत्ता सयोलक्षणप्रतिषेधः तेन लिड्यन्यास
स्य विसंप्रसारणेन शिश्वाय शिश्वियतुः श्वयिता श्वयेत् शूयात् जृस्तंश्वित्यङ्वा श्वयतेरः श्वयतेरिकारस्याकारः स्यादङि

आङः शर्वत्रे शासिके तेन नमोवाचं शशास्महे इति सिद्धं वस आच्छादने वस्ते वस्से वध्वे ववसे वसिता कसि गतिशासनयोः
कंस्ते कंसाते कंसते अयम् अनिदित्येके कस्ते तालव्यान्तोप्ययम् अनिदित् कष्टे कशाते कड्ढे कड्ढ्वे णिसि चुम्बने निंस्ते दंत्यांतोयं
आत्मरणकारस्क तालव्यान्त इति वस्वाम णिजि शुद्धौ निंक्ते निंक्ष्वे निंजिता शिजि अव्यक्ते शब्दे शिंक्ते पिजि वर्णे संपर्चने इ
त्येके उभयत्रेत्यन्ये अवयवे इत्यपरे अव्यक्ते शब्दे इतीतरे पिंक्ते वृ डीत्येके वृङ्क्ते वृडी वर्जने दंत्योष्ठ्यादि ईदित् वृक्ते
वृजाते वृक्ते इदित्यन्ये वृङ्क्ते पृची संपर्चने पृक्ते पृङ् प्राणिगर्भविमोचने सूते सुषुवे सोता सविता सुसुवोस्तिगुण
निषेधः सुषुविम सविषीष्ट सोषीष्ट असविष्ट असोष्ट शीङ् स्वप्ने शीङः सार्वधातुके गुणः क्ङिति चेत्यस्यापवादः शेते शयाते शेरते
शीङो रुट् शीङः परस्य झादेशस्यातो रुडागमः स्यात् शेरते शेषे शेध्वे शये शेवहे शेमहे शिश्ये शयिता अशयिष्ट अशस्तो
त्यताः परस्मैपदिनः ऊर्णुञ् स्तवनस्य पदी सुमिश्रणे अमिश्रणे च उतो वृद्धिर्लुकि हलि लुक् विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात् पिति
हलादौ सार्वधातुके न त्वभ्यस्तस्य यौति स्तुतः स्तुवंति लुक्यावद्धिता स्तुयात् इह उतो वृद्धिर्न साध्य पित्त्व ङित्व ङिच्च पिन्नेति
व्याख्यानात् विशेषविहितेन ङित्वेन पित्वस्य बाधात् स्तुयात् अयावीत् रु शब्दे तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके एभ्यः परस्य
सार्वधातुकस्य हलादेस्तिङ ईड्वा स्यात् नाभ्यस्तस्येत्यतो त्र हलि सर्वेषु नः सार्वधातुकग्रहणमपि ददं रवीति रौति रवीतः
रुतः हलादेः किं रुवंति तिङः किं राम्यति आशिषि रूयात् विध्यादौ तु रूयात् रवीतात् अरावीत् अरविष्यति क्षु इति
मोत्रो धातुः गतिवृद्धिहिंसासु अचेतः स्विकरणी इति स्मरति नवीति नौति नवीतः नुतः नौता नोष्यति ष्णुस्तौति नौति नविता
* क्ष्णु * टुक्षु शब्दे क्षौति क्षविता क्ष्णु तेजने क्ष्णौति ष्णु विता ष्णु प्रस्रवणे स्नौति स्नविता ऊर्णुञ् आच्छादने ऊर्णोति ऊर्णोति विभाषा
ऊर्णोतेर्लुङ्विषये उकारस्य वृद्धिर्वा स्यात् ऊर्णौति ऊर्णोति ऊर्णुवाते ऊर्णुवते ऊर्णोतेराम्नेति वाच्यं नन्द्रासंयोगादयः अचः प

रा:संयोगादयो नदरादिर्नैसंवे ति नुन्नाद्दस्य द्वित्वे णत्वासिद्धत्वात् सर्वत्रासिद्धमद्वित्वे नेड इति च नित्यं उतोसाद्यासस्येति
लिंगात् ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवतुः ऊर्णुनुवुः विभाषोर्णोः इडादि प्रत्ययो ङिद्वा स्यात् ऊर्णुनुविथ ऊर्णुनविथ ऊर्णुवि
ता ऊर्णविता ऊर्णोतु ऊर्णौतु ऊर्णवानि ऊर्णवै गुणोऽपृक्ते ऊर्णोतेर्गुणः स्यात् अपृक्ते पिति हलादौ सार्वधातुके वृद्ध्यपवा
दः और्णोत् और्णोः ऊर्णुयात् ऊर्णुयाः इह द्वित्वे विधिङित्त्वे ति स्याष्यात् ऊर्णूयात् ऊर्णविषीष्ट ऊर्णुविषीष्ट और्णुवीत्
और्णुविष्टां ऊर्णोतेर्विभाषा इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् पक्षे गुणः और्णावीत् और्णवीत् और्णाविष्टां और्णविष्टां और्णाविषुः और्णवि
: और्णविष्ट फक्क लिगमने घोतिघोतां उ उमवे स्पर्द्धे योः उमवो न्फक्रान्ते सो ना अस्योमीत् ऊर्णोति कोता हन्ति स्कीतो स्कौति स्कु
वाति स्कुते स्कुवीते स्कुसु हन्त्यर्थ इलोट् अस्तावीत् प्राक्सितादिति षत्वे अस्त्यष्टोत् सिवादीनां वा पर्यष्टोत् पर्यस्तौत् ब्रूञ्
व्यक्तायां वाचि ब्रुवः पंचानामादित आहो ब्रुवः ब्रुवो लटः परस्मैपदानामादितः पंचानां णलादयः पंचवा स्युः ब्रुवश्चा
हादेशः अकार उच्चारणार्थः आह आहतुः आहुः आह स्थः झलि परे चर्त्वं आत्थ आहथुः ब्रुव ईट् ब्रुवः परस्य हलादेः पित
ईट् स्यात् आहत्यत्र स्थानिवद्भावात् प्राप्तोयं झलीति च विनाभूतवति ब्रवीति ब्रूतः आर्द्धधातुकाधिकारे ब्रुवो वचिः उवा
च ऊचतुः ऊचुः उवचिथ उवक्थ ऊचे वक्ता ब्रूयात् पितङिन्नेति अपि च्वादीन् ब्रवाणि ब्रवै ब्रूयात् उच्यात् अस्यतिवक्ती
त्यङ् वचउम् अङि परे अवोचत् अवोचत अवद्य आत्मनेपदिनः ईङ् दादात्मनेपदी इण् गतौ एति इतः इयणो यण् अ
जादौ प्रत्यये परे इयङोपवादः यन्ति इयाय दीर्घ इणः किति इणो त्यासस्य दीर्घः स्यात् किति लिटि ईयतुः ईयुः इययिथ इयेथ
एता एता आयन् इयात् ईयात् एतेर्लिङि उपसर्गात्परस्य इणो णोऽकस्य स्यादार्द्धधातुके किति लिङि निरियात् उदियात् आ
अयेतां ताभिवत् अवीयात् अगः किमपेयात् समीयादिति प्रयोगात्कसोवादिकस्य इणो गातु ङि गा निस्पेति सिवो लुक् २३

अगात् अगातां अगुः इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः अधीते अधीयाते अधीयते गाङ् लिटि इङो गाङ् स्याल्लिटि द्वित्वावस्थायां
विवक्षिते वा अधिजगे अधिजगाते अधिजगिरे अध्येता अध्येष्यते अध्यै गुणादेशात् ... उपसर्गस्य यण् पूर्वं धा
तुरुपसर्गेणेति दर्शनेंतरंगत्वात् गुणात् सवर्णदीर्घः प्राप्तः एरध्ययने वृत्तमिति निर्देशान्न स्यादिति अध्येत परत्वादीडुत
तस्माट्वृद्धिः अध्यैयातां अध्यैयत अध्यैमि अध्यैवहि अधीयीत अधीयीयातां अधीयीरन् अधीयीषीष्ट विभाषा लुङ्लृङोः
इङो गाङ् स्यात् गाङ् कुटादिभ्यो ञ्णिन्ङित् गाङादेशात् कुटादिभ्यश्च परेऽञ्णितः ङितः स्युः घुमास्थागापाजहातिसां हलि
एषामात ईः स्यात् हलादौ क्ङिति आर्द्धधातुके अध्यगीष्ट अध्यैष्ट अध्यैषातां अध्यगीषत अध्यैष्यत इक् स्मरणे अयमधिपूर्वः
: अधीगर्थदयेशां कर्मणीति लिंगात् अन्यथा हीगत्यर्थस्यैव ब्रूयात् इण्वदिक इतिवक्तव्ये अधियंति अध्यगात् केचित्तु आर्द्धधा
तुकाधिकारोक्तस्यैवातिदेशमाहुः तन्मते यण् न ... ससीतयोराघवस्योर धीयन् वी गतिप्राप्तिप्रजनकान्त्यश
नखादनेषु प्रजनो गर्भग्रहणं असनं क्षेपणं वेति वीतः वियंति वेषि वेमि वीहि अवेत् अवीतां अवियन् अवयन् अग
गमेस्त्यनेकाच्त्वात् ... अत्र ईकारोपि प्रश्लिष्यते एति ईते ईयति ईयात् ऐषीत् आपाणे ... 
हगतिः प्रणियति ... लिङः शाकटायनस्यैव अद्वितीयस्य लिङो केर्युस्ता स्यात् अयुः अयान् याग्यात् याग्यातां या
यास्रो वा गतिगंधनयोः सादीत्से ... पाके ... यागतो ... पारकणे ... अपासीत् ... दाने ला
आदाने दाव पिदाने इतिवदः दाप्लवने ... दाति दाता ... अदासीत् ख्या प्रकथने ... सार्वधातुकमात्रवि
षयः सख्यानवंनमः ख्यात्रे इ ... लिंगे ... समनेति ... 
उन मित्यर्थः सं ... ख्यातेः प्रयोगो नेति ... अकर्मकः ... उपसर्ग ... 

सकर्मकः उदस्य परिमार्जितिमुष्टिना नेर्गदेत्यत्र नास्य ग्रहणं प्रणिमार्ति प्रनिमार्ति वच भाषणे वक्ति वक्तः अयमंतिपरो न प्र
युज्यते बहुवचनपर इत्यन्ये झिपर इत्यपरे वग्धि वक्तात् उवाच अवोचत् विद ज्ञाने विदो लटो वा वेत्तेर्लटः परस्मैप
दानां णलादयो वा स्युः वेद विदतुः विदुः वेत्थ विदथु विद वेद विद्व विद्म पक्षे वेत्ति वित्तः इत्यादि विवेद विविदतुः उषवि
देत्याम् पक्षे विदेरकारांतत्वनिपातनान्न लघूपधगुणः विदाञ्चकार वेदिता विदांकुर्वंत्वित्यन्यतरस्यां वेत्तेर्लोट्याम् गुणा
भावो लोटो लुक् लोडंतकरोत्यनुप्रयोगश्च वा निपात्यते पुरुषवचने न विवक्षिते इतिशब्दात् तनादिकृञ्भ्य उः तना
देः कृञश्च उप्रत्ययः स्यात् ज्ञापकात् पदादेः तनादित्वादेव सिद्धे कृञ्ग्रहणं गणकार्यस्यानित्यत्वे लिंगं तेन न विश्वसेद्विश्व
स्तमित्यादि सिद्धं विदांकरोतु अतउत्सार्वधातुके उप्रत्ययांतस्य कृञोकारस्य उः स्यात् सार्वधातुके क्ङिति उदिति परसामर्थ्या
न्न गुणः विदांकुरुतात् विदांकुरुतां उतश्चेति हेर्लुक् आभीयत्वेन लुकोऽसिद्धत्वादुत्वं विदांकुरु विदांकरवाणि अवि
वत् अविदां सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च झेर्जुस् अविदुः दश्च धातोर्दस्य पदांतस्य सिपि रुः स्याद्वा अवेः अवेत् असभुवि अस्ति श्नसो
रल्लोपः श्नस्यास्तेश्चाकारस्य लोपः स्यात् सार्वधातुके क्ङिति स्तः संति तासस्त्योर्लोपः असि स्थः स्थ अस्मि स्वः स्मः आर्द्धधा
तुके इत्यधिकृत्य अस्तेर्भूः बभूव भविता अस्तु स्तात् स्तां संतु घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च घोरस्तेश्च एत्वं स्याद्धौ परे अभ्यासलो
पश्च आभीयत्वेन एत्वस्यासिद्धत्वाद्धेर्धिः श्नसोरित्यल्लोपः एधि तातङ् पक्षे एत्वं न परेण तातङा बाधात् सकृद्गतावि
तिन्यायात् स्तात् स्तं स्त असानि असाव असाम अस्ति सिच इत्यीट् आसीत् श्नसोरित्यल्लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाट् आस्ता
आसन् स्यात् स्यातां स्युः भूयात् अभूत् सिचोऽस्तेश्च विद्यमानत्वेन विशेषणादीण्न उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः उपसर्गे
णः प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य षः स्यात् यकारे अचि च परे निष्यात् प्रादुःष्यात् निषंति प्रादुःषंति यच्परः किं अभिस्तः मृदस्त्वो म

ञेर्वृद्धिः मृजेरिको वृद्धिः स्यात् धातुप्रत्यये परे क्ङित्यजादौ वेष्यते वृद्धिरिति षः मार्ष्टि मृष्टः मृजंति मार्जंति ममार्ज ममृजतुः ममृज
तुः ममार्जिथ ममार्ष्ठ मार्जिता मार्ष्टा मृड्ढि अमार्ट् अमार्जं अमार्जीत् अमार्क्षीत् रुदिर् अश्रुविमोचने रुदादिभ्यः सार्व
धातुके रुदस्वपश्वसप्राणजक्षः एभ्यो वलादेः सार्वधातुकस्येट् स्यात् रोदिति रुदितः रोपरत्वादिटि धित्वे न रुदिहि रुदश्च प
चभ्यः हलादेः पितः सार्वधातुकस्य ईट् स्यात् अड् गार्ग्यगालवयोः अरोदीत् अरुदत् अरुदितां अरुदन् अ
रोदीः अरोदः प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षत्वामडीटोः अन्तरंगत्वाद्घात्सुट् रुद्यात् अरुदत् अरोदीत् ञिष्वप शये स्व
पिति स्वपितः सुष्वाप सुषुपतुः सुषुपुः सुष्वपिथ सुष्वप्थ सुषुप विनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः एभ्यः सुष्यादेः सस्य षः स्यात् प्रादेः
धातुरुपसर्गेण युज्यते किति लिटि परत्वात् संप्रसारणे पश्चेव कृते द्वित्वे पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने सुषुपतुः सुषुपु
पुः अकिति तु द्वित्वे स्यामसंप्रसारणं पश्चस्यासिद्धत्वान्नतः पूर्वहलादिशेषः नित्यत्वाच्च ततः सुपिरूपानावात्पयः सुषुष्वा
प सुस्वप्ता अस्वपीत् अस्वपत् स्वप्यात् सुप्यात् सुषुप्यात् अस्वाप्सीत् श्वस प्राणने श्वसिति श्वसिता अश्वसीत् अश्वस
त् श्वस्यातां स्यते तिन वृद्धिः अश्वसीत् अन च अनिति आन अनिता आनीत् आनत् अनितेः उपसर्गस्थान्निमित्तात्प
रस्य अनितेर्नस्य णः स्यात् प्राणिति जक्ष भक्षहसनयोः जक्षिति जक्षितः अदभ्यस्तात् झस्यात् स्यात् दत्तापवादः जक्षति
जिजक्ष तस्येति जिजक्षुः अजक्षुः अयमतस्मादिरिस्कत्वाज्जदेतो वा मरुदादयः पंचगताः जागृ निद्राक्षये जागर्त्ति जागृत
: जाग्रति उषविदजागृभ्यो वा जागरांचकार जजागार जजागरतुः विचिण्णल्ङित्सु जागर्त्तेर्गुणः स्यात् विचिणल्ङिङ्क्तिष्वन्यस्मिन्
वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च जजागरतुः अजागः अजागृतां अभ्यस्तत्वाज्जुस् जुसि च अजादौ जुसि गुणः
स्यात् अजागरुः अजादौ किं जागृयुः आशिषि तु जागर्यात् जागर्यास्तां जागर्यासुः लुङि अजागरीत् जागृ दरिद्र

त्यत्र णल् प्राप्तः तं सार्वधातुकगुणो बाधते तं मिचि वृद्धिः तां ङागमस्तियणः तत्र कृते ऽङ्गत्वं न लक्षणाप्राप्ता नेटीति निषेधात्
तो: तो हलादेरिति बाधित्वात् तोल्लांतस्येति प्राप्त स्याप्तेति निषेधस्ततदा क्ङः गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पेन वृ
न वृद्धिनिषेधातो णलः श्चत्वोः प्राप्तश्चेन्नवेति दरिद्राङ्गतौ दरिद्राति इ दरिद्रस्य दरिद्रातेरिकारः स्याद्धलादौ क्ङिति सा
र्वधातुके दरिद्रितः आत्यस्य लोपातः अनयोरातो लोपः स्यात् क्ङिति सार्वधातुके दरिद्रति अनेकाच्त्वादाम् दरिद्रांचका
र श्नात अण्लङ् इति उ इत्येव सिद्धे अकारविधानं दरिद्रातेरालोपे कृते ऽश्रवणार्थं अत एव ज्ञापकादाम्प्रत्यये दिदरिद्रौ द
त+ दरिद्रतुरित्यादि यत्तु णलि ददरिद्रौ तिं निर्मूलमेव दरिद्रातेरार्द्धधातुकविवक्षिते आलोपो वाच्यः लुङि वासनिष्ठुलिल्कृष्टि
वन दरिद्रिता अदरिद्रात् अदरिद्रितां अदरिद्रुः दरिद्रियात् दरिद्र्यात् अदरिद्रीत् इट्सकौ अदरिद्रासीत् चकास्दी
प्तौ कस्मात् चकास्ति चकास्तः चकासति चकार इति लोपः सिपवइत्येके चकाद्धि चकाधीत्येवतामिति पत्तस्यैः पदान्तस्य सस्य दः स्या
त्तवस्तेः अचकात् अचकाद् अचकासुः सिपि धातोरुर्वा पदान्तस्य धातोः सस्य रुः स्याद्वा पक्षे दः अचकाः अचकाद् शा
सु अचकासु शिष्टौ शास इदङ्हलोः शास उपधाया इः स्यादङि हलादौ क्ङिति च शास्ति शिष्टः शासति शशास शा
शासतुः शास्तु शिष्टात् शिष्टां शासतु शाहौ शास्हेः शा देशः स्याद्धौ परे तस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः शाधि अशात्
अशिष्टां अशासुः अशाः अशात् शिष्यात् शसिष्ठे शास्तात्यदु अशिषत् अशासिष्यत् दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः एतदाद
यः पंच धातवश्छांदसाः दीधीते परत्वेनेकाचश्चेतियण् दीध्याते दीधीवर्णयोर्दीधीवेव्योः एतयोरंत्यस्य लोपः स्यात् यकारे इव १०
र्णे च परे इति लोपं बाधित्वा नित्यत्वादेरेत्वं दीध्ये दीधीवेवीटां मितिगुणनिषेधः दीध्यांचक्रे दीधिता दीधिष्यते त्व वेवीङ् वेतिना
तुल्ये वीगतिइत्यनेन तुल्यार्थः इत्यपि अथ षषः पंचमं पादिनः षस स्वप्ने सस्ति सस्तः ससति ससास सेसतुः सषिट

वेत्रासिद्धमितिसलोपस्यासिद्धत्वाद्दतोहेरितिनलुक् असत् सस्यात् असासीत् अससीत् संविसंत्रः संस्तेति वस्तुनोस
मवायेद्वयोः संयोगसंज्ञानेत्याश्रित्यस्कोरितिलोपाभावात् संस्त संस्त इत्येके वञ्चाकांक्षे कांतिरिच्छा वष्टि उष्टः उवास ऊन्न
उः वसिता वष्टु उष्टात् उष्टात् उड्ढि अवट् औष्टां औशन् अवशाः उशयांचकार चकारेत्येव ह्नुङ् गतौ मदादौ दोधं क्लुङ् अपन
यने हुते जुहुवे जुहुवीत जोषीष्ट अजोष्ट ७४ इत्यदादयः हुदानादनयोः आदाने चेत्येके प्रीणनेपीति ता चेदानेव
दपकेंपः सर्ववेधेआधारेद्दविषम्येतिसत्तावाल्लभ्यते इत्थं च वारः परस्मैपदिनः जुहोत्यादिभ्यः श्लुः श्लौ पः श्लुः स्यात् श्लौ
धातोर्द्वे स्तः जुहोति जुहुतः अदभ्यस्तादित्यत् जुह्वति वा इति यण् जुहुतः ति जीहो वहजवाञ्चु वञ्च एत्योलिङ्याम्वा स्यादा
मिस्याविवकार्यवैव जुहवांचकार जुहावहोतादोषति जुहोतु जुहुतात् हेर्धि जुहुधि आटिपरत्वाद्गुणः जुहवानि
परत्वाज्जुसिचेतिगुणः अजुहवुः जुहुयात् हूयात् अहौषीत् जिह्री लज्जे बिभेति भियोन्यतरस्यामित्यकारः स्याद्धलो
दौ क्ङिति सार्वधातुके बिभितः बिभीतः बिभ्यति बिभयांचकार बिभायसंतेसा भीलज्जायां ह्रि जिह्रेति जिह्रीतः जिह्रियति
ति जिह्रयांचकार जिह्राय पृ पालनपूरणयोः अर्तिपिपर्त्योश्च अभ्यासस्येकारांतादेशः स्यात् श्लौ उदोष्ठ्यपूर्वस्य अ
गावयवोष्ठ्यपूर्वोयिकृतस्यादंतस्यांगस्य उः स्यात् गुणवृद्धी परत्वादिमं बाधेते पिपर्ति उदोष्ठ्यपरत्वाद्दलि चेति दीर्घः पिपूर्तः पि
प्रति पपार कितिलिटि ऋच्छत्यॄतामिति गुणे प्राप्ते शृदृप्रां ह्रस्वो वा एषां कितिलिटि ह्रस्वो वा स्यात् पप्रतुः पप्रुः पपर पक्षे गुणः
तुः पपुरुः परिता परीता अपिपः अपिपूर्तां अपिपरुः पिपूर्यात् पूर्यात् अपारीत् अपारिष्टां क्षस्वातोपमितिके चित्
पिपर्ति पिपृतः पिप्रति पिपृयात् प्रियात् अपार्षीत् पार्णनिमितेत्युचेरोदसौ पिपूर्तरित्यादौ दसर्वत्रारणं
हुत्रं धारणपोषणयोः स्वामित्व अधमाङ् उद्दाङ् एषां त्रयाणां अभ्यासस्य इत्यादौ बिभर्ति बिभृतः बिभ्रति बिभरां

रुः वभावो द्वित्वे बिभरांबभार बभार बभर्थ बभृव बिभृत् हि बिभराणि अबिभः अबिभृतां अबिभरुः द्रियात् भ्रियात्
भर्षीष्ट अभार्षीत् अभृत माङ् माने शब्दे च ईहल्यघोः श्नाभ्यस्तयोरातः ईत्स्यात् सार्वधातुके क्ङिति हलि न तु घुसंज्ञक
स्य मिमीते श्नाभ्यस्तयोरातः इत्यालोपः मिमाते मिमते प्रत्ययमाह्वे ओहाङ् गतौ जिहीते जिहाते जिहते जहे हाता हास्यते
ओहाक् त्यागे परस्मैपदी जहाति जहातेश्च इत्या हलादौ क्ङिति सार्वधातुके पक्षे ईत्वं जहितः जहीतः जहति जहातु
जहितात् जहीतात् आ च हौ जहाहि जहिहि जहीहि अजहात् अजहुः लोपो
यि जहातेरालोपः स्याद्यादौ सार्वधातुके जह्यात् एलिङि हेयात् अहासीत् डुदाञ् दाने प्रणिददाति दत्तः ददति द
त्ते ददे घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च देहि अददात् अदत्तां अददुः दद्यात् देयात् अदात् अदातां अदुः अदित डुधाञ् धा
रणपोषणयोः दानेप्येके प्रणिदधाति दधस्तथोश्च झषन्तस्य धातोर्बशो भष् स्यात् तथोः स्ध्वोश्च परतः वच
नसामर्थ्यादालोपो न स्थानिवत् इति वामनमाधवौ वस्तुतस्तु सर्वत्रासिद्धेन स्थानिवत्त्वं धत्तः दधति धत्से धत्थः धत्थ ध
से धद्ध्वे धेहि अधित अधत्त अधुः सरितः णिजिर् शौचपोषणयोः णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ णिज् विज् विष् एषामभ्यासस्य गु
णः स्यात् श्लौ नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति नेनिक्ते नेनेजानि नेनिग्धि नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके लघूपधगुणो न स्या १
त् नेनिजानि अनेनेक् अनेनिक्तां अनेनिजुः नेनिज्यात् निज्यात् अनिजत् अनैक्षीत् अनिक्त विजिर् पृथग्भावे वे
वेक्ति वेविक्तः वेविक्ते वेविजि इट् अवेविजत् इत्यादि विष्लृ व्याप्तौ अविडीत्यसौ व तत्रयद्गुणा न णिजि विडी फलादावपि २६
विष्ट्याप्तौ वेवेष्टि वेविष्टः दिवादयः अविषत् इदित्वात् अङ् अडादौ क्सस्याचि लोपः अविक्षत अविक्षातां अ
विक्षत अथ आगणान्तात् परस्मैपदिनः द्वादशाद्याः छन्दसि णिच् पर्यन्ताः इति विधावृत्तेन सूत्रेण मिति वक्तव्यं छन्दसि

नीवं इक्षसवाकरणे अयंस्कवोत्रस्लिडि इतितिडोभाव् ऋस्मगतो वक्रुलंद्वदमीत्येवमिदे अर्त्तिपिपर्त्योश्चेति इत्व विधानादयं
सार्वधातमप्यस्यासस्यामवर्णइतिइयङ् इयर्ति इयृतः इयृति आर आरतुः इइत्युतीति नित्यमिट् आरिथ अर्त्ता अरिष्यति
इयरांस्ति ऐयः ऐयृता ऐयरुः इयृयात् अर्यात् आरत् ससर्त्ति नसरत्नसनदीम्याः बबस्ति घंसेत्तसोर्हलिचेतिफपधा
लोपः फलोफलीतिसलोपः बभ्रुः बभस्ति किंज्ञाने चिकेति उरस्त्वरणं तुतोर्त्ति तुतर्त्ति तुतुरतिधिषशब्दे दिधेष्टि दिधिष्टः
धनधान्ये दधन्तः दधनति जनजनने जजंति जजनसनखनांसन्झलोः एषामाकारोनादेशाः स्यात् झलादौ सनि झलि
दोक्ङितिच जजातिः जज्ञतिजजंसि जजान जजन्यात् जजायात् जन्याज्जायात् गाम्लेतो देवान् जिगाति सु
म्नवुः जिगीतः जिगति च इतिजुहोत्यादयः दिवुक्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु इष्य
ताः परस्मैपदिनः दिवादिभ्यः श्यन् शाप्यवादः हलिचेति दीर्घः दीव्यति दिदेव देविता देविष्यति दीव्यतु अदीव्यत् दी
दीव्येत् दीव्यात् अदेवीत् अदेविष्यत् षिवुतन्तुसंताने परिषीव्यति परिषिषेव न्यषीव्यत् न्यसेवीत् स्त्रिवुगतिशोषणयोः ष्ठि
वुनिरसने केचिदिहेमं न पठंति स्नुसुअदने आवानं इत्येके अदर्शनं इत्यपरे ऋसुस्यति शुशोष सुसु निरसने क्स्यति स
स्तामक्स्तुक्करंणादीप्ताः क्करणंकोटि पंथ उक्रामक्सदादे जुत्थोस्फु यवच्नृतीगात्रविक्षेपे नृत्यति ननर्त्त सेसिचिकृत
चृतच्छृदतृदन्तः एभ्यः परस्यासिचि डिच्विद्यासादेशानि धातुकस्येडाभ्यात् नर्त्तिष्यति नर्त्स्यति नृत्येत् नृत्यात् अनर्त्तीत् त्रसीउद्वे
गेवात्ताशेतिश्यन्वा त्रस्यति त्रसतिञेसतुः तत्रसतुः कुथपूतीभावे पुथहिंसायां गुधपरिवेष्टने क्षिपप्रेरणे क्षिप्यति क्षेप्ताड
पविकसने पुष्यति पुपुष्पतिमइष्ठिमष्ठीमआ डीलांचे तिम्यति स्तिम्यति स्तीम्यति ब्रीडचोदने लज्जायां ब्रीड्यति इषगतौ इष्य
ति षहषुहशक्यर्थे शक्यर्षेति सह्यति सुह्यति जृष्झृष्वयोहानौ जीर्यति जजार जेरतुः जेरुः जरिता जरीता जीर्य

डीयते ॥ डृस्वविति अङ्गं कृदन्तो डित्गुणे अकारस्य अकारान्त अङ्ग टिष्टो डीयेति ङकारः अकारान्त षूङ् प्राणिप्रसवे सू
यते सुषुवे स्वरतिसूतीति विकल्पे वा धित्वा सुकः कितीति निषेधप्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् सुषुविषे सुषुविढ्वे सोता स
विता दूङ् परितापे दूयते दीङ् क्षये दीयते दीङो युड् चि क्ङिति दीङः परस्याजादेः क्ङित आर्धधातुकस्य युट् स्यात् दुदुवे टावु
वङ् न णोः सिद्धो वक्तव्यो दिदीये मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च एज्विषये आत्वं स्यात् ल्यपि चकारादशित्यङ्गिति निमित्ते दाता दास्यते
अदास्त अदास्थाः डीङ् विहायसा गतौ डीयते धीङ् आधारे धीयते दिध्ये धेता मीङ् हिंसायां हिंसात्र प्राणवियोगः मीयते री
ङ् श्रवणे रीयते लीङ् श्लेषणे विभाषा लीयतेः लीयतेरिति यका निर्देशो न तु श्यना लीलीङोरात्वं वा स्यात् एज्विषये ल्यपि
च लेता लेष्यते लास्यते एज्विषये किं लीयते लिल्ये व्रीङ् वृणोत्यर्थे व्रीयते विव्रिये स्वादयस्तु दितः न स्फुलेत्तु निष्ठायां नत्वं पी
ङ् पाने पीयते माङ् माने मायते ममे ईङ् गतौ ईयते अयांचक्रे प्रीङ् प्रीतौ सकर्मकः प्रीयते पिप्रिये अथ परस्मैपदिनश्चत्वा
रः शो तनूकरणे ओतः श्यनि लोपः स्यात् श्यनि श्यति शशौ शाता शास्यति विभाषा घ्राधेडिति सिचो वा लुक
खुगतावघमरभदीट् मको अशात् अशाताम् अशुः अशासीत् अशासिष्टां छो छेदने छ्यति छ्यतः षो अन्तकर्मणि स्यति ससौ अति
स्यति अस्यत् अतिससौ दो अवखण्डने द्यति ददौ देयात् अदात् अथात्मनेपदिनः पंचदश जनी प्रादुर्भावे
ज्ञाजनोर्जा अनयोर्जादेशः स्यात् शिति जायते जज्ञे जनिता जनिष्यते दीपजनेति वा चिण् जनिवध्योश्च अनयोरुप २७
धाया वृद्धिर्न स्यात् चिणि ञ्णिति कृति च अजनि अजनिष्ट दीपी दीप्तौ दीप्यते दिदीपे अदीपि अदीपिष्ट पूरी आप्यायने पूर्यते अपूरि
अपूरिष्ट तूरी गतित्वरणहिंसनयोः तूर्यते तुतूरे धूरी गूरी हिंसागत्योः धूर्यते दुधूरे गूर्यते जुगूरे घूरी जूरी हिंसावयोहान्यो
ः शूरी हिंसास्तम्भनयोः चूरी दाहे तप ऐश्वर्ये वा अयं धातुरैश्वर्ये वा न इति श्यनो अनुदात्तत्वात् विकरणः परस्मैपदी त्यहः के

षिवुवाग्रहणं हृत्तुधातोराद्या वध्य वमिहु लि तप्यते तप्ता तप्यसे पते लिव्यत्वामेतर्पत्वां तरं कृत द्यामा लिखुत: पद्यमान: हृत्वर्त्तिने ह
त्यवे पक्षान्तरे वा हृत्यते तत्तोवा हृत्यमानानासारा मर्सा लेन्य विद्यते तिमहि: क्लिशउ पतापे क्लिश्यते क्लेशिता काष्टदीप्तौ काश्यते वा
श्रुत्वाऽष्ट वाश्यते वर्चासे श्रद्धयं वस्थितेत: मृष पतितिक्षायां मृष्यति मृष्यते ममर्ष ममृषे ईशुचिर पूतीभावे पूतीभाव: क्लेद: शुच्यति
शुच्यते शुशोच शुशुचे अशुचत् अशोचीत् अशोचिष्ट णद्बधेन नह्यते ननाह नेहे नद्धा नत्स्यति अनात्सीत्
रेञ्ज रागे रज्यति रज्यते शप आक्रोशे शप्यति शप्यते अथ कादयो अनुदात्तेत: पद गतौ पद्यते पेदे पत्ता पत्सीष्ट चिण्ते पद:
पद: सुपिल्यानात्न तङ्घाइ पर सम्पदादि अपत्स्यातां अपत्सत खिद दैन्ये खिद्यते चिखिदे खेत्ता अखित्त विद सत्तायां विद्यते वे
त्ता बुध अवगमने बुध्यते बुबुधे बोद्धा भोत्स्यते भुत्सीष्ट अबोधि अभुत्सातां युध संप्रहारे युध्यते युयुधे योद्धा अयुद्ध कं य दु
ध्यती ति सृध मिहगती लिङ्कावू अनुदात्तेत लट् रण मा मने पद मलिव्य मिति वा अनोरुध कामे अनुरुध्यते अण प्राणने अण्यते
आणे अणिता अने लिदंत्यानेत्य भि ति त्व के मन ज्ञाने मन्यते मेने मंता मंसीष्ट सम्माधो मभाधि वितु ट वितिरोध: अकर्मक: सृज
ते योक्ता सृज विसर्गे अकर्मक: सृज्यते सस्रजिषे स्रष्टा स्रक्ष्यते लिङ् सिचा विति किवान्नगुणेनाप्य
म स्रक्षीष्ट असृष्ट असृक्षातां लिश अल्पीभावे लिश्यते लेष्टा लेक्ष्यते लिक्षीष्ट अलिक्षत अथ गणान्तः परस्मैपदिन: राधोक
र्मकाद्वृद्धावेद तथा कारे लिल्लक्रम: राधो अकर्मकादेव श्यन् उदाहरणमाह वृद्धावितिक्रमसुमदाध्यति कस्यतीत्यर्थ: विरा
धेत कर्मक: कस्यतिराध्यत्यादन: सिध्यतीत्यर्थ: कर्मकाद्वराध्यति देवदत्तो लोचयतीत्यर्थ: देवस्य श्यन्दोलत्यनावाकोपवती
त्यादिवत् अकर्मके श्रवणराधरराधनवरा विषु राधो हिंसाया मित्यत्वाभ्यासलोपाविहन हिंसा हिंस्मसक मके तथा के वाहिकया
योगात्तराधा राध्यति अरात्सीदसुरादिस्रु व्यधताम्यन्य विडँये तिसंप्रसारणं विध्यति विव्याध विविधतु: विव्य[illegible]विव्याध

षव्यधा व्यत्स्यति विध्येत् विध्यात् अव्यात्सीत् शुष शोषणे शुष्यति शुशोष शुशोषिथ शोक्ष्यति शुष्यादीत्यङ् अशुषत् तुष तोषणे
अतुषत् तृप प्रीतौ दुष वैकृत्ये श्लिष आलिंगने श्लिष्यति शिश्लेष श्लेष्टा श्लेक्ष्यति श्लिषः अस्मात्परस्यानिटः क्सः क्मादेशाः
स्यात् शुषाद्यङो पवादो न तु विरः इरस्माद्यपवादस्याग्यात् आलिंगने श्लिषः सूत्रा लिंगन एव क्सो नान्यत्र योगविभागसा
मर्थ्याद्वसः इगुपधादित्यस्याप्ययं नियमः अश्लिक्षत् कन्यां देवदत्तः आलिंगनं एवेति किं समश्लिषज्जतु काष्ठं अङ् प्रत्या
सत्ताविह श्लिषिः कर्मणि अनालिंगने श्लिष्टो वनत्तु क्सः एकवचने श्लिषि अश्लिक्षि अश्लिक्षातां अश्लिक्षत अश्लिष्टाः अश्लि
ड्ढं शक विभाषितो मर्षणे विभाषित इत्यनेन उभयपदीत्यर्थः शक्यति शक्यते ह शिङ्हुतनकः शशाक शेकिथ शशाक्व
शेके शक्ता शक्ष्यति शक्ष्यते अशकत् अ शाक से ड्वोत्यमित्येके तन्मते शिट्कारिकासु स्यदित्यविदितः शकिता श-
किष्यति ष्विदा गात्रप्रक्षरणे घर्मस्रुताविस्यर्थः अयं ञीदिति न्यासकारादयः नेति हरदत्तादयः स्विद्यति सिष्वेद सिष्वे
दिथ स्वेत्ता अस्विदत् क्रुध क्रोधे क्रोद्धा क्रोत्स्यति क्रुधत्तु क्रुध्याः क्रोधा कथं क्रुधित इति संपदादि क्विबन्तात्तारकादि
त्वादितच् इति माधवः यस्तु तस्क वसति क्रुधोरितीट् शुध शौचे शुध्यति शुशोध शोद्धा षिधु संराद्धौ ऊदित्वाद्वा डामा
दिकः सिध्यति सेद्धा सेत्स्यति असिधत् रध हिंसासंराध्योः रध्यति रधिडाभोरवीति नुम् ररंध ररंधतुः रधादित्याद्वा वला
धार्धधातुके स्येवेट् स्यात् ररंधिथ ररद्ध ररंधिव रेध्व नेद्मलि लिटि रधेर्नुम् स्यात् रधिता रद्धा रधिष्यति र-
त्स्यति अरधत् उम् अविदिता मितिलोपः अरधत् णश अदर्शने नश्यति ननाश नेशतुः नेशुः नेशिथ मस्जिनशोर्झ- २५
लि नुम् स्यात् ननंष्ठ नेशिव नेश्व नेशिम नेश्म नशिता नंष्टा नशिष्यति नङ्क्ष्यति नश्येत् नश्यात् अनशत् तृप
तृप्यति ततर्प धातोस्य पणीनेन स्यात् त्रप्ता अत्रप्सीत् अतार्प्सीत् सर्वत्र विकल्पार्थं त्रनड् क्ष्यति नशिष्यति दृप प्रीणने प्रीण

नत्वसेस्स्वर्पणाव नाग्निसूप्यति काष्ठानां पिहितनतासीत् इत्कसयउदश्नीनात् ततर्पिथ ततर्पथ ततृप्थ तर्पितात [illegible]सी
त्रप्सी कथमनास्तुत्ते इति सिद्धा अताप्सीत् अत्राप्सीत् अतर्पीत् अतृपत् दृप हर्षमोहनयोः मोहने गर्वे दृप्यती त्यादिः
रुधादित्वादिमोवेटकावमर्थमनुदात्तता उदृडिघोसाद्धो वाढु हेत्तिघः पक्षे ढः द्रुडोग्ध द्रुडोढ द्रुडोहिथ द्रुडोहितादो
ग्धा डोढा डोहिष्यति धोक्ष्यति ढत्वघत्वयोस्तुल्यरूपं अद्रुहत् मुह वैचित्ये वैचित्यमविवेकः मुह्यति मुमोहिथ मु
मोग्ध मुमोढ मोग्धा मोढा मोहिता मोहिष्यति मोक्ष्यति अमुहत् ष्णुह उद्गिरणे स्नुह्यति सुष्णोह सुष्णोहिथ सुष्णोग्ध
सुष्णोढ सुष्णुहिव सुष्णुह्व स्नोहिता स्नोग्धा स्नोढा स्नोहिष्यति स्नोक्ष्यति अस्नुहत् ष्णिह प्रीतौ स्निह्यति सिष्णेह इत्यादि
यः समासा इत्यर्थः उपादयस्त्रयोगणान्तादिति सिद्धान्तः शम उपशमे शमामष्टानां दीर्घः श्यनि शमादीनामित्यर्थः प्रश
शाम्यति शेमतुः शेमिथ शमिता अशमत् तमु कांक्षायां ताम्यति तमिता अतमत् दमु उपशमे उपशमे इति एवं त
यतेन सकर्मकोयं नतु शामिवदकर्मकः अदमत् श्रमु तपसि खेदे च श्राम्यति अश्रमत् भ्रमु अनवस्थाने वा भ्राशेति
त्यत्वात् नत्वक्षते शामामष्टानामिति दीर्घः भ्राम्यति क्षमूष् अक्षमत् शेषं त्वादिवत् क्लमु ग्लाने क्लाम्यति चक्लमिथ चक्ल
ष चक्लमिव चक्लम्व चक्लमिम चक्लम्म क्लमिता क्लन्ता अक्लमत् पित्वादिस्मिषेत् अपितः क्लाम्यतेः क्लान्तिः क्लमूषः क्ल
मतेंक्रमा लक्षमहानो क्लाम्यति शपीव श्यनापि इत्युक्तम् ष्विति एव दीर्घ इति शमादिपाठो घिजुणर्थः अड अक्लमत् मदी
हर्षमाद्यति अमदत् शमादयोष्टौगताः असु क्षेपणे अस्यति आस आसिता अस्यतेः स्थुक् अङि परे आस्थत् अस्थतु
षादित्वादङि सिद्धे अस्यतिवक्तीतिवचनं तङ्थं तङ् उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति विवक्षते पर्यास्थत यसु प्रयत्ने यसोनुपसर्गा
त संयसयु उपवा स्यात् यस्यति यसति संयस्यति संयसति अनुपसर्गात्किं प्रयस्यति तसु मोक्षणे तस्यति तसु उपक्षये दसु

वतस्यति अतसत् दस्यति अदसत् वसु स्तंभे वस्यति ववास ववसतुः न शसददवादिगुणानामिति निषेधः वश्रादिरयमिति मते तु वे-
सतुः वेसुः व्युष विभागे अयं दाहेऽपि पठितः अर्थभेदेन बहुधा पुनः पठ्यते अव्युषत् उष्यादिदं त्वा तो अयं पुषादीत्येके अवकारमु-
सह त्यपरे वुष दाहे अवुषत् सर्वत्र पाठः सिद्धार्थ इत्याहुः तस्यादिपाठेन गतार्थमिति सुवचं विस प्रेरणे विस्यति अविस-
त् कुस संश्लेषणे अकुसत् बुस उत्सर्गे मुस खंडने मसी परिणामे परिणामो विकारः समी इत्येके लुट विलोडने उच स-
मवाये उच्यति उवोच ऊचतुः मा तवानुवत् भृशु भ्रंशु अधःपतने भृशति अभ्रशत् अनिदितामिति लोपः भ्रश्यति
अभ्रशत् वृश वरणे वृश्यति अवृशत् कृश तनूकरणे कृश्यति ञितृष पिपासायां हृष तुष्टौ हृष्यत्वडो सौवादिकाद्धिवो-
षः रुष रिष हिंसायां तीषसहेति वेट् रोषिता रोष्टा रेषिता रेष्टा डिप क्षेपे कुप क्रोधे गुप व्याकुलत्वे युप रुप लुप विमोह-
ने युप्यति रुप्यति लुप्यति लोपिता लुप्यतीति सेट्कः अनिट्कारिकासु लिपिसाहचर्यात्तौदादिकस्यैव ग्रहणात् लुभ गार्ध्ये
गार्ध्यमाकांक्षा तीषसहेति वेट् लोभिता लोब्धा लोभिष्यति लुभ्येत् लुभ्यात् अलुभत् लवादेरद्वदित्येतत्त्वाङ्गोऽनतीत्य-
पीत्याहुः क्षुभ संचलने क्षुभ्यति णभ तुभ हिंसायां क्षुभि नभि तुभ्योः क्र्यादौ च पठ्यते तेषां श्नादिवादङ् सिद्ध-
ः क्वादित्यत्वे भिदास्वत्येवङ् इह पाठस्य प्रयोजनं क्लिदू आर्द्रीभावे क्लिद्यते विक्लेदिष्य विक्लेत्स्य विक्लिदिव विक्लिद्व क्लेदिता
क्लेत्ता ञिमिदा स्नेहने मिदेर्गुणः मेद्यति अमिदत् श्यनादिपाठाद्वा मिदत् अमेदिष्टेति सिद्धं इदयातो अमिदीदितिमा
स्त्रदिति श्यनादिषु बहिरेवात्मनेपदिषु पाठस्य विदितः ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः ऋधु वृद्धौ आनर्ध आर्धत् गृधु अ- २८
भिकांक्षायां अगृधत् इह पुषादयो दिवाद्यन्तर्गताः केचित्तु पुषादिसमाप्त्यर्थमिदं वृत्करणं दिवादिसमाप्त्यादिव
दाकृतिगणः तेन क्षीयते भ्रम्यतीत्यादि सिद्धिरित्याहुः १३८ इति दिवादयः षुञ् अभिषवे अभिषवः स्नपनं पी-

म्ने स्नाने सुरासंधाने च तत्र स्नाने ऽकर्मकः स्वादिभ्यः श्नुः सुनोति सुनुतः हुश्नुवोरिति यण् सुन्वंति सुन्वः सुनुवः सुन्वहे
सुनुवहे सुषाव सुषुवे सोता सुनु सुनवानि सुनवै सुनुयात् सूयात् स्तुसुधूञ्भ्य इतीट् असावीत् असोष्ट अभिषुणो-
ति अभ्यषुणोत् अभिषुषाव सुनोतेः स्यसनोः स्यसनि परस्य सुञः षो न स्यात् विसोष्यति षिञ् बंधने सिनोति सिषाय
सिष्ये सेता शिञ् निशाने तालव्यादिः शेता डुमिञ् प्रक्षेपणे मीनाति मिनोतीत्यात्वं ममौ ममिथ ममाथ मिम्ये माता मा-
स्यात् मासीष्ट अमासीत् अमासिष्टां अमास्त चिञ् चयने प्रणिचिनोति विभाषा चेः अभ्यासात्परस्य चेः कुत्वं वा स्या-
त्सनि लिटि च प्रणिचिकाय चिचाय चिक्ये चिच्ये अचैषीत् अचेष्ट स्तृञ् आच्छादने स्तृणोति स्तृणुते गुणोऽर्तीति गुणः स्त-
र्यात् ऋतश्च संयोगादेः ऋदन्तात्संयोगादेः परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि स्तरिषीष्ट स्तृषीष्ट अस्तरिष्ट अस्तृत कृञ् हिं-
सायां कृणोति कृणुते चकार चकर्थ चक्रे क्रियात् कृषीष्ट अकार्षीत् अकृत वृञ् वरणे बभूथाततन्थजगृभ्मव व+
र्थेति निगमे एवं वेदे इडभावो निपात्यते तेन भाषायां थलीट् ववरिथ ववृव ववृवहे वरिता वरीता लिङ्सिचोरात्मने-
पदेषु वृङ् वृञ्भ्यां ऋदन्ताच्च परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि न लिङि वृतो लिङि इटो दीर्घो न स्यात् वरिषीष्ट वृषीष्ट अ-
वारीत् अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत धुञ् कंपने धुनोति धुनुते अधौषीत् अधोष्ट दीर्घान्तोऽप्ययं धूनोति धूनुते स्वरतिसू-
तीति वेट् दुधविथ दुधोथ किति लिटि तु श्र्युक इति निषेधं बाधित्वा क्रादिनियमान्नित्यमिट् दुधुविव स्तुसुधूञ्भ्य इ-
ति नित्यमिट् अधावीत् अधाविष्टां अधोष्ट अथ परस्मैपदिनः दुदु उपतापे दुनोति हि गतौ वृद्धौ च हिनुमीना उपसर्ग-
स्थान्निमित्तात्परस्यैतयोर्नस्य णः स्यात् प्रहिणोति प्रहिणोमि हेरचङि अभ्यासात्परस्य हिनोतेर्हस्य कुत्वं स्यान्न तु
चङि जिघाय पृ प्रीतौ पृणोति स्पृ प्रीतिपालनयोः प्रीतिचलनयोरित्यन्ये चलनं जीवनमिति स्वामी स्पृणोति प

स्फार स्फृ इत्येके स्फृणोति स्फृणोत्यादसम्पर्षीत् पिन्द्रोदसाइत्याङः आङ्व्यासो आस्कवेति अस्कव आसा आस्कहि स्वृदि
वादङ् आपत्र नाक्नु नाक्नो अनाकत राद साद संसिद्धौ राध्नोति राधो हिंसायां एवास्यास लोपोस्याः किति लिटि सेटि थलि
च अपरे धतुः रेधुः रेधिथ राद्धा साध्नोति साद्धा असात्सीत् असाद्धां अघ्यावनुदात्तेतो अशूङ् व्याप्तौ संघाते च अश्नुते
अश्नोते अश्व दीर्घादित्यासावर्णात्परस्याननुदस्यात् आनशे अशिता अष्टा अशिष्यते अक्ष्यते अश्नुवीत अशीष्ट अशि-
षीष्ट आशिष्ट आष्ट आशातां ष्टिघ आस्कंदने स्तिघ्नोते स्तिघ्नु हित्वे स्तेघिता अघागणांताः परस्मैपदिन। तिक तिग च
वादास्कंदने तिक्नोति तिग्नोति षघ हिंसायां सघ्नोति ञिधृषा प्रागल्भ्ये धृष्णोति दधर्ष धर्षिता दंभु दंभने दभ्नः द
भ्नोति ददंभ अदंभिथ दिदंति श्वडीनां लिटः किद्वेति व्याकरणांतरे इहाप्याश्रीयते इत्यके अनिदितामिति लोपः तस्य 7
नीयत्वादसिद्धत्वेन एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ देभतुः एत्वाभ्यासलोपावकृत्वा देभतुः ददंभतुः इदं किद्वृ पिद्धिषयकमि
ति सुधाकरादयः तन्मते तिष्ठ मिष्ठ मिष्ठु दभ दंभिथ दंभेतिरूपांतरबोध्यं अपिद्धिषयकमिति न्यासकारादिमते दद
दंभ ददंभिथ ददंभेत्येव दन्यात् ऋधु वृद्धौ तृप प्रीणने इत्येके कुत्वाद्वित्वाभावेन तृप्नोति छंदसि आगणांतादधिकारो
यं अह व्याप्तौ अह्नोति दघ घातने पालने च दघ्नोति चमु भक्षणे चम्नोति रि क्षि चिरि जिरि दाश दृ हिंसायां रिणोति क्षिणोति
अयं ताघायामित्येके न तत्र घञः क्षिणोति ऋक्षि इत्येक एवाङ्ग्यादिरित्यन्ये ऋक्षिणोति चिरिणोति जिरिणो ३०
ति दाश्नोति दृणोति ३५ इति स्वादयः तुद व्यथने इतः षट् स्वरितेतः तुदादिभ्यः शः तुदति तुदते तुतोद तुतो
दिथ तुतुदे तोत्ता अतौत्सीत् अतुत्त णुद प्रेरणे नुदति नुदते नुनोद नुनुदे नोत्ता दिशा अतिसर्जने अतिसर्जनं दा
नं देशा दक्षीष्ट अदिक्षत भ्रस्ज पाके ग्रहिज्यादिसंप्रसारणत्वेन भृज्जति भृज्जते भ्रस्जो रोपधयो रम

न्यतरस्यां तृन्हेरेफस्योपधायाः स्थाने रमागमो वा स्यादार्द्धधातुके मित्त्वादन्त्यादचः परस्थानषष्ठीनिर्देशात् रोपधयोर्निवृ
त्तिः ववर्ह ववृहतुः ववर्हिथ ववर्ढ ववर्हिम ववृह्व ववृहतुः ववृहिथ स्कोरिति लोपः वृह्येति वः ववृढ ववृहे
वर्ही वर्ढा वर्क्ष्यति वर्ह्यति क्ङिति रमागमं बाधित्वा संप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन वृह्यात् वृक्ष्यास्तां नार्क्षीष्ट वृक्षीष्ट अ
वार्हीत् अवार्क्षीत् अवृक्षत् अवृक्षत् क्षिप प्रेरणे क्षिपति क्षेप्ता अक्षैप्सीत् अक्षिप्त कृष विलेखने कृषति कृषते क्रष्टाक
ष्टा कृष्यात् कृक्षीष्ट स्पृशमृशकृषेति सिज्वा पक्षे क्सः सिचि अम्राक्षीत् अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत तङि लिङ्सिचा
विति कित्त्वादम् अकृष्ट अकृक्षाताम् अकृक्षत ऋषी गतौ परस्मैपदी ऋषति आनर्ष जुषी प्रीतिसेवनयोः आत्मनेपदि
नश्चवारः जुषते ओविजी भयचलनयोः प्रायेणायमुत्पूर्वः उद्विजते विज इट् विजः परस्मादिड्प्रत्ययो ङित् स्यात् उद्वि
जिता उद्विजिष्यते ओलजी ओलस्जी व्रीडे लजते लेजे लज्जते ललज्जे अथ परस्मैपदिनः ओव्रश्चू छेदने ग्रहिज्येति संप्रसारणं
वृश्चति वव्रश्च वव्रश्चतुः वव्रश्चिथ वव्रष्ठ लिट्यभ्यासस्येति संप्रसारणं रेफस्य ऋकारः उरत् तस्मात्परस्मिन्निति स्थानि
वत्त्वाभावात् संप्रसारणे संप्रसारणमिति वस्योत्वेन व्रश्चिता व्रष्टा व्रश्चिष्यति व्रक्ष्यति वृश्च्यात् अव्रश्चीत् अव्राक्षीत् व्य
च व्याजीकरणे विचति विव्याच विविचतुः व्यचिता व्यचिष्यति विच्यात् अव्याचीत् अव्यचीत् व्यचेः कुटादित्वमनसी
ति तु नेह प्रवर्तते अनसीति पर्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वात् उछि उञ्छे उञ्छति उछी विवासे उच्छति ऋच्छ गतीन्द्रियप्र
लयमूर्तिभावेषु ऋच्छति ऋतामिति गुणः द्विहल्ग्रहणस्यानेकहलुपलक्षणत्वान्नुट् आनर्च्छ आनर्च्छतुः ऋच्छिताम्
छ उत्क्लेशे उत्क्लेशः पीडा मिच्छति अमिच्छीत् जर्ज चर्च झर्झ परिभाषणतर्जनयोः त्वच संवरणे तत्वाच ऋच स्तुतौ आन
र्च उब्ज आर्जवे उब्जति उज्झ उत्सर्गे लुभ विमोहने विमोहनमाकुलीकरणं लुभति लोभिता लोब्धा लोभिष्यति रिफ कत्थनयुद्ध

निंदाहिंसादानेषु रिफति रिरेफ रिहेत्येके छोशंन विश्राम लिनी रिहंति तृफ तृंफ तृप्तौ आद्यः प्रथमांतः द्वितीयो द्वितीयांत
श्चवपि द्वितीयांता इत्यन्ये तृपति ततर्प तर्पिता स्वरात्रेति मिड्विकल्पः पोषादिकस्यैव अडुपवादकत्वात् तेनात्र नित्य
मिट् अतर्पीत् तृंफति ङ्वाह्ले अनिदितामिति नलोपे तृंफादीनां नुम्वाच्यः आदिशब्दः प्रकारे तेन यत्र नकारानुषक्तः
ते तृंफादयः तृंफति ततृंफ तृप्यात् तुप तुंप तुफ तुंफ हिंसार्थाः तुपति तुंपति तुफति तुंफति दृप दृंफ उत्क्लेशे प्रथम प्रथ
मांतः द्वितीयो द्वितीयांत इत्येके श्चवपि द्वितीयांता इत्यन्ये दृपति दृंफति ऋफ ऋंफ हिंसायां ऋफति आनर्फ ऋंफ
ति ऋंफांचकार गुफ गुंफ ग्रंथे गुफति जुगोफ गुंफति जुगुंफ उभ उंभ पूरणे उभति उवोभ उंभति उंभांचकार शुभ शुंभ
शोभार्थे शोभति शुंभति दृभी ग्रंथे दृभति चृती हिंसाग्रंथनयोः चर्तिता सेऽसिचीति वेट् चर्तिष्यति चर्त्स्यति अचर्तीत्
विध विधाने विधति वेधिता जुड गतौ तवर्गपंचमांतमेके जुडति ममृतो जुडंति मृड सुखने मृडति मर्डिता पृड च पृ
डति पृण प्रीणने पृणति पपर्ण वृण च वृणति मृण हिंसायां तुण कौटिल्ये तुतोण पुण कर्मणि शुभे पुणति मुण प्रतिज्ञा
ने कुण शब्दोपकरणयोः शुन गतौ घुण हिंसागतिकौटिल्येषु घुण घूर्ण भ्रमणे सुर ऐश्वर्यदीप्त्योः सुरति सुषोर आशि
षि स्यादित्र कुर शब्दे कुरति कूर्यात् अत्र न लघुरामिति निषेधो न करोतेरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः खुर छेदने मुर संवे
ष्टने क्षुर विलेखने घुर भीमार्थशब्दयोः पुर अग्रगमने वृहू उद्यमने दंत्योष्ठ्यादि पवर्गीयादिरित्यन्ये तृहू स्तृहू तृंहू हिं
सार्थाः तृहति ततर्ह स्तृहति तस्तर्ह तर्हिता तर्ढा स्तर्हिता स्तर्ढा अतर्हीत् अताड् क्षीत् अतार्णेत् इष इच्छायां इषु गमी निद्रः ३१
इच्छति इयेष एषिता एष्टा एषिष्यति इष्यात् ऐषीत् मिष स्पर्धायां मिषति मेषिता किल श्वैत्यक्रीडनयोः तिल स्नेहे चिल वस
ने चल विलसने इल स्वप्नक्षेपणयोः विल संवरणे दंत्योष्ठ्यादिः बिल भेदने ओष्ठ्यादिः णिल गहने हिल भावकरणे शिल

षिलत्वे मिल श्लेषणे लिख अक्षरविन्यासे लिलेख कुट कौटिल्ये गाङ् कुटादिभ्य इति ङित्वं चुकुटिथ चुकोट चुकुट कु
टिता पुट संश्लेषणे कुच संकोचने गुज शब्दे गुर इत्यादौ डिप क्षेपे छुर छेदने नन्त कुर्छुर इति न दीर्घः छुर्यात् स्फुट वि
कसने स्फुटति पुस्फोट मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः त्रुट छेदने वा भ्राशेति श्यन्वा त्रुट्यति त्रुटति तुत्रोट त्रुटिता तुट कलह
कर्मणि तुटति तुतोट तुटिता चुट छुट छेदने जुड बंधने कड मदे लुट संश्लेषणे कृड घनत्वे घनत्वं सान्द्रता चकर्ड कडिता
कुड बाल्ये पुड उत्सर्गे घुट प्रतिघाते तुड तोडने तोडनं भेदः स्थुड संवरणे स्थुडति तुस्थोड स्फुर स्फुल इत्येके
स्फुर स्फुल संचलने स्फुर स्फुरणे स्फुल संचलने इत्येके स्फुरति स्फुलति निर्निविभ्यः षत्वं वा स्यात् निःस्फुरति निष्फुरति इत्य
कारोपधः के चित्पठंति पस्फार स्फुड चुड व्रुड संवरणे क्रुड भृड निमज्जन इत्येके गुरी उद्यमने अनुदात्तेतः गुरते जुगुरे गु
रिता णू स्तवने दीर्घांतं परस्मै तु गुणोदयः अथ चत्वारः परस्मैपदिनः णुवति अनुवीत् धू विधूनने धुवति दुधाव
गे जुगुविथ गु गुता गुष्यति अगुषीत् कुटादित्वात् अगुतां अगुषुः ध्रु गतिस्थैर्ययोः ध्रुव इति पाठांतरं आद्यस्य
ध्रुवतीत्यादि गुवतिवत् छिलादयः सेट् दुध्रुविथ ध्रुविता ध्रुविष्यति ध्रूयात् अध्रुवीत् अध्रुविष्टां कुङ् शब्दे दी
र्घांत इत्येके अथ टादयः कुविता अकुविष्ट कुस्वांत इति न्यासकारः कुता अकुत इव कुटादयो वृत्ताः पृङ् व्यायामे
प्रायेण व्याङ् पूर्वः रिङ् इयङ् व्याप्रियते व्यापप्रे व्यापप्राते व्यापरिष्यते व्यापृत व्यापृषाता मृङ् प्राणत्यागे म्रियतेर्लुङ्
लिङोश्च लुङ्लिङोः शितश्च प्रकृतिभूतात् मृङ् स्वङ् नानात्र ङित्वं स्वरार्थं म्रियते ममार ममर्थ मम्रिव मर्ता मरिष्यति मृ
षीष्ट अमृत अथ परस्मैपदिनः सप्त रि पि गतौ अतः रंगवादिष्वड् रियति पियति रेता पेता धि धारणे क्षि निवासगत्योः षू
प्रेरणे सुवति सविता कृ विक्षेपे किरति चकार चकरुः करिता करीता कीर्यात् अकारीत् किरते लवने उपात्किरतेः सुम

गमः ॥ स्मात् क्षुवे देवे उपस्किरति । अन्यत्रासव्यवायेपि सुट्कात्पूर्वमिति वक्तव्यं । उपास्किरत् । उपचस्कार । हिंसायां प्रते
श्च । उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् स्याद्धिंसायां । उपस्किरति । प्रतिस्किरति । गॄ निगरणे । अचि विभाषा । गिरतेः रेफस्य लत्वं वा स्याद
जादौ । गिरति गिलति । जगार जगाल । जगरिथ जगलिथ । गरिता गलिता । गरीता गलीता । दृङ् आदरे । आद्रियते । आद्रिये
ते । आदद्रे । आदद्रिषे । आदर्ता । आदरिष्यते । आदृषीष्ट । आदृत । आदृषातां । धृङ् अवस्थाने । ध्रियते । अयं परस्मैपदीति । धोऽभ्र
प्रच्छ ज्ञीप्सायां । पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राक्षीत् । ह्रस्वः किरादौ योऽन्तः । सृज विसर्गे । विना
पासृ । सृजिदृशोः । ससर्जिथ ससृष्ठ । स्रक्ष्यति । सृजिदृशोर्झल्यमकितीत्यमागमः । स्रष्टा । अस्राक्षीत् । टुमस्जो शुद्धौ । मज्ज
ति । ममज्ज । मस्जिनशोर्झलि । नुम् । मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः । संयोगादिलोपः । ममङ्क्थ । ममज्जिथ । मङ्क्ता । मङ्क्ष्यति
अमाङ्क्षीत् । अमाङ्क्तां । अमाङ्क्षुः । रुजो भंगे । रोक्ता । रोक्ष्यति । अरौक्षीत् । अरौक्तां । भुजो कौटिल्ये । रुजिवत् । छुप स्पर्शे । छोप्ता
अच्छौप्सीत् । रुश रिश हिंसायां । तालव्यान्तौ । रोष्टा । रोक्ष्यति । रेष्टा । रेक्ष्यति । लिश गतौ । अलिक्षत् । स्पृश संस्पर्शने । स्प्रष्टा स्पर्ष्टा । स्प्र
क्ष्यति स्पर्क्ष्यति । अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् अस्पृक्षत् । विच्छ गतौ । गुपूधूप इत्यायः । आर्धधातुके वा । विच्छायति । विच्छायांचकार
विविच्छ । विश प्रवेशने । विशति । वेष्टा । मृश आमर्शने । आमर्शति । आमर्ष्टा । अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् । णुद प्रेरणे । कर्त्र
भिप्राये क्रियाफले परस्मैपदं । पुनः पाठः । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । सीदतीत्यादि लोवादिवत् । इह पाठो नुम्विक
ल्पार्थः । सीदति सीदंति । ह्रस्वादे पाठः । शद्लृ शातने । शदेः शितः । शातनेषु स्वरादेश एव पुनः पा ३२
ठः । नाता तु नास्ति ज्ञादेः शितः । इति आत्मनेपदोक्तः । अपि पदस्य शितेतः । मिल संगमे । मिलसेषणे इति पठितस्य पुनः पा
ठः । कर्त्रभिप्राये । तङर्थः । मिलति मिलते । मिमेल मिमिले । मुच्लृ मोक्षणे । शेमुचादीनां नुम् स्यात् । मुंचति मुंचते । मोक्ता । मु

च्यात् मुक्षीष्ट अमुचत् अमुक्त अमुक्षाताम् लुप्लृ छेदने लुम्पति लुम्पते अलुपत् अलुप्त विद्लृ लाभे विन्दति विन्दते विवेद विविदे व्या
घ्रभूत्यादिमते सेट्कोऽयं वेदिता भाष्यादिमते तु अनिट्कः वेत्ता परिवेत्ता परिविज्ञाने ज्येष्ठे परिस्थे ज्येष्ठे दारानग्नींश्च लभते वा नित्य
र्थः तृन्तृचौ लिप उपदेहे उपदेहो वृद्धिः लिम्पति लिम्पते लेप्ता लिपिसिचीत्यङ् तङि तु वा अलिपत् अलिपत अलिप्त षि
च क्षरणे सिंचति सिंचते असिचत् असिचत असिक्त अभिषिंचति अभ्यषिंचत् अभिषिषेच अथ त्रयः परस्मैपदि
नः कृती छेदने कृंतति चकर्त कर्तिता कर्तिष्यति कर्त्स्यति अकर्तीत् खिद परिघाते खिंदति चिखेद खेत्ता अयं दै
न्ये दिवादौ रुधादौ च पिश अवयवे पिंशति पेशिता अयं दीपनायामपि वृष्टरूपाणि पिंशति इति मुचादयस्तु
दादयश्च ॥ रुधिर् आवरणे नव स्वरितेत इरितश्च रुधादिभ्यः श्नम् शपोऽपवादः मिद्वादन्त्यादचः परः नित्यत्वाद्गुणं
बाधते रुणद्धि श्नसोरल्लोपः णत्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारः परसवर्णः तस्यासिद्धत्वान्नश्चापदान्तेति सूत्रेणानुस्वा
रपरसवर्णयोरल्लोपो नस्तासिद्धवत् रुन्धः रुंधति रुन्धे रोद्धा रोत्स्यति रोत्स्यते रुणद्धु रुंधात् रुन्धि रुणधानि रुण
धै अरुणत् अरुन्ध अरुणत् अरुणः अरुणधं अरुधत् अरौत्सीत् अरुद्ध भिदिर् विदारणे भिनत्ति भिन्ते भेत्ता
भेत्स्यति अभिनत् अभिनः अभिनदं अभिन्न अभिदत् अभैत्सीत् अभित्त छिदिर् द्वैधीकरणे अच्छिदत् अच्छैत्सीत् अ
च्छित्त रिचिर् विरेचने रिणक्ति रिङ्क्ते रिरेच रिरिचे रेक्ता अरिणक् अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त विचिर् पृथग्भावे विन
क्ति विङ्क्ते क्षुदिर् संपेषणे क्षुणत्ति क्षुन्ते क्षोत्ता अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत्त युजिर् योगे योक्ता उछृदिर् दीप्तिदे
वनयोः छृणत्ति छृन्ते चच्छर्द सेऽसिचीति वेट् छर्दिता छर्दिष्यति छर्त्स्यति अच्छृदत् अच्छर्दीत् अच्छर्दिष्ट उतृदि
र् हिंसानादरयोः तृणत्तीत्यादि कृती वेष्टने परस्मैपदी कृणत्ति आर्धधातुके सेटो दादिकवत् ञिइन्धी दीप्तौ त्रय

आत्मनेपदिनः श्नान्नलोपः श्नमः परस्य नस्य लोपः स्यात् श्नसोरल्लोपः इंधे इन्से इंधिता इनधै ऐन्ध ऐन्धाः खिद दै
न्ये खिंत्ते खेत्ता विद विचारणे विंत्ते वेत्ता अथ परस्मैपदिनः शिष्लृ विशेषणे शिनष्टि शिंष्टः शिंषंति शिनक्षि शिंष्ठ शेष्टा
शेक्ष्यति हेर्धिः झश्त्वं ष्टुत्वं झरोझरीति वा डलोपः अनुस्वारपरसवर्णौ शिंड्ढि शिण्ढि शिनषाणि अशिनट् लृदित्वाद
ङ् अशिषत् पिष्लृ संचूर्णने पिनष्टि तंचू आमर्दने तनक्ति तंक्तः तंचंति तंक्ता भुज पालनाभ्यवहारयोः भु
नक्ति भोक्ता अभुनक् तृह हिसि हिंसायां तृणह इम् तृहः श्नमि कृते इमागमः स्याद्धलादौ पिति तृणेढि तृण्ढः तर्ढा त
र्हिता अतृणेट् हिनस्ति हिंस्तः हिंसंति हिंसिता उंदी क्लेदने उनत्ति उन्तः उंदंति उंदांचकार औनत् औंताम् औंदन् औनः औ
नद् अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु अनक्ति अंक्तः अंजंति आनंज आनंजिथ आनंक्थ अंक्ता अंजिता अं
ग्धि आनक् अंजेः सिचि अंजेः सिचो नित्यमिट् स्यात् आंजीत् तंचू संकोचने तनक्ति तंक्ता तंचिता अतंचीत् ओविजी भय
चलनयोः विनक्ति विङ्क्तः विजइट् इति ङित्वं विविजिथ विजिता अविनक् अविजीत् वृजी वर्जने वृणक्ति वर्जिता
पृची संपर्के पृणक्ति पपर्च इति रुधादयः अथ तनादयः तनु विस्तारे तनादिकृञ्भ्य उः तनोति तनुतः तन्वः तनुवः त
तान तेने तनु अतनीत् अतानीत् तनादिभ्यस्तथासोः तनादेः सिचो वा लुक् स्यात् तथासोः थासा साहचर्याद्दे
कवचनं तङ्प्राष्टिरस्यते तेनेह न तन्वमतनिष्ट अतत अतनिष्ट अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः तङि अतत अतनिष्ट
अतथाः अतनिष्टाः षणु दाने सनोति सनुते ये विभाषा सायात् सन्यात् जनसनखनां सन्याद्वा असात असनिष्ट असाथाः
असनिष्ठाः क्षणु हिंसायां क्षणोति क्षणुतः ह्मयंतेति न वृद्धिः अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः अक्षणिष्ठाः
क्षिणु च उप्रत्ययनिमित्तो लघूपधगुणः संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न लघूपधगुणः त्रेयादयः क्षेतव्येतन्य क्षिणो

त्र

तिक्षेणोति क्षेणितासि क्षेणितासे अक्षेणीत् अक्षित अक्षेणिष्ट ऋणु गतौ ऋणोति अर्णोति अर्णुतः अर्णुवंति अ
नर्ण आनृणे अर्णितासि आर्णीत् आर्त आर्णिष्ट आर्थाः आर्णिष्टाः तृणु अदने तृणोति तर्णोति तृणुते तर्णुते घृणु दीप्तौ
जघर्ण जघृणे अथ द्वावनुदात्तेतौ वनु याचने वनुते ववने चाऽमतेपरस्मैपदी वनोति ववान मनु अवबोधने म
नुते मेने डुकृञ् करणे करोति अत उत्सार्वधातुके कुरुतः ये न मस कुर्छुरामिति न दीर्घः कुर्वंति नित्यं करोतेः करो
तेः प्रत्ययोकारस्य नित्यं लोपः स्यान्म्वोः परयोः कुर्वः कुर्मः चकर्थ चकृव कर्त्ता करिष्यति ये च कृञ उलोपः स्याद्यादौ
प्रत्यये परे कुर्यात् आशिषि क्रियात् कृषीष्ट अकार्षीत् तनादिभ्य इति लुको ऽसावे कृस्वादंगादिति सिर्चलोपः अ
+परि+ कृत अकृथाः संपरिभ्यः करोतेर्भूषणे समवाये च सुट् सर्वस्य करोतेः सुट् स्यात् भूषणे संघे चार्थे संस्करोति अलंकरो ता
त्यर्थः संस्कुर्वंति संघीभवंतीत्यर्थः संपूर्वस्य क्वचिदभूषणेऽपि सुट् संस्कृतं भक्षा इति ज्ञापकात् परिनिविभ्य इति षः परि
ष्करोति सिवादीनां वा पर्यष्कार्षीत् उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च उपात्कृञः सुट् स्यादेष्वर्थेषु चात्सुट्कात्पूर्वो
ऽर्थयोः प्रतियत्नो गुणाधानं विकृतमेव वैकृतं विकारः वाक्याध्याहारः आकांक्षितस्यैकदेशपूरणं उपस्कृता कन्या
अलंकृतेत्यर्थः उपस्कृता ब्राह्मणाः समुदिता इत्यर्थः एधोदकस्योपस्कुरुते गुणाधानं करोतीत्यर्थः उपस्कृतं भुंक्ते वि
कृतमित्यर्थः उपस्कृतं ब्रूते अध्याहारेण ब्रूते इत्यर्थः सुट्कात्पूर्वः अडभ्यासव्यवायेऽपि स्फुटं संचस्कार कात्पूर्वं इत्या
दिना षत्वं प्रत्याख्यातं तथाहि पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते अंतरंगत्वात्सुट् ततो द्वित्वं एवं च कृतस्य संयोगादेर्गुणः संचस्क
स्करतुः ऋतश्च संयोगादेः कृतो भारद्वाजस्येति नियमे वेट् ... इति वक्तव्यं तेन समुद्धारस्य रस्येट् संस्करिष्य संचस्करि
व गुणोऽर्त्तीति ... नित्यं ... नित्यमित्यनुवर्त्तते नित्यं ... संयोगादिस्वस्येत्यर्थाः सुटि गुणेन संस्क्रियात् कृ

तस्य संयोगादेरिति लिङ्सिचोरिट् एकाच उपदेशे इति सूत्र उपदेशे इत्यस्य उपदेशे यः संयोगादिरिति व्याख्या
नात्तस्स्तरिषीष्ट समस्तृषातां इति तनादयः डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये क्र्यादिभ्यः श्ना क्रीणाति ई हल्यघोः क्रीणीतः ई
श्नात्तर्वं कॆरेत्तादेशः परत्वान्नित्यत्वादन्तरंगत्वाच्च एवं क्र्यस्याश्नावः ततः श्नाभ्यस्तयोरात इत्याल्लोपः क्रीणंति क्रीणीते
क्रीणाति क्रीणते चिक्राय चिक्रियतुः चिक्रयिथ चिक्रेथ चिक्रियिव चिक्रियिषे क्रेता क्रेष्यति क्रीयात् क्रेषीष्ट अ
क्रैषीत् अक्रेष्ट प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च कान्तिः कामना प्रीणाति प्रीणीते श्रीञ् पाके मीञ् हिंसायां हिनुमीना प्रमीणा
ति प्रमीणीतः मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च इत्यात्वं ममौ मिम्यतुः ममिथ ममाथ मिम्ये माता मास्यति मीयात् मासीष्ट
अमासीत् अमासिष्टां अमास्त षिञ् बन्धने सिनाति सिनीते सिषाय सिष्ये सेता स्कुञ् आप्रवणे स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भु
स्कुन्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च चात् श्ना स्कुनोति स्कुनुते स्कुनाति स्कुनीते चुस्काव चुस्कुवे स्कोता अस्कौषीत् अस्कोष्ट स्त
म्भ्वादयः सूत्रे सौत्राः सर्वे रोधनार्था इत्येके माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भार्थौ द्वितीयो निष्कोषणार्थः चतुर्थो धारणा
र्थ इत्याह सर्वेपि परस्मैपदिनः नलोपः विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति अवष्टभ्नोति अवष्टभ्नाति अवतष्टम्भ स्तम्भेः इत्यङ् व्य
ष्टभत् व्यष्टम्भीत् स्तुभ्नोति स्कभ्नाति वेः स्कुभ्नातेर्नित्यं वेः परस्य स्कभ्नातेः सस्य षः स्यात् विष्कभ्नाति स्कुभ्नाति हलः
श्नः शानज्झौ हलः परस्य श्नः शानजादेशः स्यात् हौ परे स्तभान स्कभान स्कुभान परस्मैपदी इत्यादि युञ् बन्धने यु २४
नाति युनीते योता क्नूञ् शब्दे क्नूनाति क्नूनीते क्नविता द्रूञ् हिंसायां द्रूणाति द्रूणीते दृञ् पवने प्वादीनां ह्रस्वः
श्नाति परे पुनाति पुनीते पविता लूञ् छेदने लुनाति लुनीते स्तॄञ् आच्छादने स्तृणाति स्तृणीते तस्तरतुः तस्तरिता तस्तरीता
स्तृणीयात् स्तृणीत श्लाविविर्भीयात् लिङ्सिचोरिति वेट् न लिङि हलनुदात्तो लिङि दीर्घनिस्यात् स्तरिषीष्ट उपस्तीर्षि

किद्व स्तीर्षीष्ट सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति न दीर्घः अस्तारीत् अस्तारिष्टां अस्तरिष्ट अस्तरीष्ट अस्तीर्ष्ट कॄञ् हिंसायां कृणाति
कृणीते चकार चकरे वृञ् वरणे वृणाति वृणीते ववार ववरे वरिता वरीता आशिषि उदोष्ठ्यपूर्वस्य वूर्यात् वरिषीष्ट वू
र्षीष्ट अवारीत् अवारिष्टां अवारिष्ट अवरीष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कम्पने धुनाति धुनीते दुधाव दुधुवे दुधोथ दुधविथ धोता धवि
ता स्तुसुधूञ्भ्यः इतीट् अधावीत् अधविष्ट अधोष्ट अथावक्ष्यमाणाः परस्मैपदिनः शॄ हिंसायां शॄदॄप्रां ह्रस्वो वेति ह्रस्वप
क्षे यण् अन्यदा ऋच्छत्यॄतामिति गुणः शश्रतुः शशरतुः श्फकः किति नेति निषेधस्य क्रादिनियमेन वार्यः शशरिव शश्र
श्रिव शरिता शरीता शृणीहि शीर्यात् अशारीत् अशारिष्टां पॄ पालनपूरणयोः पपरतुः पप्रतुः आशिषि पूर्यात् वॄ वरणे भ
रण इत्येके भॄ भर्त्सने भरणेऽप्येके मॄ हिंसायां मृणाति ममार दॄ विदारणे ददरतुः दद्रतुः जॄ वयोहानौ झॄ इत्येके धॄ इत्य
न्ये नॄ नये कॄ हिंसायां ॠ गतौ ऋणाति अरांचकार अरिता अरीता आर्णीत् आर्णीतां ईर्यात् आरीत् आरिष्टां गॄ ज्ञाने
बध्यबा॰ ज्या वयोहानौ ग्रहिज्या हलः अंगाद्धलः परं यत्संप्रसारणं तदन्तांगस्य दीर्घः स्यात् इति दीर्घे कृते प्वादीनां ह्रस्वः जिनाति
जिज्यौ जिज्यतुः रीङ् गतिरेषणयोः रिणाति लीङ् श्लेषणे विभाषा लीयतेरित्यज्विषये आत्वं वा ललौ लिलाय ला
ता लेता व्ली वरणे व्लिनाति प्ली गतौ वृत् प्वादयो वृत्ताः प्वादयोऽपीत्येके व्री वरणे व्रीनात्येके स्मरण इत्येके क्षीष् हिंसायां
एषां त्रयाणां ह्रस्वः केचिन्मते तु न ज्ञा अवबोधने ज्ञाजनोर्जा जानाति दीर्घनिर्देशात् सामर्थ्यान्न ह्रस्वः बंध बंधने बध्ना
ति बबंधिथ बंधा बंधारो भंत्स्यति बध्यात् अभांत्सीत् सर्वत्रासिद्धमिति सद्भावात् सर्वं कलि सिज्लोपः प्रत्ययलक्षणेन सा
द्विप्रत्ययमाश्रित्य सद्भावेन प्रत्ययलक्षणं प्रति सिज्लोपस्यासिद्धत्वात् अबांधां अबांत्सुः वृङ् संभक्तौ वृणीते वव्रे वव्
षे ववृढ्वे वरीता वरिता अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत अथ श्रथ विमोचने प्रतिहर्षयोः इतः परस्मैपदिनः श्रथ्नाति मंथ विलोडने

स्यादीनां किन्तु पक्षे एवास्यासत्वोपाव्यत्ववक्तव्यो इति हरदत्तादयः श्रेयस्तुः श्रेयः इदं किंतु पितामयीति सुधाकरमते
श्रेयिष्ठ अस्मिन्न पिपक्षे णलितश्राय उत्तमेउ णाश्राय णश्रेयिति माधवः तत्रमतं स्मृतं पक्षे वित्तोक्रने श्रेयं श्रेयस्ते दर्शे
अर्थितेदानुं थेऽतनः पावः रूपेतत्कं कृवसेत्सेवणे संक्लेशे इत्येके कुश्नाति नुकंथ कुथ तिङर्गः चुको थमदक्लोदे मृ
ड्नाति मृदीनः मृद च अयं सुखेव तुद्वं मृडाति गुधरोषे गुध्नाति कुन्नानिष्कोषे कुभ्नाति कोषिता निरः कुषः निरः
पराकुषो वलादेरार्धधातुकेस्य इड्वा स्यात् निष्कोषिता निष्क्रोष्टा निष्कोषीत् निरकुक्षत् कुससंवलने कुस्ना दिसु
व कुस्नाति कुस्लीतः क्लोशिता कुस्ताण णस्तुन हिंसायां नस्ताति तुस्नाति नस्ततेउस्तते ज्ञापि नत्याति उस्पताति त्रिय
ति क्लिश्नविबाधने ज्ञादिति क्लुश्व निषेधः क्लिश्नाति क्लेशिता क्लेष्टा अक्लेशीत् अक्लिक्षत् अश्नाभोजने अश्नाति आश
उधूमतं तत्ते उकारइत् धुस्नाति उकारोधात्ववयवइत्येके उधसो वकार इत्यन्ये तासंत्रो योनः तुन्यं त्वत्राधेवा आशीदृ
इस्नाति तीससहे त्यत्र सहितासादवथोदकार विकरणस्यत्योदादिकस्येवई धेयदृणं न तु इध्यतीस्नाती त्याक्रुः उ
षिता वस्कवस्का इस्तोतेश पिइड् विकल्प उस्वितः तथाववार्त्तिकं इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात्प्रतिषेध इति विषविप्रयो
गे विस्नाति कृषवष्टुषस्तेदनसे चने टरणेषु ष्वष्णाति कुष्नाति पुषवष्टुष्टे यो पिता पुपस्तो यो पोपिता स्ववस्ततत्प्राष्टुर्मा
वे स्तनपाङुसो वो ऽस्निक्लाती त्यत्रि स्तन्नाति वोतोत्रपमिलके ल्लो खु उनस्तुनानि केच मनुक्रंस्पष्टस्यवस्यत्रक्रमातू
ज्ञाकट् एतावादेश्रोग्यो ऽनुनासिके ध्रोक लादोक्ङिति वस्तोनाति वरवाद स्ववितानानचः परवाइ विक्लेदलंतत्र
तावान्त्रज्ञानतदुस्नोनो हि हिव चढ्वं हिदृणाति ग्रदउपादाने स्वरितेत्वं ग्रहिज्या उस्तीत ग्रहोलिटिदीर्घः एकाचोय
ऽविहितस्येटो दीर्घः स्यात् न तु लिटि यहीता लिटि तु जग्रहिथ ग्रहीषीष्ट स्यंसे सिन्तच्छि अग्रहीत् अग्रहीष्ट अग्रहीष्ट

ष्ट अग्रहीषातां इति क्र्यादिः ॥ चुर स्तेये ॥ सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् ॥ ए
भ्यो णिच् स्यात् चूर्णान्तेभ्यः प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इत्येव सिद्धं तेषामिह ग्रहणं प्रपंचार्थं चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे पुगन्तेति गु
णः सनाद्यन्ता इति धातुत्वं तिप् शपादि गुणायादेशौ चोरयति णिचश्च ॥ णिजन्तादात्मनेपदं स्यात् कर्त्रभिगामिनि क्रिया
फले चोरयते चोरयामास चोरयिता चोर्यात् चोरयिषीष्ट णिश्रीति चङ् णौ चङीति ह्रस्वः चर्त्वे हलादि शेषः दीर्घो लघो
रिति अभ्यासस्य दीर्घः अचूचुरत् अचूचुरत चिति स्मृत्यां चिंतयति अचिचिंतत् चिंतेति प्रचिंतयेद् इदित्करणं णिचः पाक्षि
कत्वे लिंगं तेन चिंत्यात् चिंत्यते इत्यादौ लोपो न चिंतति चिंतेत् एतच्च ज्ञापकं सामान्यापेक्षमित्येके अतएव हल् इत्य
त्र हतित्करता डगणत्वः डगणुरित्फ दा तथा च चिंत्रापायेक्षमित्यपरे अतएवाहृपाद्देति वैयर्थ्यं यंत्रि संकोचने यंत्र
यति यंत्रेपि पवित्रेत्ताकं यत्तु इदित्करणाद्यत्रताति माधवेनोक्तं तच्चिंत्यं एवं कुडि दहने त्रिपि स्फुटिर विशरणे स्फुंट
यति इदित्करणात् स्फुंटति स्फुटीतियागोतरे स्फुंटयति स्फुंटति लक्ष आदर्शनांकनयोः कुडि अनृतभाषणे कुंडय
ति लज उपसेवायां लाजयति मिदि स्नेहने मिंदयति उलडि उत्क्षेपणे उलंडयति उकार इदित्येके लंडयति लंडति उ
कारादिरित्यन्ये डल अपवारणे लडं इत्येके पीड अवगाहने पीडयति चाङस्ता वृदीपडीचमील पीडामन्यतरस्या एवा
मुपधायाः ह्रस्वो वा स्यात् चङ्परे णौ अपीपिडत् अपिपीडत् नट अवस्यंदने अवस्यंदनं नाट्यं श्रथ प्रयत्ने प्रस्थाने इत्येके
बध संयमने बाधयति बाधेत्येवोपज्ञः पृ पूरणे पारयति दीर्घोच्चारणं णिचः पाक्षिकत्वे लिंगं तद्धि मे स्तु श्वाय एवं इणति
पिपर्तिस्तां परितेस्या इति सिद्धावपि परति परतः इत्यादि सिद्धिफलं पारयति ऊर्ज बलप्राणनयोः पक्षपरिग्रहे वर्ण
चूर्णप्रेरणे वर्णवर्णन इत्येके प्रथ प्रख्याने प्राथयति नान्ये मितो ह्रस्वः इति वक्ष्यमाणत्वान्नास्य मित्त्वं अस्मदुदात्र प्रथम

॥णिजभावे कटुदंसेत्यनेनसेट्कोलवतुनदर्षं॥

...थासाद्याद्यः णिचि
...णि जयवधा तेत्रो
...पधाया मत्तुरस्वारातावः
...दिता मित्तिनलोप
...स्यात् नहि इदित्करणि
...णिजभावे चिंत्याते
चिंत्यते इत्यत्र तु आरभ्यो
वणार्थं ॥
॥णिङ् विदाम्भा ते त्व ति
गण्यामासे सेवस्या
३ ॥

दस्तृस्पशां एषाम् अभ्यासस्य अकारो नादेशः स्याच्चङ्परे णौ इत्यपवादः अपप्रथत् पृथ प्रक्षेपे पर्थयति उर्त् उप
धाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत् स्याद्वा चङ्परे णौ इत्यपवादः अपीपृथत् अपपर्थत् पथ इत्येके पाथयति षंब संबं
धने संबयति अससंबत् शंब च अशशंबत् सांब इत्येके भक्ष अदने कुट्ट छेदनभर्त्सनयोः पूरण इत्येके कुट्टय
ति पुट्ट चुट्ट अल्पीभावे अट्ट षुट्ट अनादरे अट्टयति अदोपधः षुत्वस्यासिद्धत्वान्नन्द्रा इति निषेधः आटिटत् षुट्टस्येदं
सुट्टयति लुंठ स्तेये इति भौवादिकस्य शठ श्वठ असंस्कारगत्योः श्वठि इत्येके तुजि पिजि हिंसाबलादा
ननिकेतनेषु तुंजयति पिंजयति इदित्करणात् तुजति पिजति तुजि पिजि लजि लुजि इत्येके पिस गतौ
पेसयति पेसतीति केचित् षान्त्व सामप्रयोगे श्वल्क वल्क परिभाषणे ष्णिह स्नेहने स्फिट इत्येके स्मिट अनादरे
अघोपदेशत्वान्नषः असिस्मिटत् स्मिङ् अनादरे इत्येके ङित्त्वस्यावयवेऽचरितार्थत्वाल्लिङ्गात् तङ् स्माययते श्लि
ष श्लेषणे पथि गतौ पंथयति पथति पिच्छ कुट्टने छदि संवरणे छंदयति छंदति श्रण दाने प्रायेणायं विपूर्वः विश्रा
णयति तड आघाते ताडयति खड खडि कडि भेदने खाडयति खंडयति कंडयति कुडि रक्षणे गुडि वेष्ट
ने रक्षण इत्येके कुठि इत्यन्ये अवकुंठयति चुडि इत्यपरे खुडि खंडने वटि विभाजने वडि इत्येके मडि भूषायां ह
र्षे च भडि कल्याणे छर्द वमने पुस्त बुस्त आदरानादरयोः चुद संचोदने नक्क धक्क नाशने णोपदेशलक्षणे पर्युदस्तो
यं प्रनक्कयति चक्क चुक्क व्यथने क्षल शौचकर्मणि तल प्रतिष्ठायां तुल उन्माने तोलयति अत एव तुलनं कथं तुल ३६
यति तुलना इत्यादि अतुलोपमाभ्याम् इति निपातनात् तुलाशब्दस्य सिद्धौ तलेर्णिच् दुल उत्क्षेपे पुल मह
त्वे चुल समुच्छ्राये मूल रोहणे कल विल क्षेपे बिल भेदने तिल स्नेहने चल भृतौ पाल रक्षणे लूष हिंसायां शुल्व

अत्रावयमाशयः निकरणं कर्ण्डिगानि मिश्रक्रियाफले वङ् ईदन्तः णिविमन्वे णेत्र क्त्वानेन नाम्नाद्यन्यत्रापि द्वं तस्मिन्नोतोणिङन्तावे तङ् ईममाधारणं प्रयोजनं तत्र तपवासस्य णिङि विकल्पः॥

मानेस्फुर्पवि रुट्छेदने स्फुटसंचूर्णने पक्षिप सिनात्रानेप क्रम्यति पक्रति पंसयति पंसति वङ् मङ्गसंस्कारगत्योः स्फुक्क
क्षति स्पर्शने वपिगत्यां वपयति वेपति कपिकोप्यां कंपयति कंपति कडि काद्व डीवने वर्तडीनत्वात्स्वरव ड्डप
मिश्र अयं ङ्गाने ङापने वर्त्ते मितां ह्रस्वः मिता मुपधाया ह्रस्वः स्यात्सोपरे ङ्पयति यम च परिवेषणे चान्मित परिवे
षणमिह वेष्टने नतु सोऽद्रनानापि वेष्टनायमयति वङ् परिवेष्टितङ्स्यर्थः वदपरिकल्कने वदयति अचीवदहत्क
घादेर्वक्ष्यमाणस्य तु अदंतत्वेनाश्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावो न अवववदत् वपइत्येके वपयति रहत्यागइत्येके अरीरह
त् कचादेर्तु अररहत् वलप्राणने वलयति विच्छयने विस्फुरणयोः आत्रवास्यात् अविविच्छीड्ढीरी क्रुष्टीवमावमातेषु
गणेषु घायुक्त्याल्मो वपयति वयमयति त्रिकरणसामर्थ्यादस्य णिङि विकल्पः वयते वमते प्रणिवयति प्रणिवयति ना
ल्यमितः हेतो अहेतोस्वार्थे णिविङ्यादि पंचस्यान्यमितो न स्फः तेन ङमादीनां अमंतत्वेप्युक्तं मित्वं न घटचलने तु
स्तसंघाते घटसंवरणे घट स्फिट रुषि हिंसायां हलेङ् इत्येके संघातेङ् इत्येके हणभुणश्चोरिस्पन्दे पुंस क्षत्रि वर्धने टिकि
बंधने टकयति टकति ध्मसकोतिकरणे ध्मसयति दस्यात्रः मूर्धन्योन्तइत्येके नालचात इत्यपरे कीटवर्णे ह्वर्णसंकोच
ने सड्ड सङ्गायां अर्कस्तवने तपनइत्येके स्फुटआलस्य स्फुटि ङ्गो पाणे स्फुटयति स्फुटति डुडप्रेरणे गङ्समार्जने छाघौ
गाडयति मार्डयति मर्चच मर्चयति घृषस्रवणे श्रावणइत्येके पश्चिविस्तारवचने पंचयति पंचते इतिवक्ष्यमाणस्य ङ्गपि
गल्पेतिङनिङ्गाने तेडयति हुतं ङ्गारहने कीर्तिवर्द्धे छेदनहरणयोः ऊर्विखादने ऊर्वयति ऊर्विइत्येके तु विक्लवि
अदर्शने अर्दनइत्येके कपव्यक्ता + उपधायाश्च धातोरुपधाया ऋतः ईर्स्यात् रपरवे उपधायां चेति दीर्घः की
र्तयति उऋत् अचीकृतत् अचिक्रीर्तत् + वावापि अयपेत्येके ईङ्प्रेरणे एलयति ए लिलत् मुकुलेवने लोक्यंकां

अ०

वाविह्वस हिंसायां केचिदिह गर्दगर्द शब्दे अर्द अर्दति कोङ्कणामिति यवं तिगुद स्वर्वनिकेतने रुमिर क्षणे मो
क्षणे इति केचित् रुंस रुसति रुंसति डिस्कृतो रुस्तु हिंसायां पिषि संघाते रूक्षरोषे रुट इत्येके डिप क्षेपे ष्टुप समु
च्छ्राये आक्रुस्मादात्मनेपदिनः कुस्म नाम्नो वेति वक्ष्यते वमधिव्याप्येत्यर्थः अकर्तॄगामि निक्रियाफलार्थमिदं चितसं
ज्ञाने आक्रुस्मादात्मनेपदिनः कुस्म नाम्नो वेति वक्ष्यते तमधिव्याप्येत्यर्थः अकर्तृगामि नि क्रियाफलार्थमिदं चितसं
चेतने चितयते अचीचितत दशिं दंशने अदंदशत इदित्वान्निडलोपाभावे दंशयति आकुस्मीयमात्मनेपदं णिच्योग
नैवेति व्याख्यानात्सार्वः नलोपेस डिमाह ववर्षात्त्कसादेरेवग्रहणं दशिं दंशनदंशानयोः दंशयति दंशोत्येके उपभि
पसंघाते तत्रिकुटुंबधारणे तत्रयते वांडा धातु वयमितिमत्वा कुटुंबयते इत्यदाहरंति मत्रिगुप्तपरिभाषणे मत्र
यहणं श्लेषणयोः तर्जभर्त्स तर्जने वस्त गंध अर्दने वस्तयते गंधयते विष्क हिंसायां हिष्कीत्येके निष्क परिमाणे ल
लईप्सायां कूण संकोचने तूण पूरणे भ्रूण आशाविशंकयोः शठ श्लाघायां यक्ष पूजायां स्यम वितर्के गूरउद्यमने वा
मलक्ष आलोचने नात्रोमित इत्यमित निषेधः शमयते कुत्स अवक्षेपणे त्रुट छेदने कूट इत्येके गल स्रवणे भल आ
भलने कूट अप्रदाने अवसादे इत्येके कुट प्रतापने वंचु प्रलंभने शक बन्धने शाक बन्धने सज तनामर्थ
नेमने रूट अप्रदाने अवसादइत्येके कूटप्रतापने वंचु प्रलंभने लेकृत्राकि बंधने शाकि बंधने पजनननामर्थ
शाकि संबंधयवर्षयते मदद्दृसिलोग दिवुपरिकूजने गृविज्ञाने गारयते विद चेतनाख्यान निवासेषु वेदयते
सत्नायां विदास्वेदज्ञाने वविविविने विचारणे विदत विदतिषाषो अपनुदकः अमनेशिवदंकमात्त १ मनस्तंभे मान
यंत उत्पुत्य स्पायां यावयते कुस्म नाम्नो वा कुस्मेति धातुः कुस्मितस्मयनेवर्तते कुस्मयते अधुकुस्मात् अयव
कुस्मेति प्रातिपदिकं ततो धात्वर्थे णिच् इत्याकुस्मीयाः वर्वत्र धयने वुक्कलायणे शाश्वउपसर्गाद्वा विकारेव वा
कुस्मेति प्रातिपदिकं ततो धात्वर्थे णिच् इत्याकुस्मीयाः अर्वसर्गाव आविकारे इत्येव शाश्वयति कणनिमिलने काण
शावणे प्रतिशाश्वयति प्रतिश्रुत मा विक्ष्रगेतीत्यर्थः

यति णौ वङ्क्रपधाया ह्रस्वः कण्यादीनां वेति विकल्प्यते अचीकणत् अचकाणत् ऊन परिहाणे ऊनयति ष्वदक्करणे
स्वदयति असिस्वदत् ऊनुतामने ऊनमयति ऊनसतिष्यन्ना बधने पाशयति अम रोगे आमयति नान्यमित इति निषेधः
अम गत्यादौ ज्ञापिगतः तस्मादेव अमयति वट स्फुट भेदने विकाशे ज्ञाना पोः स्फुटति स्फोटयति स्फक्क घट
संघाते घातयति हन्त्यर्थाश्च नवगण्यास्तुक्ता अपि स्वार्थे णिचि घूलस्तत इत्यर्थः दिवु मर्दने उदिव्वादेवतीत्यपि अर्दय
तियत्ने अन्यमर्थान्तरेपि इच्छमर्दयति घुषिर् विशब्दने घोषयति घुषिर विशब्दन इति सूत्रे विशब्दने निषेधाच्चि
गादेनि त्योप्यणिचू घोषति इरित्वाद् अघुषत् अघोषीत् ण्यन्तस्य तु अजूघुषत् आङः क्रन्द सातत्ये सौत्रादिक
ःक्रन्द धातुरादृत्यार्थे क्रः सएवाङ् ह्रवौ णिचूलस्तत सातत्ये आक्रन्दयति अन्ये तु आङ् ह्रवौ घुषि क्रन्द सातत्ये इ
त्याहुः आघोषयति लष ज्ञित्यप्रयोगे तसिन्त ष अलंकारे अवतंसयति तषयति अर्ह सञ्ज्ञायां ज्ञानियोगे ज्ञापय
सञ्ज्ञ विश्राणने श्रधु प्रसहने अश्राश्रार्थत् अश्रीश्रधत् पत निकारो पस्कारयोः रक लग आस्वादने रघ इत्येके गेत्यन्ते
अंजु विदोषणे अंचयति उदिवु मिङ्गिकल्पार्थं अतएव विसाधितोणिचू अंचति एवं श्वधञ्जस्तु प्रसृतीनामपि बोध्यं
लिगि चित्रीकरणे लिंगयति लिंगति मुद संसर्गे मोदयति ज्ञाक्रून घृते न त्रस धारणे वारणे इत्येके उध्रस उंछे उका
रोधात्रवयवइत्येके नेत्यन्ये ध्रासयति उद्ध्रासयति मुच प्रमोचने मोदनेच वस स्नेह च्छेदापहरणेषु चरत्रो सर्थे वस
हने हसने इत्येके वासयति वसेत्येके ध्वासयति तुवो स्वक कल्कने अवकल्कनं मिश्रीकरणमित्येके वितत्तमित्यन्ये
सावयति कपेश्च वाल्पयति आस्वदः सकर्मकात् स्वदेमसित्याप्यसंसवात्सकर्मत्यएव णिचू यस ग्रहणे ग्रासयति फ
लेपुपधारणे पो पसस्यासरण टल विदारणे दालयति पट पुट लुट तुडि मिङि पिडि झिङ्ख डिस डिल घित्र सि पि सिव

णि विसद्बे उ वक झ्वा
दे इड्ड न विथ्यत्यैव लिङ्ग
नावे ङ्को प्रत्यये घुषि
ते वाक्ये घुष्टा रज्जुः इ
ति घुषिर विशब्दने इति
सूत्रेण न विध्यति स्त्रत
च लिंगा हि नाधिलो स्म
लाघ्वू
ति

श्रा॥ कुत्सि॥ घट घटि॥ वृहि वर्द्द वद्ध गुप धूप विच्छ वीव पुन लोक लोच णद कुप तर्क वृत वृध॥ हिंसायां धाधः पातयति पोतयति लोटय
ति तुडयति तुंडति एवं परेषां घाटयति घटयति नाज्ञोपि णास्ह दितो णिचाज्ञो णिजः शास्त्रः कदितो वहपधावा कस्वः स्याद्रुप
रेलो अलु लोकत वर्द्धयेति वर्द्धयेति उदित्वात् वर्द्धति वर्द्धति स्फुट जडि दश्रि वृश्रि श्रीक नट वृ टिक्कु विर घिल घि अहिं हिंसि मद्दिव
लक्षित मनन लव हरी आप्यायने इदित्त्वं निष्ठायामि णिनेषे धात्य अतएव णिज्ञा हरयति हरति रुड हिंसायां स्वद आस्वादने स्वाद
इत्येके असिष्वद्व दीर्घस्य त्वेषोपदेशाद्वा दसित्वददत्त आह पाक इत्यकद्ध विनाभु तणिचः श्वषधातुमत्तिवाप्य युड इत्वसंय
मनेयोडयति अयोक्तीत्व पर्वयति पर्वति पर्विता अपवीत्व अर्व सडायां षह मर्षणे साहयति सपवाऽगमागः सहति क
जनेत्यः परित्वं इरके पे लीइ विकरणे लापयति लपति लेता वृजि वर्जने वर्जयति वर्जति वृञ आवरणे वारयति वरति
वरते वरिता वरीता ऊ वदोहानो डारयति डरति डरिता डरीता ज्ञिव ज्ञापयति ज्ञपति ज्ञेता चिव विव योडनसे पर्दन
योः रेचयति रेचति रेक्ता श्रीष श्रस वीपयोगे शेषति शेष अश्रि कत अयं विहवेदि तिज्ञाये तपदाहे तापयति तत्तप्स तृप दृ
पो संदीपने इत्येके तर्पयति तर्पति तर्पिता छदी संदीपने छर्दति छर्दिता छर्दिष्यति सिवी तिविकल्पेन साहचर्यात्ततो धा
दिकस्यैवग्रहणात् दृप छप छपदृप दृप संदीपने इत्येके छर्पयति दृन्नीत्येके दर्भयति दर्भति दर्भिता दृन्स संदर्भे अयं तु दादावी
दित्वश्रथमोक्षणे हिंसायामित्येके मीग तिमायति मयति मेता ग्रंथ वंधने ग्रंथयति ग्रंथति शीक आमर्शने वीकव अर्द हि
सायां स्वरितेत्व अर्दयति अर्दति अर्दते हिंसि हिंसायां हिंसयति हिनस्ति इति श्नमिगतं अर्ह सडायां आडः षद पद्यर्थे आस २८
दयति आसादति पाघ्रेति सीदादेशः आसास्मीत्व शुंध शौचकर्मणि शुंधति अशुंधीत्व अशुंधिष्ट छद अपवारणे स्वरितेत्व
छदयति णम्र हो हिंसायां परितर्पणमित्यन्ये परितर्पणं परिहति क्रिया जोषयति जोषति प्रीतिसेवनयोः उर्द्धपतेत्त
र्क

दादौ धूञ् कंपने णावित्यधिकृत्य धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः धूनयति धवते केचित्तु धूञ्प्रीणोरिति पठित्वा प्रीणतिसाहचर्यात् धूना
तेरेव नुकमाहुः धावयति अयं स्वादौ क्र्यादौ तुदादौ च स्वादौ क्त स्वच्छं नधावकरविरहस्य धूनोति चंपकवनानि क्रनोत्पन्नो कंद
त धूनाति धवति स्फटिकाति मुक्तं वायुर्विधूनयति चंपकवनं घरेणु नयकानने धवति चंदनमंजरीञ्च प्रीञ् तर्पणे प्रीणयति
धूञ्प्रीणोरिति हरदत्तो कृपावेतु प्रायश्चति प्रयति प्रयते अ घयेघ संदर्भे आसृतंनने आपयति आपत् आप्ना स्वरितेदयमि
त्येके अपते तत्तु अदोपकरणयोः उपसर्गाच्च दैर्घ्ये तानयति वितानयति तनति वनमम्बद्भोपदननयो रित्येके वानयति वन
ति वद संदेशवचने वादयति स्वरितेत् वदति वदते अनुदात्तेदित्येके वदवत्तुः वव दिघ वव दे वद्यात् वचपरिभाषणे वा
चयति वचति वक्ता अवाक्षीत् मान पूजायां मानयति मानति मानेता विचारणे तु सौवादिको नित्यसन्नतः स्तेमानयते
इत्याकुस्मीयः मन्यते इति दिवादौ मनुते इति तनादौ भू प्राप्तावात्मनेपदी नावयते नवते णिच्संयोगेनैवात्मनेपदमित्येके
भवति गर्ह विनिंदने मार्ग अन्वेषणे कटि ज्ञोके उत्सर्वोयमुक्कंठायां कंठते इत्यात्मनेपदी गतः मृड रुजोवालंकारयोः मार्ड
यति मार्डिता मार्ष्टी मृजु ति तिकायां स्वरितेत् मर्षयति मर्षति मर्षते मृष्यति मृष्यते इति दिवादौ सेचने ज्ञपि मर्षति धृष प्र
सहने घर्षयति घर्षति इत्याधृषीयाः अथादंताः कथ वाक्यप्रबंधे अल्लोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः कथयति अनोपिवान्न
दीर्घः सन्वद्भावो अचकथत् वर ईप्सायां वरयति वारयतीति गनं गण संख्याने गणयति ई च गणः गणेरत्याससपई स्याच्च
ङपरेणौ वा दत्त अजगणत् अजीगणत् शठ श्वठ सम्यगवभाषणे पवववथे घ रह त्यागे अररहत् स्तन गदी देवशब्दे स्तन
यति गदयति अजगदत् पत गतौ वा वाणिजंतः वाअदंत इत्येके आद्ये पतयति पतति पतांचकार अपतीत् द्वितीये पात
यति अपीपतत् पष अनुपसर्गात् गतावित्येव पषयति स्वर आक्षेपे स्वरयति रस प्रतियत्ने रचयति कल गतौ संख्याने च

॥पिपविषति पिपविषति इति सिद्धमित्येकवचनं कर्त्तव्यं अनयोः कित्। चुड। रंध्र ग्रंथ निगमनीवं तद्धि मिस्यास्यां सन्नां डागमेक्क ते द्विर्वचने चोत्पने नान्दादेशो निषेधात् वमन्यङो रिति द्विर्वचने तेपिपविषति पिपविषति॥ विप
तिरिति रूपं तस्मात् अस्यायां कारातात्कावा तसन्यत इत्यस्याप्रासे: अवीतवेत अपीपवत् अरारव त अडो ऊवत इत्यादौ उक्त लिबूवड तद्रत्यस्याभव स्कायां लिड्यवधानेन द्विर्वनि मित्ताङ परत्वात् तावा तत्र घ्व
देशायोः ह्रतयोः ...यां कस्य इत्यनेनन विश्रते तिङो ते सन्वत्कार्यं द्विर्वे अस्यामेदा धिवलोंपश्च तेनेव अवीतव दिखादिषिलोम संपावग्यिणङो कारस्य ह्रणं लिचिश्रडादेशो नस्या द्विर्वे कर्त्तव्ये इति ज्ञापनार्थं तेन तुक्कावचे
चतिनुनाव थिवती ति सिद्धं॥१॥

वरूप रिकल्कने परिकल्कनं दंतः शायंच मदहर्षग्लायां मदयति मदतीतिशाखिगतं सारकृपणदौर्बल्ये सारयति कृपयति
श्रथयति स्पृह ईप्सायां भाम क्रोधे अबभामत् सूर्च पैशुन्ये सूर्चयति अथोपदेशात् वान्तः असुसूर्चत् खेट भक्षणे तृतीया
न्त इत्येके खोट इत्यन्ये क्षोट क्षेपे गोम उपलेपने अजुगोमत् कुमार क्रीडायां अचुकुमारत् शील उपधारणे उपधारणमभ्या
स साम सान्त्वप्रयोगे अससामत् साम सान्त्वने इत्यं तस्य तु असीषमत् वेल कालोपदेशे वेलयति काल इति पृथग्धातुरित्ये
के कालयति पल्पूल लवनपवनयोः वात सुखसेवनयोः प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये वातयति अववातत् गवेष मार्गणे अज
गवेषत् वास उपसेवायां निवास आच्छादने भाज पृथक्कर्मणि सभाज प्रीतिदर्शनयोः प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये सभाजयति
ऊन परिहाणे ऊनयति औनिनत् णिङ परे इति सूत्रे पंचम्योरिति वक्ष्ये वर्गप्रत्याहारङकारग्रहो लिंगं णि चिश्रादेशो नस्या
द्विर्वेकार्थ इति सूत्र ध्विनक्तो अत्यासोह्रस्वं कस्य आद्यो बूप्रक्रियायां परिनिष्ठितरूपेवा ऽवर्णोलिस्यते तत्रैवास्य निषेधः ज्ञा
पनस्य सज्ञातीयापेक्षत्वात् तेनौधिकीत्दिति सिद्धं ध्वन शब्दे अनध्वनत् द्वितीय तत्र अरखमेऽऽलोपः उनननत्माववान्तुन
नत् धन शब्दे कूट परितापे परिदाह इत्यन्ये संकेत ग्राम कुण गुण चामंत्रणे चात् कूटो कूटयति संकेतयति ग्रामयति
कुणयति गुणयति केत श्रावणे निकेतने च केतयति निकेतयति कुण गुण चामंत्रणे चकारात् संकेत कुण संकोचने इ
ति स्तेन चौर्ये अतिस्तेनत् अगर्वादात्मनेपदिनः पद गतौ अपपदत गृह ग्रहणे गृहयति मृग अन्वेषणे मृगयते मृगयती २५
ति कल्पादिः कुह विस्मापने कुहयते शूर वीर विक्रांतौ स्थूल परिबृंहणे स्थूलयते अतुस्थूलत् अर्थ उपयाच्ञायां अर्थयते आ
र्थत सत्र संतानक्रियायां अससत्रत अनेकाचां वाल्मीकोपदेशाः मित्र त्रिषिधते गर्व माने गर्वयते अदत्तसामर्थ्यादि ङित्करण
धातोरंतउदात्तः लिसाम्फलं एवमग्रेपि इत्यागवीयाः सूत्र वेष्टने सूत्रयति असुसूत्रत मूत्र प्रस्रवणे मूत्रयति रूक्ष पारु

॥अत्यासोह्रस्वंके अनन दित्यादौ प्रक्रियादशायां योतोल त्वे अवीनवदित्यादौ परिनिष्ठितरूपे॥

अविकीर्द्दित्यादेउ नेत्संज्ञा इत्यनेन कर्तुः अत्यासोह्रस्वंके अकारात्काल सूवृत्ति प्रधायोश्चोरिति द्वित्वे तेनद्विवेका विकीर्द्दि तिसिद्धम्॥

*क्षव*

कारस्येत्वं स्यात् पवर्गयण्जकारेष्ववर्णपरेषु परतः अबीभवत् अपीपवत् मूङ् अमीमवत् अयीयवत् अरीरवत् अलीलव
त् अजीजवत् श्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा एषामभ्यासोकारस्य इत्वं वा स्यात् सनि अवर्णपरे धात्वक्ष
रेपरे असिस्रवत् असुस्रवत् नाग्लोपीति ह्रस्वनिषेधः अशशासत् अडुढौकत् अविवकासत् मतान्तरे अचचकासत्
नाग्लोपीतिसूत्रप्रकरणे उदाहरिष्यते एवं तालिख्य पूर्वविप्रतिषेधादपवादाद्वा वृद्धिं बाधित्वा णिलोपः चोरयति णौच
ङीति ह्रस्वः दीर्घो लघोः नवा श्लोपोद्वाद्वृचोरप्यसंभवः ण्याकृतिनिर्देशात् अचूचुरत् णौ च संश्चङोः सन्परे चङ्परे च णौ
श्वयतेः संप्रसारणं वा स्यात् संप्रसारणं तदाश्रितं कार्यं च बलवदिति वचनात् संप्रसारणं पूर्वरूपं अशूशवत् अलघ
त्वान्न दीर्घः अशिश्वयत् स्तम्भुसिवुसहां चङि उपसर्गनिमित्तं एषां सस्य षो न स्याच्चङि अवातस्तंभत् पर्यसीषिवत् न्य
सीषहत् आटिटत् बहिरङ्गोप्युपधाह्रस्वो द्वित्वात्प्रागेव उणादिकरणाल्लिङ्गात् मा भवानिदिधत् एडादावेधातोर्वि
धानान्न वृद्धिः मा भवानेदिधत् नन्द्राः इति नदराणां न द्वित्वं अंदिदत् आडिडत् आर्चिचत् उब्जिजत् उब्जेरुपदेशे दकारोपध
त्वेडन्त्योपाध्यपत्वापवादोऽसिद्धत्वे निपातनाद्ध्रस्वः सर्वान्तरङ्गो णिद्वित्वविषये नन्द्राः इति निषेधात् डिंत्राः इति द्वित्वेक
ते पूर्वत्रासिद्धे न तु ततः प्राक् दकारोच्चारणसामर्थ्यात् अञ्जिजत् अजादेरित्यस्यैव नेह अदिडपत् रलोन्त्याल्लिटोः रलोर्त्तु
र्न स्यात् दन्त्यं नत्त्वाल्लिटोः ललेभ्य अररंतत् अललंतत् हेरवडीति सूत्रेक्ताणत्वेन अडीदृशत् अस्मृदवरप्रथम्रदस्तृ
णां अससस्मरत् अददरत् तपरत्वसामर्थ्यादित्र लघोर्न दीर्घः विनाशार्थे स्टिस्टेष्टोः अस्याभ्यासस्य इत्वं वा स्यात् चङ्परे णौ
अवेष्टत् अविवेष्टत् अचेष्टत् अचिचेष्टत् चाम्सत्वामे त्यादिना वोपधाह्रस्वः अबिभ्रजत् अबभ्राजत् कोल्पा
दीनो वेति वक्तव्यं एवंताः कणरणसणश्रणलुपहेठकाण्यादयः घष्णक्षणोः ह्र लिवाणिलोटिलोपश्च वारोधिकं

माभवानिदिधत् इत्यादौ एधूणिच् चङ् तेन चङ् इति द्वित्वं प्राप्तं ... अनयोर्द्वित्वं णिचुप्रधानस्य द्वित्वात्प्रागेव ... अपनयनेऽस्य ... कृदिकरणाद्ज्ञापका ... उणिलिंचङ् ...
... ... ...

भ्यासे वा णौ लादौ अपस्पृधन्यत्र इस्वे दादेशः अवीकणत् अचकाणत् स्वापेश्चङि। ण्यंतस्य स्वपेश्चङि संप्रसारणं स्यात् असूषुप

मा० त्। शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक्। ह्वापयति ह्वः संप्रसारणं सन्यङ्परे चङ्परे च णौ ह्वः संप्रसारणं स्यात् अजूहवत् अजुहावत्

लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य पिबतेरुपधालोपः स्यात् अभ्यासस्य ईदंतादेशश्च चङ्परे णौ अपीप्यत् अर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुग्णौ अ

र्पयति ह्रेपयति व्लेपयति रेपयति यलोपः क्नोपयति क्ष्मापयति स्थापयति तिष्ठतेरित् उपधाया इकारादेशः स्याच्चङ्परे

णौ परे। अतिष्ठिपत् जिघ्रतेर्वा अजिघ्रिपत् अजिघ्रपत् उर्ऋत् अचीकृतत् अचिकीर्त्तत् अवीवृतत् अववर्त्तत् अमीमृ

जत् अममार्जत् पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः लुकोपवादः पालयति वो विधूनने जुक् वातेर्जुक् स्याण्णौ कंपेऽर्थे वाजयति कंपे

किं केशान्वापयति विभाषा लीयतेः लीयतेरात्वं वा लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहनिपातने लीयतेर्लातेश्च क्रमान्नुग्लुका

वागमौ स्तो णौ स्नेहद्रवे विलीनयति विलाययति विलालयति विलापयति वा घृतं लीई इति ईकारप्रश्लेषाद्यान्तपक्षे

नुक् न स्नेहद्रवे किं लोहं विलापयति विलाययति प्रलंभने लिनस्थ इजास्तु लियो नित्यमात्वमशिति वा लियः संमा

ननशालीनीकरणयोश्च लिङ्‌ लियो ण्यंतस्यास्मिने पदं स्यादकर्तृगेऽपि क्रियाफले इजास्तिनवयोः प्रलंभने चार्थे जटा

भिरालापयते इजामधिगच्छतीत्यर्थः श्येनो वर्त्तिकामुल्लापयते अभिभवतीत्यर्थः बालमुल्लापयते वंचयतीत्यर्थः बिभे

तेर्हेतुभये बिभेतेरात्वं वा स्यात् मुंडो भापयते आभ्यामात्मनेपदं स्याद्धेतोश्चेद्भयमुत्पन्नं तयो स्त्रेतद्भयह

णे धात्वर्थो विवक्षितः भाईमुंडो भापयते भियो हेतुभये षुक् भीई इतीकारः प्रश्लिष्यते इकारांतस्य तस्य षुक् स्याण्णौ हेतुभये ४१

मीषयते नित्यं स्मयतेः स्मयतेरात्वं नित्यं स्यात् मोहेतो स्मये जटिलो विस्मापयते हेतोश्च इति स्मयता विस्मापने हेतु कं

चिकयेनं त्वापयति विस्मापयति कथं तर्हि विस्मापयन् विस्मितमानसः इति विस्मयवाचे इति करणादेव तत्र स्मयः

अन्यथा ज्ञानं कुपिस्यात् सत्यं विस्मापयते इत्येव पाठ आपावइति तु सांप्रदायिकाः यथा मंत्रप्रवाक्यज्ञोऽप्यकर्त्री वि
स्मापयते वधामेडो विस्मापयतेति एवं तालो ज्ञाते ति व्याख्येयं स्फायो वः णौ स्फावयति प्रज्ञादेरगतोऽतः ज्ञादेलोपितां
तादेज्ञाः स्यात् तु गतो ज्ञानदयति गतौ तु ज्ञादयति गाः गोविंदः गमयतीत्यर्थः रुहः पोऽन्यतरस्यां णौ रोपयति रोहयति
क्रीङ् जीनां णौ एषामेव आत्वं स्यात् णौ क्रापयति अध्यापयति जापयति णौ च संश्चङोः सन्परे चङ्परे च णौ विङोगा
ङ् वा स्यात् अध्यजीगपत् अध्यापिपत् सिध्यतेरपारलौकिके ऐहलौकिके विद्यमानेस्य सिध्यतेरेव आत्वं स्यात् णौ अ
न्नं साधयति निष्पादयतीत्यर्थः अपारलौकिके किं सिध्यति तत्त्वं निश्चिनोति तं प्रेरयति सेधयति तापसं तपः प्रजने
वीयतेः अस्येव आत्वं वा स्यात् णौ प्रजने दिंवापयति वाययति गाः पुरो वातः गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः रुदृपोया गोरुः रुहदय धी×
ति दोषो णौ दुष इति सुवचं दुष्यतेरुपधाया ऊः स्यात् णौ दूषयति वा चित्तविरागे विरागो ऽप्रीतता चित्तं दूषयति दोषय
ति वा कामः मितां ह्रस्वः घटादयो ज्ञपादयश्च मितः उक्ताः घटयति जनी जॄष् जनयति जॄष् जरयति रञ्जेर्णौ जरयति
रंजेर्णौ मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः मृगरमणमाखेटं रजयति मृगान् मृगा ति किं रंजयति पक्षिणः रमणादन्यत्र तु रंजय
ति मृगान् तृणदानेन चुरादिषु ज्ञपादि चिन्तश्चि स्फुरोर्णौ वा स्यात् वापयति वाययति स्फारं चिन्नोतेश्चापयति चाययति स्फा
रयति स्फोरयति अपस्फुरत् उ स्तो सात्यास स्य सात्यासम्यानि तेरुः तोन कारो णत्वं प्राकृतो निमित्ते सति प्राणिणत्वं णो
गमिरबोधने इणो गमिः स्यात् णौ गमयति बोधने तु प्रत्याययति इण्वदिकः अधिगमयति हनस्तो चिण्णलोः हो हंतेरि
ति कुर्वे घातयति ईर्ष्ययति ईर्ष्यति स्तृतीयस्येति वक्तव्यं तृतीयस्य व्यंजनस्य तृतीयैकाच इति वार्थः आद्यषकारस्य द्वित्वे
पारचित्तमिदं द्वितीयेन जादेर्द्वितीयस्यापवादस्त्रयासमन्तेष्वर्वतेते पर्युर्विष्यत् ऐषिष्यत् द्वितीयव्याख्यानो णिङं तान्द्व

ङि॰ यकारवत्वाभ्यासस्य रूपे न हलादिः शेषात् द्वित्वं तु द्वितीयस्यैव तृतीयान्तत्वेन प्रकृतवार्त्तिकाप्रवृत्तेः। निष्ठन्तं प्रेषणाद्यातो
द्वित्वमलोपस्य दीर्घेन तुल्योर्थः। ततन प्राग्विद्विति ज्ञायमनोक्तिं ते पिपाइत्यादि सिद्धं एवं सकर्मकेषु सर्वेषु ह्रस्वं इति प्रक्रिया धा
तोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा। इषिकर्मण इषिणैककर्तृकाद्धातोः सन्प्रत्ययो वास्यादिच्छायां धातोर्विधिरिदम
नुक्रार्द्धधातुकं इट् द्वित्वं सन्यतः। पठितुमिच्छति पिपठिषति कर्मणः किं गमनेनेच्छति इति करणान्मा भूत् समानक
र्तृकात् किं शिष्याः पठन्त्विति इच्छति गुरुः। वाग्रहणात् वाक्यमपि लुङ् सनोर्घस्लृ एकाच उपदेशेनुदात्तादिति नेट् सस्य तत्वं अत्तुमि
च्छति जिघत्सति ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति यसनो द्वित्वं ईर्ष्यिषिषति रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च एभ्यः संश्च क्त्वा च कि
तौ स्तः रुरुदिषति विविदिषति मुमुषिषति सनि ग्रहगुहोश्च ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सन इट् न स्यात् ग्रहिज्येति संप्रसारणं
सनः षत्वस्यासिद्धत्वान्न षत्वं जिघृक्षति जुघुक्षति किरश्च पञ्चभ्यः कॄ गॄ दृङ् धृङ् प्रच्छ एभ्यः सन इट् स्यात् पिपृच्छिषति चि
करिषति जिगरिषति अचेटो दीर्घो नेष्टः दिदरिषते दिधरिषते कथमुद्दिधीर्षुरिति सौत्रादिकयोर्दृङ्धृङोरिति शब्दा
ण इको झल् इगन्ताज्झलादिः सन् कित् स्यात् बुभूषति दाङ् दातुमिच्छति दिदीषते एङि षयत्वात्तावान्मीनातिमीनोत्यात्व
न अत एव सनि मीमेति सूत्रे मा धातोः हलन्ताच्च इक्समीपाद्धलः परो झलादिः सन् कित् स्यात् गुह डु
घुक्षति बिभित्सति इकः किं पिपक्षते झल् किं विवर्द्धिषते हलन्तग्रहणं ज्ञापयति परं हृ तितृक्षति तितर्दिषति अज्झनगमां ५२
सनि अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेश्च दीर्घः स्याज्झलादौ सनि सन्लिटोर्जेः जिगीषति विभाषा चेः चिकीषति चिचीषति
जिघांसति सनि च इणो गमिः स्यात् सनि न तु बोधने जिगमिषति बोधने तु प्रतीषिषति इण्वदिक इति अधिजिगमिषति कर्म
णि तङ् परस्मैपदे स्फिके नेट् झलादौ सनीति दीर्घः जिगांसते अधिजिगांसते अजादेशत्वात् स्फिके गडते न दीर्घः जि

गंसते संजिगंसते इडभावे इडोगमिः स्यात्सनि अधिजिगांसते रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च उभ्ये श्चवी तेउपधेदस्य तस्माद्धला
देरलंताप्परोसनोसेटो कितोस्तः ध्रुतिस्वाप्योः संप्रसारणं दिध्युतिषते दिद्योतिषते रुरुचिषते लिलिखिषति लिलेखिषति र
लः किं दिदविषति व्युपधात् किं विवर्तिषते हलादेः किं एषिषिषति इगन्तत्वमपि छिद्वेगुणेन बाध्यते उपधायाः किं दिदिविषा
स्ववते उणे कींदिकारणस्य सामान्यपेक्षज्ञापकात् सनीवंतर्धभ्रस्जुदंभुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनां इवंतेर्लक्षधादिस्यश्च
सन इड्वा स्यात् इडभावे हलंताद्येति किं त्वं वृत्तिरिति वस्य ऊठ् यण् छिद्वेत्व दुद्यूषति दिदिविषति स्त्रोति त्पोरदिति व द्युमा
णनियमात्तषः सुस्रूषति सिसेविषति आप्ज्ञप्यृधामीत् एषामच ईस्यात्तत्सादोसनि अत्रलोपो भ्यासस्य सनिमीमे त्या
रत्ययप्दु कंतत्रा स्यासस्य लोपः स्यात् प्राप्नमित्वतिईप्सति अर्द्धिउमित्वतिरपरत्वं चर्त्वई र्त्सति आर्दिधिषति बिभ्रज्जिषति
बिभर्जिषति बिभ्रक्षति बिभर्क्षति दंतइच्च दंभस्वचा दिचइ ईस्यात्तसादोसनि अभ्यासलोपः हलंताद्येत्यत्र हल्ग्रहणं ज्ञा
तिपरमित्स्फकं तेन सनः किज्ञान्तलोपः धिप्सति धीप्सति दिदंभिषति शिश्रीषति शिश्रयिषति उदोष्ठ्यपूर्वस्य सुस्वूषति
सिस्वरिषति युयूषति यियविषति ऊर्णुनूषति ऊर्णुनुविषति ऊर्णुनविषति नचपरत्वा कुणवादेज्ञायोः मतोरस्या +ति+
सेउकारोन स्यूष्येते तिवाच्यं छिवं वर्त्तेने वीतिसूत्रेण छित्वेकर्त्तव्ये स्थानिरूपादेशात् आदेशानिषेधात् नचसमन्ते तस्यपि
वेप्रतिकार्यत्वात् निमित्ता लाकवमितिवाच्यं कार्यमनुभवन्हि कार्यानिमित्ततयानाश्रियते नवनंतुसवर्णेपिन
वेहसन्त्विवमनुभवति बुभूषति बिभरिषति ज्ञपिजुगतो भिसञ्ज्ञः पकारांतस्योरादिकश्च इडभावे ज्ञाको कलि इति
किद्वान्तगुणः अज्ञाने तिदीर्घः परत्वाल्लिलोपेन बाध्यते आप्तुंयीतिईत्व ज्ञीप्सति जिज्ञापयिषति अभितस्कं जिज्ञा
पयिषति ज्ञनसने त्यादेवं सिषासति सिसनिषति तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनोवा इड्वाच्यः तनोते विभाषा अस्योपधा

+डी+

यादीर्घोवास्याज्झलादौसनि तितांसति तितनिषति आज्ञाकार्यांसन्वक्तव्यः श्वामुमूर्षति कृत्ल पिपतिषति सनिमीमाघु
रभलभशकपतपदामचइस् एषामचइस्स्यात्सादौसनि अभ्यासलोपः स्कोरितिसलोपः पित्सति दित्सति दिदरिड्रिषति दिद
रिद्रासति मु मित्सति मीत्स आप्त्यामनन्तस्य नदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूप वित्सो बादिस्सास्मि तितः मित्सति मामाने मित्सते माङ्
मेडोः मित्सते दोदाधोः दित्सति देङ् दित्सते दाञ् दित्सति दित्सते धेट् धित्सति धाञ् धित्सति धित्सते रिप्सते लिप्सते आल्
भ्राकृति त्राकमर्षणि इति दिवादिः स्वरितेत्व भ्राकृति भ्राकृते पित्सते राधो हिंसायां सनीस्वात्यः रित्सति हिंसायां किं आरि
रात्सति मुचो कर्मकस्य गुणो वा सादौसनि अभ्यासलोपः मोक्षते मुमुक्षते वत्सः स्वयमेव अकर्मकस्य किं मुमुक्षति व
त्सं कृष्णः नद्दरुच्छ्र्वतुर्त्यः विवृत्सति नडि ऊ विवर्तिषते सम्मिचाति मिनर्तिषते निनृत्सति इच्छति वा वृङ् वृञ्स्याम्रूदंता
द्वेसनइद्वास्यान्न तितरिषति तितरीषति तितीर्षति विवरिषति वुवूर्षति वृङ् वुवूर्षति वृङ् वुवूर्षति स्मिपूङ्ङ्गांस
नि स्मिपूङ् ऋ अञ्जू अश एभ्यः सनइट्स्यात्न सिस्मयिषति पिपविषते अरिरिषति इन्द्ररिस्त्वाष्टस्य द्वित्वं इस्स्इतिस
नोवचवः कार्यत्वागि तिकाठितानि मित्तद्वायोगात्न द्वित्वंवनेचीतिन प्रबुद्धते अडिडिषति अञ्जिञ्जिषते उत्तोसास्या
सस्य षाणिणिषति उत्वेस्कक्वुवं हर्वत्वासिद्धीयम द्वित्वे इति चत्वास्यांस द्वितस्येटो द्वित्वं स्नादित्नोपः उचिच्छिषति नि
मित्तापायेनैमित्तिकाप्यपायाय इतिउअनित्यं ह्वोरिति सउ कयस्नात्रज्ञापकात्न प्रकृति प्रत्यापत्तिवचनाद्यणोवसं
प्रडोरितिस्तत्त्वान्या मिडोगाङ्स्य यसंप्रसारणं वा अधिजिगापयिषते अध्यापिपयिषति ज्ञिप्सापयिषति स्नाव
यिषति क्तः संप्रसारणं डुदावेयिषति णौ द्विवात्यागवआदेशात्ने स्फकत्वाडकार द्वित्वं पुस्फारयिषति चुक्कावयिषः
ति उः पुयण्ड्यपरे पिपावयिषते बिभावयिषति यियावयिषति रिरावयिषति पुयण्डोः किं नुनावयिषति अपरे ९२

किंतुन्नूषति स्वरतीतीट्वा सिस्वरयिषतीत्यादि अपर इत्येव सुष्कूषते स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् अभ्यासेणः परस्य स्तौतिण्यं
तयोरेव सस्य षः स्यात् षत्वे सनि नान्यस्य तुष्टूषति रुक्तिस्वापयोर्वित्यर्थं सुष्वापयिषति सिषाधयिषति स्तौतिण्योः किं सिसि
क्षति उपसर्गात्सुनोत्यादिस्वन्यासेन चेति षत्वं परिषिषिक्षति षणि किं तिष्ठासति सुषुप्सति अभ्यासादित्यङ्के नेह निषेधः इ
णपुतीषिषति इत्वं अधीषिषति सः स्विदिस्वदिसहीनां च अभ्यासेणः परस्य णत्वं तानामेषां सस्य स एव न षः षणि परे सिस्वेद
यिषति सिस्वादयिषति सिसाहयिषति स्मात्ष्ठेवात्यासेस्येति नियमान्नेह अतिसुसूषति ओषिकान्मत्वर्थीयाद्वैषिको
मत्वर्थिकः सरूपप्रत्ययोन्नेष्टः मत्वन्तान्नसनिष्यते १ ओषिकाद्वैषिकः सरूपोन तेन ज्ञालीयेत्सव इति वाक्यमेव न त
ण्डात्वः सरूपः किं आहिष्ठ्वेत्सवश्चाहिष्ठ्वीयः अणन्ताद्वः तद्यामवर्षाम्सरूपोन घनवान् इदमत्वं तान्मत्वञ्च विरू
पस्त्वस्यादेव दण्डमसीत्याला सरूप इत्यनुपदउयते अर्धहारासाहन्नो तस्यार्धस्तेन इत्थासन्नेतान्सन्त स्यार्धसन्नेतानुस्यादे
वजुगुप्सिषते मीमांसिषते इति सन्नप्रक्रिया धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् पौनःपुन्यं भृशार्थश्च क्रिया
समभिहारः तस्मिन् धातोर्यङ् स्यात् गुणो यङ्लुकोः अभ्यासस्य गुणः स्याद्यङि यङ्लुकि च सनाद्यन्ता इति धातुत्वाल्लका
दयङि ङित्त्वादात्मनेपदं पुनःपुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते बोभूयांचक्रे अबोभूयिष्ट धातोः किं आर्धधातु
कत्वं यथा स्यात् तेन भृ बोभवितेत्यादि एकाचः किं पुनःपुनर्जागर्ति हलादेः किं भृशमीक्षते भृशं शोभते रोचते इ
त्यत्र यङ् तिसाध्य पौनःपुन्ये तु स्यादेव रोरूयते शोशुच्यते सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोतिभ्यो यङ् वाच्यः सोसूच्यते सोसूत्र्य
ते मोमूत्र्यते अनेकाच्त्वेन षोपदेशाद्वा त्वर्थं न यस्य हलः यस्येति संघातग्रहणं हलः परस्य यस्य लोपः स्यादार्धधातुके
आदेः परस्य अतो लोपः सोसूचिता सोसूत्रिता मोमूत्रिता दीर्घोऽकितः अकितोऽभ्यासस्य दीर्घः स्याद्यङि यङ्लुकि च अटाट्यते

-कि-

यङि च अर्त्तेः संयोगादेश्च ऋतो गुणः स्यात् यङि यकारे परे नरेफस्य द्वित्वनिषेधः अरार्यते इति भाष्योदाहरणात् अरा
रिता अराराशिता ऋ स्मेस्मिर्यते स्वरिद्यते अक्षोपस्यास्त्वानिवत्वान्नोपधागुणः चेति दिता नित्यं कौटिल्ये गतौ गत्यर्थात् कौ
टिल्य एव यङ् न तु क्रियासमभिहारे कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायां एभ्यो
धात्वर्थगर्हायामेव यङ् स्यात् गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते सासद्यते चरफलोश्च अनयोरभ्यासस्य नुक् स्यात् यङ्लुकोः उ
त्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते तस्य पदान्तवद्भावः वा पदान्तस्येति विकल्पः स्यात् उत्परस्यातः चरफलोरभ्यासात्परस्यात उत् स्यात् य
–चञ्चूर्यते– ङ्लुकोः हलि चेति दीर्घः चञ्चूर्यते पंफुल्यते पम्फुल्यते जपजभदहदशभञ्जपशां च एषामभ्यासस्य नुक् स्यात् यङ्लुकोः
गर्हितं जपति जंजप्यते इत्यादि ग्रो यङि गिरते रेफस्य लत्वं स्यात् यङि गर्हितं गिलति जेगिल्यते घ्मास्थेतीत्वं गुणः
देदीयते पेपीयते सेषीयते विनाघाध्मः जेघ्रीयते देध्मीयते यङि च सास्मर्यते रीङृतः चेक्रीयते सुट् संचेस्क्रीयते सि
चो यङि सिचः सस्य षो न स्यात् यङि सेसिच्यते न कवतेर्यङि कवतेरभ्यासस्य चुत्वं न स्याद्यङि कोकूयते कवतिकवत्यो
स्कु वो कूयते नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दां एषामभ्यासस्य नीगागमः स्यात् यङ्लुकोः अकितश्चेति दी
र्घः लोपः वनीवच्यते सनीस्रस्यते इत्यादि नुगतोऽनुनासिकान्तस्य अनुनासिकान्तस्याङ्गस्य योऽभ्यासोऽदन्तस्त ४४
स्य नुक् स्यात् नुकानुस्वारो लक्ष्यते इत्यकृ यंयम्यते यंयम्यते तपरत्वसामर्थ्यान्न दीर्घस्य भाम क्रोधे बाभा
म्यते वा विभाषा जाजायते जंजन्यते हन्तेर्हिंसायां यङि घ्नीत्वं वाच्यः जेघ्नीयते हिंसायां किं जंघन्यते रीगृदुपधस्य
च ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रीगागमः स्याद्यङ्लुकोः वरीवृत्यते क्षुभ्नादित्वान्न णः नरीनृत्यते जरीगृह्यते उत्वत्वलत्वं
चलीक्लृप्यते रीगृत्वत इति वक्तव्यं वरीवृश्च्यते परीपृच्छ्यते स्वपिस्यमिव्येञां यङि संप्रसारणं स्यात् सोषुप्यते सेसिम्यते वे

वीयते नवङ्गाः वावन्नयते वाव्यः कीचेकीयते ईघ्राध्मोः जेघ्रीयते देध्मीयते अदभ्यविकृति ति ज्ञीङोऽयङ्डादेशाः स्याद्यादौ ङ्किति तिप
रे जाजायते अभ्यासकार्यः ततो गुणः ... इति यङ् प्रक्रिया यङोऽचि च यङोऽच्प्रत्यये लुक् स्याच्चकारात्तं वि
नापि बहुलं लुक् स्यात् अनैमित्तिकोऽयं अन्तरङ्गत्वादादौ भवति ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वाद्द्वित्वं अभ्यासकार्यं धातुत्वाल्ल
डादयः शेषात्कर्तरीति परस्मैपदं अनुदात्तङितः तङ् तु न ङित्वस्य प्रत्ययाप्रत्ययसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः अत्र
हि प्रत्ययस्यासाधारणं रूपमाश्रीयते तच्चेह नास्ति अत एव सुट्स्थासादङ्स्यत्राऽसंतस्येति दीर्घेण देपिस्पर्द्धिषीडादयो +व×
ऽनुदात्तङितः नमेस्थोपिन अनुदात्तङित इत्यनुबन्धनिर्देशात् तद्वच्छिपात्रापेति निर्देशात् अत एव यस्मात्पदभेन आत्मने
निर्देशात् किं तु शाबेव चर्करीतं चेत्यदादौ पाठाच्छपो लुक् यङो वा यङन्तात्परस्य हलादेः पितः सार्वधातुकस्य ईड्वा स्तु
भूसुवोरिति गुणनिषेधो यङ्लुकि नास्ति बोभोतु तेतिक्ते इति छन्दसि निपातनात् अत एव यङ्लुकि भाषायामपि सिद्धं न
च यङ्लुकि अप्राप्तः एव गुणः ताबोभोति निपात्यते इति वाच्यं प्रकृतिग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणात् द्विः प्रयोगो द्विर्वच
नं षाष्ठमिति सिद्धान्तात् बोभवीति बोभोति बोभूतः बोभुवति बोभूवांचकार बोभविता अबोभवीत् अबोभोत् अबोभू
तां अबोभवुः बोभूयात् बोभूयास्तां बोभूयासुः गातिस्थेति सिचो लुक् यङो वेति ईट् पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्वुक
अबोभवीत् अबोभोत् अबोभूतां अभ्यस्तश्रयो जुस् नित्यत्वाद्वुक् अबोभूवुः अबोभविष्यदित्यादि पास्पातीति पास्प
हि पास्पर्द्धः पास्पर्द्धीति पास्पर्शि ऊकलस्योर्दीर्घः पास्पाहि लङ् अपास्पर्त् अपास्पर्द् सिपि दश्चेति रुत्वं रुत्वपक्षे रोरि अपा
स्पाः जागाहि जागाहि अजागात् सिपि रुत्वपक्षे अजागाः नाधनानाति नानातः दधदादहि दादहः दाधस्ति अदा
धत् अदादहा अदादक्षः अदाधः अदाधत्त्वडि अदादाधीत् अददधित् वोस्कुदीति वोस्कुति अवोस्कुत् अवो

स्कुत् अवोस्कुतां अवोस्कुतुः मोमुदीति मोमोत्ति मोमोदांचकार मोमोदिता अमोमुदीत् अमोमोत् अमोमुदुः अमोमुदीः अमोमो
त् लुङि गुणः अमोमोदीत् वोस्कूर्त्ति वोस्कूर्दीति लङ् तिप् अवोकूर्त् सिपि दे अवोकः अवोखूः अडोगः वनीवंवीति वनीवं
क्ति वनीवंक्तः वनीववति अवनीवंवीत् अवनीवन् डंगमीति डंगंति अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः डंगतः डंग्यति
घ्नांस्य डंगन्मि डंगन्वः एकाज्ग्रहणेनाके वालेणिनिषेधः डंगमिता अनुनासिकलोपस्यासिद्धत्वेनासिद्धत्वान्नदेर्लुक डंग
द्दि मोनोधातोः अडंगन् अनुबंधनिर्देशान्नस्यैरङ् स्तेतिनवृद्धिः अडंगमीत् अडंगमिष्टां देशेतेर्हेर्डुलुक् अस्यासाद्वेति
कवं अदपिदेशे इतेरित्यनुवृत्त्या विहिते तथापि यङ्लुकि तव त्येवेनित्या सकारः श्विपा ज्ञापितेति निषेधस्तु नित्यः गुणो यङ्लु
को रिति सामान्यापेक्ष ज्ञापकादिति नावः डंघनीति डंघंति डंघतः डंघ्नंति डंघनितांनिर्देशात् फादेशोन डंघद्दि अडं
घनीत् अडंघन् डंघन्यात् आशिषि तु वधात् अवधीत् अवधिष्टामित्यादि वधादेशस्य द्वित्वेन नवति स्थानिवत्त्वेनानत्यासस्ये
तिनिषेधात् तद्धि सामानाधिकरण्ये धातोर्विशेषणं बहुव्रीहिबलात् आङ् पूर्वात्तु आङोयमहनइत्यात्मनेपदं आडंघते इत्यादि
उत्परस्येति तपरत्वान्नगुणः हलि चेति दीर्घस्य स्यादेव तस्यासिद्धत्वेन तपरत्वनिवर्त्यत्वायोगात् वंचूर्त्ति वंचूरीति वंचूर्त्तः वंचूर
ति अवंचूरीत् अवंचूः वंखनीति वंखंति जनसनेत्यात्वं वंखातः गमहनेत्युपधालोपः वंख्नति वंखनानि अवंखनीत् अवं
खन् अवंखातां अवंखः ये विभाषा वंखायात् वंखन्यात् अवंखानीत् उतोवृद्धिरित्यत्र नाभ्यस्तस्येत्यनुवृत्ते रुतो। वृद्धिनी
योयोति योयवीति अयोयवीत् अयोयोत् योयुयात् आशिषि दीर्घः योयूयात् अयोयावीत् नोनवीति नोनोति
जाहेति जहाति इहल्यघोः जहीतः इद्दरिद्रस्येत्यात्वहोलोपोपि घुमास्थेत्येत्वं लिङि इत्येतेषां बाधित्वात्वंति श्विपानिर्दे
शात् जाति जाहामि जाहेषि जादीघः जाहीहि अजाहत् अजाहात् अजाहीतां अजाजः जाहीयात् आशिषि जा
२।

॥अत्र यमाश्रय एकादेशे प्रथमस्येति सूत्राद् एकादेशात् इत्यनुवर्त्तते हि निरूढेः इति द्वित्वेन स्यात् श्विपा ज्ञापितेति निषेधात् द्वित्व दृश्यते अत एव श्विपा ज्ञापितेति कारिका अनित्या॥

+श्विता+

४५

दायात् अजाहासीत् अजाहासिष्टां अजाहिषुः लुकालुके प्रत्ययलक्षणाभावात् स्वपिस्यमीत्यत्वं न रुदादिभ्य इति ग
णनिर्दिष्टत्वादिण् न सास्वपीति सास्वप्ति सास्वप्तः सास्वपति असास्वपीत् असास्वप् सास्वप्यात् आशिषि किद्वत्त्वाद्वचिस्वपीत्यत्वे
सासुप्यात् असास्वापीत् रुग्रिकौ च लुकि ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रुक् रिक् रीक् एते आगमाः स्युः यङ्लुकि ऋतश्च ऋ
दंतधातोरपि तथा वर्वृतीति वरिवृतीति वरीवृतीति वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति वर्वृत्तः वर्वृतति वर्वर्त्तामासन्न वर्वर्त्ति
ता न गणनिर्दिष्टत्वान्न वृद्भ्यश्चतुर्भ्य इति न वर्वर्त्तिष्यति न अवर्वर्तीत् न अवर्वर्त्तन् न सिपि दश्चेति रुत्वपक्षे रोरि अवर्वाः
न गणनिर्दिष्टत्वादङ् अवर्वर्तीत् न वर्करीति न वर्कर्त्ति वरिकर्त्ति वरीकर्त्ति वर्कृतः न वर्क्रति न वर्करांचकार न वर्करि
ता न अवर्करीत् न अवर्कः न अवर्करीतन्न अवर्कः न वर्क्र्यान्न आशिषि रिङ् वर्क्रियात् न अवर्करीत् न ऋतश्चेति परत्वा
न्नेह तॄ विक्षेपे वाकर्त्ति तार्त्ति तातर्त्तः तातरति तातीर्हि तातराणि अतातरीत् अतातः अतातीर्त्तां अतातरुः अतातारीत्
अतातारिष्टामित्यादि अर्त्तेर्यङ्लुकि द्वित्वे अभ्यासस्योरदत्वं रपरत्वं हलादिःशेषः रुक्रिग्रीकौ स्तः अभ्यासस्यासवर्णे इतीय
ङ् अरार्त्ति अरियर्त्ति अररीति अरियरीति अरृतः अरियृतः किं अरं यण् रुकोरीरीति लोपः न वत्वम्प्रिक्त्वविधेयणः स्थानि
वत्वं सर्वत्रासिद्धत्वान्निषेधात् आरति अरियृति लिङि श्नपा निर्देशात् जुहोतेरीति गुणेन रिङ् रलोपः दीर्घः आरियात् अरियृ
यात् गृहेर्यङ्लुकि जर्गृहीति जर्गर्ढि न जर्गृढः न जर्गृहति न अजर्घर्ट् गृहातेश्च जाग्रहीति जाग्राहि तमादौ ङिन्निमित्त
संप्रसारणं तस्य बहिरंगत्वेन असिद्धत्वाल्लघूपधगुणः जागृढः जागृहति जागृहीषि जागृढि लुटि जागृहिता ग्रहोलिटीति
दीर्घस्तन्न तवैकाच इत्युक्तत्वेः माधवस्तु दीर्घमाह तदा बाधादिविकरणं जर्गृधीति न जर्गर्द्धि न जर्गृद्धः जर्गृधीति न जर्गृधी
षि जर्गर्द्धि अजर्गर्धीत् इस्मात्वेगुणः हल्ङ्यादिति लोपः भष्भावः जश्त्वं चर्त्वे अजर्घर्त् न अजर्गृद्धां सिपि अजर्गर्द्धां दश्चे

॥श्री॥
॥ अत्राय भाव्यो नाप्यकारके यदादीनां छ्वोः शूड् किति स्त्रिस्त्रि अनुनासिके छ्वो फलादौ क्डि तिवेत्तत्र डि तः प्रयोजनं इदं मि विकरणनां यदा लुगवति तदा अत्रं दंत न्नानां वास्मादी कडि तत्व मा अत्यक वृत्तवत इत्यकं
न तु यङ् लुकि स्तु किम तिक्तोतो नोक्तं नाप्यकारेण अन्तरूठ वात् यकार वकारांतानामूठा विना यङ्लुक् न तत्र वातीतिध्नि तिवके यटेन स्पष्टी कृतं सम्यग्व्याख्यातमित्यर्थः ॥३॥

*रा*

तिपक्ते सत्वं अडाघ्र्यः अडार्गधीत्र अडार्गर्धिषिष्टां पापठीति पापष्टि तस्मादोर्ष हि ङ्येति संप्रसारणं न तत्र वति श्नियानिर्देशात् छ्वो
शूडिति ऊः अश्नेषिष्टः पापष्टः पापठति पाप मि पापूष्ठः पापठ्मः यकारवकारांतानां तु ऊठ् वा विना यङ्लु ग्यास्तीति छ्वोरि
तिस्त्रेतापि धनितं केयटेन स्पष्टीकृतं इदं च छ्वोरिति यत्रो व्रत द्विषयकं ज्वरत्वरेत्यूठा विनाः स्त्रिमविल्पास्क यङ्लुङ्
स्पावेति त्याज्यं माधवादिसंमतं च मव्य बंधने अयंयात उज्ञावी ते हदेह इत्यादयो वांताः ह्वग तो जाहयीति जाहति जाह
ति जाहतः जाहयति जाहमि वलि लोपे अनादेर्दीर्घः जाहामि जाहावः जाहामः हर्यग ति कोत्योः जाहवीति जाहर्ति
जाहर्तः जाहर्वति लोटि जाह अजाहः अजाहत्तां अजाहर्तुः मव बंधने ज्वरत्वर स्त्रि व्यविमवामुपधायाश्च ज्वरादीनामु
पधावकारयो रूठ् स्यात् क्कोफलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये अत्र क्डि तीति नानानुवर्तते अवतेस्कृनिकृते तु रितिद
र्शनात् अनुनासिकयदर्णवाच्च वर्तते अवतेर्मस्त्रु त्यये तस्य टिलोपे उमितिदर्शनात् ईडनावेऊ विपिति गुणः मामोति
मामवीति माम्र्तः मामवति मामोषि मामोमि मामावः माम्रवः मोमोतु माम्रतात् मामुहि मामवानि अमामोत् अमामोः अ
मामवं अमामाव अमाम्रम उवीर्हिसायां तोरवीति रालोपः रेफात्वरयोः छ्वोर्लोपः स्यात् क्कोफलादौ अनुनासिकादौ च
प्रत्यये इति वलोपः लघूपधगुणः न धातुलोप आर्द्धधातुके धात्वंशलोप निमित्ते इकोगुणवृद्धी न स्तः इतिनेह निषेधः ति
*रा* वादीनामर्द्धधातुकत्वात् तोतोर्त्ति इहलिवेति दीर्घः तोतूर्त्तः तोतुर्वति तोतोर्षि दोदोर्त्ति दोधोर्त्ति मर्वा मोमोर्त्ति मोमूर्तः मो ४६
मूर्वतीत्यादि आर्द्धधातुक इति विषयसप्तमी तेन यङ् विवक्षिते अजेर्वी वेवीयते अस्य यङ्लुक् नास्ति लुकापहारेण
विषयत्वासत्वेन वीत्वासंभवात् इत्येतेः इति यङ्लुगंतप्रक्रिया सुप आत्मनः क्यच् इषिकर्मण एषितुः संबधिनः सुबंतात्
दिच्छायामर्थे क्यच् प्रत्ययो वा स्यात् धातवयववात् सुपोलुक् क्यचि च अस्य ईस्यात् आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति वांतोयि

॥ ज्वरत्वरेत्यादिनो वृत्ता वि
नोः स्त्रिविस्योस्क्रोयङ्लु
के तवतोवृ कत्र क्डि क्वि
तिनानुवर्तत इति व्याख्या
तं क्वचित्प्रत्यय क्डि त्
क्वोकावादपि तेतु विति द
र्शनात् ऊठवतावत्तरिति
न स्यात् ॥ ३

गव्यावकारे स्यादेः वान्तो यि प्रत्यये इत्यनेन यकारमाश्रित्य अवादेशः यस्य हल इत्यनेन यकारस्य विघातकेनेत्यर्थः॥२॥

प्रत्यये गव्यति नाव्यति लोपः शाकल्यस्येति तु न अपदान्तत्वात् तथाहि नः क्ये अक्यचि क्यङि च नान्तमेव पदं स्यान्नान्यत्
संनिपातपरिभाषया क्यचोऽयस्येति लोपो न गव्यां वकारं गव्यितां नाव्यां वकारं नाव्यितां लोपः राजीयति प्रत्यये नान्नं पद
संज्ञा दिव इच्छति दिव्यति
देशोऽस्य त्यदादिषु स्यात् इदमिच्छति इदम्यति एकार्थयोरित्येव अस्मद्यति हलि च गीर्यति पूर्यति धातोरित्येव नेह दिवमिच्छति दिव्य
ति ईदृगुणमिच्छति गुर्दतीति माधवोक्तं प्रत्युदाहरणं चिन्त्यं गिरि गीर्यति सामर्थ्यात् दीव्यतीति दीर्घस्तु प्रामादिक एव
अदस्यति राइ तः कत्रीयति काव्यात्मा गार्गीयति वाच्यति अकृत्सार्वेति दीर्घः कवीयति समिध्यति क्यस्य विभाषा हलः प
रयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यात् आर्द्धधातुके आदेः परस्य अतो लोपः तस्य स्थानिवत्त्वाल्लघूपधगुणो न समिधिता समिध्य
क्रतिका सुबन्तादव्ययाच्च क्यच् न किमिच्छति इदमिच्छति स्वरिच्छति अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु क्य
जन्तानि पात्यन्ते अशनायति उदन्यति धनायति बुभुक्षादौ किं अशनीयति उदकीयति धनीयति अश्वक्षीरवृषलव
णानामात्मप्रीतौ क्यचि एषां क्यचि परे सुगागमः स्यात् अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायां अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गौः क्षीरल
वणयोर्लालसायां क्षीरस्यति बालः लवणस्यत्युष्ट्रः सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ दधिस्यति दध्य
स्यति मधुस्यति मध्वस्यति काम्यच्च उक्तविषये काम्यच् स्यात् पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्यति इदमस्य हल इति लोपो
न अनर्थकत्वात् यशस्यति संघातग्रहणमित्युक्तं यशस्काम्यति सर्पिष्काम्यति मांसादयश्चेत्यो दिव्यं स्यादेव किंकाम्य
ति स्वःकाम्यति उपमानादाचारे उपमानात् कर्मणः सुबन्तादाचारे ऽर्थे क्यच् स्यात् पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रं विष्णू
यति द्विजं अधिकरणाच्चेति वक्तव्यं प्रासादीयति कुट्यां भिक्षुः कुटीयति प्रासादे कर्तुः क्यङ् सलोपश्च उपमानात् कर्तुः
सुबन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात् सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात् क्यङ् इत्यकेपदे वाक्यं सान्तस्य लोपस्तु क्यङ्

दिवइत्यत्र प्रातिपदि-
कोऽत्र देवो धातुः
धातुसंज्ञेयं ति देवं न दि
लक्ष्यतेनत्र दिवश्च स्थि
देवद्रूप इति स्या त्वं वतु
कृतः देवद्रूप इति स्या रूवतु
नदरूपं वेनस्मांकूदेवं
तिवद्धि कमिति सिद्धोरः
॥३॥

क्यच्सूत्रकाम्यचककारस्यनेत्वं असतिकायतिरेव वारणाय प्रासादीति ॥५॥

॥एकः सपत्नराद्धे इति नित्यं पुंभावात् शत्रुवाचकास्तस्य सपत्नायते एकः पक्षमेयि इह संयोगे इति नकारागमोपि स्त्री विपर्ययस्तस्मात् स्त्री प्रत्ययनिवृत्तौ तस्यापि निवृत्तिः तस्य सपत्नीयते नित्यं सपत्नी द्विगुरुत्वस्य सपत्नीयते॥ ॥

मन्त्रियोग शिष्टः स च व्यवस्थितः तेनौस्परसो नित्यं इतरेषां विलासवा कुलस्य इवाचरति कुलायते तेडः त्वाद्देश इति विषये तद्वति तेडायते अप्सरायते सत्रायते यत्रायते विद्यायते विहस्यते वृद्यते मद्यते अनेकार्थत्वेतु प्रस्मद्यते अस्मद्यते क्यङ् मानिनोश्च कुमारीवाचरति कुमारायते हरिणीवाचरति हरितायते युवतीवयुवत्यते सपत्नीव सपत्नायते सपत्नीयते सपत्नीयते युवतीरिव स्वायते पद्मीमृदुमिव पद्मामृदूयते सकोप धायाः पाचिकायते आचारेवगल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विब्वा वाग्रहणात् क्यङपि अवगल्भादयः पंचाद्यन्ताः क्विप्संयोगेनात्मनेपदित्वं अनुदात्तत्वं अवयवस्य समुदायित्वात् तेन तङ् अवगल्भते क्लीबते होडते तत्र हर्षवादपनेकार्थत्वं अत्र एतद्वार्त्तिकारस्तसामर्थ्यात् नवावगल्भतेइत्यादि फलं किंबलानामेवाचारे इति संज्ञावात् धात्वनामनेकार्थत्वात् अवगल्भावक्रे क्लीबावक्रे होडावक्रे वार्त्तिकेऽवेत्यसर्गविशिष्टपाठात् केवलादुपसर्गान्तरविशिष्टाच्च क्यङ् वेति माधवादयः तन्नेति वृत्तिवित्सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वावक्तव्यः सर्ववार्त्तिकं तु अनुबंधासर्गार्थं तत्र क्विबन्तेषु प्रातिपदिकग्रहणाद् इष्टमुपदेशितिनसंबध्यते तेनपदकार्थेन कृष्ण इवाचरति कृष्णति अतोगुणे त्रापा सहपररूपं अश्व इवाचरति अश्वति अतः अति प्रत्ययग्रहणमपनीय। अनेकार्थ इत्यङ्के नम्रि अ अतुः उः द्वित्वं अतोगुणे इति प्राप्तो अ तस्मादे इति दीर्घः ण अ वृद्धिः अतः आतोलोप इति वेत्यालोपः मालेवाचरति मालाति लिंगविशिष्टपरिभाषया एकादेशस्य पूर्वांतत्वाद्वा क्विप् मालोचकार लुङि अमालात् ५०
अत्र हलङ्ग्याब्भ्यो दीर्घात् इति लोपो न ङीसमासादवर्णात् आपोपि सोरेव लोपविधानात् इदृसको अमालासीत् कविरिवकवयति आनीलिडि कवीयात् सिद्धिः ह्रस्वद्धिरित्यत्र धातोरित्यनुवृत्त्या धातुरेव यो धातुरिति व्याख्यानात् नामधातोर्नाह्रस्वदीर्घ इतिकेचादयः अकवयीत् माधवस्तु नामधातोरपि वृद्धिमिच्छति अकवायीत् विविवयति ववायविवयतुः अवयात् अवादी

॥सर्वप्रातिपदिकेभ्यो वा क्विप् इत्यत्र कर्मणि त्रान्तं ... लिङ्गात् कस्यं प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमित्यनेन मालाद्याप् इत्यत्र अकः सवर्णे दीर्घ इत्यनेन एकादेशो ताद्विवचनेनेन वा समाधेयम्॥

सेयामेति प्रातिपदिकं तस्मात् करोतीति णिच् सिद्धः तस्मिन् वर्तमाने यामन्नाष्ट इत्स्थ केऽपि षांयामस्त्रा छूरवोयास्पति तद्विविशिष्टपाविज्ञापयति किं उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोक्तके मनाद्यं नेति विकीर्षितेदाष्ट्रः तन्नु
क क्रियते तेन मनस् आश्वास्यागट् सुमनायत ज्ञापनं च सजातीयविषयं तेन यत्रोपसर्गसरूपं सकलं स्रूयते नतु केनाप्यादेशेनापिहृतं तत्रैव षष्ठकृतिः तेन आऊढः ऊढ इत्यत्र गुणेनापहृतं तत्रात्स्त्र करणं न तस्मात् उन्मनायत्र अवगच्छ
सादिवत् समासे नत्रेषु विकल्पयतिति पूर्वपदाभावात् किं तद्धितेढायिताद स्त्र ज्ञापनस्य विषयत्वे षाष्टवार्तिकं लाघव प्रमाणं तथाहीति उस्योमाङ् आटः प्रतिषेध इत्यत्र आटआङि परे परस्त्र पनस्यादइत्सनेनझापितं आमन्त्रादीनामिस
नेन आउः प्रागाद् षष्ठकक्करणाभावे वल्लवति षष्टकरणं का तत्रयेन लवति तेनैवमंतव्यं यत्र षष्टवपदमादेशेनापहृतं न लवति तत्रैव षष्ठकरणेन आट् आउ उढियत इत्यत्र अढीयत इति सिद्धम्॥

तश्री शिवश्रयति श्रिश्रायश्रियतेः पितेव पितरति आत्मोपि पितृयात् स्वरिव स्वरति अत्र गारति स्वेति स्ववो वुणिति स्ववतेर इति
वनस्वति अतिव्यक्तत्वेन धातुपावस्थस्येव तत्र ग्रहणात् अलावीत् लुलाव द्रुरिव द्रवति णिश्रीतिचङ् न अद्रावीत् अनु
नासिकस्य क्विझलोः क्ङिति अनुनासिकान्तस्योपधाया दीर्घः स्यात् क्वौ झलादौ क्ङिति च इदमिवाचरति इदामति राजेवा
चरति राजानति पंथा इव पथीनति मथीनति ऋभुक्षीणति द्यौरिव दिवति इति माधवः अत्र ऊठ् विधिवत्तौ स्वचितं क इव क
ति च काविति हरदत्तः माधवस्त्वपश्लोपाविति स्ववचनाल्लिखितदृष्टिं बाधित्वा अतोलोपात् स्वक इति रूपमाह स्व इव सस्वो
सस्वयत्तु स्वामास स्वांवकारेति सदनाकरमेव स्त्र्यादिस्योर्लुप्यजेर्लोपश्च हलः अत्र तत्तज्ञापकविषये स्योस्त्रादिसोत्तव
त्पर्धक्यङ् स्यात् हलंतानामेषां लोपश्च अत्र त्रोत्रोत्तवति स्त्रायते अप्सरिति पर्युदासबलादत्र तत्तज्ञापकत्वे ऽपि तिलश्च
तेनेद्रन क्यङ्दिवास्त्राणत्वेति घेरात्रौ स्त्राणन कृतादयः ते दिवाक्रमत्वं तोत्पर्धः सुमनस् अस्य सलोपः सुमनायते तुरादोसं
यामयुद्धे इति पद्यते तत्र संयामेति प्रातिपदिकं तस्मात् करोतीति णिच् सिद्धः तस्मिन् निर्योगेनानुबंध आसज्यते सुद्देयोय
यामन्नाष्ट इत्स्थ केऽपि सामसंयाम मन्त्राष्टेन लक्षे विशिष्टपावेज्ञापयति उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोक्तके
प्रत्यये स्विकीर्षितेष्टषक् क्रियते इति तेन मनस् आश्वास्यागट् समनायते उन्मनायते उदन्मनायत एवंच अवागत्र
त अवागच्छिष्टेत्यादावपि अवेत्यस्य षट्करणं बोध्यं ज्ञापकं च समजातीयविषयं तेन यत्रोपसर्गसरूपं सकलं स्रूयते
न वादेशेनापहृतं तत्रैव षष्ठकृतिः एवंच आऊढः ऊढः स इवाचरति ऊढायिता अत्र उन्माद्य अवगत्येति वत्तनत्यश्च
ज्ञापकस्य विषयत्वे षाष्टवार्तिकं तत्राप्येव प्रमाणं तथाहि उस्योमाङ् आटः प्रतिषेधः उस्त्रितमोङोश्चपरयोराटः परस्व
पनेत्पर्धः उस्त्रामैदत्तत्र असीयत अकारीयत अढीयत आटश्चेति वृद्धाहेनदुतार्हद्वि विधानादिदं सिद्धमिति षष्टेस्थितं

लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् लोहितादिभ्यो डाजंताच्च भवत्यर्थे क्यष् स्यात् वा क्यषः क्यषंतात्परस्मैपदं वा स्यात् लोहितायते लो-
हितायति अत्र च्वेरित्यनुवृत्त्याभूततद्भावविषयत्वं लभ्यं तच्च लोहितशब्दस्यैव विशेषणं न तु डाचोऽसंभवात् नापि ऋादि-
त्रष्ट्याहाराणां तस्य प्रत्याख्यानात् तथा च वार्त्तिकं लोहितडाज्भ्यः क्यष्वचनं भृशादिष्वितराणीति न चैवं काम्यच इव क्य-
षोऽपि ककारः श्रूयेत उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यं तस्यापि तत्पक्षे प्रत्याख्यानात् पटपटायते पटपटायति कृभ्वस्तियो-
गं विनापि इह स्यात् डाजंतात्क्यषो विधानसामर्थ्यात् यत्तु लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च मूर्छानिद्राकृपाधू-
माः करुणा नित्यवर्मणीति पठित्वा श्यामादिभ्योऽपि क्यषमुदाहरंति तद्भाष्यविरुद्धं तस्मात्तेभ्यः क्यङेव श्यामा- +वार्त्तिक+
यते दुःखादयो वृत्तिविषये तद्वति वर्तंते लिंगविशिष्टपरिभाषया लोहिनीशब्दादपि क्यष् लोहिनीयति लोहिनीयते
कष्टाय क्रमणे चतुर्थ्यंतात्कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ् स्यात् कष्टाय क्रमते कष्टायते पापं कर्तुमुत्सहत इत्यर्थः सत्रकक्ष-
कष्टकृच्छ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायामिति वक्तव्यं कण्वं पापं सत्रादयो वृत्तिविषये पापार्थास्तेभ्यो द्वितीयांतेभ्यश्चिकी-
र्षायां क्यङ् पापं चिकीर्षतीत्यस्वपदविग्रहः सत्रायते कक्षायते इत्यादि कर्मणो रोमंथतपोभ्यां वर्तिचरोः रोमंथतपोभ्यां
कर्मभ्यां क्रमेण वर्तनायां चरणे चार्थे क्यङ् स्यात् रोमंथं वर्तयति रोमंथायते हनुचलन इति वक्तव्यं चर्वितस्याकृष्य पु-
नश्चर्वणे इत्यर्थः नेह कीटो रोमंथं वर्तयति अपानप्रदेशान्निःसृतं द्रव्यमिह रोमंथः तदश्नातीत्यर्थः इति कैयटः वर्तुलं क- ५८
रोतीत्यर्थः इति न्यासकारहरदत्तौ तपसः परस्मैपदं च तपश्चरति तपस्यति बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने ऊष्माणं कर्मभ्यां क्य-
ङ् स्यात् बाष्पमुद्वमति बाष्पायते ऊष्मायते फेनाच्चेति वक्तव्यं फेनायते शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे एभ्य
:कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् शब्दं करोति शब्दायते पक्षे तत्करोतीति णिङपीष्यत इति न्यासकारः शब्दयति सुदि-

नंदुर्दिननीहारेभ्यश्च सुदिनायते सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायां सुखादिभ्यः कर्मभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्यात् वेदनाकर्तुरिव
चेत्सुखानि स्युः सुखं वेदयते सुखायते सुखादिभ्यः कर्तृग्रहणं किं परस्य सुखं वेदयते नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् करणे इत्य
नुवृत्तेः क्रियाविशेषे पूजायां परिचर्यायामाश्चर्ये च नमस्यति देवान् पूजयतीत्यर्थः वरिवस्यति गुरून् शुश्रूषत इत्यर्थः
विस्मयत इत्यर्थः विस्मापयत इत्यन्ये पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च विविधं विरुद्धं वोत्क्षेपणं
व्यसनं उत्पुच्छयते विपुच्छयते परिपुच्छयते भाण्डात्समाचयने संभाण्डयते भाण्डानि समाचिनोति राशीकरोतीत्यर्थः समस्त
मयते चीवरादर्जने परिधाने च संचीवरयते भिक्षुः चीवराण्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतव
स्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् कृञर्थे मुण्डं करोति मुण्डयति व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योः पयः शूद्रान्नं वा व्रतयति वस्त्रात्स
माच्छादने संवस्त्रयति हलादिभ्यो ग्रहणे हलिकल्योरदन्तत्वं च निपात्यते हलिं कलिं वा गृह्णाति हलयति महद्धलं हलि
ः परत्वाद्वृद्धौ सत्यामपि इष्ठवद्भावेनाग्वल्लुप्यते अतः सन्वद्भावदीर्घौ न अजहलत् अचकलत् कृतं गृह्णाति कृतय
ति तूस्तानि विहन्ति वितूस्तयति तूस्तं केशा इत्येके जटीभूताः केशा इत्यन्ये पापमित्यपरे मुण्डादयः सत्यापेत्यत्रैव प
ठितुं युक्ताः प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इत्येव सिद्धे केषांचिद्ग्रहणं सापेक्षेभ्यो पि णिजर्थं मुण्डयति माणवकं मिश्रयत्य
न्नं श्लक्ष्णयति वस्त्रं लवणयति व्यञ्जनमिति हलकलयोर्ग्रहणार्थं सत्यस्यापुगर्थं केषांचित्प्रपंचार्थं सत्यं करोत्या
चष्टे वा सत्यापयति अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः अर्थापयति वेदापयति पाशाद्विमोचने विपाशयति रूपं पश्यति रूपय
ति वीणयोपगायति उपवीणयति तूलेनानुकुष्णाति अनुतूलयति तूलाग्रं तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः श्लोकैरुप
स्तौति उपश्लोकयति सेनयाभियाति अभिषेणयति उपसर्गात्सुनोतीति षः अस्य षेणयच प्राक्सितादिति ष

ति

॥ टित्त्वस्य द्वित्वेऽभ्यासमकार्ये अजिढत् । अड्डाड्डो निष्ठान्तः ॥ ६ ॥

अस्तिषिषेवयिषति स्वादिष्वभ्यासेन चेति षः । ओमानात्तुमाह । अन्नुलोमयति । व वसंवरणे व्वचं गृह्णाति वचयति वर्मणा
संनह्यति । संवर्मयति । वर्णं गृह्णाति वर्णयति । चूर्णैरवध्वंसते: अवचूर्णयति । इष्टवदित्यतिदेशात्पुंवद्भावादयः । एनीमाच
ष्टे एतयति । दरदमाचष्टे दरदयति । पृथुं प्रथयति । इह टेः सत्त्वात्पूर्वं वा टिलोपः । अपिप्रथत् । अपप्रथत् । स्त्वन्नं स्त्वन्नं दृढं
त्वन्नायति । क्रदयति । दृढयति । अबत्त्वनात् । अवक्रनात् । अदृढत् । परिवृढयति । पर्यवद्रढत् । ऊढिमाख्यत् । अ
डिढत् । ढत्वादीनामसिद्धत्वात् हलिति ञ्णादेश्य द्वित्वे सर्वत्रासिद्धमद्वित्वे इति वनित्यमेत्फक्कं ढिढत्वस्य द्वित्वमित्यन्ये
अजिढत् । ऊढमाख्यत् अडुढत् । अमुढत् । उः पुयण्जि इति वर्गप्रत्याहारस्य कारस्य रहो लिंगं द्वित्वे कार्येणावचश्चादेशो
नेति ऊनयतामुक्तं प्रकृत्यैकाच् इह टिलुको त्वापयति । वौ मां वाचष्टे वापयति मापयति मपर्यन्तस्य त्वमौ पररूपात्पूर्वं
नित्यत्वाट्टिलोपः । इह टिलुक्त्वाद्वादयति मादयति इत्यत्र तु न्याय्यं अंतरंगत्वात्पररूपे कृते प्रकृत्यैकाजिति सावात् न
च प्रकृतिभावोक्ताघेपत्वाद्धार्थ्यं स्व इतित्वमितव्यं साध्यस्यापेक्षाफलोदाहरणविशेषेऽन्यथासिद्धिपरत्वात् युवां आवां वा
युष्मयति अस्मयति । श्वानमाचष्टे शावयति न स्तद्धिते इति टिलोपः प्रकृतिभावस्तु न येन नाप्राप्तिन्यायेन टेरित्यस्यैव
बाधको हि सः । तत्र संप्रसारणं अन्येतु नस्तद्धिते इति नेहाति दिग्नापते इष्टस्ति तस्याः टष्टत्वात् वृक्षिष्ट इत्यादौ परत्वाट्टेरित्य
स्यैव प्रवृत्तेः तेन शुनयतीति रूपमाहुः । विद्वांसमाचष्टे विदयति अंगवृत्तपरिभाषया संप्रसारणं नेत्येके संप्रसारणे ५९
इष्टवदतिदेशोऽयं विद्वा वयति नित्यत्वाट्टिलोपात्प्राक् संप्रसारणं अंतरंगत्वात्पूर्वरूपं टिलोपः । विदयतीत्यपरे उदञ्चमा
चष्टे उदीचयति उदैचिचत् । प्रत्यंचं प्रतिचयति प्रत्यचिचत् इकोऽसवर्णे इति प्रकृतिभावपक्षे प्रतिअचिचत् सम्यं
चमाचष्टे समीचयति सम्यचिचत् समिअचिचत् । तिर्यंचमाचष्टे तिरश्चयति अचे ढिलोपेनापहारेऽपि बहिरंगत्वेना

॥ प्रज्ञासमतस्य त्रसत्त्वेरहत्तमिति वृक्षमिष्टसतिप्रश्न इति तत्त्वरवबाधूयात् तेन शेष्टचे
अष्टरूपोदाहरणे एवं प्रकृत्यैकाजिति सूत्रमस्य सामिद्धत्त्रमर्थ ॥

॥ वदत्राघ एलेक्षात्रुः किंतु
संप्रसारणं द्वित्वं पश्चात् इह्रं प्रद्ध
टेलोपः पूर्वस्मालोपो ढि: ऊ
ढिरिति सिद्धं ऊढिमाख्यत्
इत्यत्र ढत्वादीनामसिद्ध
कोऽसंतद्वैनामसिद्धत्वा
त् ऊ विद्वायद इति बाष्ट
स्य द्वित्वं हलादिःशेषः
अभ्यासकार्ये अजिग्
मागमः ऊदुरखमिति उत्व
धत्वष्टुत्वादि अजिढद्दद्
इति सिद्धम् ॥

स्तूलित्यादिसत्र्द्यसुदाहृति ॥ ६ ॥

सिषेधा रसस्त्विति अमि द्ववदत्वेति विलोलुक् न्यादेन प्रथमटिलोपो॥ सिद्धः अतः पुन टिलोपेन अगदृत्वपरित्वा यथावा च
डि॥ असौ पिवाङुपधाह्रस्वोन अतितिरायत् देवधृच्छ अदिदेवद्यत् अददोधं अदद्युतत् अशुशुभचं अशुशुभ आप
तिवडि॥ अशुशुभ आयत् अदशुवं च अदशु आयति आददशु आयत् शुवं लावयति अबीरवत् श्रावं अबुश्रवत् श्रियं
अशिश्रियत् गां अजूगवत् रायं अरीरवत् नावं अनूनवत् स्वप्नं स्वापाशुषयत् स्वः स्वयति असिस्वत् बहून् बावयति
बहयतीत्यन्ये स्रग्विणं स्रजयति संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः श्रीमतीं श्रियंतं वा अशिश्रयत् पयस्विनीं पयसयति इह टिलो
पोन तदपवादस्य लुकः प्रवृत्तत्वात् स्थूलं स्थवयति दूरं दवयति कथंतर्हि दूरयत्यवनते विवस्वतीति दूरमतति अवतेवा
दूरात् दूरां तं करोतीत्यर्थः युवानं यवयति कनयति युवाल्पयोरिति वा कन् अंतिकं नेदयति बाढं साधयति प्रज्ञा
स्वं प्रज्ञापयति इह अडयोन उपसर्गस्य दृष्टत्वे दृढं द्रढयति वर्षयति त्रिप्रं त्रापयति स्वारं स्वापयति स्फुरं स्फारय
ति स्फुरं स्फायंयति उरं वरयति वारयति बहुलं बंहयति गुरुं गरयति तृप्रं त्रपयति वृंदारकं वृंदयति इति नामधा
तु प्रक्रिया कंम्वादिस्योयक् एभ्यो धातुभ्यो नित्यं यक् स्यात् स्वार्थे धातवः किं प्रातिपदिके त्योमाभूत् द्विधा हि कंड्वा
दयः धातवः प्रातिपदिकानि च कंडून् गात्रविघर्षणे कंडूयति कंडूयते मंतु अपराधे रोषे इत्येके मंतूयति वेड स्काति
तमाद मंतूयते वल्गु पूजा माधुर्ययोः वल्गूयति असु उपतापे असू असूञ् इत्येके असूयति असूयति असूयते ले
ट् लोट् धौत्ये पूर्वभागे स्वप्ने च दीप्ता वित्येके लेट्यति लोट्यति लेटि ना लोला दीप्तौ इरस् इरज् इरञ् ईर्ष्यायां इरस्य
ति इरज्यति हलिचेति दीर्घः ईर्यति ईर्यते उपस प्रकाशे ना वेवद धौत्यस्वप्नेच मेधा आशुग्रहणे मेधायति कुषुभ क्षेपे
कुषुभ्यति मगध परिवेष्टने नीचदास्य इत्यन्ये तंतस पंपस दुःखे सुख दुःख तक्रियायां सुखयति दुःखयति सुखंड

ःखवान्भवतीत्यर्थः सपर पूजायां अरर आराकर्मणि भिषज् चिकित्सायां भिष्णज् उपसेवायां इषुध शरधारणे चरण वरण
गतौ चुरण चौर्ये तुरण त्वरायां भुरण धारणपोषणयोः गद्गद वाक्स्खलने एला केला खेला विलासे इत्यन्ये लेखा स्खल
ने च अदंतोयमित्यन्ये लेख्यति लिट अल्पकुत्सनयोः लिट्यति लाट जीवने हृणीङ् रोषणे लज्जायां च महीङ् पूजायां म
हीयते पूजां लभते इत्यर्थः रेखा श्लाघासादनयोः द्रवस परितापपरिचलनयोः तिरस अन्तर्द्धौ अगद नीरोगत्वे उरस ब
लार्थः उरस्यति बलवान्भवतीत्यर्थः तरण गतौ पयस प्रसृतौ संभूयस प्रभूतभावे अम्बर संवरणे आकृतिगणो
यं इति कण्ड्वादिः कण्डूयतेः सन् सन्यङोरिति प्रथमैकाचो द्वित्वे प्राप्ते कण्ड्वादेस्तृतीयस्येति वाच्यं कण्डूयियिषते कण्डूता
सन् यथेष्टं नामधातुषु आद्यानां वा यणां अन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः अडादेस्ताद्येतरस्य पुपुत्रीयिषति पुतित्रीयिषति
पुत्रीयियिषति अशिश्वीयिषति अश्वीयियिषति नदराणां संयुक्तानां अचः परस्य वा द्वित्वनिषेधः इंद्रीयतेः सन् द्री
ञश्च भिन्नाश्च योन्यतरस्य द्वित्वं इंदिद्रीयिषति इंद्रीयियिषति चिचंद्रीयिषति चंदिद्रीयियिषति चंद्रीयियिषति प्रि
यमाख्यातुमाचक्षाणं प्रेरयितुं वेच्छति पिप्राययिषति प्रापिपयिषति उरुं विवारयिषति वारिरयिषति वारयियिषति बा
ढं सिसाधयिषति इत्यादिरूपत्रयं पवेनास्ति यङ् सन् ण्यन्तात् सन् बोभूयिषति यङ् णिच् सनंतात् णिच् बोभूययिषति
इत्यादि प्रत्ययमालेति अनुदात्तङित आत्मनेपदं आस्ते शेते भावकर्मणोः बभूवे अनुबभूवे कर्त्तरि कर्मव्यतिहारे ५०
क्रियाविनिमये द्योत्ये कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् व्यतिलुनीते अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः श्नसोरल्लोपः व्यतिस्ते
व्यतिषाते व्यतिषते तासस्त्योर्लोपः व्यतिसे धि च व्यतिध्वे ह एति व्यतिहे व्यत्यसे व्यतिराते इ व्यतिनाते उ व्यति
वते न गतिहिंसार्थेभ्यः व्यतिगच्छन्ति व्यतिघ्नन्ति प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानं हसादयो हसप्रकाराः शब्दक्रियाः व्यति

हसंति व्यतिलुनंति हरतेरप्रतिषेधः संप्रहरंते राजानः इतरेतरान्योन्योपपदाच्च परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यं इतरेतरस्या
न्योन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनंति नेर्विशः निविशते परिव्यवेभ्यः क्रियः अकर्त्रे त्तिप्रायार्थमिदं परिक्रीणीते विप
राभ्यांजेः विजयते पराजयते आङोदोनास्यविहरणे आङ् पूर्वाद्ददातेर्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मनेप
दं स्यात् विद्यामादत्ते अनास्यविहरणे किं मुखं व्याददाति आस्यग्रहणमविवक्षितं विपादिकां व्याददाति पदातिः पा
दस्फोटो विपादिका नदीकूलं व्याददाति परांगकर्मकान्न निषेधः व्याददाति पिपीलिकाः पतंगस्य मुखं क्रीडोनुसं
परिभ्यश्च वा दाङ् अनुक्रीडते संक्रीडते परिक्रीडते आक्रीडते अनोः कर्मप्रवचनीयान्न उपसर्गेण समासाहचर्या
त्व माणवकमनुक्रीडति तेन सहेत्यर्थः ईतोसार्थे इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं समोकूजने संक्रीडते कूजनेतुक्री
डति चक्रं आगमेः क्षमायां ण्यंतस्येदं ग्रहणं आगमस्व तावत् आमादीर्घ इत्यर्थः शिक्षेर्जिज्ञासायां धनुषि शि
क्षते धनुर्विषये ज्ञाने लाभेच्छा न विद्यमिद्धतीत्यर्थः आशिषि नाथः आशिष्येवेति नियमार्थं वार्त्तिकमित्युक्तं सर्पिषो ना
थते सर्पिर्मे स्यादिति आशास्ते इत्यर्थः कथं नाथसे किमु पतिं न नृत्वतामिति नाथसे इति पाठ्यं हरतेर्गतताच्छील्ये
गतं प्रकारः पैतृकं मश्वा अनुहरंते मातृकं गावः पितुर्मातुश्च आगतं प्रकारं सततं परिशीलयतीत्यर्थः ताच्छील्ये किं
मातुरनुहरति किरतिकिरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेष्विति वाच्यं हर्षादयो विषयाः तत्र हर्षो विक्षेपस्य कारणं
इतरे फले अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने अपाक्किरतेः सुट् स्यात् मुक्पिदर्षादिषेवेवक्तव्यः अपस्किरते वृषो हृष्टः
:कुक्कुटो भक्षार्थी श्वा आश्रयार्थी च हर्षादिष्विति किं अपकिरति कुसुमं इदंतं सुटोन हर्षादिमात्रविवक्षायां अपकिरत
ङ् प्रापस्तवपापिस्तु मतावेनेष्यते इत्याक्षः गजोपकिरति आङि नुप्रच्छ्योः आनुते आपृच्छते शापउपालंभे आक्रोशा र्थे

संॱ

स्वरितेतः अकर्त्रभिप्रायेपि फले त्वप्राप्तरूपे आत्मनेपदं वक्तव्यमित्यर्थः कस्मा अग्न्यापते समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते
स्थाघ्वोरिच्च समस्थित समस्थिषातां समस्थिषत अवतिष्ठते आङः प्रतिज्ञायामुपसंख्यानं शब्दं नित्यमातिष्ठते नि-
त्यत्वेन प्रतिजानीत इत्यर्थः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च गोपी कृष्णाय तिष्ठते आशयं प्रकाशयतीत्यर्थः संशय्य क-
र्णादिषु तिष्ठते यः कर्णादीन्नि र्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः उदोनूर्ध्वकर्मणि मुक्तावुत्तिष्ठते अनूर्ध्वे किं पिठादुत्तिष्ठति ई-
हायामेव नेह ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति उपान्मंत्रकरणे आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते मंत्रकरणे किं भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन
उपाद्देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यं आदित्यमुपतिष्ठते कथं तर्हि स्तुत्यं स्तुतिभिरथ्याभिरुपत-
स्थे सरस्वतीति देवतात्वारोपात् नृपस्य देवतात्वाद्वा गंगा यमुनामुपतिष्ठते उपश्लिष्यतीत्यर्थः रथिकानुपतिष्ठते मित्री
करोतीत्यर्थः पंथाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते प्राप्नोतीत्यर्थः वा लिप्सायामिति वक्तव्यं भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठति
वा लिप्सयोपगच्छतीत्यर्थः अकर्मकाच्च उपतिष्ठतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात् भोजनकाले उपतिष्ठते सन्निहितो भ-
वतीत्यर्थः उद्विभ्यां तपः अकर्मकादित्येव उत्तपते वितपते दीप्यत इत्यर्थः स्वांगकर्मकाच्चेति वक्तव्यं स्वमंगं स्वांगं न
तु अध्रुवमिति परिभाषितं उत्तपते वितपते पाणिं नेह सुवर्णमुत्तपति संतापयति विलापयतीत्यर्थः चैत्रो मैत्रस्य पा-
णिमुत्तपति संतापयतीत्यर्थः आङो यमहनः आयच्छते आहते अकर्मकात् स्वांगकर्मकादित्येव नेह परस्य शिर आह- ५१
न्ति कथं तर्हि आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः इति भारविः आहध्वं मा रघूत्तमं इति भट्टिश्च प्रमाद एवायमिति भागवृ-
त्तिः प्राप्येत्यध्याहारो वा ल्यब्लोपे पंचमी इति उक्तं तु विनैव तदर्थविगतिर्यत्र तद्विषयत्वं नेत्रुमित्यादिषु तस्याध्यारो-
वा समीपमित्येतिवा आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां वधादेशो वा लुङि आवधिष्ट आवधिषातां हनः सिच् किस्यात् अ-

नासिकलोपः आहत आहसातां आहसत यमो गंधने सिच्कित्स्यात् गंधनं सूचनं परदोषाविष्करणं उदायत गंधने किं

उदायंस्त पादं आकृष्टवानित्यर्थः समो गम्यृच्छिभ्यां अकर्मकाभ्यामित्येव संगच्छते वा गमः गमः परो झलादी लिङ्सिचौ *कला*

वा कितौ स्तः संगसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छिष्यते अकर्मकाभ्यां किं ग्रामं संगच्छति विदिप्रच्छिस्वरतीनां

उपसंख्यानं वेत्तेरेव ग्रहणं संवित्ते संविदा विद्रे विभाषा वेत्तेः परस्य झादेशस्य रुडागमो वा स्यात् संविद्रते संविदते

संपृच्छते संस्वरते अर्त्तिश्रुदृशिभ्यश्चेति वक्तव्यं अर्त्तीति द्वयोर्ग्रहणं अद्दुधौतु इयर्त्तेरेवेत्यन्ये मा समृत मा समृषा

तां मा समृषत विसमार्त्त समार्षातां समार्षतेति स्वादेः इयर्त्तेस्तु मा समरत मा समरेतां मा समरंतेति समारत स

मारेतां समारंतेति च संशृणुते संपश्यते अकर्मकादित्येव अतएव रक्षांसीति पुरापि संशृणुमहे इति मुरारिप्रयोगः

प्रामादिक इत्याहुः अध्याहारो वा इति कथयन्ति अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्मकेति

चेत् शृणु धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया वहति भारं नदी वह

ति स्यन्दते जीवति नृत्यति प्रसिद्धेर्यथा मेघो वर्षति कर्मणो विवक्षातो यथा हितान्न यः संशृणुते स किं प्रभुः उपस

र्गादस्यत्यूह्योर्वेति वाच्यं अकर्मकादिति निवृत्तं वंधं निरस्यति निरस्यते समूहति समूहते उपसर्गात्किमस्यः ऊहते वा

दोक्तिरिति वस्तसमुत्स्यात् अपि समुत्स्य निसमुपविभ्यो ह्वः निह्वयते स्पर्धायामाङः कृष्णश्चाणूरमाह्वयते स्पर्धायां किं

पुत्रमाह्वयति गंधनावक्षेपसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः गंधनं हिंसा उत्कुरुते सूचयतीत्य

र्थः सूचनं हि प्राणवियोगानुकूलत्वाद्धिंसैव अवक्षेपणं भर्त्सनं श्येनो वर्तिकामुदाकुरुते भर्त्सयते इत्यर्थः हरि

मुपकुरुते परदारान्प्रकुरुते तेषु सहसा प्रवर्त्तते इत्यर्थः एधोदकस्योपस्कुरुते गुणमाधत्ते गाथाः प्रकुरुते

प्रकः पचति आत्मं प्रक्रमते धर्मार्थं विनिष्क्रांते एष किं कटं करोति अर्थः प्रमदने प्रमदनं क्रमा अस्तित्वस्य पदमर्थणि
अस्तित्ववेवेतिपावात् आत्तुमधिक्रमते क्रमते इत्यर्थः अस्तित्ववत्। इतिवा वेः आत्मकर्मणः स्वरान् विक्रमते उच्चारय
तीत्यर्थः आत्मकर्मणः किं चित्रं विकरोति कामः अकर्मकाच्च वेः क्रम इत्येव आत्मा विक्रुर्वते विकारं लभंते समानमनोऽसं
ज्ञानाचार्यकरणज्ञानतत्त्वविगणनव्ययेषु नियः अतो भेदनं ज्ञानविगणनव्ययाः मसते वर्वाव्याः इतरेषु योगोपाध
यः तथा हि आत्मेनयते आत्मार्थमिति दांतत्रिष्वेत्यः प्रापयतीत्यर्थः नेनवत्रिष्व संमाननेफलितं उत्संजनेतदादरणं दंस
मुन्नयते उत्क्षिपतीत्यर्थः माणवकमुपनयते विधिना आत्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः उपनयनसंस्कारेणाध्यापनेन उपने
तरि आचार्यं विक्रियते ज्ञानं तत्त्वं नयते निश्चिनोतीत्यर्थः कर्मकरानुपनयते स्वलिदानेन स्वसमीपं प्रापयतीत्यर्थः विग
णने ऋणादेर्निश्यातने करं नयते राज्ञे देयं भागं परिशोधयतीत्यर्थः आत्मविनयते धर्मार्थं विनियुंक्ते इत्यर्थः कर्तृस्थे च
शरीरे कर्मणि नियः कर्तृस्थे कर्मणि यदात्मनेपदं प्राप्तं तच्छरीरावयवनिमित्त एव स्यात् स्वत एव शरीरमात्मनेच देवदवोलन्स्य
ते क्रोधं विनयते अपगमयति तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्तृगत्वात् स्वरितेत् त्रिनः इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदं तेनेह न गतुं
विनयति विगणव्यमानं तियोरूपमिति कर्तृगामित्वाविवक्षायां न विधति वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः वृत्तिरप्रतिबंधः
क्र विक्रमते बुद्धिर्न प्रतिहन्यत इत्यर्थः सर्गउत्साहः अध्ययनाय क्रमते उत्सहते क्रमंते स्मिन् शास्त्राणि स्फीतानि तव ५२
तीत्यर्थः उपपराभ्यां वृत्त्यादिषु आभ्यामेव क्रमेन तु उपसर्गांतरं पूर्वात् उपक्रमते पराक्रमते नेह संक्रामति आङ उद्गमने
आक्रमते सूर्यः उदयतीत्यर्थः ज्योतिरुद्गमने इति वाच्यं नेह आक्रमति धूमो हर्म्यतलात् वेः पादविहरणे साधु विक्र
मते वाजी पादविहरणे इति कामतिसंधिः द्विधा तवति स्फुटतीत्यर्थः प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां समर्थो तुल्यार्थौ ताकं प्रादि

वात्परस्रूपं प्रारंभे अनयोस्तुल्यार्थता प्रक्रमते उपक्रमते समर्थाभ्यां किं प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः उपक्रामति आगच्छतीत्यर्थ
: अनुपसर्गाद्वा क्रामते क्रमते अप्राप्तविभाषेयं वृत्त्यादौ तु नित्यमेव अपह्नवे ज्ञः शतमपजानीते अपलपतीत्यर्थः अक
र्मकाच्च सर्पिषो जानीते सर्पिषा उपायेन प्रवर्त्तत इत्यर्थः संप्रतिभ्यामनाध्याने शतं संजानीते अवेक्षत इत्यर्थः शतं प्रति
जानीते अंगीकरोतीत्यर्थः अनाध्यान इति स्मागोथितउच्यते तस्मात्समर्थाच्च अकर्मकाच्चेति प्राप्तिरपि वार्यते मातरं मातुर्वा
संजानाति कर्मणः शेषत्वेविवक्षायां षष्ठी भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः उपसंभाषोपमंत्रणे
धातोर्वाच्ये इतरे प्रयोगोपाधयः शास्त्रे वदते भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः उपसंभाषा सांत्वने भृत्यानुपवदते सांत्वय
तीत्यर्थः ज्ञाने शास्त्रे वदते यत्ने क्षेत्रे वदते विमतौ विवदंते उपमंत्रणमुपछंदनं उपवदते प्रार्थयत इत्यर्थः व्यक्तवाचां
समुच्चारणे मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात् संवदंते ब्राह्मणाः नेह संप्रवदंते खगाः अनोरकर्मका
त् व्यक्तवाक्विषयादनुपूर्वादकर्मकात् वदेरात्मनेपदं स्यात् अनुवदते कठः कलापस्य अकर्मकात् किं उक्तमनु
वदते व्यक्तमनुवदति व्यक्तवाचां किं अनुवदति वीणा विभाषा विप्रलापे विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणे
उक्तं वा स्यात् विप्रवदंते विप्रवदंति वा वैद्याः अवाद्ग्रः अवगिरते गृणातेरयं अवपूर्वेन प्रयुज्यते एवेति लाघवं समः
प्रतिज्ञाने शब्दं नित्यं संगिरंते प्रतिजानीत इत्यर्थः प्रतिज्ञाने किं ग्रासं उदश्चरः सकर्मकात् धर्ममुच्चरते उल्लंघ्य गच्छ
तीत्यर्थः सकर्मकात् किं बाष्पमुच्चरति उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः समस्तृतीयायुक्तात् रथेन संचरते दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्य
र्थे संप्रदाने तृतीयांते न युक्तात् उक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संयच्छते पूर्वसूत्रे सम इति षष्ठी तेन सूत्र
द्वयमिदं व्यवहितेपि प्रवर्त्तते रथेन समुपाचरते दास्या संप्रयच्छते उपाद्यमः स्वकरणे स्वकरणं स्वीकारः पाणिमुप

यच्छते विलाघोपलम्भने शमः सिद्धं किं वा स्यात् विवादे रामः सीताम् उपायंस्त उपायंस्त वा उदवोढ इत्यर्थः गंधनोगे उपय
मेव पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यं किंतु ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः सनंतानामेवोपादानात् धर्मं जिज्ञासते शुश्रूषते सुस्मूर्षते दि
दृक्षते नानोर्ज्ञः शुश्रमनुजिज्ञासते पूर्ववत्स्यैवायं निषेधः अनंतरस्येति न्यायात् तेनेदं न सर्पिषोऽनुजिज्ञास
ते सर्पिषा प्रवर्तितुमिच्छतीत्यर्थः पूर्ववत्सनः इति तङ् अकर्मकाच्चेति केवलादिधातु प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः आभ्यां सनं
ताश्रुवतर्क्कं न स्यात् प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति कर्मप्रवचनीयात्स्यादेव देवदत्तं प्रतिशुश्रूषते ज्ञादेः शितः म्रिय
तेर्लुङ्लिङोश्चेति व्याख्यातं पूर्ववत्सनः सनः पूर्वो यो धातुस्तेन तुल्यं सनंतादप्यात्मनेपदं स्यात् एदिधिषते शिशि
शिषते निविविक्षते पूर्ववत्किं शुश्रूषति ज्ञादेरित्यादि स्त्रं वधमेसनो तेत्यनुवृत्या वा क्यनेदेन व्याख्येयं तेनेह न शि
ज्ञासति शुश्रूषति आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य एधांचक्रे योपात्म्यां सुडो रयज्ञपात्रेषु प्रत्युक्ते उपहत्य के सागरा
श्रोपसर्गादिति वक्तव्यं उपचक्रे निचक्रे अप्रयज्ञपात्रेषु किं इह मा विपात्राणि प्रवत्स्यन्ति किं समः संस्कृतु वा संस्कृते नात्रेशु
डीनवने उदने चक्रे अस्त्यवदतीत्यर्थः बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलं इह अङ्गनोऽङः खन्नातानिबुके इहत
यतो गोत्रुजे इत्यर्थः अनवने किं महीं बुनक्ति णेरणो यकर्मणो वेसकर्त्रानाध्याने ण्यंतादात्मनेपदं स्यात् अणो या
क्रियासेव वेत्य ण्यंतेनोच्यते अणावकर्मकार्कं सचेतो कर्त्रास्यात् न चाध्याने णिचश्चेति सिद्धे कर्त्रभिप्राये अभि
दं कर्त्रभिप्राये उ विलाघोपपदे नेति विकल्पे णावकर्मकादिति परस्मैपदे च परत्वात्प्राप्ते पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेव
घ्यते कर्तृस्थ नावकाः कर्तृस्थ किं व्याघ्रो दाहरणं तथाहि पत्यंयतिनवनकाः चाकुर्षज्ञानं विषयीकुर्वतीत्यर्थः प्र
रणं ज्ञात्वा योगं प्रत्यपतिष्ठत् विषयोऽस्य वर्तीत्यर्थः ततो हेममलिव दर्शयंति तिनवंनकाः प्रत्यपतीत्यर्थः पुनर्णायर्षस्यवि ५३

वृक्षाणां दर्शयते सेवः प्रथमतृतीयस्थो द्वितीयचतुर्थयोस्तुल्योऽर्थः न च तृतीयककक्षायां तङ् क्रियासाम्येपि कर्मणोक
र्मकारकस्यलोककर्तृत्वाभावात् चतुर्थ्यान्तु तङ् द्वितीयमादाय क्रियासाम्यात् प्रथमायां कर्मणो तत्रस्यैव कर्तृत्वाच्च प
पफ* वं आरोहयते हस्तीत्युदाहरणं आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः स्पष्टावस्थेतीत्यर्थः तत आरोहति हस्ती न्यग्भवतीत्यर्थः
ततो णिच् आरोहयन्ति आरोहन्तीत्यर्थः ततआरोहयते न्यग्भवतीत्यर्थः यद्यपत्रपति आरोहन्तीति प्राग्वत् न तत्कर्म
ण एव हेतुव्यापारो णिच् दर्शयति सेवः आरोहयति हस्ती पकृपत आरोहणस्य प्रेरयतीत्यर्थः ततो णिङ्स्यान्तं स्वकृ
ति स्यांच उपाद्वयोर्द्वयोरपि प्रेरणयोस्त्यागे दर्शयते आरोहयते इत्युदाहरणं अर्थस्तु प्राग्वत् अस्मिन्पक्षे द्वितीयक
क्षायां न तङ् समानक्रियात्वात् णिजर्थस्याधिक्यत्वात् अनाध्याने किं स्मरति वनगुल्मं कोकिलः स्मरयति वनगु
ल्मः उत्कंठापूर्वकस्मृतो विषयो भवतीत्यर्थः लीस्म्योर्हेतुभये व्याख्यातं गृधिवंच्योः प्रलंभने प्रतारणे वृत्तिं लाल्यापा
यत् माणवकं गर्धयते वंचयते वा प्रलंभने किं श्वानं गर्धयति अभिकांक्षामस्योत्पादयतीत्यर्थः अहिं वंचयति
वर्जयतीत्यर्थः लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च व्याख्यातं मिथ्योपपदात्कृञोभ्यासे णिजन्तस्यैव पदं मिथ्याकार
यते स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः मिथ्योपपदात्किं पदं सुष्ठु कारयति अभ्यासे किं सकृत्पदं मिथ्या कारय
ति स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले यजते सुनुते कर्त्रभिप्राये किं ऋत्विजो यजंति सुन्वंति अपाद्वदः न्यायमपव
दते कर्त्रभिप्राय इत्येव अपवदति णिचश्च कारयते समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रंथे अयं ग्रंथ इति छेदः व्रीहीन्संयच्छते भारमु
द्यच्छते वस्त्रमायच्छते अग्रंथे किं उद्यच्छति वेदं अधिगंतुमुद्यमं करोतीत्यर्थः कर्त्रभिप्राय इत्येव अनुपसर्गाज्ज्ञः गां
जानीते अनुपसर्गात्किं स्वर्गलोकं न प्रजानाति कथं तर्हि सेहिः इंद्रन्दपः सर्वमवाप्स्योवते ततोनुयज्ञेगमनेस्कृत

स्येति कर्मणि लिट् त्वेपेलेति विपरिणामः विनाशोपपदेन प्रतीयमाने स्वरितञित इत्यादियत्र स्यात्मनेपदविहितं
तस्माभापोद्धारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योत्ये वा स्यात् स्वं यज्ञं यजति यजते वा स्वं कटं करोति कुरुते
वा स्वं पुत्रमपवदत्यपवदते वा स्वं यज्ञं कारयति कारयते वा स्वं व्रीहिं संवपति संवपते स्वां गां जानाति जानीते वा
इत्यात्मनेपदं शेषात्कर्तरि परस्मैपदं अति अनुपराभ्यां कृञः कर्तृगेपि फले गंधनादौ च परस्मैपदार्थमिदं अनु
करोति कर्त्तरीत्येव नाव कर्मणि मा भूत् न चैवमपि कर्मकर्त्तरि प्रसंगः कार्यातिदेशस्य मुख्यत्वात् तत्र कर्मवत्कर्म
णेत्यात्मनेपदेन परेणास्य बाधात् शास्त्रातिदेशपक्षे तु कर्त्तरि कर्मेत्यतः शेषादित्यतः च कर्त्रीय दृश्यमनुवर्त
त्य कर्त्रैव विधः कर्त्ता न तु कर्मकर्त्तेति व्याख्येयं अतिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः क्षिप प्रेरणे स्वरितेत् अभिक्षिपति प्रावह
ः प्रवहति परेर्मृषः परिमृष्यति योऽडादिकस्तु उपरिमृषति इदं परेरिति योगं विनाप्यवहे रपीति कश्चित् व्याङ्प
रिभ्यो रमः विरमति उपाच्च यज्ञदत्तमुपरमति उपरमयतीत्यर्थः अन्तर्भावितण्यर्थोऽयं विनापि कर्मकात् उपाद्रमे
रकर्मकात् परस्मैपदं वा स्यात् उपरमति उपरमते वा निवर्त्तत इत्यर्थः बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः एभ्यो
ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् लिवक्षेत्यस्यापवादः बोधयति पद्मं योधयति काष्ठानि नाशयति दुःखं जनयति सुखं प्र
ध्यापयति प्रापयतीत्यर्थः द्रावयति विलापयतीत्यर्थः स्रावयति स्यन्दयतीत्यर्थः निगरणचलनार्थेभ्यश्च निगारयति ५४
आशयति भोजयति चलयति कंपयति अदेः प्रतिषेधः आदयते देवदत्तेन गतिबुद्धीति कर्मत्वे आदिखाद्योर्नेति प्र
तिषिद्धं निगरणचलनेति सूत्रेण प्राप्तस्यायं निषेधः शेषादिति कर्त्रीति प्राप्ते परस्मैपदं स्यादेव आदयत्यन्नं वटुना
अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् ण्यन्तात्परस्मैपदं स्यात् शेते कृष्णः तं गोपी शाययति न पादम्याङ्यमाङ्यस प

रिमुहरुचिनृतिवदवसः एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं न पिबतिर्निगरणार्थः इतरे चित्तवत्कर्तृकाकर्मकाः नृतिश्चलनार्थो वि
पि तेन सर्वत्र फलेन प्राप्तिः पाययते दमयते आयामयते आयासयते परिमोहयते रोचयते नर्तयते वादयते वास
यते धेट उपसंख्यानं धापयेते शिशुमेकं समीची अकर्त्रभिप्राये ऽयं पादि इति परस्मैपदं स्यादेव वत्सान् पाययति पयः
दमयंतीकमनीयतामदं त्रिका वासयति वाक्यशेषः लोहितायति लोहितायते द्युद्भ्यो लुङि अद्युतत् अद्योतिष्टः
वृद्भ्यः स्यसनोः वर्त्स्यति वर्तिष्यते विवृत्सति विवर्तिषते लुटि च क्लृपः कल्प्तासि कल्पितासे कल्प्स्यति कल्पिष्य
ते कल्प्स्यते चिकल्पिषते चिकल्प्सति चिकल्प्सते समासांतव्यवस्थाः भावकर्मणोः लडादयः भावकर्मणोरिति तङ्
सार्वधातुके यक् धातोर्यक् प्रत्ययः स्यात् भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परे भावो भावना उत्पादना क्रियेति यावत् सा च धा
तुत्वेन सकलधातुवाच्या भावार्थकलकारेणानूद्यते युष्मदस्मद्भ्यां सामानाधिकरण्याभावात् प्रथमपुरुषः तङ् वा
च्यभावनायाः असत्त्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादि किंत्वेकवचनमेव तस्यौत्सर्गिकत्वेन संख्यानपेक्षत्वा
त् अनभिहिते कर्तरीति तृतीया त्वया मया ऽन्यैश्च भूयते स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृ
शां वा चिण्वदिट् उपदेशे योऽच् तदन्तानां हनादीनां च चिणीवाङ्गकार्यं वा स्यात् स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्या
दीनामिडागमश्च अचिणि चिण्वद्भावसंनियोगशिष्टत्वात् तद्भावे इडार्धधातुकस्येत्यधिकृतं सीयुडो विशेषणं नेत
रेषां सम्यक्तिचारात् चिण्वद्भावाद्वृद्धिः भाविता भविता भाविष्यते भविष्यते भूयतां अभूयत भूयेत भाविषीष्ट भवि
षीष्ट चिण् भावकर्मणोः चिण् स्यात् भावकर्मवाचिनि तशब्दे परे अभावि अभाविष्यत अभविष्यत तिङोऽकर्मका कर्मणि
न द्वितीया अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया वा अनुभूयेते अनुभूयन्ते त्वमनुभूयसे अहमनुभूये अन्वभावि

अस्नाविषातां णेर्लोपः स्नाप्यते स्नापयांचक्रे स्नापयांबभूवे स्नापयामासे इड्वतन्नाहृस्वः णौ चिड्युपधेवक्त ते हृस्व इ
ति द्वेन तसिमाद्वयंदिक्केरपिस्यतिदेह इत्यादौ सार्वधातुके एव एतद्विहितमित्याहुः स्नाविता स्नापयिता चिण्वदिट् आत्मनीयेन
सिद्धत्वाल्लिल्लोपः पक्षे स्नापयिता स्नाविष्यते स्नापयिष्यते स्नाप्यतां अस्नाप्यत स्नाविषीष्ट स्नापयिषीष्ट अस्नावि अ
स्नाविषातां अस्नापयिषातां श्रुत्स्यते श्रुत्स्यांचक्रे श्रुत्स्यिता श्रुत्स्यिष्यते बोस्त्यते यङ्लुगन्तात् बोस्त्यते बोस्त
यांचक्रे बोस्तविता बोस्ताविता अकृत्सार्वेतिदीर्घः स्तूयते विस्तुः तुष्टुवे स्नाविता स्तोता स्नाविष्यते स्तोष्यते अस्नावि अ
स्नाविषातां अस्तोषातां गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः अर्यते स्मर्यते सस्मरे परत्वान्नित्यत्वाच्च गुणे रपरे कृते ऽङ्गत्वान्नावि पितु
देशाय्यद्गुणात् चिण्वदिट् अरिता अर्ता स्मारिता स्मर्ता गुणोऽर्ति चात्रनित्यग्रहणानुवृत्तेरकृते वान्ते गुणः संस्कि
यते अनिदितां हल उपधायाः क्ङितिन्लोपः स्रस्यते इदितस्कन्नद्यते संप्रसारणं इज्यते अयङ् यि क्ङिति शय्यते तनोतेर्यकि आ
कारान्तादेशो वा स्यात् तायते तन्यते ये विभाषा जायते जन्यते तपोऽनुतापे च तपः कर्मकस्य चिण् न स्यात् कर्मकर्तरि च तत्
पेच अन्वतप्त पापेन पापकर्तेतिना स्यादह तप्त इत्यर्थः कर्मणि लुङ् उदाहरणं पापेन तप्तः साक्षात्कर्त्रोऽत्र ज्ञेयो इत्यर्थः कर्माण्येतानि दीय
ते धीयते आदेच उपदेशेऽशितीति कर्मधारयादि संज्ञाकरणाकारादौ निषेधः एषा आदिष्टो आत्वावा तस्मिन्नात्वं डा इ
आतो युक् चिण्कृतोः आदन्तानां युगागमः स्यात् चिणि ञ्णिति कृति च दायिता दाता दायिषीष्ट दासीष्ट अदायि ५५
अदायिषातां अदिषातां अधायिषातां अधिषातां अग्लायिषातां अग्लासातां हन्यते अविलतोरिस्फके हनस्तोत हो
हेतेर्घतिक्ष्वेन घानिता हन्ता घानिष्यते हनिष्यते आशिषि लिङि वधादेशस्यापवादः भावः आर्द्धधातु
के सीयुट् इति विशेषविहितत्वान्न घानिषीष्ट पक्षे वधिषीष्ट अघानि अघानिषातां अहसातां पक्षे वधादेशः अव

धिस्त्रवधिषातां अघानिषत अहनिषत न च स्यादिषु चिण्वदित्यतिदेशाद्घादेशः स्यादिति वाच्यं अंगस्येत्यधिकारा
दंगस्यैवातिदेशात् गृह्यते चिण्वदिटो न दीर्घत्वं ग्रहस्तस्य बलादिलक्षण एवेति ग्रहोलिटि इत्यनेन दीर्घविधानात्
ग्रहिता ग्रहीता ग्राहिष्यते ग्रहीष्यते ग्राहिषीष्ट अग्राहि अग्राहिषातां अग्रहीषातां दृश्यते अदर्शि अदर्शिषातां सि
वः किं हृादम अदर्शितां गिरतेर्लुङि धुमित्त्रत्र अधिकं ज्ञातं तथा हि चिण्वदिटो दीर्घो नित्यकं अगारिढ्वं द्वितीये चिटि
इतो वेति वा दीर्घः अगरीढ्वं अगरिढ्वं एषां त्रयाणां लब्धे ढत्वे द्वित्वे त्रयं वेति पंच विकल्पानि इत्यापन्नवत्तिः लिङि सिचो
रिति विकल्पादिङ्भावे उभयेति किंत्वे इडोरपरत्वे इलि चेति दीर्घः इणः षीध्वमिति नित्यं ढत्वं अगीर्ढ्वं ढत्वमानां द्वित्ववि
कल्पे ग्रहीष्टो उक्ताः षण्णवत्यां सहसं कल्पने यादुक्तं संख्येति इड् दीर्घश्चिणुदिट् लब्धे ढत्वे द्वित्वविकल्पे तथा इत्यष्टानां वि
कल्पेन चतुर्भिरधिकं ज्ञातं हेतुमण्यंताकर्मणि लः सकर्मणिलोपः शाम्यते मोदोमुकंदेन चिण्णमुलोर्दीर्घोन्यतरस्यां चिण्परे
णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात् प्रकृते मितां ह्रस्व एव न तु विकल्पितः एवं तासो ह्रस्वविकल्पासिद्धेः दीर्घविधौ
णौ चो लोपो न स्थानिवदिति दीर्घः सिध्यति ह्रस्वविधौ तु स्थानिवत्वं दुर्वारं ताभ्यां तु पूर्वत्रासिद्धेन स्थानिवदित्यत्र इष्टस्य द्वित्वं
वनसवर्णानुस्वारदीर्घडागमश्च प्रत्याख्याताः णिचि निडागतिपरो निर्देशादिति तदा शायः शामिता शामिता शमयिता
शामिष्यते शमयिष्यते लङ्ताशिषु शंशाम्यते शंशामिता शंशमिता शंशमयिता यङ्लुगन्ताच्चिण्यप्येवं साध्यम
तेतु लङ्ताशिषु चिण्वदिटि दीर्घो नास्तीति विशेषः एवं तमादावेशाम्यते मुनिना नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः उप
धाया वृद्धिर्न स्यात् चिणि णमुलि कृति च अदमि अशामि उदात्तोपदेशस्येति किं आगामि मान्तस्येति किं अवादि अना
चमेः किं आचामि अवमि कमिवमीनामिति वक्तव्ये चिणि आचामादय इति णिट् लावे अकामि णिङ् णिचोरप्येवं अवामि

द्वि०कौ बधहिंसायां हलंतः ङ्गिवधोरिति नवृद्धिः अवधि ड्णायो विविभलिस्विस्फक्केनेटुण: अड्णागारि तङे अणि नलोपो वा
स्यात् अलाडि अलंडि विलाघा विलम्भलो: लतेर्भमागमो वा स्यात् अलंलि अलालि व्यवस्थितविकल्पत्वात् प्रादेलि
ल्पंतुमम् प्रालंलि द्विकर्मकाणां तु गौणे कर्मणि ङ्कुस्यादिः प्रधाने नीहृकृष्वहां बुद्धिमन्नुज्ञाप्यधोः न्याद कर्मणां वलिर्डेव
या प्रयोऽकर्मणि अन्येषां ण्यंतानां लादयो मताः गौर्दुह्यते पयः अजा ग्रामं नीयते क्रियते कृष्यते उह्यते बोध्यते मा
णवकः धर्मः माणवको धर्ममिति वा देवदत्तो ग्राममंगम्यते अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि तावेवलड्‌ष्यते
मासो मासं वा आस्यते देवदत्तेन णिडंतात् प्रयोऽच्य प्रत्ययः मासमास्यते माणवकः इति भावकर्मप्रक्रिया प्र
दासो कार्यांति प्रांप्यद्योतयितुं कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा कारकांतरणयपि कर्तृसंज्ञा लभ्यते स्वव्यापारे स्वतंत्र
त्वात् तेन पूर्वं करणत्वादि सत्वेपि संप्रति कर्तृत्वात् कर्त्तरि लकारः साध्वसिद्धिनति काष्ठानि पचंति स्थाली पचति क
र्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्राक् सकर्मका अपि प्रायेणाकर्मकाः तेभ्यो भावे कर्त्तरि च लकारः पच्यते ओदनेन भिद्यते
काष्ठेन कर्त्तरि तु कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्त्ता कर्मवत्स्यात् कार्यातिदेशोयं तेन
यक् आत्मनेपदे चिण् चिण्वदिटः स्युः कर्त्तरिति किं तत्वात् पूर्वमपाचि पच्यते ओदनः भिद्यते काष्ठं अपाचि अभेदि न तु तावे
लकारे कर्तुर्द्वितीयास्यात् अस्मात् तिदेशाद्धितिचेन्न लकारवाच्यकर्त्ताकर्मवत् लिड्यास्रिघाडितिद्धित्कारकाल ५६
इत्यनुवृत्तेः भावेप्रत्ययेचकर्तृकारणानुपस्थितेः अत एव कृत्यक्तखलर्थाः कर्मकर्त्तरि न तद्वितिकिं तु भावे एव तेन
व्यं कृष्टलेन न नुपविनिद्योः कर्मस्थाक्रियाविच्छित्तिर्द्विधास्तवनेव सेविदानीकर्तृस्था न तु तत्तुल्या सत्यं कर्मत्वकर्तृ राम०
त्वावस्थाभेदोपाधिकं तस्मात् समानाधिकरणक्रियाभेदमाश्रित्य व्यवहारः कर्मणेति किं करणस्यां तुल्यक्रियेपूर्वोक्ते

साध्यसिरित्यादौ मा भूत् किंच कर्तृस्थक्रियेभ्यो मा भूत् गच्छति ग्रामः आरोहति हस्ती अधिगच्छति शास्त्रार्थः स्मरति श्र
द्धाति च यत्र कर्मणि क्रियाकृतो विशेषो दृश्यते यथा पक्केषु तण्डुलेषु यथा वा छिन्नेषु काष्ठेषु तत्र कर्मस्थक्रिया
नेतरत्र नहि पक्वापक्वतण्डुलविभागतया मेघवैलक्षण्यं उपलभ्यते करोति स्यादन्तार्थः इत्यत्र हि कर्मस्थत्वेनेनक
रिष्यते घटः इत्यादि यत्नार्थत्वे तु नेत सिध्येत् ज्ञानेच्छादिवत् यत्नस्य कर्तृस्थत्वात् एतेन अत्र च व्यवस्यमाने ध्ये इति व्या
ख्यातं कर्तृस्थत्वेन यगतावात् न्यपिनिक्तते तेलोपेवरूपसिद्धे ताभ्यां त्यादावध्यानज्ञानत्वादात्मनेपदं सकर्मकाणां
प्रतिषेधो वक्तव्यः अन्योन्यं स्पृशतः अश्लायामं नयति दुहिपच्योर्बहुलं सकर्मकयोरिति वाच्यं नदुहस्नुनमां यक्
चिणौ एषां कर्मकर्तरि यक् चिणौ नस्तः दुहेरनेन यक् एव निषेधः चिण्तु विकल्पेन भवते अदुग्ध की गौः पचो दु अव
:कर्मकर्तरि अङ्गं ताभ्यां चिण्वा स्यात् कर्मकर्तरि तङ्परे अकारि दुहस्य अदोहि पक्वे क्वः तुच्यते पक्वे दु क अ
दुग्ध अधक्षत उदुम्बरफलं पच्यते सृजियुज्योः श्यंस्तु अनयोः सकर्मकयोः कर्तुर्बहुलं कर्मवत्त्वं यगपवाद
श्च श्यन्वाच्य इत्यर्थः सृजेः श्रद्धोपपन्ने कर्तर्येवेति वाच्यं सृज्यते स्वयमेव श्रद्धया निष्पादयतीत्यर्थः असर्जि सु
ज्यते ब्रह्मचारी योगं भूषाकर्मकिरादिसनां चान्यत्रात्मनेपदात् भूषावाचिनां किरादीनां सनन्तानां च यक् चिणौ
चिण्वदिट्सं नेत्यर्थः अलंकुरुते कन्या अलमकृत अवकिरते हस्ती अवाकीष्ट गिरते अगीष्ट आद्रियते आद्
त किरादिस्तत्प्रायान्तर्गणः चिकीर्षते कटः अचिकीर्षिष्ट इच्छायाः कर्तृस्थत्वेऽपि करोति क्रियापेक्षं इह कर्मस्थक्रि
याद्वे तपः अस्मात् स्रुङ्चिण्न अवाहद्गोः कर्मकर्तरीत्येव अवरोधि गौर्गोपेन तपस्तपः कर्मकस्यैव कर्ता कर्म
वत्स्यात् विध्यर्थमिदम् एवकारस्तु व्यार्थः एवेति तस्य तु सारिणः तप्यते तपस्तापसः अर्जयतीत्यर्थः तपोनुतापे च ति चिण्नि

सि॰कौ॰ विधानत्वमित्युक्तम् अत एव तपः कर्मकस्येति किं उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः नदुहस्नुनमां यक्चिणौ प्रस्नुते प्रास्ना
विष्ट प्रास्नोष्ट नमते दण्डः अनंस्त अत्र नाविति एपचिन्नमिः यक्चिणोः प्रतिषेधे हेतुमण्णिश्रिब्रूञामुपसंख्यानं
कारयते अचीकरत उच्छ्रयते उदशिश्रियत ण्विदित्तु कारिष्यते उच्छ्रायिष्यते ब्रूते कथा अवोचत तारद्यड्डी
याः पचति णिश्रिग्रन्थिब्रूञामात्मनेपदाकर्मकाणामुपसंख्यानं पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते गौः अत्र नाविति एपघंता
यां उत्पुच्छयते गौः पुनः कर्तृत्वविवक्षायां उत्पुच्छयते गौः उदपुपुच्छत यक्चिणोः प्रतिषेधाद्वेडो अपि ग्रन्थो राहु वा
न्लिङ्लावपक्षे यद्दणं ग्रन्थति ग्रन्थं अग्रन्थति मेखलां देवदत्तः ग्रन्थते ग्रन्थः अग्रन्थिष्ट ग्रन्थः अग्रन्थिष्ट क्र्यादिकयोस्त्व
घ्नीते अघ्नीत स्वयमेव विकुर्वते सैंधवाः वल्गन्तीत्यर्थः वेः कर्मणि कर्मकान्वेति तङ् अत्र नाविति ग्यर्थस्य पुनः प्रवृत्ता +ज्ञष्ट+
न विकुर्वते सैंधवाः व्यकारिष्ट व्यकारिषाताम् व्यकारिषत व्यकृत व्यकृषातां व्यकृषत कुषिरजोः प्राचां श्यन् पर
स्मैपदं च अनयोः कर्मकर्तरि श्यन् किं तु श्यन् परस्मैपदं वात्मनेपदापवादः कुष्यति कुष्यपोपवादः रज्यते रज्य
ते वस्त्रं श्यग्विषये तु नास्य प्रवृत्तिः कोषिषीष्ट रंक्षीष्ट इति कर्मकर्तृप्रक्रिया अभिज्ञावचने लृट् स्मृतिबोधिन्युप
पदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् स्यात् लङोपवादः स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः एवं बुध्यसे चेतयसे इत्यादियोगेपि
तेषामपि प्रकरणादिवशेन स्मृतौ वृत्तिसंभवात् न यदि यद्योगे उक्तेन अभिजानासि कृष्ण यद्वनेऽभुञ्ज्महि वि ५७
भाषा साकाङ्क्षे उक्तविषये लृड्वा स्यात् लक्ष्यलक्षणभावेन साकाङ्क्षत्वे वार्थः स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः
तत्र गाश्चारयिष्यामः वासो लक्षणं चारणं लक्ष्यं पक्षे लङ् अवसाम अचारयाम यच्छब्दयोगेपि न यदीति बाधित्वा परत्वाद्विकल्पः परोक्षे
लिट् चकार उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं सुप्तोहं किल विललाप बकुडांगदसुरस्तास्यमत्ताकिला

हं अत्यंतापन्हवे लिड् वक्तव्यः कलिंगेस्वस्थास्त्रीः नाहं कलिंगान् जगाम ह शश्वतोर्लड् च अनयोरुपपदयोर्लिड् विषये
लङ् स्यात् चाल्लिट् इति हाकरोत् चकार वा शश्वदकरोत् चकार वा प्रश्ने चासन्नकाले प्रष्टव्यः प्रश्नः आसन्नकाले द
च्यमाने येलिड् विषये लङ् लिटौ स्तः अगच्छत् किं जगाम किं अनासन्ने तु कंसं जघान किं लट् स्मे लिटोपवादः यजति
स्म युधिष्ठिरः न अपरोक्षे च भूतानद्यतने लट् स्यात् स्मयोगे एवं स्म पिता ब्रवीति ननौ पृष्टप्रतिवचने अनद्यतनपरोक्ष
इति निवृत्तं भूते लट् स्यात् अकार्षीः किं ननु करोमि भोः नन्वोर्विभाषा अकार्षीः किं न करोमि नाकार्षं अहं नु करोमि
अहं न्वकार्षं पुरि लुङ् चास्मे अनद्यतनग्रहणं मंडूकप्लुत्यानुवर्तते पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ् चाल्लि
ट् न तु स्मयोगे पक्षे यथाप्राप्तं वसंतीह पुरा छात्राः अवात्सुः अवसन् ऊषुर्वा अस्मे किं यजति स्म पुरा त विषयीत्य
वृत्तमाने यावत्पुरानिपातयोर्लट् यावद्भुंक्ते पुरा भुंक्ते निपातावेतौ निश्चयं द्योतयतः निपातयोः किं यावद्दा
स्यति तावद्भोक्ष्यते करणभूतया पुरया यास्यति विभाषा कदाकर्ह्योः भविष्यति लट् स्यात् कदा कर्हि वा भुंक्ते भोक्ष्य
ते भोक्ता किंवृत्ते लिप्सायां भविष्यति लड् वा स्यात् कं कतरं कतमं वा भोजयसि भोजयिष्यसि भोजयितासि वा लिप्सा
यां किं कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति लिप्स्यमानसिद्धौ च लिप्स्यमानेनान्नादिना स्वर्गादेः सिद्धौ गम्यमानायां भविष्यति
लड् वा स्यात् योऽन्नं ददाति दास्यति दाता वा स स्वर्गं याति यास्यति याता वा लोडर्थलक्षणे च लोडर्थः प्रैषादिर्लक्ष्य
ते येन तस्मिन्नर्थे वर्तमानाद्धातोर्भविष्यति लड् वा स्यात् कृष्णश्चेद्भुंक्ते गाः पालय पक्षे लृट् लृटौ लिड् चोर्ध्वमौहूर्ति
के ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्भवं ऊर्ध्वमौहूर्तिकं निपातनात् समासः उत्तरपदवृद्धिश्च ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति लोडर्थलक्ष
णे वर्तमानाद्धातोर्लिड् लटौ वा स्तः मुहूर्तात्परि उपाध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति आगंता वा अथ त्वं छं

हा०कौ० दोधीश्च वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा समीपमेव सामीप्यं स्वार्थे ष्यञ् वर्त्तमाने लडित्यारभ्य उणादयो बहुलमिति
यावत् येनोपाधिना प्रत्ययास्तक्तास्ते तथैव वर्त्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वा स्युः कदागतोऽसि अयमागच्छामि
अयमागमं कदागमिष्यसि एष गच्छामि गमिष्यामि वा आशंसायां भूतवच्च वर्त्तमानसामीप्य इति नानुवर्त्तते भवि
ष्यति काले भूतवद्वर्त्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युः आशंसायां देवश्चेदवर्षीद्वर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्म वपा
मः वप्स्यामो वा सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशः तेन लङ्लिटौ न क्षिप्रवचने लृट् क्षिप्रपर्याये उपपदे पूर्वविष
येऽलृट् स्यात् वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशु त्वरितं वा यास्यति शीघ्रं वप्स्यामः नेति वक्तव्ये लृड्ग्रहणं लुटोपि विषये यथा
स्यात् श्वः शीघ्रं वप्स्यामः आशंसावचने लिङ् आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यात् न भूतवत् गुरुश्चेदुपे
यादाशंसे क्षिप्रमधीयीय नानद्यतनवत्क्रियाप्रबंधसामीप्ययोः क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये च लङ्लुटौ न यावज्जीव
मन्नमदात् दास्यति वा सामीप्यं तुल्यजातीयेनाव्यवधानं येयं पौर्णमास्यतिक्रांता तस्यामग्नीनाधित सोमेनाऽयष्ट
येयममावास्यागामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते सोमेन यक्ष्यते भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् भविष्यति काले
मर्यादोक्तावरस्मिन्प्रविभागे नानद्यतनवत् योऽयमध्वा गंतव्य आपाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशांब्याः तत्र सक्तून्
पास्यामः कालविभागे चानहोरात्राणां पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्त्तते अहोरात्रसंबंधिनि विभागे प्रतिषेधार्थमिदं योगवि ५८
भाग उत्तरार्थः योऽयं वत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे अनहोरात्राणां किं योऽयं मास आ
गामी तस्य योऽवरः पंचदशरात्रस्तत्राध्येतास्महे परस्मिन् विभाषा अवरस्मिन् वर्ज्जे पूर्वसूत्रद्वयमनुवर्त्तते अप्राप्त
विभाषेयं योऽयं संवत्सर आगामी तस्य यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे अध्येतास्महे लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिप

तौ न विष्यतीत्येव सुहृच्छिन्द्रो दत्त विष्यत्तदा सुलैकमत्तविष्यत् लतेव ह्यर्थे सत्रेसंग्रहणे मनुवर्त्तते वोताप्योः वा आ उताप्यो-
रित्यतः प्राक्तने लिङ्निमित्ते लिङ्सप्तमी क्रियते ह्यर्थसूत्रे तु उताप्योरित्यादौ च वर्त्तत इति विवेकः गर्हायां लडपिजात्वोः
अत्रास्यां योगे लट् स्यात् कालत्रये गर्हायां लुङादीनामपवादत्वाद् बाधते अपि जायां त्यजसि जातु गणिकामादत्से गर्हितमे-
तत् विभाषा कथमि लिङ् च गर्हायामित्येव कालत्रये लिङ् वा लट् कथं धर्मं त्यजेः त्यजसि वा पक्षे कालत्रयजलकार-
त्वं अघत्त विष्यति नित्यलृङ् लतेवा कथं नाम तत्रभवान् धर्मं त्यजेत् किंवृत्ते लिङ्लृटौ गर्हायामित्येव विभाषा तु ना-
नुवर्त्तते कः कतरः कतमो वा हरिं निंदेत् निंदिष्यति वा लृङ्प्राप्त्यर्थं अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेपि गर्हायामिति नि-
वृत्तं अनवक्लृप्तिरसंभावनं अमर्षोऽक्षमा न संभावयामि न मर्षयामि वा भवान् हरिं निंदेत् निंदिष्यति वा कः कतरो वा ह-
रिं निंदेत् निंदिष्यति वा लृङ्प्राप्त्यर्थं किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् अनवक्लृप्त्यमर्षयोरित्येतद्गर्हायां यावदनुवर्त्तते किंकिलेति
समुदायः क्रोधद्योतकमुपपदं अस्त्यर्थाः अस्ति भवति विद्यतयः लिङोपवादः न श्रद्दधे न मर्षये वा किं किल त्वं शूद्रान्नं भो-
क्ष्यसे अस्ति भवति विद्यते वा शूद्रं गमिष्यसि अवक्लृप्तु जातुयदोर्लिङ् यदाययोरुपसंख्यानं लृटोपवादः जातु यत् य-
दा यदि वा त्वादृशो हरिं निंदेत् नावकल्पयामि न मर्षयामि लृङ्प्राप्त्यर्थं यच्चयत्रयोः यच्च यत्र वा त्वमेवं कुर्याः न श्रद्दधे न म-
र्षयामि गर्हायां च अनवक्लृप्त्यमर्षयोरिति निवृत्तं यच्चयत्रयोर्योगे गर्हायां लिङ् स्यात् यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः अन्या-
य्यं तत् चित्रीकरणे च यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः आश्चर्यमेतत् शेषे लृड् अयदौ यत् यत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदे चित्रीकरणे
धातोर्लृट् स्यात् आश्चर्यमंधो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति अयदौ किं यदि सोऽधीयीत उताप्योः समर्थयोर्लिङ् बाढमित्यर्थेऽनयोः क्लृप्त्या-
र्थता उत अपि वा हन्याद्घटं हरिः समर्थयोः किं उत दंडः पतिष्यति अपि धक्ष्यति द्वारं प्रश्नप्रच्छादनं चावगम्यते इतिः प्रस्व

सि॰कौ तिलिङ् मित्रं क्रियात् इति पक्षे लोट् तेपि नित्यो लृङ्: कामप्रवेदनेऽकच्चिति स्वाभिप्रायाविष्करणे गम्यमाने लिङ् स्यान्न तु
कच्चिति कामो मे भुञ्जीत भवान् अकच्चितीति किं कच्चिज्जीवति संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे अलमर्थः त्रषे
द्वि: संभावनमिति अलमिति च द्वाभ्यां सम्बन्ध्याच्च विपरिणम्यते संभावनेऽर्थे लिङ् स्यात् तच्चेत्संभावनमलमिति
सिद्धाप्रयोगे सति अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात् सिद्धाप्रयोगे किं अलं कृष्णो हस्तिनं हनिष्यति विभाषा धातौ संभावनवच
नेऽयदि पूर्वसूत्रमनुवर्तते संभावनार्थधातावुपपदे लिङ् वा स्यान्न तु यच्छब्दे पूर्वेण नित्ये प्राप्ते वचने संभावयामि भुञ्जीत
भोक्ष्यते वा भवान् अयदि किं संभावयामि यद्भुञ्जीथास्त्वं हेतुहेतुमतोर्लिङ् वा स्यात् कृष्णं नमेच्चेत्सुखं यायात् कृष्णं
नंस्यति चेत्सुखं यास्यति भविष्यत्येवेष्यते नेह हन्तीति पलायते इच्छार्थे लिङ्लोटौ इच्छामि भुञ्जीत भुङ्क्तां वा भवान् एवं
कामये प्रार्थये इत्यादियोगे बोध्यं कामप्रवेदन इति वक्तव्यं नेह इच्छन् करोति लिङ् समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषूपपदे
लिङ् स्यात् भुञ्जीयेतीच्छति इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने लिङ् स्यात् पक्षे लट् इच्छेत् इच्छति कामयेत कामयते विधिनि
मन्त्रणेति लिङ् विधौ यजेत निमन्त्रणे इह भुञ्जीत भवान् आमन्त्रणे इहासीत अधीष्टे पुत्रमध्यापयेद्भवान् संप्रसार
णे किं भो वेदमधीयीय उत तर्कं प्रार्थने भोजनं लभेय एवं लोट् प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च प्रैषो विधिः अतिसर्ग
: कामचारानुज्ञा भवता यष्टव्यं भवान् यजतां चकारेण लोटोऽनुकर्षणं प्राप्तकालार्थे लिङ्चोर्द्ध्वमौहूर्तिके प्रैषादयो ५९
ऽनुवर्तते मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत यजतां यष्टव्यो स्मे लोट् पूर्वसूत्रस्य विषये लिङः कृत्यानां चापवादः ऊर्ध्वं मुहूर्त्तात् भवान् यज राम॰
तां स्म अधीष्टे च स्मे उपपदे अधीष्टे लोट् स्यात् वत्स अध्यापय लिङ् यदि यच्छब्दे उपपदे कालसमयवेलासु च लिङ् स्या
त् कालः समयो वेला वा यद्भुञ्जीत भवान् अर्हे कृत्यतृचश्च वा लिङ् त्वं कन्यां वहेः शकि लिङ् च शक्तौ लिङ् स्यात्

चोक्तत्वात्ः तथा ह्येवं वदेः माङि लुङ् माकार्षीः कथं मास्तवत्तु मा स्म विभ्यतीति नात्र माङ् किंतु मात्राऽस्य एव धातुसंबंधे प्रत्ययाः धात्व
र्थानां संबंधे यत्र काले प्रत्यया उक्ताः स्ततोन्यत्रापि स्युः तिङ् तवा व्यक्तिक्रियायाः प्राधान्यात्तदनुरोधेन गुणस्य तत्क्रियावाचि
न्यः प्रत्ययाः वसन्ददर्श स्त्रीलिङ् अतीतवासकर्तृकं दर्शनमर्थः सोमयाज्यस्य पुत्रो भविता सोमेन यक्ष्यमाणो यः
पुत्रस्तत्कर्तृकं भवनं क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः पौनःपुन्ये भृशार्थे च द्योत्ये धातोर्लोट् स्यात् तस्य च+
हिस्वौ स्तः तिङामपवादः तौ च हिस्वौ क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तः तिङ्संज्ञौ स्तः तध्वमोर्विषये तु हिस्वौ वा स्तः पु
रुषैकवचनसंज्ञौ तु नानयोरिति दिङ्मात्रे हिस्वविधानसामर्थ्यात् तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदे स्यात् हि
: आत्मनेपदे स्वः सोऽपि च कर्मकर्तृषु समुच्चयेऽन्यतरस्यां अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्रागुक्तं वा स्यात् यथा विधानु
प्रयोगः पूर्वस्मिन् आद्ये लोड्विधाने लोट् प्रकृतिस्तु तत एव धातोरनुप्रयोगः समुच्चये सामान्यवचनस्य समुच्चये लो
ड्विधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् अनुप्रयोगाद्यथायथं लकारादयः लिङादस्तु ततः संख्याकालयोः पुरुषवि
शेषार्थस्य चाभिव्यक्तिः क्रियासमभिहारे द्वित्वं वाच्यं याहि याहीति याति पुनःपुनरतिशयेन वा यातीत्यर्थः एककर्तृ
कं वर्तमानं यानं यातीत्यस्य प्रतिज्ञा हि स्वस्तेदाविदेतात्पर्यमाहयति एवं यातः यान्ति यासि याथः याथ यात याते तित्रय
मं याथ याहि याहीत्ययासीत् यास्यति वा अधीष्व अधीष्वेति अधीते ध्वं विषये पक्षेऽधीध्वम् अधीध्वमिति अधीध्वे समुच्च
ये शाक्तून् पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति अन्नं भुंक्ष्व दधिकमास्वादयस्वेत्यभ्यवहरते तध्वमोस्तु पिबत खादतेत्यभ्यव
हरथः भुंग्ध्वं आस्वादध्वमित्यभ्यवहरध्वे पक्षे हिस्वौ अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्व
यः पक्षे शाक्तून् पिबति धानाः खादति अन्नं भुंक्ते दधिकमास्वादते एवं नपुरीमवस्कंद लुनीहि नंदनं मथाणस्त्रा

दिर+

...न्तकौ
...दीप २१९

निह्रामरांगनाः विगृह्यवक्रेन मुखि छिपावज्री यद्ध्वमस्यास्त्रीमद्दिविं दिवः इतिव्याख्यातं अवस्कंदनालवनादिस्
पास्ताननद्यतन परोक्षाएककर्तृका अस्याम्पुक्रियेत्यर्थात् इदंतुतः पुनश्चस्कंदेत्यर्थः इतिउव्याख्यानं स्नमम्लकमे
वद्वितीयस्त्रे क्रियासमभिहारे इत्यस्यानानुवृत्तेः लोमंत छिद्वापतेश्चपुरामवस्कंदेत्यादिमध्यमपुरुषैकवचनमित्यपिके
चां विद्रुमएवपुरुषवचनसंज्ञे इदमेत्यक्रवात् ॥इतिलकारार्थप्रक्रिया॥ समाप्ता॥ इतिलदीडीदीक्षितवि
रचितांसिद्धान्तकौमुद्यांतिङन्तं समाप्तम् ॥ सकलविवकवकवकवलिमदोपाध्यायश्रीपश्रीकनालमाग
रागणिशिष्यगणि ... गणश्रीशोभाणिक्यागमानगणिश्रीश्रीश्रीवाविदमागरगणिशिष्यगणिनाकेसर
सागरेणलिविवक्के॥ सकलपंडितशुकामध्ये श्रीपश्रीउत्तममसागरगणीनाचरणसहसपत्रस्मादि
दम्यात्॥ श्रीवावमीनगरे॥ संवत् १७२१ वर्षे शाडपदावदादेतेतरविष्ठानाकामबाध्या मिति श्रेयोस्तु ताव

॥ अथ कृदन्तम॥ धातोः आतृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयं तत्रोपपदं सप्तमीस्थं कृदतिङ् वासरूपोऽस्त्रियां परिभाषेयं
अस्मिन् धात्वधिकारे सरूपोऽपवादः प्रत्ययः उत्सर्गस्य बाधको वा स्यात् स्त्र्यधिकारोक्तं विना कृत्याः अधिकारोऽयं ण्वुलः
प्राक् कर्त्तरि कृत् कृत्प्रत्ययः कर्त्तरि स्यादिति प्राप्ते तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः एते भावकर्मणोरेव स्युः तव्यत्तव्यानीयर
: धातोरेते प्रत्ययाः स्युः तकाररेफौ स्वरार्थौ एधितव्यं एधनीयं त्वया भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीवत्वं च चेतव्यश्चेत
नीयो वा धर्मस्त्वया वसेस्तव्यत् कर्त्तरि णिच्च वसतीति वास्तव्यः केलिमर उपसंख्यानं पचेलिमा माषाः पक्तव्याः भिदेलि
माः सरलाः भेत्तव्याः कर्मणि प्रत्ययः वार्त्तिकारस्तु कर्मकर्त्तरि चायमिष्यते इत्याह तन्नाष्यविरुद्धं कृत्यचः उपस
र्गस्थान्निमित्तात्परस्याच उत्तरस्य कृत्स्थस्य नस्य णत्वं स्यात् प्रयाणीयं अचः किं प्रमग्नः निर्विण्णस्योपसंख्यानं अचः पर
त्वात्तावान्नकारव्यवधानाद्वाप्राप्ते वचनं परस्य णत्वं पूर्वस्य ष्टुत्वं निर्विण्णः णेर्विभाषा उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य एपतादि
द्वितीयः कृत्स्थस्य नस्य णो वा स्यात् प्रयापणीयं प्रयापनीयं विहितविशेषणं किं प्रकोपवधानेपधास्यात् प्रयाप्यमाण
प्रयापणं उपसर्गत्वेनेत्यर्थं दुर्याणं दुर्यापनं हलश्चेजुपधात् हलादेरिजुपधात् कृत्स्थस्याचः परस्य णो वा स्यात् प्र
कोपणीयं प्रकोपनीयं हलः किं प्रोहणीयं इजुपधात् किं प्रपणीयं इजादेः सनुमः सनुमश्चेद्भवति इजादेर्हलन्तात्प्रिहि
तीयः कृत्स्थस्यैव प्रेङ्खणीयं इजादेः किं मगिसर्पणं प्रमङ्गनीयं नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणं अट् कु ष्वाङ् इतिसूत्रेण्यैवं
तेननेह प्रेन्वनं इह उस्मादेव प्रेङ्खणं वानिंसनिंक्षनिंदा एषां नस्य णो वा स्यात् कृति परे प्रणिंसितव्यं प्रनिंसितव्यं न
भि तान् प्रकर्ण गमित्याद्यविषा एषः कृत्नस्य णो न प्रयावनीयं प्रयवनीयं ऋदृपवेहयहणमिष्यते इङ्स्तु प्रयपणी
यं सोमः एवं तावतादीनामुपसंख्यानं प्रयापनीयं वद्मानः उपस्य योषेस्यक्त एव प्रकरणोपरितष्ठोधं यव स्यामि

द्वेन आकारव्यवधानान्मणत्वं प्रख्यानीयं कस्य लुटो बकारं स्नातीनेने स्नानीयं तृणीदीयते संप्रदानीयो विप्रः अवोद
न अडं ताद्यातोर्णस्यात् वेदंडे यं अड्य इणं आक्यं मकर्तुम् योगविभागो प्येवं तथ्यदादि ष्वेवं मतो पिसुपवत्रा तइ
ष्यति यतिपरे आतइ स्यात् गुणः देयं लेयं तकि आसिवलिपतिडन्निस्योस्ववाच्यः तकं आमं चत्यं डनं डनेर्णच्छि
धिःस्वरार्थः एयं तापि रूपसिद्धेः नवद्दिप्रसंगः ऊ निवधो ष्ठ्यति निषेधात् इनोवायम्बधष्ठवकवाः वध्यः वदमाणे
एपन् घात्यतपोरनुपधात् पवर्गान्ताददुपधाद्यस्यात् एपतोपवादः आप्यं लभ्यं नानुबंतमसारूप्यं अतोनएपत् ववदा
दयस्कस्करेव आडोदि आड परस्य लभेर्नुम् स्यात् यादौ प्रत्यये विवक्षितेनुमि कृते अनुपधत्वात् तावाएयदेव आलं स्यो
गोः उपा स्वरांसाद्यो उपलभ्यः साधुः स्तुतोकिं उपलभ्या आक्यः उपलभ्यः आकिमदोष आक्यं सद्यं गदमदचरयम
श्चानुपसर्गे गद्यं मद्यं चर्यं वरेराडि वायुरे आचर्योदेआः गंतव्य इत्यर्थः अगुरौ किं आचार्योगुरुः यमन्नियमार्थं सो
पसर्गान्मास्तु दितिप्रयामं निपूर्वात्स्यादेव तेन न तत्र तत्त्वे वद्वि नियम्य मितिवार्त्तिक प्रयोगात् एतेन नियम्यस्य नात्पुक्ते
: प्रया नियम्या नद्दिवि चक्रुषेत्यादि व्याख्यानात् नियमेसाधुरिति अवद्यपण्यवर्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु वदेर्न
ञि उपपदेवदः सुपीतिचक्यपोः प्राप्तयो र्यदेवसो पिगर्ह्यामेवेष्टत यार्थं निपातनं अवद्यं पापं गर्ह्ये किं अनुद्यं गु
रुनाम तद्धि न गर्ह्यं न वनानर्ह्यं च आत्मनाम गुरोर्नाम नामाति कृपणस्य च श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयो
रितिस्मृतेः पण्या गोः व्यवहर्त्तव्येत्यर्थः याण्यमन्यत् स्तुत्यर्हमित्यर्थः अनिरोधो प्रतिबंधः तस्मिन्विषये वृङो यत् आ
तेन वृता कन्या वृत्याऽन्या वद्यकरणं वदं [illegible] मित्यर्थः भिवैत्रयोः क्र
गतो तस्मात् एपतोपवादः अर्यः स्वामीवैश्यपवा अनयोः किं आर्यो ब्राह्मणः प्राप्तव्य इत्यर्थः उपसर्याकाल्याप्रज

नेगमिग्रहणं प्राप्तकालावेदित्यर्थः उपसर्गायोगेः गत्यधिकारार्थेहचतेणोपगं तु योगे त्यर्थः प्रडीनेकाल्येति किं उपसर्गका
श्रीप्राप्तव्येत्यर्थः अडर्थसंगतं न अर्वाङ्गीयते: कर्त्तरिष्यसंगतं वेदितिशेषं नडीयर्थतीत्यडर्थे तेनसंगतमार्थेण रामा
डर्थेकस्तकृतमितिलढिः मृगोरडार्थेडारसोपदिष्टमदेह वेधात्यपुनर्बवधेत्यत्र संगतमितिविशेषणमध्याहार्यसंगतं किं
अडरिताकं बलः ताबेतुसंगतकर्टकेपिण्यदेव अडार्थसंगतेन वदः सुपिकाप्य उत्तरसूत्रादिह तावदित्याकर्षणेव
देर्ताविकल्प स्याद्धावत अनुपसर्गेसुष्फपदे उत्सोदंघ उत्सवद्धा उत्सवेदं तस्यावदनमित्यर्थः कर्मप्रत्यवस्यापित्येके उ
पसर्गेऽपि एपदेव अनुवादं अपवादं सुवोत्तावेकल्प स्यात् उत्सणोतावोत्सन्नत्यं सुपीत्येववक्तव्यं अनुपसर्गेष्वित्येव उत
वं इतस्तव अनुपसर्गेसुष्फपदेहं तेर्ताविकल्प स्यात् तकारांतादेशस्य उत्सणोहननेउत्सस्हत्यात्सीवंलोकात् एति
स्कन्नास्तू हजुषः कल्प एत्यः कल्प स्यात् कसस्यापितिकतिउक इत्यः स्कत्यः ज्ञास्तू इदं इ हलोः श्रिषः हइतिहत्रोयह
णं नहइः हत्यः हड स्कवार्थाकृषिडः आहत्यः जुषः उतः कल्पबुद्धिः परस्यापिण्यतोबाधनार्थः अवत्यस्कत्यः जोसि
इहित्युहित्स्योवेतिकाशिका ज्ञास्यं त्रास्यं उदस्यं दोस्यं उत्स्यं गोहस्य प्रज्ञास्यस्य प्रः ईडवंदहज्ञासउदात्यतइतिसूत्रदय
बलाद्वृत्तेः सिद्धं इतरयोस्कमह्लंमृगय आङ् एवंदिके संज्ञायामुपसंख्यानं अङ्वाक्किमहक्षणादिषु बाक्तलकरणे
कल्प अनिदितामितिन्लोपः आङ्गं ऋडुपधायाक्रपिहते: हत्यं हधृ हधं क्रपिहत्योस्क कल्प्या वर्त्यं तपरकरणं किं २
ह तत्कीर्त्यं अनित्यण्यंतासुरादयः इतिणिजावेण्यतः णिङंतात्तु यदेव ईचखनः वाक्यप्र आङुणः खेयं इवेतिक
संस्तुपवः तत्रोसंज्ञायां त्वत्याः कर्मकराः तर्हवाइत्यर्थः क्रियाज्ञाद्योवंनउसंज्ञा समस्तबक्तालंसंहत्यासंज्ञायां
संज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकं असंज्ञायांकिं तायीनाम कृत्विया: अथक वंतापीवहृतिति इहहिसंज्ञायां

समङ्केति क्यपान्तावं संज्ञापर्युदासस्तु स्त्रियां चरितार्थः सत्यविभक्तेः स्वदृत्तिदीर्घान्ता आदेर्वा ल्यपत्र क्यप्तु स्वरश्रेरेव
तदनुबंधग्रहणे इति परिभाषया मृजेर्विभाषा मृजेः क्यप् स्यात् पक्षे ण्यत् मृज्यः चजोः कु घिण्ण्यतोः चस्य जस्य
चस्य कुत्वं स्यात् घिति ण्यति मृजेर्वृद्धिः मार्ग्यः न्यङ्क्वादीनां च कुत्वं स्यात् न्यङ्कुः नास्य कः राजसूयसूर्यमृषोद्यरु
च्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः एते सप्त क्यबन्ता निपात्यन्ते राज्ञा सोतव्यो अभिषवद्वारा निष्पादयितव्यः यद्वा लता
त्मकः सोमो राजा सूयते कण्डूयते इति अधिकरणे क्यप् निपातनाद्दीर्घः राजसूयः राजसूयं अर्द्धर्चादिः सरत्या
काशे सूर्यः कर्तरि क्यप् निपातनाद्रुत्वं यद्वा प्रेरणे तुदादिः सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति क्यपो रुट् मृषोप
पदाद्वदेः कर्मणि क्यप् मृषोद्यं विशेष्यनिघ्नोऽयं उद्यतेऽसौ इदं दशगुणा मृषोद्याः रोचते रुच्यः गुपेरादेः कत्वं च सं
ज्ञायां सुवर्णरजतभिन्नं धनं कुप्यं कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते ते कृष्टपच्याः कर्मकर्तरि सिद्धे तु कर्मणि कृष्टपाच्याः न व्य
थतेऽव्यथ्यः सिध्यौ नक्षत्रे तिष्येः कन्नोश्च क्यप् उर्णो द्विवेव लिन लिकस्ते लिद्यः उक्तात्फलदकत्वाद्याः नदकिसेनाउक्तिता
पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे अधिकरणे क्यब्निपात्यते पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थाः पुष्यः सिध्यन्त्यस्मिन् सिध्यः विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्क
हलिषु पूङ् नीञ् जि एभ्यः क्यप् स्यात् विपूयो मुञ्जः रज्वादिकरणाय शोधयितव्य इत्यर्थः विनीयः कल्कः पिष्टऔषधवि
शेष इत्यर्थः पापमिति वा जित्यो हलिः बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठं अन्यत्र विपव्यं विनेयं जे
यं प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः छन्दसीति वक्तव्यं प्रगृह्यं अपिगृह्यं लोके ग्राह्यं अपिग्राह्यं पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च अवगृ
ह्यं प्रगृह्यं पदं अस्वैरी परतन्त्रे गृह्यकाः शुकाः पञ्जरादिबंधेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः बाह्यायां ग्रामगृह्या सेना ग्रामबहि
र्भूतेत्यर्थः स्त्रीनिर्देशात्स्त्रीत्वं समकोऽमे पक्षे भवः पक्ष्यः दिगादित्वाद्यत् आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः तत्पक्षाश्रित इ

त्यर्थः विसासाक्रुद्धयोः कथमस्मात् कृत्यं द्वयं पक्षे ऋहलोर्ण्यत् ऋवर्णान्ताद्धलंताच्च धातोर्ण्यत्स्यात् कार्यं वर्ध्यं युग्यं च पत्रे पत्रं
वाहनं युग्यो गौः अत्र क्यप् कुत्वं च निपात्यते अमावस्यदन्यतरस्यां अमोपपदाद्वसेरधिकरणे ण्यत् वृद्धेस्त्वं पाक्षिको
ऽस्य च निपात्यते अमासह वसतोऽस्यां चंद्रार्कौ अमावस्या अमावास्या ऋहलोर्ण्यत् चजोरिति कुत्वं पाक्यं पाणौ सृजेः
ण्यद्वाच्यः ऋदुपधलक्षणस्य क्यपोऽपवादः पाणिभ्यां सृज्यते पाणिसर्ग्या रज्जुः समवपूर्वाच्च समवसर्ग्या कादेः कादधी
तोश्चजोः कुत्वेन गर्ज्यं वार्त्तिककारस्य चजोरिति सूत्रे निष्ठायामनिट इति हरविधानकादरित्यादि प्रत्याख्यातो तेनात्र
र्जितर्जिप्रभृतीनां न कुत्वं निष्ठायां सेट्त्वात् न्युब्जभुब्जप्रभृतीनां तु कादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव सूत्रकारमते तु यद्यपि वि कुत्वं*
परीतं प्राप्तं तथापि यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यं अजिव्रज्योश्च न समाजः परिव्राजः भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः एतयो
रेतौ निपात्यौ भुज्यतेऽनेनेति भुजः पाणिः हलश्चेति घञ् न्युब्जन्त्यस्मिन्निति न्युब्जः उपतापो रोगः पाण्युपतापयोरि
ति किं भोगः समुद्गः प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे पंचप्रयाजाः त्रयोऽनुयाजाः यज्ञाङ्गे किं प्रयागः अनुयागः वञ्चेर्गतौ
वञ्च्यं वञ्च्यं गतौ किं वंक्यं काष्ठं कुटिलीकृतमित्यर्थः ओक उचः के उचेर्गुणः कुत्वं निपात्यते के परे ओकः शकुन्तवृषलौ
इगुपधलक्षणः कः घञ्सिद्धे अन्तोदात्तार्थमिदं ण्य आवश्यके कुत्वं न अवश्यपाच्यं यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ण्ये कुत्वं न
याज्यं याच्यं रोच्यं प्रवाच्यं ग्रंथविशेषः ऋच्यं अर्च्यं ऋदुपधत्वेऽपि अत एव ज्ञापकात् ण्यत् त्यजेश्च त्याज्यं हज्यं त्यजि हज्यो २
श्चेति काशिका तत्र हठेर्यद्धरणि चिंत्यं भाष्यानुक्तत्वात् ण्यत्प्रकरणे त्यजेरुपसंख्यानमिति हि भाष्यं वचोऽशब्दसंज्ञायां
वाच्यं शब्दसंज्ञायां तु वाक्यं प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे प्रयोक्तुं शक्यः प्रयोज्यो नियोज्यो भृत्यः योज्यं स्याद्वा योग्यमन्य
त्र ण्यत्प्रकरणे विदिधिनिषिद्धं वेति वक्तव्यं लाघ्यं दलिविद्भिः पिपठिते वार्त्तिकबला स्वीकारः दास्यः तवावश्यके उवर्णा

ताद्धातोर्ण्यत्स्यात् अवश्यंभावे द्योत्ये लाव्यं पाव्यं आसुयुवपिरपित्रपिचमश्च उक्त आसाव्यं यु मिश्रणे याव्यं वाप्यं राप्यं त्राप्यं आचाम्यं आनाय्योऽनित्ये आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशौ निपात्यते दक्षिणाग्निविशेषश्चेदेवं स हि गार्हपत्यादानीयते अनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् आनेयोऽन्यः घटादिः वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च प्रणाय्योऽसम्मतौ सम्मतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्मव्यापारः तथा लोके ब्राह्मदरेऽपि सम्मतिः प्रणाय्यश्चोरः प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः प्रणाय्योऽन्तेवासी विरक्त इत्यर्थः प्रणेयोऽन्यः पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु मीयतेऽनेनेति पाय्यं माने ण्यत् धात्वादेः पश्च आतो युक्...रिति युक् सम्यक् नीयते होमार्थमग्निं प्रतीति सान्नाय्यं हविर्विशेषः ण्यदायादेशः समो दीर्घश्च निपात्यते निचीयतेऽ[illegible]स्मिन् धान्यादिकं निकाय्यो निवासः अधिकरणे ण्यत् आय् धात्वादेः कत्वं च निपात्यते धीयतेऽनया समिदिति धाय्या ऋक् क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ कुण्डेन पीयतेऽस्मिन्सोमः कुण्डपाय्यः क्रतुः संचीयतेऽसौ संचाय्यः अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः अग्निधारणार्थे स्थलविशेषे एते साधवः अन्यत्र तु परिचेयं उपचेयं संचाय्यं चित्याग्निचित्ये च चीयतेऽसौ चित्योऽग्निः अग्नेश्चयनमग्निचित्या प्रैषादिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च भवता गन्तव्यं गमनीयं गम्यं इह लोटा बाधा मा भूदिति पुनः कृत्यविधिः अधिकारादूर्ध्वं वासरूपविधिः क्वचिन्नेति ज्ञापयितुं तेन क्तल्युट्तुमुन्खलर्थेषु वासरूपविधिर्नेति सिद्धं अर्हे कृत्यतृचश्च स्तोतुमर्हः स्तुत्यः स्तुतिकर्म स्तोता स्तुतिकर्ता लिङा बाधा मा भूदिति पुनः कृत्यतृचोर्विधिः भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा एते कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते पक्षे तद्योगविधिरिति सकर्मकाकर्मकेभ्यः अकर्मकात्तु भावे ज्ञेयाः भवतीति भव्यः भव्यमनेन वा गायतीति गेयः साम्नामयं गेयं साम अनेन वा इत्यादि शकि लिङ् च चात्कृत्याः वोढुं शक्यो वोढव्यः वहनीयो

वावाच्यः लिङ्गबाधमात्रादितिकस्योक्तिः लोप्यवादनेनैवज्ञापनसंलवैर्वेषादिसूत्रे कृत्याश्चेतिसुत्यडं अर्हे कृत्यतृच्वा
ग्रहणं इतिकस्य प्रक्रिया ण्वुल्तृचौ धातोरेतौ स्तः कर्तरिकृदितिकर्त्रर्थे युवोरनाकौ कारकः कर्ता बाहुमहीवोढा
वोकारिका कर्त्री गाङ्कुटेतिङित्वं कुटिता अज्ञिणिदित्यत्र क्ङिनेतिङित्वं कोटकः विजइट् विजिता हनस्तोचिण्णलोः घात
कः दायकः नोदात्तोपदेशस्येतिन वृद्धिः शमको दमकः जनिवध्योश्च जनकः वधहिंसायां वधकः रधिजभोरचि रंध
कः जंभकः नेड्वशिकृति रधिता रद्धा मस्जिनशोरितिनुम् मंक्ता नंष्टा नशिता रजेर्नलोपः रंजकः रंक्ता लभेश्च लंभक
:लब्धा तोषसहप्पिता तृष्टा सहिता सोढा दरिद्रातेरालोपः दरिद्रिता ण्वुलि तु दरिद्रायकः कृत्यल्युट इत्येवसूत्रमस्तु
यत्रविहितस्ततोन्यत्रापिस्फुरित्यर्थात् एवंचबहुलग्रहणंयोगविभागेनकृत्स्नमात्रस्य अर्थव्यभिचारार्थं पादास्यां क्रियते
पादहारकः कर्मणि ण्वुल् कमेःकर्त्रर्यात्मनेपदविषयात् कृतइण्णिषेधोवाच्यः प्रक्रंता कर्त्तरीति किं प्रक्रमितव्य
मात्मनेपदे किं संक्रमिता अनन्यत्वविषयाः नाद्ये तेनोपसर्गाद्वेति विकल्पादेर्स्यन निषेधः क्रमितालटईत्वमेवतु
द्विविषये तेनक्रंतेत्यपीतिकेचित् क्रमेशिडित्यत्रपरस्मैपदग्रहणं तङानयोरभावे भवति क्तिङिगमिषिता एवंनर्त
ष्ठग्रवर्त्यः विवक्षिता लंगंता ण्वुल् अल्लोपस्यस्थानिवत्वान्नवृद्धिः पापचकः यङ्लुगंतात्तु पापाचकः नंदिग्रहिपचादि
भ्योल्युणिन्यचः नंद्यादेर्ल्युः ग्राहादेर्णिनिः पचादेरच् स्यात् नंदयतीतिनंदनः जनमर्दयतीतिजनार्दनः मधुसूदनः ८
विशेषेणभीषयतेइतिविभीषणः लवणः नंद्यादेर्गणेनिपातनात्सत्वं ग्राही स्थायी मंत्री विशायी वासी निपातन
न्नविषयी इह षत्वमपिपरिताली परित्तर्दी पादिकोटयोमाविनिपात्यते पचादिराकृतिगणः शिवशमरिष्टस्यकरे
कर्मण्युपपदे वच् इति सूत्रे ओःकरोतेर्घटश्च अस्य योगात् अव्युत्पत्तेपरेमद्लुक् विधानाच्च केचित्स्वात्ममस्कंश्च तु वेधा

संज्ञानार्थः केषांचित्स्वपचार्थः केषांचिद्बाधकबाधनार्थः पचतीति पचः नदट् चोरट् देवट् इत्यादयष्टितः नदी चोरी दे
वी देवयते[illegible]पचेति कः प्राप्तः ज्ञारहराणपचा अनयोः कर्मण्यणः प्राप्तः नकादिषु पाठोऽप्युपाकोऽपि चडो विवेतिलु
६४ क्त नधाश्चलोपैतिगुणो वृद्धिश्च निषेधः वेक्कितः नेन्यः लोलुवः पोपुवः मरीमृजः चरिचलिपतिवदीनां वाद्वित्वमच्या
क्वाभ्यासस्येति वक्तव्यं आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासकार्यो हलादिशेषश्च न चराचरः चलाचलः पतापतः वदा
वदः हन्तेर्घत्वं च घत्वमभ्यासस्य उत्तरस्य तु अभ्यासाच्चेति कुत्वं घनाघनः पाटेर्णिलुक्कोकश्च दीर्घश्चाभ्यासस्य पाटूपट
: पक्केचरः चलः पतः वदः हनः पाटः रात्रेः कृतीति वा तुमम्न रात्रिंचरो रात्रिंचरः इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः एषः कः स्या
त् क्षिपः लिखः बुधः कृशः ज्ञः प्रीणातीति प्रियः किरतीति किरः वासरूपविधिना ण्वुलत्वचावपि क्षेपकं क्षेपा आतश्चो
पसर्गे कः स्यात् प्रातादयवधे तिपास्यापदाः दः सुग्लः प्रज्ञः पाघ्राध्माधेट्दृशः शः शः पिबतीति पिबः जिघ्रः धमः धयः धयाक
न्या धेटष्टित्वात्स्तनंधयीति स्तनंधयी वडीमीमः खवशोत्राप्नेष्यत इति हरदत्तः पश्यतीति पश्यः शः संज्ञायां न व्याघ्रादिति
ति निर्देशात् अनुपसर्गाल्लिंपविंदधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च शः स्यात् लिंपः विंदः धारयः पारयः वे
दयः उदेजयः चेतयः सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुमण्यन्तः सातयः वासरूपन्यायेन क्विप्स्यात् परमात्मा सांहतो न कः स
हः सर्वलिंपुराविः हेतुमत्यन्तो वा साहयः अनुपसर्गात्किं प्रलिपः नौ लिपेर्वाच्य निलिंपा देवाः गवादिषु विदेः संज्ञायां गो
विंदः अरविंदः ददातिदधात्योर्विभाषा शः स्यात् ददः दधः पक्षे वक्ष्यमाणो णः अनुपसर्गादित्येव प्रदः प्रधः ज्वलितिक
संतेभ्यो णः इति वा शो आ घर्षः ज्वलादिभ्यः कर्मवेत्यस्य णः स्याद्वा पक्षेऽच् ज्वालः ज्वलः चालः चलः अनुपसर्गादित्येव
उज्ज्वलः तनेरुपसंख्यानं इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते अवतनोतीत्यवतानः श्याद्व्यधास्रुसंस्रवती ण

वसावहलिहश्लिषश्वसश्च ञोड् प्रवृत्तिस्योनित्यं णः स्यात् ञ्येडोः वस्यतेश्चादंतत्वात्सिद्धे: इषग्रहणं उपसर्गे किंबाधितं
अवन्नायः प्रतिन्नायः आत् दायः धायः व्याधः सुगतौ आङ् पूर्वो सुः पूर्वश्च आस्रावः संस्रावः अत्यायः अवसायः अव
हारः लेहः श्लेषः श्वासः दुन्योरनुपसर्गे णः स्यात् दुनोतीति दावः नीसारः वर्षाः सात्तु बंधकाद्दुनोतेरेव णः इवतेस्तु पचा
द्यच् दवः नयतीति न्यायः उपसर्गेतु प्रदवः प्रणयः विभाषाग्रहः णो वा पक्षे च व्यवस्थितविभाषेयं तेन कुलवरग्राहः
ज्योतिषिग्रहः नवतेश्चेति काशिका नवो देवः संसारस्य नावाः पदार्थाः माध्यमते तु प्राप्त्यर्थाच्चुरादिण्यंतादच् नावः गे
हे कः गेहे कर्तरि गृहे कः स्यात् गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहं तत्स्थाः गृहा दाराः शिल्पिनि ष्वुन् क्रियाकौशलं शिल्पं त
द्वति कर्तरि ष्वुन् स्यात् नृतिखनिरंजिभ्य एव नर्तकी खनकः खनकी असिद्धवत्केऽनेरंजेर्नलोपो वाच्यः रजकः रजकी
माध्यमते तु नृतिखनिभ्यामेव ष्वुन् रंजेस्तु कुरशिल्पिसंज्ञयोरिति वुन् टाप् रजिका पुंयोगे तु रजकी गःस्थकन् गा
यतेस्थकन् स्यात् शिल्पिनि कर्तरि गाथकः ण्युट् च गायनः टित्वात् ङीप् गायनी हश्च व्रीहिकालयोः हाको हाङश्च ण्युट् स्या
त् व्रीहौ काले च कर्तरि जहात्युदकमिति हायना व्रीहिः जहाति सत्त्वानिति पुरो हायनो वर्षः जिहीते प्राप्नोति वा प्रुसृल्व
:समभिहारे वुन् समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते प्रवकः सरकः लवकः आशिषि च आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धा
तोर्वुन् स्यात्कर्तरि जीवतात् जीवकः नंदतात् नंदकः आशीः प्रयोक्तृधर्मः आशास्तिः पित्रादेरिष्टसिद्धिः कर्मण्य ५
ण् कर्मणि उपपदे धातोरण् प्रत्ययः स्यात् उपपदसमासः कुंभं करोतीति कुंभकारः आदित्यं पश्यतीत्यादौ अनभि
धानान्न शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्यो णः अणोपवादार्थं वार्तिकं मांसशीला मांसकामा कल्याणाचारा ईक्षिक्षमिभ्यां
च सुखप्रतीक्षा बहुक्षमा कर्मवद्दिंगं गाधरः तद्धरादयः कर्मणः शेषत्वविवक्षायां तत्वेऽपि क्त्वा वा भक्ष्य अण् स्यात्

कापवादः स्वर्गह्वायः तंतुवायः धान्यमायः आतोनुपसर्गे कः आदंताद्धातोरनुपसर्गात्कर्मण्युपपदे कः स्यान्नाण् आ
तोलोपः गोदः पार्ष्णित्रं अनुपसर्गे किं गोसंदायः कविधौ सर्वत्रप्रसारणिभ्योडः ब्रह्मजिनाति ब्रह्मज्यः सर्वत्रग्रह
णात् आतश्चोपसर्गे आह्वः प्रह्वः सुपिस्थः सुपीतियोगो विभज्यते सुपि उपपदे आदंतात्कः स्यात् द्वाभ्यां पिबतीति
द्विपः समस्थः विषमस्थः ततः स्थः सुपि तिष्ठतेः कः स्यात् आरंभसामर्थ्याद्भावे आखूनामुत्थानं आखूत्थः प्रष्ठोग्रगामि
नि प्रतिष्ठत इति प्रष्ठो गौः अग्रतोगच्छतीत्यर्थः अग्रेति किं प्रस्थः अंबाम्बगोस्रुमिसच्यापद्वित्रिकुशेकुशंक्वंगुमं
जिपुंजिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः स्थइति कृतषत्वस्यानुकरणं षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्यः स्थस्य सस्य षः स्यात् द्विष्ठः
त्रिष्ठः इतऊर्ध्वं कर्मणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते तत्राकर्मके सुपि सुपीत्यस्य संबंधः तुंदशोकयोः परिमृजापनुदोः तुं
दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोरेताभ्यां कः स्यात् आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यं तुंदं परिमार्ष्टीति तुंदपरिमृजोऽ
लसः शोकापनुदः सुखस्याहर्ता अलसादन्यत्र तुंदपरिमार्ज एव शोकसंसारापारत्वोपदेष्टोन शोकमपनुदति
स शोकापनोदः कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानं मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः आकृतिगणो
यं महीध्रः कुध्रः गिलतीति गिलः प्रेदाज्ञः दाज्ञाभ्यां प्रोपसृष्टाभ्यां कर्मण्युपपदे कः स्यात् अणोपवादः सर्वप्र
दः पथिप्रज्ञः अनुपसर्ग इत्यनुवृत्तेः प्रादन्यत्रेति गोसंप्रदायः समिख्यः गोसंख्यः गापोष्टक् अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक्
स्यात् कर्मण्युपपदे सामगः सामगी उपसर्गे तु सामसंगायः पिबतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यं सुरापी शीधुपी अन्य
न्यत्र क्षीरपा ब्राह्मणी सुरां पातीति सुरापा हरतेरनुद्यमनेच अंशहरः अनुद्यमने किं भारहारः शक्तिलां
गलांकुशयष्टितोमरघटघटीधनुष्षु ग्रहेरुपसंख्यानं शक्तिग्रहः लांगलग्रहः सूत्रेच धार्यर्थे सूत्रग्रहः यस्कस्र

त्रे केवलमुपपदत्वेनतु धारयतीति तत्राणेवास्य त्र्याहः वयसि च उद्यमनार्थं सूत्रे कवचहरः कुमारः आङि ताच्छील्ये पु
ष्पाण्याहरतीति तच्छीलः पुष्पाहरः ताच्छील्ये किं भाराहारः अर्हः अर्हतेरच् स्यात् कर्मण्युपपदे णोपवादः पूजार्हा ब्राह्मणी ।
स्तम्बकर्णयो रमिजपोः हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यं स्तम्बेरमते स्तम्बेरमो हस्ती तस्तुस्पेजतीति रलंदं ताद्दिति वाडे रखु
रू कर्णेजपः सूचकः शमि धातोः संज्ञायां शंसवः शंवदः पुनर्धातुग्रहणं बाधकविषयेपि प्रवृत्त्यर्थं कृञो हेत्वादि
षु टो मा भूत् शंकरा नाम परिव्राजिका तच्छीला अधिकरणे शेतेः खे शेते खशयः पार्श्वादिषूपसंख्यानं पार्श्वाभ्यां शे
ते पार्श्वशयः पृष्ठशयः उदरेण शेते उदरशयः उत्तानादिषु कर्तृषु उत्तानः शेते उत्तानशयः अवमूर्धशयः अवनतो
मूर्धा यस्य स अवमूर्धा अधोमुखः शेते इत्यर्थः गिरौ डश्छन्दसि गिरौ शेते गिरिशः कथं तर्हि गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सु
केशी गिरिरस्यास्तीति लोमादित्वाच्छः चरेष्टः अधिकरणे उपपदे कुरुचरः कुरुचरी भिक्षासेनादायेषु च भिक्षां चरती +चरतिति+
ति भिक्षाचरः सेनाचरः आदायेति ल्यबन्तं आदायचरः पेद्धित्वात् सहचरीति कथं पचादिषु पाठात् पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर
तेः पुरःसरः अग्रतःसरः अग्रसरः अग्रे सरतीत्यग्रेसरः सूत्रे एदिति एदन्तत्वमपि निपात्यते कथं तर्हि यूथं तदग्रसरगवि
तःकस्मात्सारमिति बाहुलकादिति हरदत्तः पूर्वे कर्तरि कर्तृवाचिनि पूर्वशब्दे उपपदे सरतेष्टः स्यात् पूर्वः सरती
ति पूर्वसरः कर्तरि किं पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु एषु द्योत्येषु करोतेष्टः स्यात् अतः कृ ६
कमीति सः यशस्करी विद्या श्राद्धकरः वचनकरः दिवाविभानिशाप्रभाभास्करान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलि
बिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु एषु कृञष्टः स्यात् अहेत्वादावपि दिवाकरः विभा
करो निशाकरः कस्मादिवाशः भास्करः बहुकरः अहस्य विगृह्यार्थं संख्यापेक्षाष्टग्रहणं लिपिलिबिशाद्धेपर्या

यौ संख्या एककरः द्विकरः कस्मादिवादस्करः नित्यंसमासेनुत्तरपदस्थस्येति षत्वं धनुष्करः किंयत्तद्बहुषु कृञो
ऽज्विधानमिति वार्त्तिकं किंकरा यत्करा तत्करा दिवादिटं बाधित्वा परत्वादच् पुंयोगे ङीष् किंकरी कर्मणि भृतौ
कर्मण्युपपदे करोतेष्टः स्यात् कर्मकरो भृतकः कर्मकारोऽन्यः न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्र
पदेषु एषु कृञष्टो न स्यात् हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते शब्दकार इत्यादि स्तम्बशकृतोरिन् व्रीहिवत्स
योरिति वक्तव्यं स्तम्बकरिर्व्रीहिः शकृत्करिर्वत्सः अनयोः किं स्तम्बकारः शकृत्कारः हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ दृ
तिनाथयोर्हरतेरिन् स्यात् पशौ कर्त्तरि दृतिं हरतीति दृतिहरिः नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः पशौ किं नाथ
हारः दृतिहारः फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन् प्रत्ययश्च निपा
त्यते आत्मानं बिभर्तीति आत्मम्भरिः आत्मनो मुमागमः कुक्षिम्भरिश्च वाकुक्षिंभरिः चकारादात्मोदरकुक्षिषु
ति पेठुः ... कौराः इति मुरारिः एजेः खश् एजयतेः खश् स्यात् अरुर्द्विषदजन्तस्य
मुम् अरुषो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात् खिदन्ते उत्तरपदे न त्वव्ययस्य शित्वाच्छबादिः जनमेजयतीति जनमे
जयः वातशुनीतिलशर्धेष्वजधेट्तुदजहातीनामुपसंख्यानं वातमजा मृगाः खित्यनव्ययस्य खिदन्ते उप
पदे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात् ततो मुम् शुनिन्धयः तिलन्तुदः शर्धञ्जहा माषाः शर्धोऽपानशब्दः तेन जहतीति विग्रहः ज
हातेरन्तलोपश्च नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः अत्र वार्त्तिकं स्तनेधेट इति वक्तव्यं नासिकायां ध्मश्च एतयोः कर्मणो
रुपपदयोर्ध्माधेटोः खश् स्यात् घासंख्यानेष्यते नासिंधमः मुष्टिंधयः नासिंधमः स्तनंधयः मुष्टिंधमः मुष्टिंधयः घटि
खारीखारीषूपसंख्यानं घटिंधयः घटिंधमः इत्यादि खारी परिमाणविशेषः खारीमर्दती उदि कूले रुजिवहोः उ

त्सर्वत्त्यां रुजिवहिस्यां कूले कर्मण्युपपदे खश् स्यात् कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः कूलमुद्वहः वहाभ्रे लिहः वह
:स्कंधस्तं लेढीति वहंलिहो गौः अदादित्वाच्छपो लुक् खशो ङित्वान्न गुणः अभ्रंलिहो वायुः परिमाणे पचः प्रस्थंपचा स्था
ली खारीपचः कटाहः मितनखे च मितंपचा ब्राह्मणी नखंपचा यवागूः विध्वरुषोस्तुदः विधुंतु
दः मुमि संयोगांतलोपः अरुंतुदः असूर्यललाटयोर्दृशितपोः असूर्यमिति असमर्थसमासः दृशिना नञः संब
धात् सूर्यं न पश्यंतीति असूर्यंपश्या राजदाराः ललाटंतपः सूर्यः उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च एते निपात्यंते उग्र
मिति क्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खश् उग्रंपश्यतीत्युग्रंपश्यः इरा उदकं तेन माद्यति दीप्यते: विंधनवा
दिति इरंमदो मेघज्योतिः इह निपातनात् श्यन्न पाणिंध्मो ध्मा धमंते अस्मिन्निति पाणिंधमो ध्वा अंधकाराद्याव्हैतद्
त्यर्थः तत्र हि सर्पाद्यपानादाप्पाणयः शा वाते प्रियवशे वदः खश् प्रियंवदः वशंवदः गमेः सुपि वाच्यः असंज्ञा
र्थमिदं मितंगमो हस्ती विहायसो विह इति वाच्यं खच्च डिद्वा वाच्यः विहंगमः विहंगः भुजंगमः द्विषत्परयोस्तापे
खच् स्यात् खचि ह्रस्वः खच्परे णौ उपधाया ह्रस्वः स्यात् द्विषंतं परं वा तापयतीति द्विषंतपः घटघटीग्रहणाल्लिंगवि
शिष्टपरिभाषा अनित्या तेनेह न द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः वाचिंयमो व्रते वाक्शब्दे उपपदे यमेः खच्
स्यात् व्रते गम्ये वाचंयमश्चरेदेव वाक्शब्दस्य अमंतत्वं निपात्यते वाचंयमो मौनव्रती व्रतेति किं अत्राक्यादिना वा ७
चं यच्छतीति वाग्यामः पूःसर्वयोर्दारिसहोः पुरंदारयतीति पुरंदरः सर्वंसहः सहिग्रहणमसंज्ञार्थं भगे च दारेरिति
काशिका वार्तिके न दृष्टमिदमित्याहुः भगं दारयतीति भगंदरः सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः सर्वंकषः खलः कू
लंकषा नदी अभ्रंकषो वायुः करीषंकषा वात्या मेघर्तिभयेषु कृञः मेघंकरः ऋतिंकरः भयंकरः भयशब्देन तदंत

विधिः अभयंकरः क्षेमप्रियमद्रेऽण् च एभ्यः कृञोऽण् स्यात् चात् खच् क्षेमंकरः क्षेमकारः प्रियंकरः प्रियकारः मद्रंक
रो मद्रकारः वेतिवाच्ये अण्ग्रहणं हेत्वादिषु टो मा भूदिति कथं तर्हि अल्पारंभाः क्षेमकारा इति कर्मणः शेषत्वविव
क्षायां भविष्यति आशिते भुवः करणभावयोः आशितशब्दे उपपदे भवतेः खच् स्यात् आशितो भवत्यनेनाशि
तंभवः ओदनः आशितस्य भवनं आशितंभवः संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः विश्वं बिभर्तीति विश्वं
भरः विश्वंभरा रथंतरं साम इदं रथेन तरंतीति व्युत्पत्तिमात्रं न त्ववयवार्थानुगमः पतिंवरा कन्या शत्रुंज
यो हस्ती युगंधरः पर्वतः शत्रुंसहः शत्रुंतपः अरिंदमः दमिः शमनार्थो तेन सकर्मक इत्येकं मतांतरे तु अ
न्तर्भावितण्यर्थो दमिः गमश्च सुतंगमः अंतात्यंताध्वदूरपारसर्वानंतेषु डः संज्ञायामिति निवृत्तं एषु गमेर्डः स्यात्
डित्वसामर्थ्यात् अभस्यापि टेर्लोपः अंतं गच्छतीति अंतगः इत्यादि सर्वत्रपन्नयोरुपसंख्यानं सर्वत्रगः पन्नेप
ति गच्छतीति पन्नगः पन्नमिति पद्यते क्तांता क्रियाविशेषणं उरसो लोपश्च उरसा गच्छतीत्युरगः सुदुरोर
धिकरणे सुखेन गच्छतीति सुगः दुर्गः अन्यत्रापि दृश्यत इति वक्तव्यं ग्रामगः डे च विहायसो विहादेशो वक्त
व्यः विहगः आशिषि हनः शत्रुं वध्याद् शत्रुहः आशिषि किं शत्रुघातः दारावाहनोऽणन्त्यस्य च टः संज्ञायां दारुश
ब्दे उपपदे आङ् पूर्वाद्धंतेरण् स्यात् टकारांतादेशश्च वक्तव्य इत्यर्थः दार्वाघाटः चारौ वा चार्वाघाटः चार्वाघा
तः कर्मणि समि च कर्मण्युपपदे सं पूर्वाद्धंतेरुक्तं वेत्यर्थः वर्णान्संहंतीति वर्णसंघाटः वर्णसंघातः पदसं
घाटः पदसंघातः अपे क्लेशतमसोः अपपूर्वाद्धंतेः टः स्यात् अनाशीरर्थमिदं क्लेशापहः पुत्रः तमोपहः सूर्यः
कुमारशीर्षयोर्णिनिः कुमारघाती शिरसः शीर्षभावो निपात्यते शीर्षघाती लक्षणे जायापत्योष्टक् हं

टेटक् कस्मात् लक्षणवति कर्तरि जायाघ्नो ना पतिघ्नी स्त्री अमनुष्यकर्तृके च जायाघ्नस्तिलकालकः पतिघ्नी पाणि
रेखा पित्तघ्नं घृतं मनुष्येति किं आखुघातः शूद्रः अथ कं बलनडः शत्रुघ्न इति मूलविभुजादिवाधितं चोरघातो
नरघातो हस्तीति तु बाहुलकादपि शक्तौ हस्तिकपाटयोः ३ तेटक् कस्मात् शक्तो घात्यात्मा मनुष्यकर्तृकार्थमिदं ह
स्तिघ्नो ना कपाटघ्नश्चोरः कवाटेति पाठान्तरं पाणिघताडघौ शिल्पिनि ३ तेटक् टिलोपो घत्वं निपात्यते पाणिता
डघौ रूपपदद्वयोः शिल्पिनि किं पाणिघातः ताडघातः राजघ उपसंख्यानं राज्ञा नेहतिराजघः आढ्यसुभगस्थूल
पलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् एषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु कर्मसूपपदेषु कृञः ख्युन् स्यात् अना
ढ्यं आढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यंकरणं अच्वौ किं आढ्यीकुर्वन्त्यनेन इह प्रतिषेधसामर्थ्याल्ल्युडपीति काशिका ता
थ्यम तु ल्युट् स्यादेव अच्वाविस्फलत्वाद्र्ध्यं कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ आढ्यादिषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः अ
नाढ्य आढ्यो भवति आढ्यंभविष्णुः आढ्यंभावुकः स्पृशोऽनुदके क्विन् घृतस्पृक् कर्मणीति निवृत्तं मन्त्रेण स्पृशतीति म
न्त्रस्पृक् ऋत्विग्दधृक् व्याख्यातं त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च समानान्ययोश्चेति वाच्यं सदृक् सदृश् सदृशः अ
न्यादृक् अन्यादृशः क्सोऽपि वाच्यः तादृक्षः सदृक्षः अन्यादृक्षः सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुप
सर्गेऽपि क्विप् एभ्यः क्विप् स्यात् उपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे शुसत् उपनिषत् अण्डसूः प्रसूः मित्रद्विट् प्रद्विट् मित्र
ध्रुक् गोधुक् प्रधुक् अश्वयुक् प्रयुक् वेदवित् निवित् इत्यादि अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वाच्यः अग्रणीः ग्रामणीः
भजो ण्विः सुप्युपसर्गे चोपपदे भजेर्ण्विः स्यात् अंशभाक् प्रभाक् अदोऽनन्ने विट् स्यात् आममत्ति आमात् सस्यात्
अनन्ने किं अन्नादः क्रव्ये च अदे विट् स्यात् पूर्वसूत्रेण सिद्धे वचनमण्बाधनार्थं क्रव्यात् आममांसभक्षकः कथं

ब×
"च्विख्युनि ते तु च्व्यन्तस्य न
व्ययत्वेऽव्यये रक्षस्य मुमा
गमः स्यादिति वा तत्ख्युन्
ल्युटौ समानार्थौ परन्तु
दुष्टिकरणे अयमधिक
रणे तस्मात् प्रतिषेधसाम
र्थ्यात् ल्युडपीति काशिका
कारस्य मते ७
×ती×

८

तर्हि क्रव्यादोऽस्रप आशर इति पक्वमांसभक्षे उपपदेऽण् उपपदस्य क्रव्यादेशः पृषोदरादित्वात् दुहः कब्घश्च कामदुघा
अन्येभ्योऽपि दृश्यते छंदसीति निवृत्तं मनिन् क्वनिप् वनिप् विच् एते प्रत्यया धातोः स्युः नेड्वशि कृति वशादेः कृत इण्न स्यात्
सुशर्मा प्रातरित्वा विड्वनोरनुनासिकस्यात् अनुनासिकस्यात्स्यात् विजायत इति विजावा उण् अपावा विच् रेट् रेट्
सुगण् क्विप् च अयमपि दृश्यते सत्सूद्विषेत्यस्यैव प्रपंचः उखास्रत् पर्णध्वत् वाहभ्रट् अंतः पदांतस्यानितेर्नस्य णत्वं
स्यात् उपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत् हे प्राण् शास इत्त्वं मित्राणि शास्ति मित्रशीः आशासः क्वौ उपधाया इत्वं वाच्यं आशीः
इत्वोत्वे गीः पूः छ्वोः शूडनुनासिके च क्विपूव एतुक्कादेर्ऽस्य वः स्यात् ततुक्तत् अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति दीर्घः मोनो धातोः प्रतान् प्रशान् ज्वरि
त्वर् अवमूः ज्वरत्वरेस्रट् जूः जूरौ जूरः स्रूः ऊः इति ऊनावतीति ऊनो ऊनावः मुवो मुवः सुम्नः सुम्नौ सुम्नः राल्लोपः धु
र्वी मूर्छा मुरौ मुरः धुर्वी धूः गमः क्वौ अनुनासिकस्य लोपः स्यात् अंगंगत् गमादीनामिति वक्तव्यं परीतत् संयत् सुनत् ऊङ् च
गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च अग्रेगूः अग्रेभ्रूः स्वः कच बात् क्विप् शास्त्रः शास्ताः शासिधातोरित्वं बाधित्वं स्त्वं सुप्यजातौ
णिनिस्ताच्छील्ये अजातौ सुपि धातोर्णिनिः स्यात् ताच्छील्ये द्योत्ये उष्णभोजी शीतभोजी अजातौ किं ब्राह्मणानामंत्रयिता ता
च्छील्ये किं उष्णं भुंक्ते कदाचित् इह इति कारे लोपसर्गेतिन्नः एवं णिनिरिति व्याख्या उत्प्रतिभ्यामाङि सर्तेरुपसंख्या
नमिति पवितं स्तरदवमाधवादिनिश्चतदेवानुस्तेतद्यता व्यविरोधादपेक्षं प्रतिभ्रसोपसर्गेपि णिनिः सब्रह्मवोपडी वि
नां अनुपाद्विवर्गः प्रतत्यधो धामविसारि नवंवनीयाः प्रत्यवोनुडी विनिरित्यादि साधुकारिण्युपसंख्यानं ब्रह्मणि वदः
अताच्छील्यार्थं वार्तिकद्वयं साधुकारी ब्रह्मवादी कर्तर्युपमाने णिनिः स्यात् उपपदार्थः कर्त्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरुपमा
नं उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी ध्वांक्षरावी अत्राताच्छील्यार्थमिदं वचनं कर्तरि किं अपूपानिव भक्षयति माषान् उप

माने किं उष्ट्रः क्रोशति व्रते। णिनिः स्यात् स्थण्डिलशायी बहुलमाभीक्ष्ण्ये पौनःपुन्ये द्योत्ये सुप्युपपदे णिनिः स्यात् क्षी
रपायिण उशीनराः मनः सुपि मन्यतेर्णिनिः स्यात् दर्शनीयमानी आत्ममाने खश्च स्वकर्मके मनने वर्तमानान्मन्यतेः सु
पि खश् स्यात् चाण्णिनिः पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितंमन्यः पण्डितमानी खित्यनव्ययस्य कालिंमन्या अनव्ययस्य किं दि
वामन्या इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च इकन्तादेकाचोऽम् स्यात् स च स्वाद्यम्वत् खिदन्ते परे श्रोतोम्मन्यो गांमन्यः वाम्मन्यः स्त्रियं
मन्यः स्त्रीमन्यः नरंमन्यः भुवंमन्यः श्रियमात्मानं मन्यते श्रियंमन्यं कुलं तास्य कारवचनात् श्रीशब्दस्य ... स्वः भ्रूमन्योऽस्ता
वश्च भूते अधिकारोऽयं वर्तमाने लडिति यावत् करणे यजः करणे उपपदे भूतार्थवृत्तेर्यजेर्णिनिः स्यात् कर्तरि सोमेने
ष्टवान् सोमयाजी अग्निष्टोमयाजी कर्मणि हनः पितृव्यघाती कर्मण्येत्येव ... ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु
क्विप् एषु कर्मसूपपदेषु हन्तेः भूते क्विप् स्यात् ब्रह्महा भ्रूणहा वृत्रहा क्विबेवेत्येव सिद्धे नियमार्थमिदं ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव
भूते एव क्विबेवेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका ब्रह्मादिष्वेव क्विबेवेवेति त्रिविधो नियम इति ... सुकर्मपाप
मन्त्रपुण्येषु कृञः सु कर्मादिषु कृञः क्विप् स्यात् त्रिविधो नियम इति काशिका सुकृत् पापकृत् मन्त्रकृत् पुण्यकृत्
क्विबेवेवेति नियमात् कर्मण्युपपदे ... एवेति नियमात् मन्त्रमधीतवान् मन्त्राध्यायः अत्र न क्विप् भूते एवेति नि ९
यमात् मन्त्रं करोति करिष्यति वेति विवक्षायां न क्विप् स्वादिष्वेवेति नियमात्तावादन्यस्मिन्नुपपदे क्विप् शास्त्रकृत्
तास्यकृत् सोमे सुञः सोमसुत् चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका एवमुत्तरसूत्रेऽपि अग्नौ चेः अग्निचित् कर्मण्यग्न्याख्या
यां कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप् स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायां श्येन इव चितः श्येनचित् क
र्मणीनि विक्रियः कर्मण्युपपदे विपूर्वात् क्रीणातेरिनिः स्यात् कुत्सितग्रहणं कर्तव्यं सोमविक्रयी घृतविक्रयी इत्यत्र

कनिप् कर्मणीत्येव पाठे दृष्ट्वान् पारदृश्वा राजनि युधि कृञः क्वनिप् स्यात् युधिरन्तर्भावितण्यर्थः राजानं
योधितवान् राजयुध्वा सहे च कर्मणीति निवृत्तं सहयुध्वा सहकृत्वा सप्तम्यां जनेर्डः सरसिजं मंदुरायां जातो मं
दुरजः ङ्यापोरिति ह्रस्वः पंचम्यामजातौ जातिवर्जिते पंचम्यन्ते उपपदे जनेर्डः स्यात् संस्कारजः अदृष्टजः उ
पसर्गे च संज्ञायां प्रजा स्यात् संततौ जने अनौ कर्मणि अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् पुमांसमनुरुध्य जा
ता पुमनुजा अन्येष्वपि दृश्यते अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्डः स्यात् अजः द्विजः ब्राह्मणजः अपिशब्दात्सर्वोपाधिव्य
भिचारार्थः तेन धात्वंतरादपि कारकांतरेष्वपि क्वचित् परितः खाता परिखा क्तक्तवतू निष्ठा एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः
निष्ठा स्नातादौ धातोर्निष्ठा स्यात् तत्र तयोरेवेति भावकर्मणोः क्तः कर्तरि कृदिति कर्तरि क्तवतुः उकाविती स्नातं म
या स्तुतः स्तुया विष्णुः विष्णुर्विश्वं कृतवान् निष्ठायामण्यदर्थे ण्यदर्थो भावकर्मणी ततोऽन्यत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्या
त् क्षियो दीर्घात् दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् क्षीणवान् भावकर्मणोस्तु क्षितः कामो मया शुकः क्षितः क्षि
तवान् स्तृतः स्तृतवान् कृतः ऋणोर्दिवाशब्दो वाच्यः तेन एकाच्त्वान्नेट् वृतः वृतः रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः
रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् निष्ठापेक्षा पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च हिंसायां ऋ इत्व रपरः णत्वं शीर्णं ब
हिरंगत्वेन दृष्टेरसिद्धत्वान्नेह कृतस्यापत्यं कार्तिः भिन्नः छिन्नः संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः निष्ठातस्य नः स्यात् द्राण
: ग्लानः म्लानः ल्वादिभ्यः एकविंशतेर्लूञादिभ्यः प्राग्वत् लूनः ज्यायदित्याजीनः ज्यो दीर्घश्च दुग्वोर्दूनः दुङुपता
पदस्य पठ्यते सानुबंधत्वात् ... तया दुत इति माधवः पूनः पूञो विनाशे पूना यवाः विनष्टा इत्यर्थः प्र
तमन्यत् सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य सिनो ग्रासः ग्रासस्तु किं सिता पाशेन सूकरी कर्मकर्तृकेति किं सितो ग्रासो

बद्धापेक्षा यावद्बहिरंगत्वेन दृष्टेरेफस्यासिद्धत्वात् रदाभ्यां मित्यनेन नकारः परस्य तकारस्य नो न ४

देवदत्तेन ओदितश्च लुजो लुग्नः टुओश्वि उच्छूनः ओहाक् प्रहीणः स्वाद ओदित इत्युक्तं सूनः सूनवान् दूनः ओदिन्न ध्येङीङः प्याय

सामर्थ्यान्नेह उद्दीनः द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यः द्रवस्य मूर्त्तौ काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायां श्योऽस्पर्शे श्यैङा

निष्ठातस्य नः स्यात् अस्पर्शे इति दीर्घः शीनं घृतं अस्पर्शे किं शीतं जलं द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोरिति किं संश्यानो वृश्चिकः शी

तात्संकुचित इत्यर्थः प्रतेश्च प्रतिपूर्वस्य श्यः संप्रसारणं स्यात् निष्ठायां प्रतिशीनः विभाषाभ्यवपूर्वस्य श्यः संप्रसारणं वा स्यात्

अभिश्यानं घृतं अभिशीनं अवश्यानो अवशीनो वृश्चिकः व्यवस्थितविभाषेयं तेनेह न समवश्यानः अञ्चोऽनपादाने अञ्चो निः

ष्ठातस्य नः स्यात् न त्वपादाने यस्य विभाषा यस्य क्वचिद्विहितस्ततो निष्ठाया इण्न स्यात् उदितो वेति क्त्वायां वेट्त्वादि

ह नेट् समक्नः अपादाने किं उदक्तमुदकं कूपात् नत्वस्यासिद्धत्वात् वृक्ण इति षत्वे प्राप्ते निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेड्विधिषु

सिद्धो वाच्यः वृक्णः वृक्णवान् परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु पूर्वेण मूर्द्धन्ये प्राप्ते तदभावो निपात्यते परिस्कन्दः प्राच्येति किं परि

स्कन्दः परिस्कन्दः परेश्चेति विकल्पः स्तनेरिति षत्वे प्राप्ते प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च अत्र षत्वं न स्यात् दिवोऽविजिगीषायां दिवो निष्ठा

तस्य नत्वं स्यादविजिगीषायां द्यूनः विजिगीषायां तु द्यूतं निर्वाणोऽवाते अवाते इति छेदः निःपूर्वाद्वातेर्निष्ठातस्य नत्वं स्यादवा

तश्चेत्कर्त्ता न निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा वाते तु निर्वातो वातः शुषः कः निष्ठातस्य कः शुष्कः पचो वः पक्वः क्षायो मः क्षामः स्त्यः प्र

पूर्वस्य प्रस्त्यः संप्रसारणं स्यात् निष्ठायां प्रस्त्योऽन्यतरस्यां निष्ठातस्य मो वा स्यात् प्रस्तीमः प्रस्तीतः प्राक्किं स्त्यानः अनुपसर्गा

त्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः ञिफला फुल्लः निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते क्तवत्वेकदेशस्यापीदं निपातनमिष्यते फुल्लवान् क्षी

बादिषु क्तप्रत्ययस्यैव तलोपः तस्यासिद्धत्वात्तस्येटोऽभावश्च निपात्यते क्षीबो मत्तः कृशस्तनुः उल्लाघो नीरोगः अनु

पसर्गात्किं आदितश्च आकारान्तो निष्ठाया इण्न स्यात् ञिफला विशरणे फलेरत उत्स्यात्तादौ किति प्रफुल्लः प्रफुल्लितः प्रकृशि १०

[illegible]

[illegible]

तः प्रोल्लाघितः कथं तर्हि लोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लमिति फुल्ल विकसने पचाद्यच् सूत्रे तु फुल्लतादिनिर्देशार्थं उत्फुल्लसं
फुल्लयोरुपसंख्यानं नुदविदोंदत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यां एभ्यो निष्ठातस्य नो वा नुन्नः नुत्तः विद विचारणे रौधादिक एव गृह्यते
उंदिना परेण साहचर्यात् विन्नः वित्तः वेत्तेस्तु विदितः विद्यते विन्नः उंदी श्वीदितो निष्ठायां प्रसक्तेरीदित्त्वान्निष्ठायामिण्न उन्न
ः उत्तः त्राणः त्रातः घ्राणः घ्रातः ह्रीणः ह्रीतः न ध्याख्यापृमूर्छिमदां एभ्यो निष्ठातस्य न त्वं ध्यातः ख्यातः पूर्तः राल्लोपः मू
र्तः मत्तः वित्तो भोगप्रत्यययोः विंदतेर्निष्ठांतस्य निपातोयं भोग्ये प्रतीतौ चार्थे वित्तं धनं वित्तः पुरुषः अनयोः किं विन्नः वित्त +ते
भागमदनेतिकसोवद्धादिहनेट् भित्तं शकलं भिन्नमन्यत् ऋणमाधमर्ण्ये ऋधातोः क्तेन कारस्य नत्वं निपात्यते अधम
र्णव्यवहारे ऋतमन्यत् स्फायः स्फी निष्ठायां स्फीतः इण्निष्ठायां निरः कुषो निष्ठायामिट् स्यात् वस्य विभाषेति निषेधे प्रा
प्ते पुनर्विधिः निष्कुषितः वसतिक्षुधोरिट् आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् उषितः क्षुधितः अंचेः पूजायां क्त्वानि
ष्ठयोरिट् स्यात् अंचितः गतौ तु अक्तः लुभो विमोहने लुभः क्त्वानिष्ठयोरिट् न तु गार्द्ध्ये लुभितः गार्द्ध्ये तु लुब्धः क्लिशः क्त्वानि
ष्ठयोः इड्वा स्यात् क्लिश उपतापे नित्यं प्राप्ते क्लिशू विबाधने अस्य क्त्वायां विकल्पे सिद्धेपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्प
ः क्लिशितः क्लिष्टः पूङश्च पूङः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात् पूङः क्त्वा च पूङः क्त्वानिष्ठयोर्वसेट्किन्न स्यात् पवितः पूतः क्त्वा
ग्रहणं क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थं नोपादित्यत्र हि क्त्वैव संबध्यते निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः एभ्यः क्त्वानिष्ठा किन्न स्यात्
ग्रथितः ग्रथितवान् अनुबंधनिर्देशो यङ्लुग्निवृत्त्यर्थः क्ष्वेदितः क्ष्वेदितवान् आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या आदि
कर्मणि क्तः कर्तरि च आदिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात् चाद्भावकर्मणोः विभाषा भावादिकर्मणोः भावे आदिकर्म
णि च आदितो निष्ठायामिड्वा स्यात् प्रस्वेदितश्चैत्रः प्रस्वेदितं तेन ञिक्ष्विदेति स्वादिरत्र गृह्यते ञिक्ष्विदिः साहचर्यात् स्विद्य

तेस्कन्नस्विदित इत्येव ञिमिदा ञिक्ष्विदा त्वादी दिवादी च प्रमेदितः प्रमेदितवान् प्राक्ष्विदितः प्रक्ष्वेदितवान् प्रधर्षितः प्रध
र्षितवान् धर्षितं तेन सेट्त्वं परिक्लिन्नः क्लिन्नं तेनेत्यादि मृषस्तितिक्षायां सेट्त्वं हा किन्न स्यात् मर्षितो मर्षितवान् क्षमायां किं
अपमर्षितं वाक्यं अविस्पष्टमित्यर्थः उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्यां उदुपधात्परान्नावादिकर्मणोः सेट्निष्ठा वा कि
त्स्यात् द्युतितान्द्योतितानु मुदितं मोदितं साधुना प्रद्युतितः प्रद्योतितः प्रमुदितः प्रमोदितः साधुः उदुपधात् किं विदितं
रावेत्यादि किं रुचितं कार्षापणं सेट्त्वं कुष्टं रात्रिकरणेन्यत्र वेष्यते नेट् गुध्यते गुधितं निष्ठायां सेटि णेर्लोपः स्यात् ना
वितो नावितवान् श्वीदितः इति नेट् संप्रसारणेऽशूनः दीनः शूनः ऊढं वन्तुं तन्तु वतः ततः पतेः सन्निवेद्धृवादि नसावे प्रा
प्तिदीप्ति इते निपातनात् इट् पतितः सेस्निवीति वेद्धृवा सिद्धे कृतस्या दीना मीदिश्वेन अनित्यवृद्धापनाद्धाते
न धावितमित्यादि रुक्षित इत्यादि तस्य विलाधित्यत्र एकाच इत्येव दरिद्रितः क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि
मन्थमनस्तमः सक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु ७।२।१८ क्षुब्धादीन्यष्टौ अनिष्कानि निपात्यन्ते सम्बुद्धाक्रमेण मन्थादिष्वर्थेषु
इव द्रव्यसंसृष्टक्षाः सक्तवो मन्थः मन्थनदण्डस्य क्षुब्धः मन्थश्चेत् स्वान्तं मनः ध्वान्तं तमः लग्नं सक्तं निष्ठानत्वमपि निपातनात्
म्लिष्टमविस्पष्टं विरिब्धः स्वरः अवेरेव अनयोरुपधायाः इत्वमपि निपात्यते फाण्टं अनायाससाध्यः कषायविशेषः मा
धवस्तु नवनीतनावात्सागवस्थापन्नं द्रव्यं फाण्टमिति वेदनाध्येआह बाढं भृशं अन्यत्र तु क्षुभितं क्षुभितो राज्ञो लिङ्गत्वं आ
गमस्वागस्वस्यात् नित्यत्वात् स्वनितं ध्वनितं लगितं म्लेच्छितं विरेभितं फणितं वाहितं धृषिशसी वैयात्ये एतौ निष्ठायामवि
नये एवानिटौ स्तः धृष्टः विशस्तः अन्यत्र धर्षितः विशसितः नावादिकर्मणोस्तु धृषिर्नास्ति अत एव निरुक्तमार्षमिदस्तु
मितितिवृत्तिः धृषेरादित्त्वे फलं चिन्त्यमित्यादि रदन्तः माधवस्तु नावादिकर्मणोरवैयात्ये विकल्पमाह धृषं धर्षितं प्रधृष्टः प्र

सर्वे
यद्वृ पितृत्ता क्षतवः सेट्
एवं स्वृतितदा निष्ठायां त्वै
टीत्य त्रसेद् ग्रह् लंघनावत
दृइस्य स्वतेलङ्कोपि धातोः
मनाक्रमान्सतावे निष्ठाप
स्यैलोपाभावात् वेदर्थे

ह्यतात्तनेत्वादावीदिक्रद
णायस्य विलादेस्सानित्यत्वे
लिंग अत्रायमाशयः मास
त्तिवद्धाहास्य विलासेनिडु
मागमोसार्वसिद्धे स्वादितो नि
ष्ठायां मित्य नेनविधिनाय
स्य विलादेस्य वाधिरनिस्ता
रोप्यते ॥

११

धर्षितः दृढः स्थूलबलयोः स्थूले बलवति च निपात्यते दृह दृहि वृद्धौ क्तस्य इडभावः तस्य ढत्वं हस्य लोपः इदितो नलोप
श्च दृंहितः दृंहितोऽन्यः प्रभौ परिवृढः दृह दृहि वृद्धौ निपातनं प्राग्वत् परिवृढ इति परिवृंहितोऽन्यः कृच्छ्रगहनयोः कषः
कषो निष्ठाया इण्न स्यात् एतयोरर्थयोः कष्टं दुःखं तत्कारणं च स्यात् कष्टं कृच्छ्रमासीत् कष्टो मोहः कष्टं शास्त्रं दुरवगा
हमित्यर्थः कषितमन्यत् घुषिरविशब्दने घुषिर्निष्ठायामनिट् स्यात् घुष्टा रज्जुः अविशब्दने किं घुषितं वाक्यं श
ब्देन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः अर्देः संनिविभ्यः एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया इण्न स्यात् समर्णः न्यर्णः व्यर्णः अर्दि
तोऽन्यः अभेश्चाविदूर्ये अभ्यर्णं नातिदूरम् आसन्नं वा अभ्यर्दितमन्यत् णेरध्ययने वृत्तं ण्यन्ताद्वृत्तेः क्तस्येडभावो णि
लुक् च अधीयमानेऽर्थे वृत्तं छन्दश्छात्रेण संपादितं अधीतमिति यावत् अन्यत्र तु वर्तिता रज्जुः शृतं पाके श्राति श्र
स+ पंत्योः क्ते शृभावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके शृतं क्षीरं स्वयमेव विक्लिन्नं पक्वं वेत्यर्थः क्षीरहविर्भ्यामन्यत्र तु श्राणं प्र
श्रितं वा वादान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः एते णिचि निष्ठायां वा निपात्यन्ते पक्षे दमितः शमितः पूरितः दासि
ह+ तः स्पाशितः छादितः ज्ञपितः रुष्यमत्वरसंघुषास्वनां एभ्यो निष्ठाया इड्वा रुष्टः रुषितः आन्तः अमितः तूर्णः
त्वरितः अस्यादित्वे फलभेदः संघुष्टः संघुषितः आस्वान्तः आस्वनितः हृषेर्लोमसु हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्यात् लोम
सु विषये हृष्टं हृषितं लोम विस्मितप्रतिघातयोश्च हृष्टो हृषितो मैत्रः विस्मितप्रतिहतो वेत्यर्थः अन्यत्र तु हृष्ट
अलीके ऊदित्वान्निष्ठायां नेट् हृषतुष्टौ इट् अपचितश्च वा चायतेर्निपातोऽयं अपचितः अपचायितः प्यायः पी
वा स्यान्निष्ठायां व्यवस्थितविभाषेयं तेन स्वाङ्गे नित्यं पीनं मुखं अन्यत्र प्यानः पीनः स्वेदः सोपसर्गस्य न प्रप्यानः
आङ्पूर्वस्यान्धूधसोः स्यादेव आपीनोऽन्धुः आपीनमूधः स्फायो निष्ठायां स्फः स्यात् प्रक्लिन्ने द्यतिस्यतिमास्थामित्ति

किति एषामिकारोंतादेशः स्यात्तादौ किति इत्वद आवद्योरपवादः दितः सितः माङ् मिङ् मितः स्थितः शाछोरन्य
तरस्यां शितः शातः छितः छातः व्यवस्थितविभाषात्वात् व्रते विषये इपते नित्यं संशितं व्रतं सम्यक्संपादितमि
त्यर्थः संशितो ब्राह्मणः व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः दधातेर्हिः तादौ किति अभिहितं निहितं दो दद्घोः घुसंज्ञि
कस्य दा इत्यस्य दथ् स्यात्तादौ किति चार्त्वं दत्तः घोः किं दातः तोतोवा अमादेशः नवेवं विदत्तमित्यादावुपसर्गस्य
दस्तीति दीर्घापत्तिः तकारादौ तद्विधानात् दातो वा धातो वा नव दातत्वे निष्ठानत्वं धांतत्वे फपत्तघोरिति धत्वे
त्वाक्यं संनिपातपरिभाषाविरोधात् अच उपसर्गात्तः अजंतादुपसर्गात्परस्य दा इत्यस्य घोः अचस्तः स्यात्तादौ
किति चर्त्वं प्रत्तः अवदत्तः विदत्तं प्रदत्तं वा दिकर्मणि सुदत्तं अनुदत्तं निदत्तमिति विवेच्यते वक्ष्यमाणापा
मं दस्ति इगंतोपसर्गस्य दीर्घः स्यात् दादेशेऽत्र तकारस्तदादावुत्तरपदे स्वरितत्वेति वर्द्धमानस्याप्यादिर्द नीत्तं सूत्तं
घमास्थेत्तीत्वे धेट् धीतं गातं पीतं सनसनेत्यात्वे ज्ञातं सातं खातं अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति ल्यपि तिच्छुसवित किं कं
सममीतः अदो जग्धिः स्यात् ल्यपि तादौ किति च इकार उच्चारणार्थः धत्वे फलाकरि जग्धः आदिकर्मणि क्तः कर्त्त
रि च प्रकृतः कटं सः प्रकृतः कटस्तेन निष्ठायामन्यदर्थेति दीर्घः क्षियो दीर्घादिति नत्वं प्रक्षीणः सः वाक्रोशदैन्य
योः क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्यात् आक्रोशे दैन्ये च क्षीणायुस्त्वं क्षीतायुस्त्वं क्षीणोयं तपस्वी क्षीतो वा निनदी १२
भ्यां स्नातेः कौशले आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात् कौशले गम्ये निष्णातः नदीष्णः सुपीतिकः सूत्रं प्रतिष्णातं
प्रतेः स्नातेः षत्वं प्रतिष्णातं सूत्रं शुद्धमित्यर्थः अन्यत्र प्रतिस्नातं कपिष्ठलो गोत्रे कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलिः पु
त्रः गोत्रे किं कपीनां स्थलं कपिस्थलं गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च एभ्यः कर्तरि क्तः

स्यात् तावकर्मणोऽस्य गंगां गतः स्नातः सः लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः शेषमधिशयितः वैकुंठमधिष्ठितः शिवमुपासितः हरि
दिनमुपोषितः राममनुजातः गरुडमारूढः विश्वमनुजीर्णः पक्षे प्राप्तागंगा तेनेत्यादि क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यव
सानार्थेभ्यः एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् चाद्यथाप्राप्तं ध्रौव्यस्थैर्यं मुकुंदस्यासितमिदं मिदं यातं रमापतेः भुक्तमेतदनंतस्य
वा॰ त्युद्गुणो ध्योदिदृक्षवः १ पक्षे आसेरकर्मकात् कर्तरि क्तावेव आसितो मुकुंदः आसितं तेन गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च रमा
पतिरिदं यातः तेनेदं यातं भुजेः कर्मणि अनंतेनेदं भुक्तं कथं भुक्ता ब्राह्मणा इति भुक्तमस्त्येषामिति मत्वर्थीयोऽच्
वर्तमाने इत्यधिकृत्य मीतः क्तः ञिक्ष्विदा ध्रिषः ञिइंधीदृषः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात् दा॰
राज्ञां मतः इष्टः तैरिष्यमाण इत्यर्थः बुद्धः विदितः पूजितः अर्चितः अकारो अनुक्तसमुच्चयार्थः शीलितो रक्षितः क्षांतो
आक्रुष्टो जुष्ट इत्यादि नपुंसके भावे क्तः क्लीबत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् जल्पितं शायितं हसितं सुपेर्डो
ई निष्ठ सुनेर्निर्डो ग्रुड वनिष्ठ स्यात् स्रुते श्रुवा सुवानो दक्षा मक्षानो जीर्णस्तरहन् स्रुते इत्येव जरन् जरंतो जरंतः
वासरूपन्यायेन निष्ठापि जीर्णः जीर्णवान् छंदसि लिट् लिटः कानज्वा क्वसुश्च इत्युक्तसामान्ये छंदसि लिट् तस्य वि
धीयमानो क्वसुः कानचावपि छांदसावित्रिभ्रुनिमते कवचस्कवकाले प्रवृत्ते ते तस्थिवांसं नगरोपकंठे अनं
भिसर्वाण्यधिजग्मुषस्ते इत्यादि वस्वेकाजाद्धसां कृतद्विर्वचनानामेकाचामादंतानां घसेश्च वसोरिट् नान्येषां आरिवान्
आदिवान् देदिवान् जक्षिवान् एषां किं बभूवान् नायाद्यो सदवसश्रुवः सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायामिष्वास्या
न् तस्य च नित्यं क्वसुः निषेदुषीमासनबंधधीरः अध्यूषुषस्तामनु वनजनस्य शुश्रुवान् उपेयिवाननाश्वाननूचान
श्च एते उपसर्गादिनिपाता भाषायामपि स्तुतमात्रे लिड्वा तस्य नित्यं क्वसुः इट् उपेयिवान् उपेयुषस्तामपि मृत्वा तिमथ्या

“श्लोके निषेदुषीत्यत्र ... तात्पर्यं ... [illegible]

उपेयुषी उपेत्य विवक्षितं ईयिवान् समीयिवान् नञ्पूर्वादश्नातेः क्वसुरिमलावश्च धृतकृत्य धूतेरनाश्वषइतिनारवि:
अनुपूर्वाद्वचेः कर्त्तरि कानश्च वेदस्य वचनं कृतवान् अनूचानः विनापाणामहनविद विज्ञा एषां वसो रिम्वा कृगमिवान् जग
न्वान् जघ्निवान् जघन्वान् विविदिवान् विविद्वान् विविशिवान् विविश्वान् विशिनामसाहचर्यात् विदतेर्ग्रहणं दृशेस्क
विविद्वान् दृशेश्च ददृशिवान् ददृश्वान् लटः शतृशानचावप्रथमासामानाधिकरणे अप्रथमांतेन सामानाधिकरण्ये त्वर्थः
शबादिः पचंतं चैत्रं पश्य आने मुक् अंगस्यातो मुमागमः स्यादाने परे पचमानं चैत्रं पश्य लङित्यनुवर्त्तमाने पुनर्लड्ग्रह
णं अधिकविधानार्थं तेन प्रथमासामानाधिकरण्येपि क्वचित् सन्ब्राह्मणः माङ्याक्रोशे इति वाच्यं माजीवन् माडि
डिति प्राप्ते एतद्वचनसामर्थ्याल्लट् संबोधने च हे पचन् हे पचमान लक्षणहेत्वोः क्रियायाः क्रियायाः परिचायके हे
तौ चार्थे वर्त्तमानाद्धातोर्लटः शतृशानचौ स्तः शयाना भुंजते यवनाः अर्जयन्वसति हरिं पश्यन्मुच्यते हेतुः फले का
रणे च कृत्यवचः प्रपीयमाणः सोमः ईदासः आसः परस्यानस्य ईस्यात् आदेः परस्य आसीनः विदेः शतुर्वसुः वेत्तेः पर
स्य शतुर्वसुरादेशो वा स्यात् विदन् विद्वान् विदुषी तौ सत् तौ शतृशानचौ सत्संज्ञौ स्तः लृटः सद्वा व्यवस्थितविभा
षेयं तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्ययोत्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यं करिष्यंतं करिष्यमाणं पश्य क
रिष्यतोपत्यं कारिष्यत: करिष्यद्भक्तिः हे करिष्यन् अर्जयिष्यन्वसति प्रथमासामानाधिकरण्येपि क्वचित् करिष्यति १२
करिष्यत इङ्धार्योः शानन् वर्त्तमाने पचमानः यजमानः ताच्छीलवयोवचनशक्तिषु चानश्नाश्च एषु द्योत्ये
षु कर्त्तरि चानश् स्यात् भोगं भुंजानः कवचं बिभ्राणः शत्रुं निघ्नानः इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि आत्यार्शत्रस्यात् अकृच्छ्रि
णि कर्त्तरि अधीयन् धारयन् अकृच्छ्रिणि किं कृच्छ्रेणाधीते धारयति द्विषोमित्रे द्विषन् शत्रुः सुञो यज्ञसंयोगे

सर्वेष्विष्णुच्वतः। सर्वेष्वङ्गमानाः सविता। अर्द्दिपञ्चमसाञ्चं अर्हन्‌। आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु। क्विपमभिव्याप्य
वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलादिषु कर्तृषु बोध्याः। तृन्‌ कर्त्ता कटान्‌। अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदो
रुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच्‌। अलंकरिष्णुरित्यादि। णेश्छन्दसि। वीरुधः पारयिष्णवः। भुवः। छन्दसीत्येव। भविष्णु
: कथं तर्हि जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवमिति निरंकुशाः कवयः। चकारेण सम्बध्यते। ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः। ग्लास्नुः। जिष्णुः। प
वेक्ष्णुः। नेतव्याप्येट ष्टः स्थाजिस्थश्चास्नुः। भेदमीति निर्दिष्टं गिदयं न तु कित्‌। तेन स्थ ईत्वं न। स्थास्नुः। भूष्णुः। डि
ष्णुः स्नास्नुः। वाक्षुवः ष्णुः। किति इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट्‌। भूष्णुः। दंशेश्छन्दस्युपसंख्यानं। दंक्ष्णवः पशवः। त्रसिगृ
धिधृषिक्षिपेः क्नुः। त्रस्नुः। गृध्नुः। धृष्णुः। क्षिप्नुः। शमित्यष्टाभ्यो घिनुण्‌। उकार उच्चारणार्थः। इति काशिका। अनुबन्ध इ
ति साध्यं तेन शामिनितरां शामिनीतरेत्यत्र उगित्त्वं ह्रस्वविकल्पः। न वेवं शमी शमीत्यादौ नुम्‌प्रसंगः। कल्पद्रुम
मपकृष्य फलेनानामेव तद्विधानात्‌। नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिनिषेधः। शमी तमी दमी श्रमी भ्रमी क्लमी प्रमा
दी उत्सर्वान्मदेः। अलंकृञादिसूत्रेण इष्णुचः कोऽवासरूपविधिना घिनुणपि। उन्मादी। ताच्छील्येऽवासरूपविधिर्नास्ती
ति वृत्तिप्रातिस्विकं संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुष
द्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरञ्जभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च। घिनुण्‌ स्यात्‌। संपर्ची अनुरोधी आया
मी आयासी परिसारी संसर्गी परिदेवी संज्वारी परिक्षेपी परिराटी परिवादी परिदाही परिमोही दोषी द्वेषी द्रोही दोही यो
गी आक्रीडी विवेकी त्यागी रागी भागी अतिचारी अपचारी आमोषी अभ्याघाती। वौ कषलसकत्थस्रम्भः। विकाषी विला
सी विकत्थी विस्रम्भी। अपे च लषः। अपलाषी। विलाषी। प्रे लपसृद्रुमथवदवसः। प्रलापी प्रसारी प्रद्रावी प्रमाथी प्र

...कलौ सभ्यास्त्रा
...ष्णुश्च नुग्राग
...विकल्पो लवलेव

॥जिह्वितो गिन्त्स्यादिति॥ ६

×नावि×

वादी प्रकासी ॥ निंदहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् ॥ पंचम्यर्थे प्रमा एभ्यो वुञ्
स्यात् ॥ निंदकः हिंसकः इत्यादि ण्वुला सिद्धे वुञ्वचनं ज्ञापकं तच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन तृजादयो नेति ॥ देवि
क्रुशोश्चोपसर्गे ॥ आदेवकः आक्रोशकः ॥ उपसर्गे किं देवयिता क्रोष्टा ॥ चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् ॥ चलनार्थेभ्य
शब्दार्थेभ्यश्च युच् स्यात् ॥ चलनः चोपनः कंपनः शब्दनः रवणः ॥ अकर्मकात् किं पठिता विद्यां ॥ अनुदात्तेतश्च हलादेः ॥ अक
र्मकाद्युच् स्यात् ॥ वर्तनः ॥ अनुदात्तेतः किं वसिता ॥ हलादेः किं एधिता ॥ अकर्मकात् किं वसिता वस्त्रं ॥ जुचंक्रम्यदंद्रम्य
सृगृधिज्वलशुचलषपतपदः ॥ जु इति सौत्रो धातुः गतौ वेगे च ॥ जवनः चंक्रमणः दंद्रमणः सरणः ॥ पूर्वेण सिद्धे पदिग्र
हणं लषपतपदेत्युकञा बाधा मा भूदिति ॥ तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं वासरूपविधिर्नास्तीति ॥ तेनालंकृञस्तृन्न ॥ क्रु
धमंडार्थेभ्यश्च ॥ क्रोधनः रोषणः मंडनः भूषणः ॥ न यः ॥ यकारांताद्युच् न स्यात् ॥ क्नूयिता क्ष्मायिता ॥ सूददीपदीक्ष
श्च ॥ युचो न स्यात् ॥ सूदिता दीपिता दीक्षिता ॥ नमिकंपीति रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति ताच्छीलिकेषु वासरूपवि
धिर्नास्तीति प्रायिकं तेन कम्रा कमना युवतिः कंप्रा कंपना शाखा ॥ यदि सूदेर्युच् कथं मधुसूदनः नंद्यादिः ॥ ल
षपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् ॥ लाषुकः पातुकः इत्यादि ॥ जल्पभिक्षकुट्टलुंटवृङः षाकन् ॥ जल्पा
कः भिक्षाकः कुट्टाकः लुंटाकः वराकः वराकी ॥ प्रजोरिनिः ॥ प्रजवी प्रजविनौ प्रजविनः ॥ जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्य २४
मपरिभूप्रसूभ्यश्च ॥ जयी दरी क्षयी विश्रयी अत्ययी वमी अव्यथी अभ्यमी परिभवी प्रसवी ॥ स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रात
न्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् ॥ आद्यास्त्रयश्चुरादावदंताः ॥ स्पृहयालुः गृहयालुः दयालुः निद्रालुः तत्पूर्वो द्रा तदो नत्वं निपा
त्यते ॥ तंद्रालुः ॥ शीङो वाच्यः ॥ शयालुः ॥ दाधेट्सिशदसदो रुः ॥ दारुः धारुः सेरुः शद्रुः सद्रुः ॥ सृघस्यदः क्मरच् ॥ सृम

रः घस्मरः अद्मरः भंजभासमिदो घुरच् भंगुरः भासुरः मेदुरः विदिभिदिच्छिदेः कुरच् विदुरः भिदुरं छिदुरं इण्नशजि
सर्तिभ्यः क्वरप् इत्वरः इत्वरी नश्वरः जित्वरः सृत्वरः गत्वरश्च गमेरनुनासिकलोपो निपात्यते गत्वरी जागुरूक
ः जागर्तेरूकः स्यात् जागरूकः यजजपदशां यङः एभ्यो यङंतेभ्य ऊकः स्यात् दशामिति भाविनं नलोपेन निर्दे
शः यायजूकः जंजपूकः दंदशूकः नमिकंपिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः नम्रः कम्प्रः स्मेरं अजसि नञ्पूर्वः क्रिया
सातत्ये वर्तते अजस्रं सततमित्यर्थः कम्रः हिंस्रः दीप्रः सनाशंसभिक्ष उः चिकीर्षुः आशंसुः भिक्षुः विंदुरिच्छुः वे
त्तेर्नुम् स्यात् इषेश्छत्वं च निपात्यते वेत्तीति विंदुः इच्छुः क्याच्छंदसि देवान् जिगातिसुम्नयुः आदृगमहनजनः किकि
नौ लिट् च आदंतात् ऋदंतात् गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तः छंदसि तौ च लिड्वत् बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं ददिर्गाः जग्मिर्युवा
जघ्निर्वृत्रममित्रियं जज्ञिः भाषायां धाञ्कृसृगमिजनिनमिभ्यः दधिः चक्रिः सस्रिः जग्मिः जज्ञिः नेमिः सासहि
र्वावहिश्चाचलिः पापतीनामुपसंख्यानं यङंतेभ्यः सहत्यादिभ्यः किकिनौ नीगभावश्च निपात्यते स्वपितृषोर्नजिङ् स्वप्न
क् तृष्णक् धृष्णजो धृष्णज् धृषेश्चेति वाच्यमिति काशिकादौ धृष्णक् शॄवंद्योरारुः शरारुः वंदारुः भियः क्रुक्लुक
नौ भीरुः भीलुकः क्रुकन्नपि वाच्यः भीरुकः स्थेशभासपिसकसो वरच् स्थावरः ईश्वरः भास्वरः पेस्वरः कस्वरः यश्च
यङः यातेर्यङंताद्वरच् स्यात् अतो लोपः तस्य लोपे प्रति स्थानिवत्त्वनिषेधात् लोपो व्योर्वलीति यलोपः अल्लोपस्य
स्थानिवत्त्वमाश्रित्यातो लोपे प्राप्ते वरे इति वचनं स्थानिवत्त्वविधानाद्यायावरः भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् वि
भ्राट् भाः भासौ धूः धुरौ विद्युत् ऊर्क् पूः जूः दृशिग्रहणस्यापकर्षाज्जवतेर्दीर्घः जूः जुवौ जुवः ग्रावद्भ्य
धातुना समासः सूत्रे निपात्यते ततः क्विप् ग्रावस्तुत् अन्येभ्योपि दृश्यते क्विप् छित् भित् दृशिग्रहणं विध्यंतरो

णंयद्वार्थे क्विदीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्ध्रस्वः तथा च वार्त्तिकं क्विब्वचिप्रछ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽ
संप्रसारणं च क्विब्वचीत्यादीनां उणादिसूत्रेण केषांचित्सिद्धे तद्भिन्नादौ ष्टनाबाधमात् इति वार्त्तिकेग्रहणं वक्तीति
वाक् प्रछतीति प्राट् आयतं स्तौतीति आयतस्तूः कटं प्रवते कटप्रूः जूरुरुकः श्रयति हरिं श्रीः द्युतिगमिजुहोतीनां
द्वे च दविद्युत् जगत् जुहोतेर्दीर्घश्च जुहूः दृणातेर्ह्रस्वश्च दीर्घतिददृत् ध्यायते
:संप्रसारणं च धीः पुवः संज्ञांतरयोः मित्रभूर्नाम कश्चित् धनिकाधमर्णयोरंतरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः वि
प्रसंभ्योड्डु संज्ञायां एभ्यो भुवो डुः स्यात् न तु संज्ञायां विभुः व्यापकः प्रभुः स्वामी संभुर्जनिता संज्ञायां तु विभूर्नामक
श्रा+ श्चित् मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानं मितं द्रवतीति मितद्रुः शंभुः अंतर्भावितण्यर्थोत्र भवतिः धः कर्मणि ष्ट्रन् धेट् धाञ्
श्च कर्मण्यर्थे ष्ट्रन् स्यात् धात्री जनन्यामलकी वसुमत्युपमातृषु दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदश
नहः करणे दाबादेः ष्ट्रन् स्यात् करणेर्थे दांत्यनेन दात्रं नेत्रं तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च एषां दशानां कृत्प्रत्यया
नामिण्न स्यात् शस्त्रं योत्रं योक्त्रं स्तोत्रं तोत्रं सेत्रं सेक्त्रं मेढ्रं पत्रं दंष्ट्रा नद्ध्री हलसूकरयोः पुवः पुञः करणे ष्ट्रन्
स्यात् तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः हलस्य सूकरस्य वा पोत्रं मुखमित्यर्थः अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः अ
रित्रं लवित्रं धवित्रं सवित्रं खनित्रं सहित्रं चरित्रं पुवः संज्ञायां पवित्रं येनाज्यमुत्पूयते यच्चानामिकावेष्टनं क
र्तरि चर्षिदेवतयोः पुव इत्रः स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्तरि ऋषिर्वेदमंत्रः तदुक्तं पवित्रेणेति दर्शनात् पूयतेऽ २५
नेनेति पवित्रं देवतायां तु अग्निः पवित्रं स मा पुनातु अथोणादयः कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् करोतीति का ति+
रुः शिल्पी कारकश्च आतीति वायुः पायुर्गुदं जायत्यनिलं वतिरोगान् जायुरौषधं मिनोति प्रक्षिपति देहे

त्तुष्माणमितिमाष्ठुः पित्तं स्यात् साध्नोतिपरकार्यं साधः अक्ष्कते अप्सुः व्रीहं अप्सुव्रीहिः पाटलः स्यात्तु द्वंदसीणः मान
आश्रोहं सनिङ्कनिवरिवटिस्योऽत्रुण् दीर्घत इतिदारुः स्कः प्रस्वः सान्तुरस्त्रियां ङान्तु ङान्तुनी इहङनिहवोऽश्वेतिनव
द्विनिषेधः अनुबंधद्वयसामर्थ्यात् वाररम्य वातु प्रियं वाक्यं स्पृघादिवात् क्रुपत्यश्रेवदुइत्यपि किंङारको: घ्रिणः
किंपृणातीति किंवारुः सस्यशूकं वा बाणस्य ङरामेतिङरात्रुः गर्त्ताशयः शेरस्थलः तरंत्यनेनवर्णाइतितात्रुः फ
केववः कश्च ककनगलेन वक्रोतिकः कवाफ मेष्वरेवसरटेवरणाभुवे इतिविश्वः स्तम्व श्रीव व रिभ्रसितनिधनि
मस्त्रिस्याः उःलरतिबिलस्त्रिवाल्लरुः स्वामीदरश्च स्त्रियते स्मिन्नत्र तानिमरुः निर्जलदेशः शेतेऽत्रासुः अजगरः त
रुईदः वरंतिलकवेतिदेवाताइमभि तिवरुः स्करः रवन्मादिमुष्टिः तत्रुः स्वल्पं स्त्रियोन्न द्विसितत्रुस्तनः धत्रुवावध
त्रुविंदुः धतिरिवाङनिवक्रइतिश्रीदर्वी मत्रुः किंनरः मद्गुः पानीयकाकिकेतिरत्तसः न्यंकादिवाक्रुः डारवेन
सस्पदः अणश्चलवलेजाकणाणवः वाकटिवटिल्यां कटुः वटतिवदतीतिवटुः धान्येनिस्त्र धान्येवाथ्येःणुः प्रत्य
यः स्यात्स्नवनित्त मित्रादाफदात्रुः प्रियंगवश्चमेणवश्चम व्रीहिभेदस्तृणुडुमान निकृदलेफलिपाटीत्यादि
स्त्रवमतिव्याप्यसंबंध्यते स्पृ स्पृ स्त्रिहित्रव्यासिवसिरनिक्लिदिवधिमनित्यस्य शृणातीतिशारुः राभ्रुधकोपयोः
स्वरुवेङ्ग स्केङ्कव्याधिः वंडइत्यन्ये त्रपुसीब पुंसित्वस्यासवः प्राणाः वसुर्कदेयोधीकेन्द्रो वसुतेऽनेधनेमणौ हत्रुवं
केकदेशः केडः स्वङः वेधः मन्तुः वातबिंदिस्त्रवयवेविडः संदेः संप्रसारणं धश्च देशेनदविशेषेद्यो सिंधुर्नो
सरितिस्त्रियामित्यमरः उदेरिधादेः उन्नतिरिडः ईषेः उः स्यात्सवकित्व आदेरिकारादेशाश्च ईषतेहिनस्तिइषुः
शारुः इषुर्द्वयोः स्कदेः सलोपश्च कंडः स्कंडोरस्तुश्चवासलोपउपत्यश्चरक्नुः कवेराद्यंतविपर्यश्च कका

रलकारयोर्विनिमयः तर्कुः सूत्रवेष्टनं नावं वेः न्यंक्वादित्वात्कुत्वं नियतमेव तिन्यंकुः मृगः फलिपाटिनमिमनिजनांगु
क्पटिनाकिधतश्च फलेर्गुक् फल्गुः पाटेः पटिः पाटयतीति पटुः नमयतेर्नेतनाकुः वल्मीकं मन्यते इति मधुः जायत
जतुः वलेर्गुक्च वलसंवरणे वल्गुः ञाः कि त्सरुश्च त्रपतेरुः स्यात् सर्वकि सर्वश्च शिप्रुः बालः योद्धेव धनुरक्षापमेधी
यः सर्वदितिप्रसृतेर्हस्वत्वमिवनिष्ठत्वार्थ कल्पश्च वल्कमन्यतेरेविस्मोवहनकूलपिंगलो अन्यतोपिवक्तुः कर्त्तांडि
फ्रह्नस्वो पगुः पालकः हतिदिवधिरधिहपित्यः कुः स्यात् परुः लिन्नलिलिङः वडः यहिङ्योतिसंप्रसारणं विरहिणं विध
तिविधुः विधुः ञानांकेकहरि हृषीकेशोंबराकसे रधः कामः हुषुदेकः रूयोसद्व करोतीति कृरुः रणातीतिरुरुः
अपडः सुपुरुः सुषामादित्वेतिपत्वं अपटुः पतिकवेडः दुः सूरुः रपेरिश्चोपधायाः अनिहंरयतीतिरिपुः अर्डिद
शिकस्यमिपशिबाधानृडिपशिडवकः कक दीर्घरकारांश्च अर्डयतिगुणान्तकुः सर्वानिविशेषेणपश्यतीतिपशुः
केतुः अंधः रूपः पांसुर्नानह्योरडः तालव्यान्तमपिदंत्यांश्च संवस्तकरपासवः बाधते इति बाहुः स्त्रीपुंसयोः प्रथिम
दिभ्यांसंप्रसारणंसलोपश्च प्रथ्याणाकुः संप्रसारणंत्वक्लेसलोपश्च हकः मृडुः न्यंक्वादित्वात्कुत्वं त्वक्तीतिपसा
भृगुः लंघिबह्योर्नलोपश्चलघुः बालमूलघडुजीनां वालोरवमापद्यतेरघन्द्रपतेदः बहुः कृणातेर्बुलोपश्च करुः
मस्जि मदतिकस्वश्च कृरुमदहल लिपेः कश्च लिपतीति लिकुः हत्याः उद्यतोङ्योतिश्च आङ्परयोः खनिमृत्याडि
च आखनतीतिआखुः परंमृणातीतिपरसुः हषोदरादित्वादकारलोपात् पर्शुरपि हरिमितयोर्द्रुवः हरितिक्रयतेहर
रिक्रर्हद्रुः मितंद्रवतीतिमितद्रुः समुद्रः ञातेच ज्ञातधाद्रवतीतिज्ञातद्रुः बाहुलकात्केवलादपिद्रवक्ष्यर्दमिति
द्रुः हद्रुः वारवावतद्वानृजमः खरुशांकपीलुनालंगुः पंवेतेकु प्रत्ययांतानिपात्यंते खनतेरेफश्चांतादेशाः खरुः का १६

मः क्रूरो मूर्खः अस्यस्य त्रंकर्नकील त्राल्यटोः पिबतेरित्यं क्षुगामम स्य पा ह्रुर्वांग्रमः कालः सुवर्णं च निष्कं वा विहन्नगिगतो
वस्मात्क्रुः नेदीर्घश्च नीलेगुः कृमि विशेषः सृगालश्च नीलांगु रिति पाठांतरं तत्र धातोरपि दीर्घः लगे संगे अस अस्तं इवं
च लगनीति लंगु खिन्नं लिपुर्मूर्खः मृगस्यादश्च एते कक्षत्यटोनानि पात्यंते मृगंयातीति मृगयुः व्याधः देवस्तु धर्मि
कः मित्रस्तु लौकिकटाचा लिङ्गः आकृत्तिगलोटं मंदिवासिम छिवति वंक्यं किंस्यत्तरस्तु मंडुरावाडि त्राला वशु रात्रिः
मक्करावर्तरः वक्करोरथः कर्करः खर्डूरादित्वादं क्रुरोपि व्याधः संशमारणं किंच विकरश्लोररक्षसोः मक्करदंष्ट्रो मक्र
रो दर्ध्रीकः वाक्कलकानब्रुक्रोपि हृ विदारणे धातोर्हिवबनं अस्यामस्य फकटिलोपश्च दर्दुरस्तोट देवे के वाद्यतोडा
डिसेदटोः दर्दुरा वंग्निकाटां स्यात्त पामड्डालेवदर्दरमितिविश्वः मक्तुरादटश्च उरडं तानि पात्यंते माद्यतेर्युक म
न्डुरो मस्यतेदः कहवलोक रूगमः कर्बुरश्चेतरक्षसोः बध्नातेंखर्डूरादित्वा हूरोपि वंड्डू वंधरोस्यातां नम्र संदर
टोः स्त्रिषु इति रंतिदेवः कोकतेवत्किक कंकरः कुकरः अमेरक्रन्न असुरः पड्डाद्यत्प् आखुरः मसेश्च पंवमपादे
मसे रूरन्निति वक्ष्यते मसूरा मसुरा त्रीहिपतेदेपत्यटोघिति मसूरामसुरा वा ना वेस्या त्रीहि प्रालिट्टयोः मसूरो पा
टरोगे स्यात्त उपधानेषु नः उमात्त मसूरमसुरो वस्त्रा वितिविश्वः ग्राव सेरातो श्रुह इति आद्यते स्वसुर पतिपत्न्योः प
सूः स्वसूः स्वसूरस्तु पिता तत्तोरित्यमरः अविमस्यो हिषवु अविषः महिषः अमेदीर्घश्च आमिषं च स्त्रियां मासे तथा
स्याद्भोग्यवस्तुनि रूद्दे हि हिंस्य व्यंक व्यंबरोहिषाः रोहिषो मृगभेदेस्याद्रोहिषंवतृणं मतं इति संसारह्रस्वः तवेलिब
नवेतिस्त्रं तोधातुः तविषतासिषाव सो स्वर्गेव स्त्रियांत विषीतविषी नदादेव कन्यात्क्रमिश्च तविषीवलमितिवेद
ताषंनकिव्यप्तः अवाविषोविस्त्र सूर्वटोः अवाविषी धरारात्र्योः किलेर्बुक् किल्बिषं इषिमदिमुदिखिदिछिदिभिदि म

दिचं दितिमिमिहिमुहिमुसिमुषिशुभिभ्यः किरच् इषिरोऽग्निः मदिरा सुरा मुदिरः कामुकाभ्रयोः खिदिरश्च
मदिन्यो खिदिरश्चन्द्रः छिदिरोऽसिकुठारयोः भिदिरं वज्रं मन्दिरं गृहं चन्दिरौ चन्द्रहस्तिनौ तिमिरं तमः अक्षिरोगश्च
मिहिरः सूर्यः मुहिरः काममूर्खयोः मुसिरो दाता रुचिरं रुधिरं बधिरः शुभश्रोऽवलोऽशुषिरं छिद्रं शुक्कमित्यन्ये अ
जेर्लिट् अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः अजेर्वीभावाभावः अजिरमंगणं शा
शोरुपधाया इत्वं शिशिरं स्यादृतुभेदे तुषारे शीतलेऽन्यवत् श्रथमोचने उपधाया इत्वं रेफलोपः श्लथः श्वेरेफस्य ल
त्वं शिथिलं स्थास्फायोरिट्लोपः स्थिरं निश्चलं स्फिरं प्रवृद्धं तिष्ठतेर्वुक् स्फायतेश्च वृद्धं स्थविरः खदिरः बाहुलकादीडोबु
क् फस्य खश्च शिथिरं सलिकल्याणिमहिभिडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् सलतिगच्छति निम्नमिति स
लिलं कलिलं अनिलः महिला पृषोदरादित्वान्महेलापि तडइतिसौत्रो धातुः तमिलोऽप्यरसेव कौ तमिलो हस्तिः क
ल्याणं चक्रं भिलो मुनिः पिण्डिलो गणकः तुम्भिलो मुखरः कोकिलः तविलो नद्यः बाहुलकात्कुटिलः कमेः पश्च
कपिलः गुपादिभ्यः किरच् गुपिलो राजा तिडिलो निशाकरः गुडिलं वनमिति मिथिलादयश्च मथ्यंते त्ररिपवो मिथिला
नगरी पथिलः पथिकः पतिकठिकुटिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् पटेरः पक्षी गेनाव कठेरः कृच्छ्रजीवी कुटेरः पणभिः बा
हुकात्कुत्सम गडेरो मेघः गुडेरो गुडकः दंशेरो हिंस्रः कबेर्नलोपश्च कुबेरः आदेश्च चञ्चेरः आत्तु कुबेरादयः ७
एरगन्ता निपात्यन्ते मुन्डेरा शाटा गुडेरो गोपा गुडेरो लोहघातकः गुधेरोम्भूर्ध्वः कबेरोऽनुपश्च कपोतःपक्षी ना
तेर्नवत्तुः नातातिलवान् कठोरः चकोरः केशोदयश्च किंशर्वमच्छमूणोऽनोनेटिलोपः किमोऽयलोपः किशोरः अश्व
शावः मयूरः साध्यः कपिमिनिंगिकटिपटिभ्य ओलच् कपोतिमिदं शाल्लोपः गण्डोलं गण्डोऽलं गुडः कपर्दोऽथोक

कटोलः कटुः पटोलः मीनातेस्मूरनं मयूरः स्पंदेः संच सारंगं वसिंहरं सितनिगमिमसि सत्य विधान्नकं त्रिस्यस्त
नू सिमोलीति सेतुः तितचे तिनेट् तेतुः गंतुः मस्कंदधिमंफासव्यतइति सक्तुः अर्द्धचादिः क्रूरवरेत्सव तत्र किं
तिअंतवर्त्ततेइति मतेत्र बाकुलकाल तेतुर्विभातः धातुः कोष्टा पः किंश्च पिबतीति पीतुर्दत्तो दिवाकरे अंसे
ष्मतुः अतैस्किः स्यात्सवकित्त ऋतुः स्त्रीउष्णकालयोः कमिमतिङ्गनिगालाद्याहित्यधष्ठ एत्यस्कस्यात्तं केतुकं
दर्पवितद्योः मंतुरपराधः डंभुः प्राणी गातुः पुंस्कोकिलेस्तृंगे गंधर्वेगायने पिवन्तातुः आदित्यः दातु रक्षगकाल
योः रक्षा सिक्तीवे हेतुः कारणं वाद्यः किः केतुर्यदेपताकयोः आप्नोति र्कस्वष्ठ अक्षः शारीरं वमेस्कान्नवस्कअ
गातरणिच वेन्नमन्त वास्कारस्त्रियां कन्तः कतुः ऋतुर्दक्षः एधिवद्योष्ठतुः एधतुः पुरुषः वहतुरनड्वान् जीवेरा
तुः जीवातुरस्त्रियां लक्के जीविते जीवनौषधे आत्रकन्तहविश्च जीवेरित्येव जैवातृकस्त्विंदुर्लिबगाखुम
स्तृकृषीबले कृषिवमितनिधनिसर्डित्यतः कषिः पुंसिकरिषाग्नौ कर्णिनेद्यां स्त्रियां मता वस्तुः तन्तुः धन्तुः रा
स्व सर्डअर्डाग्न सर्ड्हीविलिक्स्वर्डीव्यथने स्वर्डुः पामा म्हजोर्तु ण्युष्ठ मर्ड्रः श्रुचिकृत वदोधष्ठ वधूर्जायास्नुषा
स्त्रीश्च कषिष्ठष्ठ कच्छुः पामा लिक्कसि पद्यर्तेः कापुः शक्तिः पाटुः चरणधारिणी आरूः पिंगलः अणोडष्ठ आडुः
डलप्लवडव्य नमिलंबेनीलोपश्च तेब्ल लाहकस्ते समे इत्यमरः केअएरेड्वास्य कर्णाष्टेउपपदेश्चणातेक्कः स्यादेरडुरादि
त्राः करोकुः कृणकदेस्त्री बाकुलकाडुप्रत्यये करोकः कीचेकुसिच त्रोडुदू नरतेरुः स्यात् तम्भरुट् तर्दुः स्याद्दारुह
स्तकः दरिद्रातेर्यपश्च इष्ठ आष्ठधी तयोर्जपिः तडुः कष्टप्रतेदः इतिपश्चार्द्धिकरु नेतरुर्नर्त्तकः पृथ्वरलाकंकतेरचरु
लो॰ सकः दरिद्रातेर्यपश्च इष्ठ आष्ठधी तयोजपिः तडुः कष्ठप्रतेदः
दितिसोत्रोधातुः ततः क्रुः अमगमश्च रत्नदेवनदीसत्यवाक् अंरदंतल डाक्कपोल कर्कंधुदिधिषुः एतेरूप्रत्य

यांता निपात्यंते अह बंधने इत्नीअंघे निपातनात्तुम् दित्वः अबुस्ताराताबोपि निपातनादित्येके इल्वलः इनेर्बुक् इं-
वः इम्बदने स्य इत्येके बालकाइत्वोपि कफलानातीति कफेलः श्लेष्मातकः निपातनादेवं ककंदधातातीति ककं-
धः वदरी निपातनात्तुम् दिधि धै र्दस्य तित्यङ्ता लिदिधिषुः पुनर्भूः केचित्तु अह इम्भ्रू डं बू कम्बु इति पठंति इंफ
अक्रोशे इंफूः सर्पजातिः कमेर्बक् कंबूः परद्रव्यापहारी मयोकत्वं गकत्वं पक्षः ग्रोमुद्गु गिरतेरु तिस्य वमुद्गा
तु सुवर्णं शलविशेषश्च हवेकनवूः दर्वीलो मगकामिनोः बालकाइटते वटुलं ऽशोलनं हमहृदिगुविस्यइ
र्दे: हरिकत्रुकलिर्वर्णिव शलवाडिविशेषश्चोः सरिन्नदी रोहित्तः मृगविशेषस्य स्त्री गुरुषइतिमोत्रो धातुः रुदस्यस्य
रोहितः तुरुषस्य यो षित इति साध्यं ताभ्रेलिंगुक्त ताभ्यां तीति तमित्त विषकत्व ऊमेवः बालकादि स्नेङ्गा एषाद
बाः ढनः शंवः लीवः कमेरवः कमवः बालकाज्ञारवः रमेरहिच्च रामठं हिंगुः ऊमेः खः ऊंखः कलेष्ठः कलठं क
लेश्च पक्षे रपतेः कलप्रत्ययः चान्नूफलेः रफलानां अनाफलाफलविके ऊपेर्वश्च ऊवलः रषादित्यषित्व रषलः
पललं बालकादुणः सरलः तरलः कमेर्बुक् कंबलः मुसखंमने मुसलं लंगेर्वृद्धिश्च लांगलं कुटिकशिकोति
ला: प्रत्ययस्य मुट् कुटलः कमेरपि कम्मलः कमलः बालकादुणः कोमलं स्थकेहिलोपश्च मलस्र: कुपेरवो
पथ्या: चपलं ताकिता म्पोर्निस्नाकलं तामलं ब्रोयुकस्थस्य बलः प्रज्ञादिवात्वागलः ममंतात्दुः दंभः रंभाख १८
नामं भा वंभ ञिम्प्रदस्त: अंभः बालकाल्तमवालाव: खंभसंघातः लालव्यादि रित्यन्ये गंभः वल्भः पंभः कीवः पंभाबु
द्धिः फंभः प्रज्ञादिवात्फांभं काद्रियः किंतु कवर्गादित्यो भःस्यात् किंतु कंभं कांभं गुडू गुंभः घणत्व मलो घणंभो
त्वमरः स्वावत्रिमृडेरालवू वालत्राली पठंति ष्टनेरालवू स्थालं स्थाली वतेर्वालस्त्र वानालः मृडेरालीपत्रू मार्ज

लीशो विशालः पतिवं किस्यामालच्च बिताले वंशालः पञ्चादिवादरणि चांशालोपोपीत्येके तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलि
पंचिभ्यः कालन् तमालः विशालः बिडालः मृणालः कुलालः कपालं पंचालः पतेरंगच् पक्षिणि पतंगः तरत्यादिभ्यश्च तरं
गः लवंगः बिलादिभ्यः कित् बिडंगः मृदंगः कुरंगः बाहुलकाद्वृद्धेर्वा स्वहोत्रोर्हस्वश्च सारंगः वारंगः खञ्जादिभ्यश्चः गन्ग
म्यद्योः गंगा अङ्ग पुरोगावः छापूखडिभ्यः कित् छागः पूगः खड्गः बाहुलकात् पिटक् अनादेरंगच्चालावश्च पिडंस्त
रंडः बिडंगः रंगध्मसमसंख्यमेवमेकेति माघः स्वपुकित् तुडु स्वयोगात् कित् स्यात् तस्यतुडु स्वंगः पिडङ्गालिंस्यात्
प्रत्यतेकस्यच्छगंगागलः शाक्कनो नुडु त्यक्तवर्त्तते शार्ङ्गः भृदिंगः भुडङ्गः गर्गः अंगन्न कस्स्वटूवः करंडः सरंडः प
क्षीनरंडः स्वामी वरंडोमुखरोमः स्प्टृहस्रमादिः त्वरत्न दरत्न हृदयं कलशोः नमुक्ताघन हलाते शृगु कस्यच्छ दृषत्
त्यजितनिभ्यडित् त्यद् तद् मद् सर्वादयः एतेभ्यश्च एतत् सर्वैरटिः मरट् स्यादात्मेघयोः खदला व्युत्पा
स्येजितनिमडिस्योडित् त्यद् तद् मद् सर्वादयः पारम्यतेरत्निः पारकसुव
लिः क्वनातु मितिमंत्रेसरट् स्यो मधकमक्षिकास्य इति व्याख्यातं लंघेर्नलोपश्च लंघट् वाङ्गुः पारस्यतेरत्निः पारक सुव
र्णं प्रघः किंसंप्रसारणंच इछक् स्वरादिपाठादव्ययत्वं लिटः शुक्रकस्यच्छ लिछक् बघ्नसिस्त्यामदिकः सुधूसोत्रोधा
तुः युष्मद् अस्मद् वे अहं अतिस्मिसकसस्य छ कितु मायावापदिम्य कितीस्योमन् एत्यश्चत्त देवौ त्योमन् अमीश्चक
लागः स्तोमः संघातः सोमः होमः समोगमन धर्मकिमकशालं कोमेपञ्चादिणि कोमंच नामञ्चादिभ्यः धामः वामः
ज्योमनडु इन्धोः पद्मं मकक्षडाश्मा यक्ष्मोरोगराजः नेमः उहालेः मञ्चदालोपश्च डिस्स्यः कटिलमंदयोः अवतेष्टि
लोपश्च मत्वस्यटस्यात्रटिलोपः नपचतेः अन्यघाडि दित्येवबृकात् हरवरेस्सः वोनयोर्दीर्घकित्तेयुणः वादिपा
दा देव्ययं अवतीतिवें ग्रसेराव ग्रामः अविसिविसिशुषिभ्यः कित् ऊमंनगरं स्यूमो रश्मिः सिमः सर्वः शुष्म

ग्निसमीपयोः इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् इष्मः कामवसन्तयोः ईषीति पाठे दीर्घादिः ईष्मः शरो योद्धा च युध्मः इध्मः आ
मिघ्न दस्मो यजमानः श्यामः धूमः सूमं तरिक्षं वा कुलकादीमं कुलः युजिरुचितिजां कुक् युग्मं रुक्म तिग्मं दंते खि
वह्निमं लिसः भग्वा भीमो भीष्मः घर्मः इधातोर्मक् गुणश्च निपात्यते ग्रीष्मः ग्रसतेर्निपातोयं प्रथेः षिवन्संप्रसारणं च पृथि
षिवी बव न्नित्येके पृथिवी पृथवी पृथ्वी पृथ्वी इति प्राञ्चः अमृत्युषिलटिकणिखकिविवित्रिस्थः कन् अम्बः कथः क्षे
हन्तादेः कुष्ठः स्यादृष्टकर्णयो कच्छा शुलककणिकाः लड्डयकोलेदः फलेवा कण्वः पापं वा कुलकादिषे किणमपि ख ५४
दू विष्यः इणभीस्यां वन्नु एवोगंताभेवएवामकृतः अमवन्निपातोयं श्रोवा मित्रायवरुणाय सर्वनिघृषिरिषिलिषशि
वपद्रुप्रकेशा अनं तत्रे अकंत्रष्टेएतन्निपात्यते स्तमनेन वि पमिति सर्वं निहर्वाहू सेत्युल्लाभावो पिनिपात्यते नेन निघृ
षः स्रुवः रिष्वो रिसः लिष्वो नर्तकः लिश्व इत्यन्ये तत्रोपधायाइत्वमपि शेतेः स्मिन्न सर्वे शिवः वास्तुः वालो रूपं पदृर
इति॰ घोत्तलोकस्य प्रस्तलतेपक्कः क्वेन आकारवकारलोपः डस्तोनलोपोवा इषेर्वन् ईषश्च वाचीः इषइत्यन्ये अं तेत्रकिस
वसारकः बाकुलकाकुस नेकस्वः श्रोवत्सकजिह्वाग्रीवा धामीनाश्रोव इत्यतो दाना वेका त्यने नेतिरूकः कस्योद्रुग
ग्रमश्वलिंदत्यनद्यां जिका लकारस्य जः उणालाव अभिरं त्यनद्याद्रीवा ईनागमश्च आप्नोतीत्याद्यावाञ्जः मीड्मीवा उद
रक्मिर्वाञ्जिरित्यन्ये हुग्र प्रहस्यो वा कर्वः कामः आखुश्च गर्वः शर्वः दर्वी राक्षसः कनिन्यवृषितक्षिराजिधन्विद्यु १८
प्रतिदिवः क्षोतीतिशुवाद्र षाइङः नकारजा धन्वामकः धन्व वाराः सर्न दस्वास्त्री पतिदीव्यति अस्मिन् प्रतिदिवा दि
वसः सप्तस्थत्वां उद्रु समस अष्ट नतिङाहाते अष्टः घ्रान्डदन् हषन् जीदन् क्लेदन् स्नेहन् मूर्ध्न्मज्जन्त अर्यमन् वि
श्वप्सन् परिज्मन्मातरिश्वन्मघवन्निति एतेश्वयोदश कनिन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते श्वयतीति श्वा उक्षा उच्यते

तो इकारस्य दीर्घत्वं प्रेहतीति ह्रीहा कङ्कि व्याधिः क्रिह आद्रीनावे क्रियति क्रीडावं ड: स्त्रिह्यतीति स्नेहा मुहूर्त्वं दश्च मु
इति॰ हूर्तत्यस्मिन्नाहते मूर्द्धा मुहेरूपधाया दीर्घः धोतादे रोरमागमश्च मङ्गत्यस्मिञ्शुभमङ्गा स्त्रि सारः अर्व्वर्द्धः माडः अर्द्धम
विश्वंश्वातीति विश्वंश्वाः स्त्रिः परिडा मतेपरिडा वंडोश्चिश्च उनेरूपधायालोपो मश्चांतो देशः मातरिश्वेत शिड्नेश्च पत्ती
हि मातरिश्वा धातोरिकारलोपः मह इडाणो ह्रस्वघः अश्वुगागः मघवा इंड: इत्युणादिवृत्तौ प्रथमः पादः कृहृभ्या
मेणुः करेणुः हरेणुः गंधद्रव्ये हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् हथो विथलः कुष्टः नीथो नेतारथः काष्ठं अवेस्त्रः अव
स्यश्च: उषिकुषिगार्तिभ्यः थन् उष्ट: कोष्ठं गाथा अर्थः बाहुलकात्त्रोथः सर्त्तेर्णित् सार्थः समूहः इह: उन्नत्यान्वयन् अस
थं मांसं वरूथो रथगुप्तौ नायाहत्त्रुदिवचिरिचिमिविचिभ्यः स्वक् पीथोरविथ्रुतं पीथं तीर्थं नाथ्याछरके त्रोथा ओपाधा वमः
श्चिषु अवनारथिङ्कुष्ठोनः स्त्रीरडः मुवविक्षितमिति विथुः उत्थोग्निः उकथ्यं सामवेदः रिकथं बाहुलकात्स्वेरपि रिक्थ म
क्थं धनं वसु आर्त्तेनिरिनिर्क्थः सामः निशिथः गोपीथा विगथा निशीथोऽर्द्धरात्रः रात्रिमात्रं वगोपीथं तीर्थं अवगथः प्रात
स्नातः गथो दिः उकीथः सामो [illegible] नागविशेषः समीणः समिथः वह्निः संगतं च लिखशुथन् दधथशो भाः तिडोर्डलोपः तिथो
ऽनलः कामश्च हर्त्तो गृथं विष्टा यूथं समूहः प्रोथमश्वोत्तरंगास्य प्रोथः पुस्त्विततउचते स्फापितं विवेसिचा क्विवि पिड्नु दिस्नु पि
टिपिटिपिश्चं दिश्चिति व्यत्यार्कुनिपदिमदिमुदिखिदिछिदिलिदिमंदिवंदि दहिदमिदंत्तिवसिवाशि शीङ् हसिसिधि
स्विस्योरकः हविचावेरक्यात् वलिङ्गोलोपः स्फारं न्यक्कादित्वात् कुत्वं तक्रं राकः क्विच कुदः स्वधक्षदः दूषः प्रोगदाः
ह्येवोबलवान् वंदः हउकः देमी उडोडलवरः खिवंक्रुष्ट हवोरिपो धाते धाते वोलेलदानवे अजेवी वीरः नीरंप जोथा
मः मृडोहर्षः देवनानेदश्च मदाव स्पष्टकारिणी खेदो रोगो दरिद्रश्च छिद्रं लिद्रं वज्रः मंडः वंडः पचाद्यविवंवदो पिहिम

शुभ्रं इन्द्रमाध्वरः ज्ञात्री वन्द्रो हिमहृतिः दह्रोऽग्निः दस्रः स्वर्वैद्यः दत्रः समुद्रः स्वल्पं च वसेः संप्रसारणे न रपरस्य पिस्फडि
स्फ्रिस्फूहिंसवनादीनां रेफपरस्य सकारस्य सृप्यादीनां च मूर्धन्यो न स्यात् पूर्वपदादिति प्राप्तः प्रतिषिध्यत इति
वृत्तिः तृ लोलितप्राप्यातेन ज्ञापिस्वसीति प्राप्नमपि न उस्रो रश्मिः उस्रा गौः वास्रो दिवसः वाश्रं मन्दिरं शीरोऽजगरः दस्रो
मूर्खः सिध्रः साधुः शुभ्रं शुसेरक् वा कालकात् सुसत्र ऋज्रु चकिरम्योरुच्चोपधायाः चुक्रमम्लद्रव्यं रुम्रः सोः कामः वोङ्क
सेः विक्रस्य ष्ठडः अमितम्योर्दीर्घश्च आम्रः ताम्रः निन्देर्नलोपश्च निद्रा अर्देर्दीर्घः आर्द्रं शुचेर्दश्च शूद्रः दुरीणो लोपश्च डः
खेनयतेः प्राप्यत इति दूरं कृतश्छः कृच्छ्रं क्रूरः रोदेर्णिलुक् च रोदयतीति रुद्रः बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः णिलुगि
त्येव वातिपर्णमुखो वातः ततः पर्णम्बु वा परोऽङ्गोणुः जसेर्द्वचके शुषस्वाद्युधिस्याः क्रमः सुरः स्फरं धीरं रध्रः शुषिचिमी
नां दीर्घश्च शूः सोत्रः स्फूरः सीरं वीरं मीरः समुद्रः वाविन्धेः वीध्रं विमलं वृधिवपिभ्यां रन् वर्ध्रं चर्म वप्रः प्राकारः ऋज्रे
न्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवम्रेरामालाः रन्ता ऊनविंशतिः निपात्यन्ते ऋजेर्गुणाभा
वः ऋज्रो नायकः इदि इन्द्रः अङ्गेर्नलोपः अग्रं वज्रो स्त्री हीरके पवौ मुवस् उपधाया इत्वं विप्रः कुबिचुब्योर्नलोपः कुब्र
मरण्यं चुब्रं मुखं क्षुरविलेखने रेफलोपः अगुणः क्षुरः खुरश्छेदने रलोपो गुणाभावश्च खुरः भन्देर्नलोपश्च भद्रं उवस
मवाये च स्यगः उग्रः भिञ्जी भेरी पक्षिजः भेलो ऽजलतरणद्रव्यं शुचेश्चस्य कः शुक्रः पक्षेलः शुक्लः गुङ् वृद्धिः गौरोऽरुणे सि
तेपीते च वनमत्तको वस्रो विलासी इणो गुणाभावः इरामद्ये च वाशिणि मामाने ... माला समिकसन्तकन्न सम्यकसंतिप २०
लाये तिडना अस्मादिति संकसुको ऽड्डीनो ऽस्थिरश्च पक्षिन नामोत्सुक कनुमोव पचेः कः पाकुकः सूपकारः नवोत्सु
म नेत्रकः सितः ऊकन् नाकनकः औशिक्लिपसंज्ञयोर् रदर्वेस्यापि रड्कः इ कुऊ ईदकः वरकः वपनकाणे च पकःशु

नकः रमेरश्चलो वा रमको विलासी लमकः कृहातेर्द्वित्वं कृहकस्त्यागी कालश्च ध्मो धमश्च धमकः कर्मकारः हनो वधश्च व
धकः बकुलमन्यत्रापि कुहविस्मापने कुहकः हतकः रुषेर्हृचिष्योदीर्घा कार्षकः रूषकः उदकं च घषेर्वा दीर्घ
हृश्चि रुषोः किकन् हृश्चिकः रूषिकः प्राडि पणिकषः प्राणिकः पण्यविक्रयी प्राकषिकः परदारोपजीवी मुषे
दीर्घश्च मूषिकः आखुः स्यमेः संप्रसारणं च वा दीर्घः सीमिको हृक्लेदः किदश्कन् कशिकः क्रेतः आङि पणिपलि
पतिखनिस्यः आपणिकः आपलिकः दंड्यनीलः किरातश्च आपतिकः श्येनः दिवासस्वश्च आखनिको मूषिको व
राहश्च अपास्त्याहनेरविस्यहनश्च श्येनः स्येनः हरिणः अविनो धूर्तः हडेः किच्च हडिनं अडेरडश्च वीनाव बाधनार्थे
मडिनं बकुलमन्यत्रापि कठिनं नलिनं कुलिनं घतेः घत्यकर्ष्णिदिनं दिव सोपि दिनं कृदक्षिस्या मिनमू दविणं दक्षि
णः दक्षिणा अर्तेः किद्विद्वारिणं असंतं विपिनं स्योर्कश्च विपिनं तुहिनं तलिस्तलिन्त्या च तलिनं विरलं स्तोके स्वर्ण्पित
लिनं त्रिषु वलिनं गर्वेरतश्च गोराद्दिवान्तीषु गुर्वणी गर्भिणी रुदेश्च रोहिणः मदेश्च मन्दश्च वाद्दिरिनच् माद्दिनं मदि
राज्यां किच्च वृषिपर्वश्चिस्कन्दः स्कन्दस्यां दीर्घसंप्रसारणं च वाक्यनाडीः श्रवत्यतोऽप्युत्तादिकमितिसूत्रे वृद्धोपकरणं हि
हिरण्यं कटभूः कामरूपी कीटश्च ऊराकारो मरस्वत्यां पिशाच्यां कृ वने स्त्रियां स्नात्वोतेर्धश्च अधिः अधुः पक्षकं
रोवडेः किच्च घोषस्त्रिः पदातेश्च पश्च परिव्राट् परिव्राडो ज्ञवः शुवश्च कुलः स्कवः कः स्कंवः विकुरकारश्चारणार्थे
: कश्चकृतं स्कक स्कवंवश्च समं हि तनोते रनश्च वः तनोते श्चिकत्वं त्वचः अतो वत्रां शादे त्राश्च वक लानुदित्या
स्नोः स्नोः नोः श्विरख्याश्च कोरित्येव स्तोकरोति कन्मेकं तदिति सिद्धे निपमार्थमिदं उणादिषु त्ययोऽतः श्रुतएवेति राजेर्डैः
रा तेः राडी राट्यः गमेर्डोः गोर्नादिस्पेबतीवर्द्दे किरणक्रुर्देदयोः स्त्रीउस्याद्दिशिलार्त्यां तमोवसुरत्नावपि च

त्रिदिवोः स्वर्गवज्रयोः खुरक्षिमहरघाणलोमसु वाजक्लकाद्यः तेरष्विडोः द्योः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः त्वमेष्वड्ः खूः वाजमे
अयेगूः दमेर्मोसिद्रोः दोषो पणो रिड्या देवास्यवः वणिकः स्वार्थे ऽण् नैगमो वाणिड्यो वणिक् वधाः किच् उशिग
योद्वतेपिव त्वजिघ्र त्वरिकन्न भिः उसिमसेहोकरिन् उस्तुरिर्वङ्कुं मङ्गरिशादित्यः टपिवीव स्तुष्वध्वतोष्ठव् मव
नर्ष्डमाः मवनः रवणः कोकिलः वरणः अजेरन्नाव अस्मात् तु स्यात् रत्नादेन्नाः आरन्नानाकावी जिह्वा वाध्वीत
दंत्यसकारवान् उदेर्नलोपश्च उदनः गमेर्गश्च गमेर्नुव्रस्यात् गश्चादेन्नाः गगनं वक्तुलमन्यत्रापि वृक्षस्यात् स्पंदनः
रोचनाः रंडेः क्युन् रंडनं त्वसहधृत्वस्ति स्यश्छंदसि तुवनं त्ववन्नादित्वाद्धूः वनोवङ्किः निध्नवनेत्सुरत स्वकामं
वराव हा हृष्ठ डिमेदिनिधाञः क्फः किरणः पुरणः समुद्रः हठनमेतरिंठं मंदनं स्तोत्रं निधनं धिषेर्द्विषवसंज्ञायां
धिषणो गुरुः धिषणाधीः हवमाने हषत्वहृद्रुम्नहहृजागरुहवहृ अतिसृत्यर्थो नाः हृहुमेवने गुणास्रावः हषति हद्रत्
मदान् गमेर्डगादेशः डगत संझश्च पद्वहृत्य प्रनतिनिपात्यते हषकारणात्वड्ढौवर्नि हस्यार्थे मखिनोतेः सुट् इ
कारलोपः संझश्च तकुदहककटपद्वत्वे सहर्वाद्वितेषि लोपः इताऽववेदत्नगर्नोपवातिनो वेदस्य सानवर्तुकडूत्यां त्रावस
नः वेधाः उरसानः मुरुपः ऊङिहढिमेदिसहित्यः कित् रंडसानो मेघः हद्दसानः पुरुषः मंदसानो निद्रा जीवश्च स
हसानो यज्ञः मदूरश्च अर्तेर्गुणः मुद्रा अर्वसानो निः सम्यानवस्कवः संस्तवानो वाग्मी युधिवुधिदशिभ्यः किच्च यु २१
धानः बुधानः दशानः लोकपालः ऊढेः सनोश्च कवलोपश्च उक्तरणश्च शिशुयि दानः पापः शुण्यकमी हन्तृवोसंज्ञा
सिद्ध्यादिभ्यः संज्ञायां वा नित्यो त्रसा दिव्या वक्रादित्याश्च क्रमात्तन् हवोस्तः तोचानिटो त्रसन्नाश्नोता त्रसरो त्रस्वरः
वृद्धिसो वा धातुः जाकलीकणस्यः कणेव अनुदात्ते तद्विकोच दान्तमितिवचनात् उकारान्तावेदितत्वा कटदंतेति ६+

उस्तणोत्र कृन्नास्याप्सारथौ द्वाव्स्थे चैत्रया ग्रामपिसृऽडो वकुलमन्यत्रापि मन्नस्मत्री हन्नूद्वेता नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रा
तृजामातृमातृपितृदुहितृ नपतंत्यनेन नप्ता पौत्रो दौहित्रश्च नयते गुणश्च नेष्टा त्विषेरित्वष्टा होता पोता भ्राजते
र्जलोपः भ्राता जायां माती ति जामाता माननात् डा मातान्मान पातेराकारस्येत्वं पिता दुहेरिट्‌व वङ्‌गुणाभावश्च
सुञ्यसेर्ऋन् स्वसा यतेर्द्विश्च वोत्ता तायायास्फतात्र वर्गस्य त्रातरः स्फः परस्परं नञिवनन्देः ननन्दा तिननान्दा इ
द्‌ द्विर्नुम्‌ न वर्णं तद्‌ इत्येके ननान्दा तु स्वसा पत्युः ननन्दा नन्दिनीच सेति त्राह्मणोवः दिवेर्ऋः देवा देवरः नयतेर्डिच
नानरो नरः सव्येस्थश्छंदसि अथेत्यत्रस्थाम्निन्नस्थाणोस्तु उपसंख्यानं सव्येष्ठा सारथिः सव्येष्ठरो सव्येष्ठरः अर्त्तिसृधृ
धम्यम्यश्यवितृभ्योऽनिः अहस्यो निः प्रत्ययः स्यात्‌ अरणिरग्नेर्योनिः सरणिः धरणिः धमनिः अमनिर्गतिः अशनिः अ
वनिः तरणिः वाङ्कलकात्र रज्जुनिः आङि शुषेः सन्नश्छंदसि आशुशुक्षणिः अग्निर्वातश्च कृषेरादेश्च चः चर्षणीर्म
नः अयनिरथिः वृतेश्च वर्तनिः गोवर्द्धनस्फ वकारान्तुट्‌ वर्त्मनिरित्यादि आङि क्षिपः किच्च क्षिपणिरायुधं अर्चिशुचि
हुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः अर्चिर्ज्वाला इदं तोपात्ये अग्नेत्वोडितेः छदिः शोचिर्दीप्तिः हविः सर्पिः इसमन्तितिजस्तेः छ
दिः पटलं छर्दिर्वमनव्याधिः इदं तोपि छर्दितीमास्थलेवान्त छेदेर्नलोपश्च वर्हिर्नाकं राष्ट्रम्णोः धृतेरिस्मिन्नादे
ष्ठश्च ज्योतिः वसोरुचेः संज्ञायां वसुरोचिर्यज्ञः तुवः किच्च तुविः संतृदः महो धश्च सधिरनड्वान्‌ पिवतेः स्ककं
पाथिश्च कुसृतुदस्योः जनेरुसिः जनुर्जननं मनेर्धश्छंदसि मधुः अर्त्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्यो नित्‌ अ
रुः परुर्ग्रंथिः वपुः यजुः तनुः तनुधीतनूंपि धनुरस्त्रियां धनुर्वेदः विशुनोपि निर्गुणः किंकरिष्यति सोनस्यउदत
स्यादुरुपा तनुः शयाश्रिरातुष्य एते णिच्च आयुः आयुधी वक्रोणिच्च वक्षुः मुहेः किच्च मुहुर्व्याघ्रं हम्रूष्ट वञ्च

अदेस्तुट्‌

उणादि

तित्यस्वरच् कर्बरो व्याघ्ररक्षसोः गर्वरो हंकारी शर्वरी रात्रिः वर्वरः प्राकृतो जनः चत्वरं नोसदेः निषद्वरः पङ्कं बालः
निषद्वरी रात्रिः इत्युणादिषु द्वितीयः पादः छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरासंयद्वराः एका
दश स्वरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते छिदिरछदेः अन्त्यस्य तकारो नादेशः छिदेर्गुणाभावश्च छित्वरो धूर्त्तः छत्वरो गृहं कुञ्जरश्चो
: धीवराः कैवर्त्ताः पीवरः स्थूलः मीवरो हिंसकः त्विनोतेर्दीर्घश्च तीवरस्तिक्तकषायवर्णः तीवरो जातिविशेषः नीवरः प
रिव्राट् गाहतेर्ह्रस्वत्वं गह्वरं कटेवर्षादिः कट्वरं अमेर्दकारः संयद्वरो नृपः पदेः सम्यद्वर इत्येके इणसिञ्जिदीङुष्य
विभ्यो नक् इनः सूर्येनृपे पत्यौ सिनः काणः जिनोऽर्हन् दीनः उनः ऊनः फेनः मीनो एतो निपात्यन्ते स्फायतेः फेनः मी
नः कृषेर्वर्णे कृष्णः बंधेर्बुधि बुधी च बध्नो बुध्नः धाहृवस्यञ्य तिभ्यो नः धाना वृष्टयवे स्त्रियः पर्णं पत्रं वर्णः किंशुकः
वस्नो मूल्ये वेतन इत्येके ऋच्छेवी वेनः ब्रध्न आदित्यः बाकुलकात्वमलोतेः श्रोणः पंगुः लक्षेरच्च लक्ष्मशुरादिष्वन्ताः
स्यात् तस्या डागमश्च वा नुम् इत्येके लक्ष्मणं लक्ष्मणं नास्ति विक्रिबलक्ष्मणो लक्ष्मणोपमस्तात्तालक्षणात् इत्यस्यो पांदा
सारस्यवलक्ष्मणा वनेरिच्चोपधायाः वेन्ना नदी सिवेष्टेर्य च दीर्घोच्चारणसामर्थ्याल्लिगुणः स्येनः आदित्यः बाकुंका *लेः*
लके वलो नाकुव् अतरंगवाद्यणगुणः स्योनः गाहृदृङ्कसिन्धु पन्यफनिस्वपिभ्यो नित् कर्णः वर्णः ऊर्णमखद्वेषदके
व सेना द्रोणः पन्नो नीचैर्गतिः अनुमोदनः स्वप्नः निद्रा धटेइश्च स्थनः सिंधुः नदीष्वेना द्रविणस्सिरस्यः कित्त्वं तृष्णा २२
शुष्णः स्पर्शविक्तिश्चरस्नेदव्यमत्तो दीर्घश्च सूना वधस्थानं रमेस्तच रमे यतीति रत्नं रास्ना मास्ना सूना वीणाः सास्ना
गोगलकंबलः स्थूणा गृहस्तंभः वीणा वल्लकी गादास्याभिस्तुक् गेस्तुगयिनः देस्तुदीता कत्यमस्त्याकस्नः कुक्लो सर्ष्टः
सर्व्वमंस्निडेर्दीर्घश्च नीक्ष्णं क्षियेरह्चोपधायाः स्नक्ष्णं यडिमनिष्टुंधिदसिडानिभ्यो युच् यडफरधरः मनफटैन्येऽ

त्रौ कुठिं श्रेष्ठफरस्मि: दस्फस्तस्करः डुन्फः न्नारीरी खडिखड् स्याकुकस्तुकौ खडुर्नाडिनं मृत्फः सन्नैरखुः सरखुर्न
दी त्र ॰ वृरिति पाठांतरं सरखूः पानी विषिस्यः पः पातिरक्षं त्यस्मात्त्रा त्मानमिति पापं तहोगात्स्यापः नेपः जुरो दित
: बाकुलकात्रगुणानावो नीयो हक्कविज्ञेयः वेष्यः पानीयं व्फवः किञ्च व्फपोवक्रं स्कवोदीर्घश्च स्तूपः सम्बुद्धः सु
हस्यांनिष्ठीवांकितत्स्तूपः बाकुलकाण्डं स्पर्पम कुटुस्याव कवकवंतिमंदकात्रस्मिन्स्तूपः छवंतिबध्नंत्य
स्मिन्नपशुमितियूपोवक्रस्तंभः स्वष्पज्ञिल्यन्नाष्पबाष्पस्तूपपर्यंतल्पाः सहेतेव्यपत्यंतः स्वनतेर्नकारस्यषत्वं रव
ष्पः क्रोधवत्ताकारो न्नीलतेर्क्सः ज्ञिल्यं कोन्नालं न्नात्रुहिमाद्यो निपातनान्ष्टवं न्नष्यं बालं हणं प्रसिन्नाद्रुमस्य वाध
स्तः षंढाषवरोतेदीर्घस्तूपं स्वनावेसौंदर्ये हपर्यंगहबालहणंच तलप्रतिष्ठाकरणेञ्जुरादित्वोत्तुक् तल्पन्ना
न्नायाहट्टारेषु स्वनिहृष्टिहुष्णगदिमद्विष्योणेवित्तुवृ त्रयामंतेतिणेरघादेन्नाः स्वनमित्रुः दर्पष्मिलुः पोवधि
लुःग दष्मिन्नुः वावहृकः मदप्निनुर्मदिरा हृद्द्निस्यान्कुः हृत्नुः ज्ञिल्यो हन्नुर्व्याधिः न्नास्त्रवागमेः मन्त्रवं डिग
न्नुः दान्तास्यान्नुः दान्नुर्दान्ता तान्नुः ववेगश्च वत्रुः धेटहृञ्च धवतिस्नुतामितिधेन्नुः स्नुवः किंच स्तनुः स्नुते स्तुडो रवो
डुहातेर्ईश्रतलो डुकुः स्थाणुः स्थाणुः कीलेस्थिरे त्राङि हरीस्याणिश्च त्राडोवी वेणुः वेणुर्नदेदेन्नात्ते दयोः रेणु
दयोः स्त्रियां धूलिः विषः किंच विस्नुः कुदाधारांविकल्पिल्यः कः बाकुलकान्नकस्य संज्ञा कर्कोधवल घोटकः दाकोदात
धाकोनन्धान्न् आधारस्थराकापोणमासी त्रर्कः कच्छः पापाव्रादेपापेदंते विष्टी टकयोरपि हहत्नुमुषिमुषिन्योक
क्स्टकउत्यलवातयोः हकंप्रापदकाकयोः स्तकेष्ठिड् ष्ठुष्ठः स्नुक्तोमंत्रुकवल्को ॰ ल्काः स्नुलेरत्यलोपः स्नुकः वल्क
वल्कलमस्त्रियां उषदादेषस्यलः उल्का इल्लीकापान्नाल्यतिमर्षिस्यः कन्नएकेमुरवान्यकेवलाः सेकोमंद्रकतेष

योरिति विश्वमेदिन्यौ काकः पाकः शिशुः शाकलं श्रकः पथिकः शारीरावश्च वश्च मर्क्कः शारीरवायुः नोदः शरोतेः क
न्यान्तौ निद्रा का गोधिका समे वौ सदेकिंब लिङ्गो स्त्री हेम्नि तत्पले स्यमेरौ ट् स्यमीको वल्मीकः हक्नेतेदश्च इड् क्रास्व
इति केचित् स्यमिकः अमि स्तुधूनी स्यो दीर्घश्च वीकः स्याद्वातपक्षिणोः ह्रीको ह्रीकोवायुः नीको हद्र वित्तोषः क्रिस्तो
रश्च लोवा क्रीका क्रीका त्रयोमता शकैरुल्लो स्फन्लन्यः उनं तेति उलिएते वद्वारः स्फः शाकुनः शाकुंतः शाकुंतिः शा
कुनिः स्तुवो किंपू स्तवति वर्तमानः कालः बाकुलकात् अवेश्च अवंति वदे वंदति किंवदंती ऊनश्कृति कन्फ बृहि
येश्च बाहुवः क्विपल्फ र्वस तइत्फहालंदतः स्तुवन्फः स्याभिस्तर्यतो अनुड् नदेश्च वाक्विपे नदनुमेघः क्विपल्गु
वतिः हृदिदादिस्य उनन् करुणो हृदरुसेदः स्यात्करुणा वरुणामता वरुणः दारुणं नोरश्च लोवा तरुणं स्तुखुनो स्तु
वा स्तुधिपिशिमिथिस्यः कित् स्तुधुनो म्लेछ डीतिः पिशुनः मिथुनं फलेर्युक्च फल्गुनः पार्थः अएवच फाल्गुनः अर्ते
लन्नाश्च लश्च तं अर्केर्लिङ्गुच अर्जुनं रणाख्या तो वित् विद्यादेसोदात्तः अर्जुने रणं अर्तेश्च अरुणः अजियमिशी
ड्स्यश्च वशुनं देवमंदिरं यमुना शालुनोऽजगरः हृवदिहनिकमिकषिस्यः सः वर्षतिर्षौ लवसम्छद्यो वत्सः व
संवत्सः हंसः कंसोऽस्त्री पानभाजनं कक्षः कुबेरस्वोपधायाः अक्षः मनेर्दीर्घश्च मांसं अन्नोर्देवने अक्षः स्तुवृश्चिकृत्य
षिस्यः कित् स्कषा वृक्षः कुमस्तुदकं कक्षं नकृतं कुबेराति कक्षोडिनेदसहल्के उदियुधि कुषिस्यश्च उत्सः पृत्स २३
वणं युक्सः स्तबकः कक्षोऽवरे गृधिपण्योर्दकौ च गृत्सः कामदेवः पक्षः अन्तोः सरः अक्षरं वसेश्च वत्सरः मत्सरवी
क्षिक् संवत्सरः ऋक्षम दिस्यः कित् बाकुलकान्नपदं कूसरः स्यात्तिलोदनं घूसरः मत्सरः मत्सरामक्षिकाहृद्या नेम
रालीचसामतां पतेरश्च लः पत्सलः पंथाः तन्त्रविस्मात्सरन् तत्सरः स्तुविष्टने कुक्षरः कुविक पीलुकुलित्या का

लम्. ऊ संवत्सरसारंएवं पीयूषः सौत्रः पियालो हस्वेदः ऊणा ओदे ग्रासेदः कविकुषित्वाकाकः ककाकः पक्षी कुपा
ऊरविंस्पर्श सर्वेन्दिके वस्वदाकः वातसरितोः हते हविष्य वातोकः बाकुलकाडकारस्य अत्रं वार्त्तीकं पददनिस
प्रसारणम हन्नोपस्य इदाकुर्हविष्किकेव्याघ्रे वित्रकेवसरी स्वपे स्वह्नवा विस्त्यान्फडागृहङ्कव। अन्फत्तू आस्त्वू कु
इएते कमास्फः त्रारण्फमेघवातयोः हवागृः ववकुर्विप्रवाग्मिनोः अन्नाकः त्रीड लित्वः त्राध्मानकोः ऊगरः स
धानकोश्राणकोल्वहृसिंघिधास्यः लवाणकः दात्रं धर्वणकोवातः सिंघाणकः श्लेष्मा इषोदरादिवात्पक्केकलो
पः सिंघाणं नासिकामले घाणकोदीनारस्तागः उल्मुकः दर्विहोमिनः उषदाहेषम्यलः मुकप्रत्यस्य उल्मुकं हु
लदंगारं हणनेर्विः दर्विः डुरुहोतेर्मिनिः होमी किमः ऊककरस्थलोवा फ्रीकः फ्रीकः लज्जावान् दसिमृथिलवामि
दसिलपृहर्वित्यस्तन् दत्रात्यस्तत्यात्तित्रत्रेतिने दूहस्तः मर्वः एतेः कर्बुरः वातः अंतः दंतः। लोतः स्वादशुवि
क्रयोः पोतेवालवहित्रयोः धूर्त्तैः बाजालकातुसेदीर्घस्य हस्तपापं धूलिर्जटाव नत्रापहु नापितः ननिमृडुत्यो
किच ततोमृतं अङ्गिपृषित्यः कः अर्के इतमितं डतनित्यादीर्घस्य हतातः मेमुर्हुवोदात्रः ङिमृत। लोष्टपलि
तोघुनाते: कः तस्यरुटू धातोर्गुणः पलितं हवपान्यामितन् हरितं रूपातोवर्णोतिदोरहेरस्थलोपवारोहितो मृगम
स्थयोः लोहितेरक्तं पित्रोः किच पित्रितं मांसं स्फदक्किस्पृहिगृहित्यः आज्यः घवाव्योयकुपशुः दक्षात्योगस्फ
गृधुस्य स्पृहाभाव्यः गृहस्थाव्योगृहस्वामी दिधिषाव्यः दधातेर्द्विव मित्रश्चकु। मित्रश्च वयोदिधिषाव्यः हन्तएण्यः
वरेण्यः ऋवः कसेत्यस्तुदसि स्फधेत्यंत्रकवर्णसंराङरेन्यः राजन्यो वक्रिः पूरस्योस्य त्रारण्यं रमण्य अत्रैनिच अर
ण्यपर्जन्यः इषसेवनेषम्यङः पर्जन्यः ज्ञाकमेघयोः वदेरान्यः वदान्यस्यागिवाग्मिनोः आमिनकिस्यत्रिवधि

पतिस्यो: वन् अमते नाडनं नक्तं यज्ञत्र: वधत्रमाह्वयं सत्ते नन्त्रकरं गकेरादेश्वक: कमते फलयोरेक वस्म
रणा कुलत्वं हन्त्रछित वत्रविमर्मसयोरकु: खविदे: कत्वे खुविदत्वे कटुबकं कतेत्रेश्च कंतनत्त लोगले वृत्रदशिय
क्षिपविपत्र्य मितमिनमिदविस्यो तत्र दत्रात्स्यो: तत्रस्यात् तरत: मरत्तो मत्स्फ: दत्ततिः सोमसहर्योः यज्ञतत्र
त्विक्पर्वत: पवतोऽयि: असतोरोग: नमतस्त्रस्मापर: नमत: पक्क: दर्यतोऽश्व: दधिरंडिस्यो किन् दधतो मृगो बिडु
श्च रकृतं स्वलति: सवलते: सलोप: अतन्न्प्रत्ययोनस्व इत्वेव स्वलतिनिष्के त्राशिरा: शीङ्त्रापिकगमिवविडीवि
भाणिस्यो: घ: त्रायघोऽजगर: त्रापघ: रवघ: कोकिल: गमघ: पथिक: पघाश्च ववघ: स्वर्त: वेदातिपावेवदते वघते वा
वेदघ: सोतास्कस्यघ्न डीवघ: आवुष्मान् प्राणघो बलवान् बाहुलकात्त्रामिदमित्यां त्रामघस्कन्नाम: त्रांति: दा
तिस्कदमघोदम: हन्त्रछित् नरघो लोकपाल: रुदिविदिस्योडित् रोदितीति रुदघ: शिशु: वेत्तीति विदघ: उपसर्गे
वसे: आवसघोऽगृहं संवसघो ग्राम: अत्यविवमितमिनमिनसितपिपतिपनिपलिमहिस्यो: सत्र वयोदत्रास्यो: सत्र
स्यात् अतती त्यतस: वाहुरात्माव अवती त्यवस: राजा तात्रश्च वमंत्यस्मिन् वमस: सोमपानपात्रं तामंत्यस्मिन् त
मस: अंधकार: नमस: अतु कलारस्वसोवेगदर्शयो: ललसोधनं वाङकश्च नततिनत्ता तिवानतस: आकाश: तप
स: पतस: पक्षी वेडश्च पणसेपण्याडवो सनय: कंटकीफल: मरसंज्ञानं वेत्रस्कदू बाहुलकात्से दाघ्नातावः वे
तस: वह्निवुस्यो णित् वाहसोऽजगर: वावसस्तूणसंघात: वयश्च वयगतो वायस: काक: दिव: कित् दिवसं दिव २४
स: कम्प्रत्रालिकलिगर्दिस्यो: सत्र करस: त्रारस: कलस: गर्दस: कुषिदविस्यां कित् कुषस: दषस: कषेनिर्लश्च
अस्मादस्तत्र नित्किस्यात् लुपादेत्राश्च लुपसो मत्त दंतिनिरासिवलिस्याव रासस: वलस: दविशिस्यां कत्र्डा

रंतोमहिषः वेत्रातः पल्वलं कुरिनं दिंडी खिशालिस्यः षिदाज्ञिघिरोहंतोह्रकत्सेदः नदंतः उत्रः जीवंतउषधं शालं तोषासः
बिवाङ्गीशरोहंती हृत्तवल्हिविसितालिसाधिगम्निमं भिडिवेदिस्यश्च दन्नास्योकक्ष्यात् मवषित् तरंतस्मशुडः तर
तीनोका मवंतःकालः वदंतोवालुः वसंतकुत्रः लासंतः स्वर्धीः साघंतोलिकुः गर्भेघंटादिवान्मिबकस्वे अत्यामता
ल्वेतिरोरसः गर्भयंतोजलदः मेमयंतोत्वषणं जयंतःचाकषुत्रः नंदयंतोनंदकः हंतेर्मुटु हिवहेमंत नंदेनलोपश्च
नदंतःप्रबुद्धितः कबेरः कबरावेत्रया बाकुलकाकार्जरागर्भरादयः अर्तिकमित्वमित्वमिदेविवासिस्यष्ठि
त्व बस्योःरस्थिस्यात् अररकपाटकमरःकामुकः स्वमरः वमरः देवरः वासरः कुवःकुरन् कररःपाकिलेदः
अगिमदिस्यआरन् अंगारःमदारोवराहं मंदारः गर्भेकमंच कमारः शृंगारस्तंगारोशृंत्वञ् आल्यामासतुम्
गुकुकस्वश्च शृंगारोरसः तंगारःकनकालुका कंडिम्हडिस्योवित्त कंडिःमोत्रः कडोमधूरः माजारिः कमेःकि
डवोपधायाःचिदितान्त्वहंतेरत्नोदातः कुमारः तुषारादयश्च तुषारःकासारः सहारः आम्रलेदः दीडोनुद् दीना
रंसुवर्णाभरणं सर्तेरपःशुद्धकुसर्षपः उषिकुटिदलिकचिखजिस्यःकपन् उषपोवह्निर्ग्रीष्मः कुटपोमान
मानंदलपंपहरणं कचपंशाकपत्रंरवजपंघृतंकलोःसंप्रसारणंच कुणपंकपश्च कपर्मलस्यस्वरेलेदःविट
पविष्टपविशिपोलपाः वब्रारोःमीकन् प्रत्ययांताः विटन्नाइ विटपः विश्वातेरादेःपःप्रत्ययस्यतुट्पश्च विष्टपंभुव
नंविश्वातेःप्रत्ययादेरित्वं विशिपंमंदिरं वलतेःसंप्रसारणं उलपंकामलंउणं इतेस्त्रिकन् वर्तिका कृतिमिदिलः
तिस्यःकित् कृत्तिका सिलिकालिन्तिः लतिका गोधा इष्टकमित्योत कन् इष्टका अष्टका दलातश्चान्त्त लामुनोए
तञोद्वासलः संघ तन्नाः वीपतिस्यां ततन् वीगत्यादेवेतन् पततं ददलिस्यांतःदर्तः दत्रःस्याद तिचकमोः अर्ति

गृह्यातेत्न् अर्तिः गर्तिः इणः कित् रतः अभिसंजिभ्यां विधिन् अच्छिसच्छि कृषिकृषिभिषुविभ्य। किसः कृक्षिः वक्षिः अ
क्षिः शुक्षिर्वातः अत्रोमित् अक्षि इषेः क्सुः इक्षुः अविहृस्तृतंत्रिभ्य ईः अवीर्नारीरजस्वला आतरीः नौः स्तरीर्हिमा
तंत्रीर्वीणादेर्गुणः यापोः किच्च यत्रीरथः पपीः सूर्यः सोमस्य वेश्मोः लक्षेर्मुट् च लक्ष्मीः इत्युणादौ तृतीयः पादः
वातप्रमी वात इवाश्वः उपपदे माधातोरीप्रत्ययः स च कित् वातप्रमीः अश्वसंखी तुसयोः ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यंगि
कुयुकृशिभ्यः कत्रिच् यतुडागिच् इष्टत्रुच् इसन्स्यन् इधिन् उल्यसासानुकः याद्वश्यः क्रमास्यः अर्तेः कत्रिच्
अंगुकुकृशिभ्यः कत्रिच् ... करोतेः त्रिः सोरत्रिः प्रस्तुतायुलिः तनोतेर्यत्रुच् तन्यत्रुर्वायुः रात्रिश्च अङ्गेरलिच् अंगुलिः वने रि
ष्टुच् वनिष्टुः स्थाविरातं अङ्गेरिष्टच् अंगिष्ठोत्मानः अर्थयतेरिसन् अभिमोऽथमासं मदेस्यन् मत्स्यः अतेरिश्वि
न अश्विधिः अंगेरुलिः अंगुलिः कौतेरसः कवसः अवश्यके कवचं वौतेरासः अवासः डरालतान्त्ररापुक्
ज्ञानुः स्मःकरन्त्र इत्त्वरस्त्वेकि इदमादिह ककारस्यनेत्वं पुत्रः किन्तु इंद्रलेगमेरिन्दे: मभिधयतीतिगमी आङि लि
त्व आगामी सुवभ्रत्तावी प्रेस्थः प्रस्थायी परमेकित् परमेष्ठी मंथः मंथतेरिनि किस्यात् किञ्चानकारलोपः मंथाः मे
थानो पिनाकादयश्च पातेरिञ्चेत्तुञ्च लोबतुस्रोः पिनाकः स्यात् म्रसलत्ताकरधन्वनोः तमश्राघातेसकाकः कषिदृषि
स्यामीकन् कषीकापक्षिजातिः दृषीकानेत्रलोमलं अनिटः इषिभ्यां किच्च अनीकंदृषीकं चंकणः कंकणः कंकणव
कणत्रश्चेः स्माद्यड् लुक्च गतादीकन् धातोः कंकणादेद्वाघ घटिकाद्यो कंकणीकासेव प्रतिसरापिच इट्टट्टनोद्दे
सङ्काश्यासस्य त्रार्बरीकोहिंस्रः पर्परीकोदिवाकरः बर्बरीकः कुटिलकेशाः पर्परीकादयश्च स्फुरस्फुरणे अस्मादी
कन् धातोः पर्परादेशः पर्परीकं किंशाल्ये दर्दरीकं वादित्रं झर्झरीकं शरीरं तितउडीकोहट्टकनेदः चरेलुश्च वेच

२५

रीको स्मरः समरीको हीनडूनः ककरीका गलंतिका उणते: भ्रमरकं भ्रमरीकोव्याघ्रो: प्रियदिग्गाडश्च ईषेः किढु स्वच्छ
ईषीका शलाका कडोश्च कडीक उपहृतः सर्वेत्रिश्च स्त्रणीका शाला मृडः कीकर्कं करणो मृडश्च कोमृगः मृडकरणः
त्रिष्टः अलीका दध्यश्च कोकर्न्नता निपात्यते अलेस्तु वर्णादो अलीकं भिद्या विहर्वा घली कं विप्रियंस्वेदश्च वलीकंपट
लेश्रांते इत्यादि हृङ्ह्स्यामीवन् करीषे श्रीस्तु कृगोमध्ये तरीषः तरीताप्टू हृस्यां किञ्च त्रारीषः भुरीषं अडोक्त्तिव ऋडीषं
पिष्टयवनं अंबरीषंअयं निपात्यते अविज्ञाद अंबरीषः भुमान्स्त्रांभु अमस्का कीवेंबरीषं चाह्नोना त्रांष्टृहकटिषटित्रो
टिस्यकिनं करीरोवंशांकुरः शारीरं परीरं फलं कटीरः कंदरो डा घनदेशश्च वटीश्वंदनः कंडकः कामश्च कोटीरस्त्यागि
वीरशोः भासाणादिवात्य अ कोटीरः वज्रेः किंतृ उशीरं कडोभुड्ढ कश्मीरोदेशः कुत्रउड्ड कुरीरमेथुनं कसेः किंच
कीरं गभीरं गंभीरो गर्मेस्तिः पञ्चोस्तु विहावि स्यतेर्डीतेश्च विहर्वास्या माद्यन्त्यस्मः विषाबुद्धिः विरालसर्गः अपत्येइ
मेपत्रपलिमन्त्र पत्रेलिमा वक्रिरश्रोः जीर्णो धकल्लक वल्लध्वालत: वशाराध्यत्यत्ताःस्फः शीलंधर्मत्वं शीलंस्वभावः
शोवलः शैवालः बाकुलकाहत्यशो पि शैवालं शैवलोनस्त्री शैवालोङलनीलिका स्कणस्यां ककोकणो मस्काकोमृ
गः काणुकः काकः वलेस्तुकः वल्ककः पक्षी उत्पलमल्लेव उल्ककादयश्च वलेः संप्रसारणं मृकश्च उल्लूकाविंडमेषको
वावल्कोवक्ता मल्लूकः नार्मेभुक्त नाल्कोडाजस्तुक्रिः शाल्मिमेमिस्याम्रकणः शाल्कं कंबविशेषः मंमूकः स्मिश्चोर्मि
:नेमिः अनेसिश्च कुर्मिः स्तुवः किंतत्स्तुमिः अश्मोतेरश्चावरश्मिः किरणोरज्जुश्च दल्मिः दलविदारणे दल्मिरिंद्राज्ञुधं वी
ड्याकुरिस्योमिः बालजलकाश्च वेणीस्या के वाविन्यासः प्रवेणीवस्त्रिया भुते डयानिः कृणीः स्वहस्यां किंतु स्थूणार
कणाः हसिः कत्रिमे पटोः अग्नेर्नलोपश्च अग्निः वदिप्रिक्रुद्रुस्याद्रावहिस्योनित्व वह्निः श्रेणिः ओणिः योनिः

डेलिः खानिः हानिः द्रुलिः बाकुलका न्लानि इलिव श्रिपार्श्वि द्रुलि त्रलि एतेपं व निपात्यते इलिः करलिः स्वस्रातेः स
लोपः इश्रिरत्नवारीरं इषर्द्दि इश्व पार्श्विः पादहहं वरेकवं धायाकवं द्रुलिकपदं कन्नातं बितर्द्दे स्रुवं द्रुलिदर
इहत्यांविन वर्विषः स्मरः दर्विः ड्हृ ह्रस्व डायृत्यः किम डीर्विः पशुः डीर्विः दिस्वः स्त्रीर्विरधर्दुः डायृविर्न्दपः दिवोद
दीर्घश्चात्यासस्य दीदिविः स्वर्गस्तद्वयोः ऋविः इ हि बविस्रु विकिकीदिवि ऋविस्तं उवादाड्ङ वं इ हिर्वरादः श्रा
स्वोर्जस्वं वाहविः दासिः स्रुविस्तं उवाद्यः दीव्यतेः किकोदर्वात किकीदि विश्वाष बाकुलकाङ्रुस्वदीर्घश्चो विवि
मद्यः वाषेण किकिदीविना र्वतिडेतिः पविः शाकेसँक्तिन आस्कत्व श्रमेरति श्रमतिः कालः वहिर्विष्यतिस्य श्रितव
द्रतिः पवनः वदतिर्यृदत्वाभिन्योः श्वरतिः क्रोधः श्रवेः कोवाः श्रंकतिः श्रंवतिः वालः इंतेरं दव इतेरतिः स्यात्र श्र
श्रेदादेशाश्रधातोः इतिड रितमनस्या श्रंदतिः दान शादेशानं निर्वपणमपवर्ङ्गनमंदतिः रमेर्निव रमतिः कालकाम
योः स्वडः किः स्वरिः श्रदिशादिस्वघुलित्यः किन श्रडिः शाडिः शाकेश स्व रिभवुरं श्रुतिर्वृस्मा वं क्यादयश्व किन्नेता
लिर्पास्यंते वकिवीद्यतेदः ग्रदादास्पाश्चाश्चिव वघिः केतं श्रं छिरच्छि श्रवरणः नदिमौश्रो धाउः तेडिः मोदः बाकुल
काङ्गुणः तेरिः राजादिस्योद्व्र र णविः शाविः ऊंकारः श्रदेश्विनिश्च वास्त्रिर श्रश्री श्रविणो श्रविणः श्रविः श्रश्री श्रत्रठ
:पवेरविन पवविः पक्षी स्रकलित्यामाविः कणीविः पक्ष्मवीनिदादश्च श्वपययतेश्वित श्वद्यो विवार्धिः वत्रोभिश्व
वाविस्वरंगः न श्रमासश्रद्यी विनरकलिदः ऋइतिव्यांस्तवन श्रस्रुषः स्वर्दः स्वन्पोश्रस्रमः डुरः क्रुधन डुरश्रयग २६
मने डुरुषः अन्येषामापीविदीर्घः इरुषः इनद्दिकालिस्य उषवृ पकषं नकुषः कस्वषं पीपेरुवन पीपइतिसोश्रो
धाउः पीरुषं बाकुलकालेयश्वालिनवंपदः मस्तेतृषिश्च मंडरुषो गंमश्च गंड्रुषः गंरुषा श्रवेरिस्रुः श्ररुः शाउः श्रर

स्या॥ अररव॥ कुटः किञ्च कुटस्मर्वत्र शङ्खः किन्तु प्रयोङनं खिंस्थ रकादिस्योरटन्न् ज्ञा काटास्त्रियां ककिर्गत्यर्थः कंटकः सन्ना
ह देवटः शिल्पीकरट इत्यादि ककदिकडि कटिस्योंवच करवं व्याभिश्रं कदिकमं सो वो कदस्योट्ट कंसेदः कमंबोः
यसावः कटं बोवादित्वे कदे णि त्या क्विलि कादंब कलहंसः कलविंकयोरमः कलमः कर्दमः कुलिवुल्यो किन्तूनु कुणश
द्योपकरणयोः कुलिंदः ज्ञाह्वः उलिंदोड्गादि विवित्रोपः कपेर्नविव कपिंदः कविंदोनं उवाचे नेथड्गाधिपिन् मिधंगधिः उ
लिंगः उपतेः श्वित् उदरधिः समुडः समीलिधि सारधिः खडिपिंडादिस्यः करोतवो खडूरः कर्पूरः वहन्नुं रंगुकमांस
पिंडस्लेकनावलिः लिंगे हिडिष्ठ लाग्लेकम्हलं कवश्च दीर्घश्च कवा चित्रलेखनिकाम मोणः समीवः समुडः समीची
ह्रिणी सिवेष्ट स्त्व स्तवोदर्तोकरः स्त्वी ज्ञामोवन् ज्ञावोमुसलं उच्चादयश्च वन्ने नानिद्धा त्यंते उवसमवायेवस
लवं गुणानावश्च उच्चेनर्ताज्ञाधः श्रध्वेनाम् बिंवं स्वः स्तोमुड वको तिष्टतेः अवयू अवकण्ठोस्तः स्तादेज्ञाद्य स्तवोगुह
स्तूणादिनः स्तवकः उपगुडः ज्ञाद्यादिस्यादद तो ज्ञादोडं वाल ज्ञाध्यवोः ज्ञाह्वः अडादयश्च अवतीत्यहः कौतेर्गुम
उंदः वलिमलितनिस्यः कदन वणयं सलयः तनयः तुडोः पुरडकोवहपयः अश्वयः इदयं सिपीत्यकः पेकः
स्कः वाकुलकाद पिवतेरपि संवत्सर वडुः पाकः पेक वीसादिन पणी उच्चादयश्च उतुउतुणी अस्तु अस्कणी कु
ज्ञा सिस्याकुत कुरुमृगितेदः ज्ञातच्यताति ज्ञातुः प्रज्ञादोपावाकस्वंडनिदाच हवदिपमिन सिरजत्यः इव
नवनवण क्रिन्न नाकस्यटकटटवा उनिडो मातापितरो दावः दाता धोत्रः गंता अंगडः कौणउणयश्च स्कणिः अंक
ज्ञाः वेदः स्तवोवाडुश्च हताः आर्दकमलकंव मरवः पेमः डिवादि लोपः नमतातिनटः ज्ञोटुपः खिमतिस्तरटः कलाणो
उतंकश्च अनोनो पिटयते पेवं अमटं स्तशो कशोकंतो मेदंतो कस्तुरं कस्तुम कमीदं कसितोडनपदः मानसि

वर्णसितंडुलांकुशचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशाल्याः समोत्तरिसिपत्ययश्च उपधाद्दहिः सानसिर्हिरण्यं हस्तोत्तुङ्गश्च वः
र्णसिर्जलं इ पर्णसिर्जलगृहं तन्डुलाघाते तंडुलाः अंकिलक्षणे अंकुशः चषेरालः चषालो यूपकटकः इल्व
लः दिव्यतेदः पल्वलं तिष्ठुषा ऋकारस्य इकारः धिष्ण्यं ज्ञातेर्यः शल्यं वाखुप्सि नं अनर्थश्चाकविल्यः अंग्मले ज्ञाकः प्रिअव
दे अब्दोरसः बाहुलकात् अमेः अमलः मात्वामसिस्योवः मात्वा त्वावा मस्य बाहुलकात्सुनोतेः सव्यं दक्षिणं वाम योः
जनेर्यक येविसापाडन्यच्छुद्ध जाया वाया आपादयश्च गंता सिपात्यते इंद्रेर्यक अजगमः उपधाली पश्च अघा
माद्देयो अग्ना प्रजापतिः कनोदा होकन्या ववयोरेक्यं वधक स्नाम दिपद्यप्तिं इष्टा किल्याव तिष्ट स्ना वार सिकः महाशि
वः पद्मापद्मा अवष्ठिरगगस्ययो पूर्वासंदिश्यस्तोरश्च ज्ञा काहस्ता डीभेश्या करी अंगुलिः वाड ऋः शिरुहि डिंडिम इ
इत्यः क्रतिपू जीवा अजगरः कृकलासगालः कद्भा वकः डिंवाडयमा क्विशा वालु स्तवा पजापतिः इवा विभुः धा
व्योः संप्रसारणं च धीवा कर्मकरः पीवास्थूलः अदेधव अधा ए इ र ज्ञा हो स्कन्दु प्रवी प्रज्ञात्रावसागरः प्रवरी प्रनरी ३+
वनदी सर्वधातुभ्य इन् पचिरश्मिः ऊर्मिः अंबं किं बलिः वर्हिः अहिंदे वध डिः कोत्रा सह निकाशिः यतिः मतिः महत्री
केलिः मसापरिणाम मस्मिः बाहुलकात् गुणः कोटिः हेलिः बोधिः नंदीः कलिः इपि वच हि हस्ति विदिष्ठि दिका त्रिस्य
श्च हरिविज्ञावशा विडेनके सिंदेह श्येरवो वेडकीलेश्च वंगेव यमेवा तेवकीर्तिः प्रेपिवंडः रोहिवता वर्हिः वेदिः २७
वेदिः हेवा कीर्तिः अनुपधा किंतु रुचिः रुचिः अग्निः लिपिः बाहुलकादृद्धे विविः वृलनिज्ञ्युर्ष हलिः ह्नी कविका
त्रमेः संप्रसारणं च तृमिः वातः बाहुलकाद्भूमिः कृमि तमि वा तिस्लेना मतइक्व क्रिमिं संप्रसारणात्तुष्टतेः कमिरपि
तिमिः मत्स्यभेदः तिमितिमेवकाकुरुणयोः स्तिमिः समुद्रः मनेदच हुतिः वर्णेर्वलिश्च हिरण्ये वर्णिः सोत्रः अस्य वर्तिरा

देशः करोपधानयोः पुंसि बलिः प्राण्यंगजे स्त्रियां द्विरूपेतुः वल्लिः स्तुवल्लीभ्र वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादि
वारिभ्य इञ् वासिर्वेदनवस्त्रानि: वापि: वापी याजिर्यष्टा राजिः राजी व्राजिर्वातालिः सादिः सारथिः निघातिर्लोहघातिनी
वाशिरग्निः वादिर्विद्वान् वारिर्गजबंधनी कलेत्तु क्लीवं वा॥ कृलका ह्रविद्धिक संहितो नहो भश्च नाभिः स्यात्कृत्रिमे पुंसि
प्राण्यंगेतु स्त्रियां पुंस्यपीतिकेचित् कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि कार्षिः कृषः शाकुनो शारिः शारिका स्त्री दीर्घा कासतश्च कारिः शिल्पि
: जनिघसिभ्यामिण् जनिर्जननं घासिर्भक्ष्ये अज्यतिभ्यां च आजिः संग्रामः आतिः पक्षी पादेश्च पदाजिः पदा
तिः आज्ञिप्रणाय्योरुत्पत्तुको च अज्ञे कट् राञ्जिः पुञ्जः भणाद्यतेरागन्तुक पाणिः करः वातेर्णिच्च विपक्षी स्त्रियां वी
त्यपि प्रहरतेः कूपः प्रहिः कूपः नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः व्येञ इत्यस्मात् यलोपश्च नेर्दीर्घः नीविः नीवी वस्त्रग्रन्थ्यादौ
स्त्रलधनेव समाने ख्यः स चोदात्तः समाने चोपपदे ख्याइत्यस्मादिण् स्यात् स च णिद्यलोपश्च समानस्य स्वरदात्तः स
ख्यादेशश्च समानः ख्यायते जनैरिति सखा आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च इत्यस्मात् स च णित् आङो ह्रस्वश्च स्त्रियां पाल्यः
श्रिकोटयः सर्पेहित्रासुरेप्यहिः अवद्यः रविः पविः तरिः अविः अरिः खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रंथिचलि
भ्यश्च खनिः कषिर्हिंस्रः अजिः असिः वसिर्वस्त्रं वनिरग्निः सनिर्भक्तिर्दानं च ध्वनिः ग्रंथिः चलिः पशुः ह्रसेर्धूमदसिः व
श्व× र्त्तिः क्रुडेः किच्च कुडिः कृगृपृवृकुटिभिदिछिदिभ्यश्च किः स्यात् किरिर्वराहः गिरिर्गोत्राः किरो गद्योः गिरिगाकाणः
गिरिकाणः त्रिरिः तालमः हेतावं पुरिर्नगरं राजा नदी च कुटिः शाला शरीरं च लिदिर्वज्रं छिदिः परशुः कुंभिकंप्योर्नलो
पश्च कुंभिदादेकुंभिर्देहः कपिः सर्वधातुभ्यो मनिन् क्रिम इतइति कर्म चर्म तस्म जन्म शर्म स्थाम बलं रश्मिः क्लितिकस्वः
ब्रह्मसुत्रामा हदेनेश्चिन नकारस्याकारः ब्रह्मतत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः अश्निशाकिभ्यां छन्दसि अश्मा शा

स्या हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् हरिमा कालः भरिमा कुटुंब धरिमा रूपं सरिमा वायुः स्तरिमा तल्पं शरिमा प्रसवः जनिमृङ्
भ्यामिमनिच् जनिमा जन्मा मरिमा मृत्युः वेञः सर्वत्र छंदसि लाघवं वेत्त्यधीः वेमा वायदंडः अर्हवीदिः सामनी वेमनी
इति वृत्तिः नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् सप्त अमी निपात्यंते स्मादायः नेनेति नाम सिनोतेर्दीर्घः
सीमा नौ सीमानः पक्षे टाप् सीमे सीमा व्येञः त्रयस्योवं गुणः व्योम रौतेः रोम लोम पाप्मा पापं ध्यामा परिमाणं तेजः
मिधकनेमनिः उपसर्गक्रियासंबंधे मिधकनं स्वराद्यमिदं सुदामा सातिस्यामनिन्मनिणौ स्यतिः साम सामनी आत्माह
हनिम [illegible] शित्यां सिकन् हंसिका हंसपत्नी भिति मक्षिका कोरंरन् कबरः गिरउरच् गम्भः इंदेः कमिन्नलोपश्च इदम्
काद्यते डिमिः किम् सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् अंस्त्रं वस्त्रं शास्त्रं इस्मान्नित्तिकस्त्र वं छादनाद्वं स्त्र त्रिगमिनमिद निविस्रपश्चाद्व
ङिश्च श्वाहुः गात्रं श्राकटं स्त्रं नात्रं स्तोत्रं दंत्रं मरणं वेदं आहुमाकाशं दिवोक्षत्र द्योत्रं ज्योतिः उपिवस्विभ्यां कित् उ
ष्ट्रः खात्रं खनित्रं जलाधारश्च सिविमुच्योष्टेरूवा स्त्रं मूत्रं अमिचिमिसिदिशसिभ्यः क्तः आंत्रं चित्रं मित्रं शास्त्रं पुत्रोऽस्य
श्च पुत्रः स्माद्यते डुक् स्त्री गुपिवीपविवविचमिसिदिकदिभ्यस्त्रः गोत्रं स्यान्नामवंशयोः गोत्रा पृथिवी धर्त्रं गृहं वेत्रं पक्षं
वक्त्रं सत्रं कंत्रं क्रतुसामाश्रयत्सिभ्यस्त्रन् होत्रं यात्रा मात्रा श्रोत्रं गमेराच गात्रं दादिभ्यश्छंदसि दात्रं पात्रं स्तुवादिभ्यो णि
त्रन् सावित्रं वादित्रं गात्रितंमोदनं चरित्रं चारित्रं अमित्रादिभ्यइत्रोत्रे आवित्रं धरित्री नदीत्रेड एवमादिभ्यः उत्रः तो  २८
त्रं पवित्रं वहरणं वरुत्रं प्रावरणं अमेर्द्विषति चित्रः अमित्रः शत्रुः आः समिणनिकषिभ्यां संप्रवीदिणः निपूर्वात्कषेश्च
स्यात् स्वरादिवाद व्ययत्वं समया निकषा चितेः कणः कश्च बाहुलकादगुणः चिक्कणं मसृणं स्निग्धं सूचेः स्मन् सूक्ष्मं पा
तेर्डुम्सुन् पुमान् रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः किषन् रुचिषमिष्टं कुचिडिबोदासः वसेस्तिः वस्तिर्नाभेरधो द्वयोः वस्त्रयः स्फदंशा

सूत्र बाकुलकाद्यास: नास्तेरांङादेश: बंधाख्यमगमस्यास्तीति अगस्ति: नाकंधाादि: सावसे: स्वस्ति: स्वरादित्वादव्ययत्वं वो
वसे: वितस्ति: प्रदिप्र घिस्यांमित्न् प्रत्ति: प्रघ्रिति: तित्रुत्रेषु यशादीनामितीट् इणतेर्क्सिच्च इति: ह्रूत् ह्वे कपित्य: कोटन् कि
तिरीटं सुवर्णं कपीटं कुकिवाशिलो: कुविवविकुविकुटिस्य: कितच् कवित मिष्ट उद्वितकुद्वितं परिमितं कुटितं कुटिलं
कुटिकुषिभ्यां कमलच् कुड्मलं कष्मलं कुपेलच्च कुल्मलं पापं सर्वधातुभ्योऽसुन् चेत: सर: पय: अद: रपेरत एव रेपो वे
दं अशोदेवने युट् देवने स्कतौ यत्ना: उभेवलेबलोपश्च उरु: घे: संप्रसारणं च नाव: नावस: बलपर्यायोयं भवते: स्वांगे
शिर: किच्च प्रत्यत्त: शिरश्रादेश: असुन् किच्च शिर: शिरसी अर्तेरुच्च उर: व्याधोयुट् अवोयुदव्याधि: उदकन्नुट् च
तेरसुन् स्यात् तस्य चनुट् अर्ण: अर्णसी इणआगसि एन: रिवेर्ध: नेधिच्च वात्य त्यदस्यनुट् घिद्यातुव्रेरेक्त: सुवर्णं वाच
तेरर्तेर्कस्यच्च चेनोत्सक्ते हड् शीड् त्यांरूपस्पृगयोर्कुट् वर्षोर्क्रूपं चोयोयुदं सुरीत्यातुट् श्रोत: रेत: पातेर्बलिर्कुट् पा
डं पाजसी उदके युट् पाथ: अन्नेच अदेर्नुम् धौच अदेर्नकेवा वे:सुन् नुमागमो धादेशश्च अधोन्नं स्कन्देश्च स्वांगे स्कं
ध: स्कंधसी आप: कर्माख्यायां कर्माख्यायां ह्रस्व स्कुट् वा अप्न: अप: बाकुलकादाप: आपसी रूपेकुट् अवोरूपं उद
केमुम्नलोच अन्त: नहेर्दिवि भश्च नत्र: इणआगवराधेच आग: पापपराधयो: अमेद्रुक्च अंह: रमेश्चरंह: देनोह्वरमं
ते: स्मिन्नरह: अत्यंडिशुडि त्वडिस्य: कुश्च एत्यो:सुन् कवर्गौतस्यादेश: अकस्मिंक नारारथ्यो: अग: पक्षीयोग: म
माधि: नर्गस्तेक: त्वरंडित्यांकित्व त्वव: रङे: वसेणित् वासोवस्त्रं चंदेरादेश्च छ: छंद: पचिवमित्यांसुट् पक्ष: उस्म
तोपक्षो वक्षोहृदयं वहिहाधाञ्भ्यश्चंद सि वक्ष: अनस्मान् हास: धाञ: धास: पर्वत: इति यावः वस्कन्दस्कणि दिस्यन्तुव
र्तते नत्रसुट् तेन वक्षेरुपधाहृद्धि: इतरयोरन्तोतुगितिसुक् श्रोत्रा: सुन्दचादसाश्रोत्राद्वंवणाव: स्तोमवास: वि

घ्नो विहायाः वाङ्तरो विहायादिवो नद्यः पृथिवी विश्वधायाः अधारयत् पृथिवीं विश्वधायसं धर्णसिं त्वा रिधायस मि
त्यादि इण्श्वासिः श्वासिः अश्वावक्षिः स्वरादिपाठादव्ययं भिक्षनेसिः पूर्ववत्सर्वं उपसर्गविशिष्टो धातुर्भिक्षनं त
श्वासुनोःपवादोः सिः स्वराद्य नञ्पिदनप्रहव अनेहाः अनेहसो विधाञो विधव विदधातीति वेधाः तुवीमघन्नो धाः
गतिकारकोपपदात् पूर्ववदं प्रकृतिस्वरत्वंच असिः स्यात्सुतपाः जातवेदाः गतिकारकोपपदात्कृदित्यनेनोत्तरपद
प्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते वाचार्थमिदं श्वेतमो णिच् श्वेतोपपदाभ्यां उ सिः स्यात् सव णिच् श्वेतमाः
वयसि धाञः वयोधास्त्वं दृणः पयसि च पयोधाः समुद्रोमेघश्च पुरसि च पुरोधाः पुरूरवाः पुरुश्चासौ दीर्घो रोसिर
सिद्धं निपात्यते चक्षेर्बहुलं शिच्च नृचक्षाः उषः कित् उषः दमेरुनसिः स्यात् अविर्दमुनाः अङ्गिराः अङ्गतेरसिः इरु
डागमश्च अप्सराः सर्त्तेरप्पूर्वाददसिः प्रायेणायं बहुवचनं चे अप्सरसः विदिभुजिभ्यां विश्वे विश्ववेदाः विश्वभोजाः व
शेः कनसि संप्रसारणं उशना इत्युणादिचतुर्थः पादः आदित्वेबाहुलतत्व अस्नुते शुधेरमः गोधूमः मसेरूरन्मसू
रः प्रथमेपादे अश्नसेरूरन्मसेश्चेत्यत्र व्याख्यातः स्वः किद्बुस्चूरः मद्गुराः पातेरतिः पातिः स्वामी संपातिपक्षिराजः वातेर्नित्
वातिरादित्यसोमयोः अर्त्तेश्च अरतिः रुहेगः रहेः क्लोपश्च वर्णं हन्तुलुटि तन्नितान्निन्यत्लघूर्त्तरुश्च विहन्तेर्धुर्यन्ते
तन्यंते ताडयंते इति तंतुलाः दंसेष्टटनौ नआच दासः सेऊकक्षूटकौ दंशोश्च दाशोधीवरः उदिचेर्डिः सिः स्वरादिपाठाद २९
व्ययत्वं उच्चैः नौ दीर्घश्च नीचैः सोरमेः क्रोदमेः पूर्वपदस्य दीर्घः रमे सुष्ठु वीलदमे वाश्वेत्क्रः स्यात् किद्वाद तुनासिक
लोपः स्वरतः उपक्रान्तः रूपयानश्च पूर्वाहणुकृ स्वश्च व्यस्तत्ययः पुण्यं स्वसेः शिक्रटू किच्च स्वसृतेः शिरादेशश्च पृ
तप्रत्ययः किच्च तस्यकडागमश्च शिक्यं अर्त्तेः कद्रुश्च उरलोमेघः हिंसेरीरन्नीरखौ हिंसरो व्याघ्रादुष्टश्लोः उदिहलाते

२

रलयोः सर्वपदांत्यलोपश्च उदरं डि खनेर्मुट् चोदात्तः अवू अव्लू डि क्यात् धातोर्मुट् स चोदात्तः मुखो अमेः सन् अंसः मु
हेः स्योम रखेः नहेर्लोपश्च नखः गौ डो अस्थश्च स्थिरवा माङ् अखोमयश्च मध्वखः कलिगलिभ्यां फगस्योच्च कल्फः शरीरा
वश्च वो रोगश्च गुल्फः पादग्रंथिः स्फन्देः श्रयतेश्च नो रवश्च न्यस्तो नो प्रत्ययो ष इत्यादेशः पाष्णी स्त्रीकक्षयोरधः पृष्ठगुल्फधं अम
निश्च तेर्डन् रमन्त्वा शोस्युखवांवा खरवमाश्च तिस्रः अश्मादयश्च अश्मनयन डालं डानेष्टन् लोपश्च डाटा
श्च वतस्य डाघव तस्य डानेः डांघादेशः स्याज्जंघा इतः शरीरावयवे डांघनः पश्चात्तिलबः स्त्रीकश्च कौवेतुः डांघ
नपुरः कौ नेः रन् लो लोपश्च लकारस्यलोपः केनाः फलेरितडादेशः पः पलितं कः आदित्यः संज्ञायां वुन् करकः कर
करको कवकः नरकं नरको नारको पितेति द्विरूपको शः सरकं गगनं कोरकः कोरकं च विकोपसेराद्यंतविप
र्ययश्च कोवको वं शतेदः पविमचो रिक्षोपधायाः पेचकः मेचकः डानेररछव डावरं विविमतिभ्यां विच्छ वरवरोम
रः मुखरोमुनि शौडयोः विदादिवाभावः रः गर्गादिवान्मावर्दः अर्दिदृणातेरलचो सर्वपदांत्यलोपश्च कर्दरः स
सौ कदराश्च कदरः कृष्णलकः स्दरं विलसन् स्दरः सर्पः दंतेर्दुन्नाद्यो तदोर्धतेव धतनो मारकः
रकसो कदराश्च कदरः कृपालकः शदरं विलसन शदरः सर्पः दृतेर्दुन्याद्यो तदोर्दतेवे द्यतनो मारकः
कंभिगमिकमित्यः स्कन्द्र छिद्र कांडपक्षी गात्रुः पथिकः कातुर्मशकः दर्शनः कन्यन् हिरव कन्यन् प्रत्ययः हिर
णं स्कन्त्रः पासः कर्पासः विध्यादिवा कार्पासवस्त्रं डानेस्करश्च डार्दर्हसी योनिश्च अणोतर्डः अर्ण दधातेर्यतुड्ध
न्य डीर्घते क्रिन् रश्च वः क्रिवि स्याकालपक्षिणोः वाकुलकाकलिवेतिदीर्घनि मध्यतेर्यलोपोमश्चापङ्गुलः मध्यते
तेरालप्रत्ययः स्यात् तस्यापङ्गागमः धातोर्यलोपः मकारश्चात्तस्य ममापतालो विषये कडोः कीकन् कडी कड्डो
धमश्च तनोतेर्मतः सन्वद्यति ततः शुभिक्षो वेव अर्तकष्टककयाका वयसि कक्कहदो अतोवुन् सकारश्चात्तादेशः

प्रथेः कुकंन् संप्रसारणं च पिबतेः कन् अवद्यावमाधमार्कृक्षितैः वदेर्नञि यत् अवद्यं अवतेरमः वस्यपत्रे धः अ
वधः अधमः अर्तेर्विन् अर्वा क्षिपतेस्तो दादिकात् अः रेफः लीरीङोर्ह्रस्वः पुगट् तरौ लेषणे कुसनलोः तरप्तीप्र
स्यश्रो स्तः क्रमात् धातोर्ह्रस्वः प्रत्ययस्य पुट् लिमलिष्टे रिप्रं कृक्षितं क्षि वोरीवोपधायाः कन् लोपश्च लोमाश्च
क्षि त्रोः कन् स्यात् उपधाया ईत्वं लस्य लोपः नामागमश्च कीनाशः शमः किच्च फलं क्षिति अभोतेराशु कर्मणि वर
टू वकारादुपधाया ईत्वं इश्वरः चतेरुरन् चत्वारः प्रातेररन् प्रातः अमेस्कट् अतर्मध्ये दहेर्गोलोपो दश्च नः गत्र
त्ययः धातोरंत्यस्य लोपः दकारस्य नकारः नगः स्निवेः संज्ञायां हन्तु मोकश्च स्निवतेः कप्रत्ययः हकारादेशः तुमस्या
त् स्निहः व्याङि घ्रातेश्च ड्रातो कप्रत्ययः स्यात् व्याघ्रः हंतेरच घरच घोरं क्रमेरुपधालोपश्च वा दचू क्रमातरतेड्रिः
त्रयः त्रीन् यहेरिणिः यहणिः डीष् यहणी व्याधिरेदः प्रथेरमच् प्रथमः चरेश्च चरमः मंगेरलच् मंगलं इत्युणा
णादौ पंचमः पादः उणादयो बहुलं एते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्युः केचिदविहिता अपि कृत्याः संज्ञासु धातु
रूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे कार्याविद्यादनुबंधमेतच्छास्त्रमुणादिषु १ इति पिद त्र्यंपते भविष्यति गम्यादयः दाश्न
गोघ्नौ संप्रदाने एतौ संप्रदाने कारके निपात्येते दाशंति तस्मै दाशः गां हंति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः भीमादयोऽपादाने १२०
भीमः भीष्मः प्रस्कंदनः प्रपतः मूर्खः खलतिः ताभ्यामन्यत्रोणादयः संप्रदानपरामत्रार्थितास्यामिति ततोऽसोऽनव
तितऊः हन्तं तदिति व वर्त्म चरि तत दिति चर्म तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायां क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे
भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः मांतवादवधस्य वा कृष्णं द्रष्टुं याति कृष्णं दर्शको याति अत्र वासरूपेणट्ट्रादयोऽनतुन
ण्वुल्तुमौ समानकर्तृकेषु तुमुन् अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् इच्छार्थेषु वक्ष्यति कमुपपदेषु धातोस्तुमुन् स्यात्

इच्छतीति उक्तं वाष्टि वांछति वा शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् एषु उपपदेषु धातोस्तुमुन् स्यात् शक्नो-
ति भोक्तुं एवं [illegible] धृष्णोत्यादि अस्तिग्रहणमस्तिर्न विवसं बध्यते अनंतरत्वात् अस्तिर्भवति विद्यते वा भोक्तुं पर्याप्तिवचनेष्वल-
मर्थेषु पर्याप्तिः पूर्णता तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषु उपपदेषु तुमुन् स्यात् पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि पर्या-
प्तिवचनेषु किं अलं कृत्वा अलमर्थेषु किं पर्याप्तं भुक्तं प्रभूतं तत्तेद्द गम्यते न तु भोक्तुं सामर्थ्यं कालसमयवेलासु तुमुन्
पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थं कालाद्येषु उपपदेषु तुमुन् स्यात् कालः समयो वेला अनेहा वा भोक्तुं वेषादि ज्ञानमिहास्तु वर्त्त-
ते तेनेह न स्युः तानि कालः पचतीति वार्त्ता तावद्वचनाश्च तावङ्त्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा घञादयः क्रियार्थायां क्रियार्था-
यां तु विध्यति स्फः याग्यात्याति अण् कर्मणि च कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां वाण् स्यात् ण्वुलोपवादः कोमला-
वो व्रजति परत्वाद् ण्वुलादीन् बाधते केवलदायो व्रजति पदरुजविशस्पृशो घञ् न विध्यतीति निरूढं पद्यते सो पादः
रुजतीति रोगः विशतीति वेशः स्पृशतीति स्पर्शः स्थिरे स्थ इति सृ स्थिरे सर्त्तेः स्थिरे कर्त्तरि घञ् स्यात् सार
कालांतरमिति व्याधिमत्स्यबलेषु वेति वाच्यं अतिसारो व्याधिः अंतर्विकृत एव घोऽत्र सरति रुधिरादिक मति ज्ञानेन
सारः अतीत्यर्थः विसारो मत्स्यः सारो बलं भावे सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातोर्घञ् स्यात् पाकः पाको स्फुरति स्फुल-
त्योर्घञि एवं आ स्यात् स्फारः स्फालः उपसर्गस्य घञि दीर्घः परीहारः इकः काशे काशे उत्तरपदे इगंतांगस्य ए-
वप्रादेर्दीर्घः स्यात् नीकाशः अनूकाशः इकः किं प्रकाशः नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः शमः आचमादेस्तु आचामः अवोदै-
धौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः अवोदः अवक्लेदनं एधः इंधनं उद्मः उद्धनं श्रथेः नलोपो वृद्धिः अत्रावश्य अकर्तरि च कारके संज्ञा-
यां कर्त्तृभिन्ने कारके घञ् स्यात् घञि च भावकरणयोः रंजेर्नलोपः स्यात् रागः अनयोः किं रज्यत्यस्मिन् रंगः प्रास्य

अवहृद्गृग्रनको भिस्मङ्कोशः पातिहात्स्हर्वलिभूसवेदरिङ रिइतिङातंघञ्प्रत्ययः णेरनिटि इत्यनेन लवदिलोपो विधीयते तदा घञ्निमित्तोक्तस्य उपधावृद्धिर्न स्यात् परनिमित्तो णिलोपः स्थानिवत्
धीकर्त्तव्यस्थानिवत्त्वात् तस्मात् दाराञारौ कर्त्तरि णिलुक्त्येनेनाभिमित्तिको णिलोपः एतेन दाराः जाराः इत्यत्र वृद्धिर्नवत्येव उ॰ उत्ता

इति

ते इति प्रासः संज्ञायां मिति प्रास्थिकं कोसवतालातोलकः इत उद्वेरंस्तावेक[?]रिवकृत्य ल्फटो बकूलमितिप्यावह
प्रमित्यनुवर्त्तते परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः घञ् अपोबाधनार्थमिदं एकस्तंडुलनिश्चायः द्वौ स्वर्पनिष्पावौ द्वौ कारौ दा
र ञारौ कर्त्तरि णिलुक् दरयंतीति दाराः जरयंतीति जाराः इङश्च घञचोपवादः उपेत्य अस्मादधीते उपाध्यायः अपा
दाने स्त्रियामुपसंख्याने तदंताच्च वा ङीष् उपाध्याया उपाध्यायी सूत्रे वाग्रहणं निवर्त्तेत सूत्र इत्यवितक्तिको निर्देशः श्रा
रो वायुः करणं जारः प्राणेण शानिरोवा अकर्त्तरि भावे इत्यर्थः उपसर्गे रुवः घञ् संरवः उपसर्गे किं रवः अभिनिस
ः स्तनेशब्दसंज्ञायां अभिनिष्टानः सस्य मूर्द्धन्यः अभिनिष्टानो वर्णः शब्दसंज्ञायां किं अभिनिःस्तनति मृदंगः समियुद्रुद्रु
संयूयते मिश्री क्रियते गुडः इति संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः संद्रावः संद्रावः श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे श्रा
यः नायः भावः अनुपसर्गे किं प्रश्रयः प्रणयः प्रभवः कथं राजः प्रभावः प्रकृष्टोभाव इति प्रादिसमासः कथं राज्ञो न्यायः
तिबाहुलकात् वौक्षुश्रुवः विक्षावः वौपुद्रावः प्रस्तावः प्रस्रावः प्रे किं द्रवः स्तवः स्रवः निरभ्योः पूल्वोः निः पूयते स्म पादि
कि द्रवः स्रवः अवोदोर्नियः अवनायः अधो नयनम् उन्नायः ऊर्द्धं नयनं कथं उन्नयः उच्येकेति बाहुलकात् प्रेद्रु
स्कस्कवः + निरिति निष्पावो धान्यविशेषः अभिलावः निरभ्योः किं पवः लवः उन्न्योर्ग्रः उद्गारः निगारः उन्न्योः किं गरः कृ २१
धान्ये कृ इति अस्माद्धान्यविशेषात् उन्न्योर्घञ् स्यात् उत्कारो धान्यनिकरोऽस्य विक्षेप इत्यर्थः धान्ये किं भिक्षोत्करः
पुष्पनिकरः यज्ञे समि स्तुवः समेत्य स्कवंति अस्मिन्देशे छंदोगाः स देशः संस्तावः यज्ञे किं संस्तवः परिचयः प्रेस्त्रो
ऽयज्ञे इति छेदः यज्ञे इति प्रकृतत्वात् प्रस्तारः अयज्ञे किं बर्हिषः प्रस्तरः मुष्टिविशेषः प्रथने वावशब्दे विपूर्वकस्तृणाते
र्घञ् स्यात् अशब्दविषये प्रथने पटस्य विस्तारः प्रथने किं तृणविस्तरः अशब्दे किं ग्रंथविस्तरः छंदोनाम्नि च स्तृ इत्य

ववर्त्तेविष्टरपंक्तिष्वंदः विस्तीर्णेतेऽस्मिन्नक्षराणि इत्यधिकरणे घञ् ततः कर्मधारयः छंदोनाम्निच विष्टरशब्दस्तृणातेर्घ
ञेतस्यसस्यषत्वं स्यात् इतिषत्वं ॥ उद्ग्राहः उद्ग्राहः समि मुष्टौ मल्लस्य संग्राहः मुष्टौ किं द्रव्यस्य संग्रहः परिन्योर्नी
णोर्द्यूताभ्रेषयोः परिहरवान्नियतेनिरिहरवोद्विणाभ्रघञ्स्यात् क्रमेणद्यूतेऽभ्रेषेचविषये परिणायेन शारान्हंतिसमंतात्
न्नयेनेत्यर्थः एषोऽत्रन्यायः उचितमित्यर्थः द्यूताभ्रेषयोः किं परिणयो विवाहः न्ययोनागाः परावनुपात्ययइणः क्रम
प्राप्तस्यअनतिपातोऽनुपात्ययः तवपर्यायः अनुपात्ययेकिं कालस्यपर्यायः अतिपातइत्यर्थः व्युपयोः शेतेः प
र्याये तवविशायः राज्ञोपशायः पर्याये किं विशयः संशयः उपशयः समीपशायेन हस्तादानेचेरस्तेये हस्तादा
नइत्यनेनघञ्स्यात् सन्निरादेयस्यलक्ष्यते पुष्पप्रचायः हस्तादाने किं वृक्षाग्रस्थानां फलानां प्रचयं करोति अ
स्तेये किं पुष्पप्रचयश्चौर्येण निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः एषु चिनोतेर्घञ् स्यात् आदेश्च ककारः
उपसमाधानं राशीकरणं तद्वाचकाद्वयर्थः अन्येप्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधित्वात् निवासे काशीनिकायः चितौ आ
कायमग्निं चिन्वीत शरीरे चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः समूहे गोमयनिगोमयनिकायः एषु किं चयः च
कः इतिवक्तव्ये आदेरित्युक्तिः यङ्लुक्यादेरेवयथास्यादिति गोमयानां निकेचायः पुनः पुना राशीकरणमि
त्यर्थः संघेचानौत्तराधर्ये चेर्घञ् आदेश्च कः भिक्षुनिकायः प्राणिनां समूहः संघः अनौत्तराधर्ये किं सूकरनिचयः
ः संघे किं ज्ञानकर्मसमुच्चयः कर्मव्यतिहारेणच्स्त्रियां स्त्रीलिंगेभावेणच् णचः स्त्रियामञ् नकर्मव्यतिहारे अ
ञ्एवनस्यात् व्यावक्रोशी व्यावहासी आभिविधौ भावइनुण् अभिनुणः आदिवृद्धिः इनण्यनपत्ये सांराविणं वर्त्त
ते आक्रोशेवन्योर्ग्रहः अवनिपूर्वयोर्ग्रहेर्घञ् स्यात् शापे अवग्राहस्तेजाल्मात् अभिभवइत्यर्थः निग्राहस्तेत्वयात्

बाधक इत्यर्थः आक्रोशे किं अवग्रहः पदस्य प्रे लिप्सायां पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः परौ यज्ञे उत्तरः परिग्राह
:स्फ्यो न वेदे स्वीकरणे नौ वृ धान्ये वृ इति लुप्तपंचमीकं नीवाराः धान्ये किं निवरा कन्या क्किन्नु विषयेपि बाहुलकाव
प्र प्रवरा सेति वत् उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः उच्छ्रायः उद्यावः उत्पावः उद्द्रावः कथं पतनान्ताः समुच्छ्रयाः इति बाहुलका
त् विभाषाऽऽङि रुप्लुवोः आरावः आरवः आप्लावः आप्लवः अवे ग्रहो वर्षप्रतिबंधे विभाषेति अवग्राहः अवग्रहः वर्षप्र
तिबंधे किं अवग्रहः पदस्य प्रे वणिजां प्रे ग्रहेर्घञ् वा वणिजां संबंधिप्रत्ययार्थः तुलासूत्रमिति प्राचः तुलाप्रग्राहे
ण चरति तुलाप्रग्रहेण रश्मौ च प्रग्रहः प्रग्राहः वृणोतेराच्छादने विभाषा प्र इत्येव प्रावारः प्रवरः परौ भुवोऽवज्ञाने परि
भावः अवज्ञाने किं सर्वतो भवनं परिभवः एरच् चयः जयः भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थं भयं व
र्षं ऋदोरप् करः गरः शरः यवः लवः स्तवः पवः वृक्षासनयोर्विष्टरः अनयोर्विपूर्वस्य स्तृणातेः षत्वं निपात्यते विष्टरो वृक्ष
आसनं च वृक्षे इति किं वाक्यस्य विस्तरः ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च अप् स्यात् घञोऽपवादः ग्रहः वरः दरः निश्चयः गमः व
शिरण्योरुपसंख्यानं वशः रणः घञर्थे कविधानं प्रस्थः विघ्नः द्विप्रकरणे केकत्रादीनामिति वक्तव्ये वक्के विजि
दवक्रमः उपसर्गेऽदः अप् स्यात् घञपोश्च अदेर्घस्लृ स्यात् घञि अपि च प्रघसः विघसः उपसर्गे किं घासः नौ ण च नौ
उपपदे णः स्यादप् च न्यादः निघसः व्यधजपोरनुपसर्गे अप् स्यात् व्यधः जपः उपसर्गे तु आव्याधः उपजापः स्वनहसो ३२
र्वा अप् पक्षे घञ् स्वनः स्वानः हसः हासः अनुपसर्ग इत्येव प्रस्वनः प्रहासः यमः समुपनिविषु च एषु अनुपसर्गे च यमे
रप् वा संयमः संयामः उपयमः उपयामः नियमः नियामः वियमः वियामः यमः यामः नौ गदनदपठस्वनः अप् वा स्यात्
निगदः निगादः निनदः निनादः निपठः निपाठः निस्वनः निस्वानः क्वणो वीणायां च नावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च

णतेरश्वास्यात् वीणायां रणः प्रास्यर्थे निक्वणः निक्वाणः क्वणः क्वाणः वीणायां प्रक्वणः प्रक्वाणः नित्यं पणः परिमाणे मूलप
णः शाकपणः अव्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः परिमाणे किं पाणः मदोऽनुपसर्गे धनमद
ः अनुपसर्गे किं उन्मादः प्रमदसंमदौ हर्षे हर्षे किं प्रमादः समुदोरजः पशुषु संह्रवीजिः समुदाये उत्सर्वाभ्य प्रेरणे तस्मात्
पशुविषयकादप्स्यात् अपघञपोरित्यके वीभावो न समजः पशूनां संघः उदजः पशूनां प्रेरणं पशुषु किं समाजो
ब्राह्मणानां उदाजः क्षत्रियाणां अक्षेषु ग्लहः अक्षस्य देवनं ग्लह्यते तत्र ग्लहस्यापकृष्येणआसं तत्र ग्लह इति निपा
त्यते अक्षस्य ग्लहः व्यापृत्रैमति सरणाग्रहादीव्यन् अक्षेषु पादस्य ग्लहः प्रजने सर्तेः प्रजनः प्रथमगर्भग्रहणं
गवामुपसरः कथमश्वसरप्रसर इति पुंसि अधिकरणे पुंसि संज्ञायामिति घः ह्वः संप्रसारणं चन्यभ्युपविषु निहवः
अभिहवः उपहवः विहवः एषु किं प्रह्वायः आङि युद्धे आहूयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः युद्धं किं आह्वायः निपानमाहाव
ः आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः संप्रसारणं अप् वृद्धिश्चोदकाधारश्च वाच्यः आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये भावे
ऽनुपसर्गस्य अनुपसर्गस्य ह्वयतेः संप्रसारणमप्स्याद्भावे हवः हनश्च वधः अनुपसर्गाद्धन्तेर्भावेऽप्स्यात् वधादेशश्चा
न्तोदात्तः वधेन स्फेवाच्यः घातः मूर्तौ घनः मूर्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्स्यात् घनश्चादेशः अभ्रघन
ः कफघनः सैन्धवघनः मानद्येति धर्मवाचिना धर्मी लक्ष्यते अन्तर्घनो देशः वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयं अन्तर्घण इति
पाठान्तरं अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठौ वहिर्द्वाराभ्यन्तरो बाह्यश्च तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपात
नमिदं प्रविशद्भिर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यत इति प्रघाणः कर्मण्यण् पक्षे वृद्धिः उद्घनोऽत्याधानं अत्याधानमुपरि
स्थापनं यस्मिन् काष्ठे अन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्ष्यन्ते स उद्घनः अधिकरणेऽप् अपघनोऽङ्गं अङ्गं शरीरावय

वः सर्वैर्हन सर्वः । किंतु पाणिः पादश्च त्याज्ञः करणेः स्न अपघातोऽन्यः करणेऽयोविद्रुषु एषु हंतेः करणे अप् स्यात् घनादेशश्च
श्च अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः विघनः द्रुघनः द्रुघण इत्येके हर्वपदात् संज्ञायामिति णत्वं संज्ञेयांकवारस्य स्तंबे कः
स्तंबे क च स्तंबे उपपदे हंतेः करणे कः स्यात् अप् च के घनादेशश्च स्तंबघ्नः स्तंबघनः करणे इत्येव स्तंबघातः परौ घः प
रौ हंतेर्घः स्यात् करणे घत्वं चादेशः परिहन्यतेऽनेनेति परिघः परेश्च घांकयोः परेः रेफस्य लो वा स्यात् घशब्दे अंकशब्दे
च परे पलिघः परिघः पर्यंकः पल्यंकः इह तरप्तमपौ घः इति कृत्रिमस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् उपघ्न आश्रये उपपूर्वा
द्धंतेरप् स्यात् उपधालोपश्च आश्रये वाच्ये सामीप्यं लक्ष्यते पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यते इति पर्वतोपघ्नः संघो
द्घौ गणप्रशंसयोः संहननं संघः प्राणिनां उद्धन्यते उत्कृष्टो ज्ञायते इति उद्घः कर्मण्येषु गत्यर्थानां बुध्यर्थत्वाद्धतेर्ज्ञा
ने निघो निमितं समितान्मितं निमितं निर्विशेषं हन्यते ज्ञायते इति निघाः वृक्षाः समारोहणपरिणाहा इत्यर्थः ड्वितः
क्त्रिः अयं तावत् भावे स्वभावात् क्त्रिमन्नित्यं नित्यग्रहणात् क्त्रिमेव विग्रहः अतएव वक्ष्यते तेन न विग्रहः डुपचष् पाके निर्वृ
त्तं पक्त्रिमं डुवप् उप्त्रिमं ट्वितोऽथुच् अयमपि भावे स्वभावात् साववयव टुवेपृ वेपथुः यजयाचयतविछप्रछरक्षो नङ् यज्ञः
याच्ञा यत्नः विश्नः प्रश्नः प्रश्ने चासन्नकाले इति ज्ञापकात् न संप्रसारणं ङित्वेऽपि विश्न इत्यत्र गुणनिषेधार्थं रक्ष्णः स्वपो नन् स्व
प्नः उपसर्गे घोः किः प्रधिः अंतर्द्धिः उपाधीयतेऽनेनेति उपाधिः कर्मण्यधिकरणे च कर्मण्युपपदे घोः किः स्यात् अधि
करणे ध्वजलं निधीयतेऽस्मिन्निति जलधिः स्त्रियां क्तिन् स्त्रीलिंगे भावादौ क्तिन् स्यात् घञोऽपवादः अजपोरपवादत्वाद्बाध
ते कृतिः चितिः स्फातिः स्फायी स्फीतिः कामइतिप्रामादिः क्तान्ताद्वावर्धेण स्थित अवहरितिवा समाधेयं स्तुः यज्ञोपि
स्तुत्या करणे स्तूयतेऽनया स्फातिः यतेरिहेष्टा इष्टिः स्फातिः ऋल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः तेन नत्वं कीर्णिः गीर्णिः

२२

धूनिः धूनिः ज्यादइति योगविभागात् क्तिन्निष्ठवत् प्रक्तिः लिवृत्तिः स्फातिः वाप्तेः क्तिन्निति विभाषा वाच्यः अपचितिः सं
पदादिभ्यः क्विप् संपत् विपत् क्तिन्नपीष्यते संपत्तिः विपत्तिः स्थागापापचो भावे क्तिन्स्यादङोपवादः प्रस्थितिः उपस्थितिः
संगीतिः संपीतिः पक्तिः कथमवस्थासंस्थेति व्यवस्थायामिति ज्ञापकात् ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च अवतेर्ज्व
रत्वरेत्यूठ् ऊतिः स्वरार्थं वचनं उदात्त इति हि वक्ष्यते यूतिः जूतिः अनयोर्दीर्घत्वं च निपात्यते स्यतेः सातिः इत्वाभावो निपा
त्यते सनोतेर्वा सनतेर्वा सनेस्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनं हन्तेर्हिनोतेर्वा हेतिः कीर्त्तिः व्रजयजोर्भावे क्यप् व्रज्या इज्या सं
ज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः समजादिभ्यः स्त्रियां भावादौ क्यप् स्यात् स चोदात्तः संज्ञायां
अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यं समजन्ति तस्यामिति समज्या सभा निषीदन्ति अस्यामिति निषद्या आपणः निपतन्त्यस्यां
मिति निपत्या पिच्छिला भूमिः मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वशिरा विदन्ति तया विद्या सुत्या अभिषवः शय्या भृत्या इयतेऽनया
६ त्या कृञः श च कृञः श इति योगविभागः कृञः क्यप् स्यात् कृत्या भावे चात् क्तिन् क्रिया कृतिः इच्छा इषेर्भावे श यगभावश्च
च निपात्यते इच्छा परिचर्या परिसर्या मृगयाटाट्यानामुपसंख्यानं शे चक्र निपात्यते परिचर्या इडा परिसर्या जागर
मत्र गुणोपि मृगयत्र ऋचेरवचुरादावदन्तः अतो लोपाभावोऽपि शप्रत्ययः कित्त्वात् लोपः मृगया अटतेः यङन्तात् शप्रत्ययः
वे ह्रस्वेऽनेकाच इह नदीर्घश्च अटाट्या जागर्त्तेरकारो वा पक्षे शः जागरा जागर्या अप्रत्ययात् प्रत्ययान्तेभ्यो धा
तुभ्यः स्त्रियाम् अकारप्रत्ययः स्यात् चिकीर्षा पुत्रीया गुरोश्च हलः गुरुमतो हलन्तात् स्त्रियाम् अकारः स्यात् ईहा ऊहा गु
रोः किं भक्तिः हलः किं नीतिः निद्रायाः सेट इति वक्तव्ये नेह आप्तिः तितुत्रेष्वग्रहादीनामिति
वाच्यं निग्रहीतिः निपठितिः षिद्भिदादिभ्योऽङ् षिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् जृष् जरा त्रपूष् त्रपा भिदा विदार

एरवासे लिलिरन्या छिदा भिदा कृपेः संप्रसारणं च कृपा चिंतिपूजिकथिकुंबिचर्चश्च अङ् स्याद्युचोपवादः चिंता पूजा क
था कुंबा चर्चा आतश्चोपसर्गे अङ् स्यात् क्तिनोपवादः प्रदा उपदा श्रदंतरोरुपसर्गवद्वृत्तिः श्रद्धा अंतर्द्धा ण्यासश्रंथो
युच् अकारस्यापवादः कारणा हारणा आसना श्रंथना घट्टिवंदिविदिभ्यश्चेति वाच्यं घट्टना वंदना वेदना इषेरनिच्छा
र्थस्य अन्वेषणा परेर्वा पर्येषणा परीष्टिः रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलं प्रच्छर्दिका प्रवाहिका विचर्चिका क्वचिन्न शिरोर्तिः
धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् वक्तव्यः आसिका शायिका इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे पचिः पचतिः वर्णात्कारः निर्देश इत्येव अकारः
ककारः रादिफः रेफः मत्वर्थाच्छः वक्तव्यस्तत्र नादकारलोपः मत्वर्थीयः इणजादिभ्यः आजिः आतिः इक्कृष्यादिभ्यः वा
षिः वासिः सरेदेलः ह्रुलघादिभ्यः कृषिर्गिरिः संज्ञायां अवधातोर्ण्वुल् उद्दालकपुष्पभंजिका विभाषाख्यानपरिप्र
श्नयोरिञ्च परिप्रश्ने आख्याने च वा यथासंख्यमिञ् स्यात् ण्वुल् च विभाषाग्रहणात्प्राप्तमन्येपीका त्वं कारिं कारिकां क्रियां कृत्यां
कृतिं वाकार्षीः सर्वां कारिं कारिकां क्रियां कृत्यां कृतिं वाकार्षं एवं गणिं गणिकां गणनां याचिं याचिकां पक्तिं
पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् पर्यायः परिपाटी क्रमः अर्हणमर्हः योग्यता पर्यायेणादिष्टा त्येषु वा ण्वुल् वा स्यात् भवत
: आसिका शायिका अग्रगामिका भवानिक्षुभक्षिकामर्हति ऋणे इक्षुभक्षिकां मे धारयसि उत्पत्तौ इक्षुभक्षिका २४
उदपादि आक्रोशे नञ्यनिः विभाषेति निवृत्तं नञि उपपदे अनिः स्यादाक्रोशे अकरणिस्ते वृषल भूयात् अजननिः न
पुंसके भावे क्तः ल्युट् च हसितं हसनं योगविभाग उत्तरार्थः कर्मणि च येन संस्पर्शात् कर्तुः शरीरसुखं येन स्पर्शमान
स्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन् कर्मण्युपपदे ल्युट् स्यात् इदं तु नित्यसमासार्थं वचनं पयःपानं सुखं
कर्तृ इति किं गुरोः स्नापनं सुखं नेह शुक्रः कर्त्ता किं तु कर्म वाक्ये अके जीविकार्थे स्यात् प्रथमे पाठान्न करणाधि

करणयोश्च ल्युट् स्यात् इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः गोदोहनी स्थाली खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः अन्तरदे
शे अन्तः शब्दात् हन्तेर्नस्य णः स्यात् अन्तर्हननं अदेशे तु अन्तर्हननो देशः अत्पूर्वस्येत्येव अन्तर्घ्नीति तपरः किं अन्तर
घ्नन्ति अयनं च अयनस्य णोऽन्तः परस्य अन्तरयणं अदेशे इत्येव अन्तरयनो देशः पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण छादेर्घे
ऽद्व्युपसर्गस्य द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्यात् घे परे दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेनेति दन्तच्छदः आकुर्वन्त्यस्मिन् आकरः
गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च घान्ता निपात्यन्ते हलश्चेति वक्ष्यमाणस्य घञोऽपवादः गावश्चरन्त्यस्मिन्निति
गोचरो देशः संचरन्तेऽनेनेति संचरो मार्गः वहत्यनेनेति वहः स्कंधः व्रजः व्यजः तालवृंतं निपातनाद्वीभावो न आ
पणः पण्यस्थानं गच्छत्यनेन निगमश्छन्दः चाकषः निकषः अवे तॄस्त्रोर्घञ् अवतारः कूपादेः अवस्तारो जवनिका
याः हलश्च हलन्तात् घञ् स्यात् घापवादः अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः विमार्गः समूहनी अध्यायन्यायो
द्यावसंहाराश्च अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः नियन्ति उच्छ्वसंति संहरंति अनेनेति विग्रहः अवहाराधारावायानामुप
संख्यानं उदंकोऽनुदके उत्पूर्वादंचतेर्घञ् स्यात् न तूदके घृतमुदच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन्निति घृतोदंकः चर्ममयं
पात्रं अनुदके किं उदकोदञ्चनः जालमानायः आनीयंते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः जालमिति किं खनो घ च चा
द्घञ् आखनः आखानः घकरणमन्यतोऽपि यथा प्राप्तमिति पञ्चापनार्थं तेन नगः पदमित्यादि खनेः डडरेकेकवका
वाच्याः आखः आखरः आखनिकः आखनिकवकः एते खनित्रवचनाः ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् करणाधि
करणयोरिति निवृत्तं ईषद्दुःसुषु उपपदेषु खल् स्यात् तयोरेव कृत्यक्तखलर्था इति भावे कर्मणि च कृच्छ्रे दुष्करः कटो भ
वता अकृच्छ्रे ईषत्करः सुकरः निमिमीलियां खलचोरात्वं नेति वाच्यं ईषन्निमयः दुःप्रमयः सुविलयः निमम

ःलदः उपसर्गाश्च खलघञोः उपसर्गादेव लभेर्नुम्स्यात् ईषत्प्रलंभः दुःप्रलंभः सुप्रलंभः उपालंभः उपसर्गात्किं ई
षल्लभः लाभः न सुदुर्भ्यां केवलाभ्यां सुलभं दुर्लभं केवलाभ्यां किं सुप्रलंभः अतिदुर्लभः कथं तर्हि अतिसुलभ
मतिदुर्लभमिति यदा स्वतिकर्मप्रवचनीयो तदा भविष्यति कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः कर्तृकर्मणोरीषदादिषूप
पदेषु भूकृञोः खल्स्यात् यथासंख्येनेष्यते कर्तृकर्मणी च धातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादय स्के ततः प्राक्
कर्तृकर्मणोश्च च्व्यर्थयोरिति वाच्यं च्व्यर्थान्मुम् अनाढ्येन आढ्येन सुखेन भूयते ईषदाढ्यंभवं स्वाढ्यंभवं
दुराढ्यंकरः स्वाढ्यंकरः अच्व्यर्थयोः किं आढ्यीभूयते आतो युच् खलोपवादः ईषत्पानः सोमो भवता दुःपानः सु
भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युज्वाच्यः दुःशासनः दुर्योधनः इत्यादि षात्पदांतात् नस्य णो न निष्पानं सर्पिष्पा
नं पाक्ति निर्णशः पदांतात्किं कुष्णाति पदे अंतः पदांतो अमितिसप्तमीसमासः तेनेह न सुसर्पिष्केण आवश्यकाधमर्ण
योर्णिनिः अवश्यंकारी शतंदायी कृत्याश्च आवश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव अवश्यंहरिः सेव्यः शतंदेयं क्तिचौ च संज्ञायां
धातोः क्तिच्क्तौ स्यातामाशिषि संज्ञायां तितुत्रेनेट् भवतात् भूतिः न क्तिचि दीर्घश्च अनिटां वनोत्यादीनां दीर्घो नानुनासिक
लोपो न स्तः क्तिचि परे रंतिः वंतिः तंतिः सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्यां सनोतेः क्तिचि आत्वं वास्यात् लोपश्च वा सनुतात् १३५
सातिः सतिः संतिः देवा एनं देयासुः देवदत्तः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वास्या
त्प्राचां ग्रहणं पूजार्थं अमैवाव्ययेनेति नियमात् उपपदसमासः दोदद्घोः अलं दत्वा घुमास्थेतीत्वं खलु अलंखल्वोः किं
माकार्षीत् प्रतिषेधयोः किं अलंकारः उदीचां माङो व्यतिहारे व्यतिहारे मेङः क्त्वा स्यात् पूर्वकालार्थमिदं मयतेरिद
न्यतरस्यां मेङः इकारोंतादेशो वा स्यात् ल्यपि अपमित्य याचते अपमाय उदीचां ग्रहणाद्वासाममपिसा विवा अपम

यत्रैव परत्वरयोगे च परेण पूर्वस्य वरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् अप्राप्य नदीं पर्वतः परनदीयोगो त्र पर्वतस्य अति
क्रम्य पर्वतं नदी अवरपर्वतयोगो त्र नद्याः समानकर्तृकयोः पूर्वकाले समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमा
नाद्धातोः क्त्वा स्यात् क्त्वा तु अव्ययकृतो भावे इति भावे भुक्त्वा व्रजति द्वित्वमतन्त्रं स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति अनुदात्तेत्
त्वनासिकलोपे विंस्तु नत्वा स्तोति स्वरत्यादेः सूकः किताति नित्यमिन्नावः पूर्वविप्रतिषेधेन स्तृत्वा ध्वृत्वा स्तृत्वा क्त्वि स्यदि
स्यदेः एतयोर्नलोपो न स्यात् क्त्वि परे स्यन्त्वा कदित्वा दित्वा स्यत्वा स्यदित्वा न क्त्वा सेट् सेट् क्त्वा कित् न स्यात् शयित्वा सेट् किं
कृत्वा मृड मृद गुध कुष क्लिश वद वस क्त्वा एभ्यः सेट् क्त्वा कित् स्यात् मृडित्वा क्लिशः क्त्वेति वेट् क्लिशित्वा क्लिष्ट्वा उदित्वा उ
षित्वा रुदविदेति किं रुदित्वा विदित्वा मुषित्वा गृहीत्वा नोपधात्थफान्ताद्वा सेट् क्त्वा किद्वा स्यात् ग्रथित्वा ग्रंथित्वा गुफित्वा
गुंफित्वा नोपधात् किं कोषित्वा रेफित्वा वञ्चिलुञ्च्यृतश्च सेट् क्त्वा किद्वा वंचित्वा वचित्वा लुंचित्वा लुचित्वा ऋतित्वा अर्तित्वा
तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य एभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा तृषित्वा तर्षित्वा मृषित्वा मर्षित्वा कृशित्वा कर्शित्वा रलो व्युपधादिति
वा किद्वा द्युतित्वा द्योतित्वा लिखित्वा लेखित्वा व्युपधात् किं वर्तित्वा रलः किं सेवित्वा हलादेः किं एषित्वा सेट् किं भुक्त्वा वस
तित्वा क्षुधेरिट् क्षुधित्वा अवेः इडागमित्यामिट् अवित्वा गतौ उ अक्ते त्यपि लुभित्वा लोभित्वा लुभ विमोहने इति इट् वि
मोहने उ लुब्ध्वा जृव्रश्च्योः क्त्विः क्त्वास्यां परस्य क्त्वो इट् स्यात् जरित्वा जरीत्वा व्रश्चित्वा उदितो वा उदितः परस्य क्त्व इड्वा श
मित्वा अनुनासिकस्य क्वीति दीर्घः शान्त्वा क्रमश्च क्त्वि क्रम उपधाया वा दीर्घः स्याज्झलादौ क्त्वि परे क्रान्त्वा क्रन्त्वा झलि किं
क्रमित्वा पूङश्चेति वेट् पवित्वा पूत्वा जान्तनशां विभाषा जान्तानां नशेश्च नलोपो वा स्यात् क्त्वि परे रक्त्वा रंक्त्वा नष्ट्वा
नशोरिति नुम् तस्य पक्षे लोपः नष्ट्वा नंष्ट्वा रधादिभ्यश्चेति इट् पक्षे नशित्वा झलादाविति वाच्य नेह अञ्जित्वा कदित्वा

दूपके अवा अंक्का सनसने त्यावं खावाखनि त्वा यतिस्यतीत्वं दिवा सित्वा सित्वा अदोङग्धिः ङग्धा समासे अनञ् पूर्वे क्त्वो
ल्यप् अव्ययपूर्वपदे समासे क्त्वो ल्यबादेशः स्यात् उक्त प्रकृत्य अनञ् किं अकृत्वा पर्युदासाश्रयणान्नेह परमकृत्वा
प्रवेक्तु कोऽपरसिद्धः प्रवेक्तु किं वक्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् बोसिवत् इयद्भवेन अधीत्य प्रेत्य कृत्स्वस्येति तुक
वाल्यपि अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनां मनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि व्यवस्थित विभाषेयं तेन मो नानिटां वा
नो तां नि टां वनादीनां च नित्यं आगत्य आगम्य प्रणत्य प्रणम्य प्रहत्य प्रमत्य प्रवत्य वितत्य अदोङग्धिः अंतरंगानपि
विधीन्बहिरंगो पिल्यब्बाधते ङग्धिविधौ ल्यग्रहणात् तेन द्विवद्व आवे वदीर्घे वपूवदृटो ल्यपिन प्रदाय प्रखन्य प्रखाय नी
प्रक्रम्य आपृच्छ्य प्रदीव्य न ल्यपि ल्यपि परे घुमास्थादेरीत्वं न घेटः प्रधाय प्रमाय प्रदाय प्रहाय मीनातिमिनोत्यात्वं प्रमाय
निमाय उपदाय विभाषा लीयतेः विलाय विलीय णेर्लोपः उत्तार्य विचार्य ल्यपि लघुपूर्वात् लघुपूर्वान्त परस्य णेरया
देशः स्याल्ल्यपि विगणय्य प्रणमय्य प्रबेभिदय्य लघुपूर्वात् किं संप्रधार्य विभाषापः आप्नोतेर्णेरयादेशो वा स्यात् ल्यपि प्रा
पय्य प्राप्य क्षियः क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् प्रक्षीय ल्यपि च वेञो ल्यपि संप्रसारणं स्यात् प्रवाय ज्यश्च प्रज्याय व्यश्च उप
व्यायः विभाषा परेः परेर्व्यो वा संप्रसारणं स्यात् ल्यपि उक्तं बाधित्वा परत्वाद्धलः इति दीर्घः परिवीय परिव्याय कषमुरवव्या ३६
दायस्वपिति नेत्वेनिःमील्य दृस्मति व्यादाय समीलने नोत्तरकालेपि स्वापहासयोरसंदृतेः नवदशा विवकदयात विधृति आनी
देले णमुल्चपौनःपुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल् स्यात् क्त्वा च द्वित्वं स्मारं स्मारं नमति शिवं स्मृत्वा स्मृत्वा पायं पायं भोजं भोजं
आवं आवं चिक्रमणमुलोरिति णमुल्परे णौ वा दीर्घः गामं गामं गमं गमं विभाषा चिणमुलोरिति नुम्वा लंभं लंभं लाभं लाभं व्य
वस्थितविभाषयेत्नोपसर्गस्येति नेह चुमर प्रलंभं काद्यो विविभिस्ति तेषुणः ङागारं ङागारं ण्यपिस्यापोवे निपद्यमानो नदहे

•कांडे•

उपपदे पूर्वकाले यत्तस्यासंतन्न यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये तत्र वाक्यमपरं नाकांक्षते चेत् यदयं भुंक्ते ततः पठति इह क्त्वाणमुलौ न स्त
माकांक्षे किं यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोधीते विभाषाग्रे प्रथमपूर्वेषु आभीक्ष्ण्ये इति नानुवर्त्तते एषूपपदेषु समानकर्तृ
कयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वा स्तः अग्रे भोजं व्रजति अग्रे भुक्त्वा प्रथमं भोजं प्रथमं भुक्त्वा पूर्वं भोजं पूर्वं भुक्त्वा पक्षे लडा
दयः अग्रे भुंक्ते ततो व्रजति आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः अग्रे भोजं भोजं व्रजति भुक्त्वा भुक्त्वा वा क
र्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये चोरंकारमाक्रोशति करोतिरुच्चारणे चोरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः
स्वादुमि णमुल् स्वादुमर्थेषु कृञो णमुल् स्यात् एककर्तृकयोः पूर्वकाले स्वादुपदस्य मांतत्वं निपात्यते अस्वाद्वीं स्वाद्वीं
कृत्वा भुंक्ते स्वादुंकारं भुंक्ते संपन्नंकारं लवणंकारं संपन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्यायौ वा सरूपविधिना क्त्वापि स्वादुं कृत्वा भुं
क्ते अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् एषु कृञो णमुल् स्यात् सिद्धः अप्रयोगोऽस्य एवं तस्मिंश्चेत् कृञ् व्यर्थत्वात् प्र
योगानर्ह इत्यर्थः अन्यथाकारं एवंकारं कथंकारं इत्थंकारं भुंक्ते इत्थं भुंक्ते इत्यर्थः सिद्धेति किं शिरोन्यथा कृत्वा भुंक्ते य
थातथयोरसूयाप्रतिवचने कृञः सिद्धाप्रयोग इत्यर्थः असूयया प्रतिवचने यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं
तवानेन कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये कर्मण्युपपदे णमुल् स्यात् कन्यादर्शं वरयति सर्वाः कन्या इत्यर्थः ब्राह्मणवेदं
भोजयति यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः यावति विन्दजीवोः यावद्वेदं भुंक्ते याव
ल्लभते तावदित्यर्थः यावज्जीवमधीते चर्मोदरयोः पूरेः कर्मणीत्येव चर्मपूरं स्तृणाति उदरपूरं भुंक्ते वर्षप्रमाण ऊलो
पश्चास्यान्यतरस्यां कर्मण्युपपदे णमुल् स्यात् ऊकारलोपश्चास्य वा वर्षप्रमाणगम्ये गोष्पदप्रं वृष्टो देवः गोष्पद
पूरं अस्येति किं उपपदस्य मा भूत् मूषिकाबिलप्रं चेले क्नोपेः चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्नोपेर्णमुल् स्यात् वर्षप्रमाणे

चेलक्नोपं वृष्टो देवः वस्त्रक्नोपं वसनक्नोपं निमूलसमूलयोः कषः कर्मणीत्येव कषादिषु अनुप्रयोगं वक्ष्यति अत्र प्रक
रणे पूर्वकाल इति न संबध्यते समूलकाषं कषति निर्मूलसमूलं कषतीत्यर्थः एकस्यापि धात्वर्थस्य निमूलादि विशेष
ण संबंधात् भेदः तेन सामान्य विशेषभावेन विशेषण विशेष्यभावः शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः एषु कर्मसु पिषेर्णमुल्
स्यात् शुष्कपेषं पिनष्टि शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः चूर्णपेषं रूक्षपेषं समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः कर्मणीत्येव समूल
घातं हंति अकृतकारं करोति जीवग्राहं गृह्णाति जीवति जीवः इगुपधलक्षणः कः जीवंतं गृह्णातीत्यर्थः करणे हनः पा
दघातं हंति पादेन हंतीत्यर्थः यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्न नित्यसमासार्थोयं योगः भिन्नधातु संबंधेतु हिंसार्थानां चेति वि
कल्पते स्नेहने पिषः स्निह्यते येन तस्मिन् करणे पिषेर्णमुल् उदपेषं पिनष्टि उदकेन पिनष्टीत्यर्थः हस्ते वर्तिग्रहोः हस्तार्थे
करणे हस्तवर्तं वर्तयति करवर्तं हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहं पाणिग्राहं स्वे पुषः करणे इ
त्येव स्व इत्यर्थग्रहणं तेन स्वरूपपर्याय विशेषेषु णमुल् स्वपोषं पुष्णाति धनपोषं गोपोषं अधिकरणे बंधः चक्रबंधं ब
ध्नाति चक्रे बध्नातीत्यर्थः संज्ञायां बध्नातेर्णमुल् संज्ञायां क्रौंचबंधं बद्धः मयूरिकाबंधं अट्टालिकाबंधं बंधविशेषाणां
संज्ञा एताः कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः जीवनाशं नश्यति जीवो नश्यतीत्यर्थः पुरुषवाहं वहति पुरुषो वहतीत्य ३७
र्थः ऊर्ध्वे शुषिपूरोः ऊर्ध्वे कर्तरि ऊर्ध्वशोषं शुष्यति वृक्षादिरूर्ध्व एव तिष्ठन् शुष्यतीत्यर्थः ऊर्ध्वपूरं पूर्यति ऊर्ध्व एव
घटादिः वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः उपमाने कर्मणि च चात्कर्तरि घृतनिधायं निहितं जलं घृतमिव रक्षितमि
त्यर्थः अजकनाशं नष्टः अजक इव नष्ट इत्यर्थः कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः यस्मात् णमुलुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य
इत्यर्थः तथैवोदाहृतं उपदंशस्तृतीयायां इतः प्रवृत्ति पूर्वकाल इति संबध्यते तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्यामिति वास

मासः मूलकोपदंशं भुंक्ते मूलकेनोपदंशं भुंक्ते दश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रतिकारणत्वात् तृतीया यद्यपि उपदंशिना स
दंशनक्रियायाः संबंधः तथापि श्राघो स्यैव कर्मत्वात् एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च तृतीयायामिति बहुवचनसाम
र्थ्यात् हिंसार्थानां च समानकर्मकाणां तृतीयांते उपपदे अनुप्रयोगधातुना समानकर्मकाद्धिंसार्थात् णमुल् स्यात् दंडोपघा
तं गाः कालयति दंडेनोपघातं दंडताडं समानकर्मकाणां किं दंडेन चोरमाहत्य गाः कालयति सप्तम्यां चोपपीडरुध
कर्षः उपपूर्वेभ्यः पीडरुधिकृष्यः सप्तम्यंते तृतीयांते चोपपदे णमुल् स्यात् पार्श्वोपपीडं शेते पार्श्वाभ्यां उपपीडं पार्श्वा स्या+
उपपीडं व्रजोपरोधं गाः स्थापयति व्रजेन उपरोधं वा पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति पाणावुपकर्षं पाणिनोपकर्षं स
मासत्तौ तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल् स्यात् सन्निकर्षे गम्यमाने केशग्राहं युध्यंते केशेषु गृहीत्वा इ वाद स्याद हस्त
न गृहीत्वा प्रमाणे तृतीयासप्तम्योरित्येव द्व्यंगुलोत्कर्षं खंडिकां छिनत्ति द्व्यंगुलेन द्व्यंगुले वा उत्कर्षं अपादाने परीप्सायां
परीप्सा त्वरा शय्योत्थायं धावति द्वितीयायां च परीप्सायामित्येव यष्टिग्राहं युध्यंते लोष्ट ग्राहं अपगुरो णमुलि गुरी उ
द्यमने इत्यस्येवास्यात् णमुलि अस्यपगोरं युध्यंते अस्यपगारं स्वांगे ध्रुवे द्वितीयायामित्येव अध्रुवे स्वांगे द्वितीयांते
धातोर्णमुल् स्यात् भ्रूविक्षेपं कथयति भ्रुवौ विक्षेपं अध्रुवे किं शिर उत्क्षिप्य येन विना न जीवनं तत् ध्रुवं परिक्लिश्य
माने च सर्वतो बाध्यमाने स्वांगे द्वितीयांते णमुल् स्यात् उरःप्रतिपेषं युध्यंते कृत्स्नमुरः पीडयंत इत्यर्थः उरो विदारं प्रति
चस्करे नखैः ध्रुवार्थमिदं विशिपतिपदिस्कंदां व्याप्यमानासेव्यमानयोः द्वितीयायामित्येव द्वितीयांते उपपदे विशादिभ्यो +णा+
णमुल् स्यात् व्याप्यमाने आसेव्यमाने वार्थे गम्ये गेहादि इत्याणं विशादिकि त्याप्तिः साकल्येन संबंधो व्याप्तिः क्रि
यायां पौनःपुन्यमासेवा नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वं उन न भवति समासेनैवोक्तत्वात् तयोः कृतत्वात् यद्यपि आसी

केणमुलुक्त एवं तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामिति तु न विधिः गेहानुप्रवेशमास्ते गेहंगेहमनुप्रवेशमनु
प्रवेशं एवं गेहानुप्रपातं गेहानुप्रपादं गेहानुस्कंदं असमासे तु गेहस्य णमुलंतस्य पर्यायेण द्वित्वं अस्यतितृषोः
क्रियांतरकालेषु क्रियांतर इति व्यवधाने इति क्रियांतरः तस्मिन् धात्वर्थे वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचि
षु द्वितीयांतेषु उपपदेषु णमुल्स्यात् द्व्यहात्यासं गाः पाययति द्व्यहमत्यासं द्व्यहतर्षं द्व्यहं तर्षं अत्यसनेन तर्षणेन
च गवां पानक्रिया व्यवधीयते अद्य पायित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः नाम्न्यादिशिग्रहोः द्वितीयायामित्य
नाम्नादेशमाचष्टे नामग्राहमाह्वयति अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ अयथाभिप्रेताख्याने नामअ
प्रियस्योच्चैः प्रियस्य नीचैः कथने उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारं अप्रियमाचष्टे नीचैः कृत्वा नीचैःकारं नीचैःकृत्य प्रियं ब्रूते ति
र्यच्यपवर्गे तिर्यक्शब्दे उपपदे कृञः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्यायां तिर्यक्कृत्य गतः तिर्यक्कारं समाप्य गत इत्यर्थः य+
अपवर्गे किं तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः स्वांगे तस्प्रत्यये कृभ्वोः मुखतः कृत्य गतः मुखतोकारं मुखतः कृत्वा मुखतोभू
य मुखतोभूत्वा मुखतोभावं नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे नाधार्थप्रत्ययांते च्व्यर्थविषये उपपदे कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ स्तः अनाना नाना
ना कृत्वा नानाकृत्य नानाकारं विनाकृत्य विनाकृत्वा विनाकारं नानाभूय नानाभूत्वा नानाभावं एकधाकृत्वा अनेकं
द्रव्यमनेकं कृत्वा एकधाभूय एकधाभूत्वा एकधाभावं एकधाकृत्य एकधाकारं च्व्यर्थग्रहणं किं द्विरुक्तं कृत्वा द्विधक ३८
कृत्वा तूष्णीमि भुवः तूष्णींशब्दे उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः तूष्णींभूय तूष्णींभूत्वा तूष्णींभावं अन्वच्यानुलोम्ये अन्वक्शब्दे उप
पदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः आनुकूल्ये गम्यमाने अन्वग्भूयास्ते अन्वग्भूत्वा अन्वग्भावं अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वा अनुकू
लो भूत्वा आस्ते आनुलोम्ये किं अन्वग्भूत्वा तिष्ठति पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः इत्थं लौकिककृदाद्यानां दिग्मात्रमिह दर्शितं वि

स्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितं शब्दकौस्तुभे भट्टोजीदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धांतकौमुदी प्रीत्यै भूयाद्भगवतो भवानीवि-
श्वनाथयोः ॥ इति श्रीभट्टोजीदीक्षितविरचितायां सिद्धांतकौमुद्यामुत्तरार्द्धं संपूर्णं ॥ सकलवाचकचक्रच-
क्रवर्त्तिमहोपाध्यायश्री १९ श्रीकल्याणसागरगणिशिष्यसकलपंडितप्रकांडपंडितश्री ५ श्री उत्तम-
सागरगणिचरणसहस्रपत्रप्रसादादवाप्त गणेगणविचारेरत्नगणिश्री ५ श्री ऋषभसागरगणिशिष्य
सकलगणगणपर्षत्सुलब्धप्रतिष्ठगणिश्री ५ श्रीचारित्रसागरगणिचरणसहस्रपत्रालिविनय-
विकसरसागरगणिना लिपीचक्रे श्रीवावकीनगरे संवत् १७२५ वर्षे रवीवासरे श्रवणनक्षत्रे ८
आश्विनशुक्लनवम्यां तिथौ ॥ शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥ सर्वसर्वसकलजनेभ्यः ॥ श्रीजिनेश्वराय नमः ॥

ਧਾਤਕੋਸੁ
੧੫੮

੧੫੮
੩੯